

Жаңы Ала-Тоо

2010, №10 (18)

ЭЛ АРАЛЫК АДАБИЙ-КӨРКӨМ ЖУРНАЛ

Директор, башкы редактор Тилек МУРАТАЛИЕВ

РЕДАКЦИЯЛЫК КЕҢЕШ:

СУЛТАНОВ Омор – редакциялык кеңештин төрагасы,
АБДУЛЛАЕВ Чингиз (Азербайжан), **ДЕЛИӨМЕРОГЛУ Якуп** (Түркия),
ОРОЗАЛИН Нурлан (Казакстан), **МАРКИШ Давид** (Израиль),
МЕХМОН Бахти (Тажикстан), **КОВСКИЙ Вадим** (Россия)
Кыргызстан: **АБЫЛКАСЫМОВА Майрамкан**, **БОНДАРЕНКО Олег**,
ДАУТОВ Кадыркул, **ЖЕТИМИШЕВ Сейит**, **КУЛТЕГИН Кожогелди**,
ТОКТОМУШЕВ Алым, **ҮКҮБАЕВА Лайли**

Бул санда:

Омор СУЛТАНОВ Ак жол, көк асман3	Биримкул АЛЫБАЕВ Көзү өткөн таланттарга таазим77
Бейбарс ШАХ Сагынып жашаймын25	Дөдү Чычырканактын ашы88
Талип ИБРАИМОВ Гнездо кукушки32	Айшакан Ырлар110
Намазбай КУРМАНОВ Ырлар58	Чынарбек Султан Ибилистин кызы115
Өзүбек АБДЫКАЛЫКОВ Ырлар62	Акутогава РЮНЕСКЕ Чытырманда119
Ишенбек ЖУНУШЕВ Ошол айлуу түн65	Бактыбек МАКСУТОВ Кызыл кыргын, кандуу кармаш127

Айдарбек САРМАНБЕТОВ
Алматыдагы салтанаттар ...
сабактар141

Азат АКИМ
Ак саратан145

Жылкычы ЖАПИЕВ
Колдоочусу бар фольклорчу164

Шибеге
Сөздүктөгү сүзүшкөн сөздөр177

Чалагыз ИМАНКУЛОВ
Мүнүшкөрчүлүгүм183

Догдурбек ЮСУПОВ
Жарык дүйнөдө жүргөнүң кызык198

Мамыр ИМИНЖАНОВ
Кочкорбай куудул213

Адабият жаңылыктары219

Редакциялык жамаат:

Айдарбек САРМАНБЕТОВ –
башкы редактордун орун басары
Жылкычы ЖАПИЕВ –
редактор
Болотбек ТАШТАНАЛИЕВ –
жооптуу катчы
Жакин ТЕҢИРБЕРГЕНОВА –
корректор
Рахим ТӨЛӨБЕКОВ – дизайнер
Нурлан КЫДЫКОВ – дизайнер

Кол жазмаларга пикир айтылбайт
жана кайтарылып берилбейт. Редакция
бардык авторлор жана заказчылар (ки-
теп, жарнама, плакат, буклет ж.б.) менен
кызматташууга дайыма кызыкдар.

Журнал редакциянын басма-компью-
тердик борборунда даярдалды.

Редакциянын дареги:

720054, Бишкек шаары,
Жибек жолу пр. – 466
Тел: 34-55-86
Электрондук дареги:
Jany.alatoo@gmail.com

Төрүүгө 10.09.2010. берилди
Басууга 20.10.2010. кол коюлду.
Форматы 70x100^{1/16}
Көлөмү 14 б.т.
Заказ № 583
Нускасы 2000

«Турар» басмасынын
басмаканасында басылды.
Бишкек ш. 720054,
Жибек жолу пр. 466
Телефону: 34-49-90;
Факс: 34-45-04
Күбөлүк № 1510

УРМАТТУУ ОКУРМАНДАР!

«Жаңы Ала-Тоо» журналына жазылуу жүрүп жатат.

Ар айдын он бешине чейин жазылып алсаңыз

келерки айдан баштап колунузга аласыз.

Жазылуу индекси – 77324

6 айга – 480 сом

3 айга – 240 сом (редакциялык баа)

«Жаңы Ала-Тоо» журналын 1-санынан баштап окуйм деген
окурмандар редакциядан алышса болот.



Омор Султанов 75 жашта



Омор СУЛТАНОВ



Акын, жазуучу, киносценарист жана коомдук ишмер **Омор СУЛТАНОВ** Жети-Өгүз районунун Тосор айылында 1935-жылы 6-ноябрда туулган.

1959-жылы Кыргыз мамлекеттик университетинин филология факультетин бүтүрүп, «Ала-Тоо» журналында эмгек жолун баштаган.

Омор Султановдун чыгармалары, макалалары 1953-жылдан баштап жарык көрө баштаган. Биринчи ырлар жыйнагы «Тоо күндөрү» деген ат менен 1961-жылы жарык көргөн. «Кыргызфильм» киностудиясы тарабынан экрандаштырылган «Төкмө», «Жазуучу», «Ак куулар конгон айдың көл» ж.б. даректүү жана көркөм фильмдердин сценарийлерин жазган.

Курч окуялуу жанрдагы «Пираты поневоле» («Амалсыз каракчылар»), «Остров дракона» («Ажыдар аралы»), «Таинственный всадник» («Сырдуу чабандес»), «Вести с того света» («Аркы дүйнөдөн кабар») деген романдардын сериясын орус тилинде жазып, (немец жазуучусу Лео Герман менен бирдикте) жарыкка чыгарган.

О.Султановдун чыгармалары орус, англис, немец, испан, француз, монгол, поляк, украин, венгер, словак, чех ж. б. тилдерге которулган. Ал А.Пушкин, М.Лермонтов, Бартольд Брехт, Пабло Неруда, Габриела Мистраль, В.Маяковский, Н.Хикмет, К.Кулиев, Р.Гамзатов, И.Драч, Э.Межслайтис ж.б. акындардын чыгармаларын кыргыз тилине которгон. 30дай китептин автору. Көптөгөн республикалык жана эл аралык сыйлыктардын ээси. Түркиядагы Авразия Жазуучулар бирлигинин теңтөрагасы. Кыргызстандагы эл аралык Поэзия Академиясынын президенти болуп шайланган жана учурда аталган кызматтарды аркалоодо.

1986-жылы Эл аралык Ысык-Көлдү коргоо фондун түзгөн жана анын президенти. Кыргызстандын Чет өлкөлөр менен байланыш союздарынын вице-президенти, Кыргызстан-Тажик достук коомунун президенти, 2007-жылы Москвадагы Эл аралык Жазуучулар союзунун теңтөраганын орун басары. 2007–2009-жылдары Кыргыз улуттук Жазуучулар союзунун төрагасы болгон.

1978-жылы Норильск, 1979-жылы Южно-Сахалинск, 1977-жылы Киров шаарларынын, 1989-жылы АКШнын Түндүк Каролина штатынын борбору Шарлотта шаарынын жана Астана шаарынын «Ардактуу жараны».

АК ЖОЛ, КӨК АСМАН

(Повесть)

I

Жыл сайын кашкайган ак жол менен Ак-Чийге келип жүрөм.

Ак-Чий бир кездерде түтүнү жүзгө жетпеген, райондун эң четинде жоголгон ачкычтай ээндикте жаткан кыштак болучу.

Андан бери жаштар өсүп чоңоюп, Ак-Чийдин түтүнү да арбыштыр. Мурунку эскирген жепей тамдардын жанына учурмалуу үйлөр салынып, азыр ар бир короодон бир жаңы, бир эски үйдүн турганын көрөсүз.

Ак-Чийдин жогор жагын Калкактын Шаңшагы деп коёт. Ал Ала-Тоонун асманга кол сунган ыйык чокуларынын бири. Түнүндө асты жак айылдан караса Шаңшак арбайып-тарбайып көк менен туташып көрүнөт.

Бул аскалуу тоо Ак-Чийге көз кырын салып, күн-түнү кароолдо турган сакчыбы дейсин.

Айылдын күн баткан тарабында тоонун төшүн жара тээп чоң суу адыраңдап агат.

Төмөн жакта айтылуу Ысык-Көл коломтого кирип келе тургансып толкуп жатат. Айрыкча аны күндүн ырайы кетип турганда көр: күркүрөп-шаркырап, каптап келчүдөй демитип, көнбөгөндүн кыйгылыгын чыгарат. Ак өркөчтөнгөн толкундар килейип келип жээкке төгүлүп, андан колуна тийгенин шилей кетет.

Бирок бул жоголгон ачкычтай ээндиктеги кичинекей кыштак өзүнүн ушул турмушуна жедеп көнүп бүткөн эмеспи. Көлдүн эчен бир бууракандап турганында камаарап койбой, табийгаттын кыр көрсөткөнүн укмаксанга салып жата берет. Бир оокумда көлдүн ачуусу да тарап, эси оогандай анда-санда оонап толкуп, момурап калат.

Ушул Ак-Чийди көздөп келеримде мени жол карап бирөө күтүп тургансып, өрөпкүп дегдейм. Келип түшкөнүмдө бар айылдын кемпирлери эңкейип бетимден өбөт.

– А-а, айланайын, кайда барып чоңоюп келдиң?

Булардын сөзүндө кеп бар. Таяктарын таянып кетип баратып, кызыл бүйлөлүү эриндерин шалп дедире шыпшынып, сырдуу күбүр-шыбырга киришет.

Ак-Чийде кан жолдун боюндагы дүкөнүнүн жанынан Алтыга кезигем. Алты да эр ортоңуна карап, анын үстүнө оорукчал болуп маалынан



эрте карып бараткан экен. Ал дүкөндүн сакчысы. Барган сайын мага дүкөндүн жанынан жолугуп: «Зарплат-марплатың менен аман-эсен турасыңбы?!» – деп эки колдоп учурашат. Анан: «Кечээ баш сынып... ошону кандап берчү колу чебер бирөө-жарымы табылар бекен, дебеле турган кез» – дейт. Анысы түшүнүктүү. Чоң стакан менен толтура арак куйдуруп бересиң. Аны тынбай согуп жиберет да, артынан көрпөсү сары куйка болуп эскирген тебетейин демеп-демеп жыттап: – Охх! Жик-жиги менен баратат, – деп, «кечээ сынган башын» кармалап коёт. Алты айылдан тышка чыгып иштеп жүргөн Ак-Чийдин балдарынын баары менен ушинтип учурашат.

Сатыбалды болсо тоодо, бурак кой багат экен. Анда-санда гана туз, жем алганы жакага каттабаса, келбейт имиш. Киши менен да көп сүйлөшпөйт, унчукпас болуп кеткен дешет. Мусабай болсо өлүп тыныптыр. Ал баягы сынган бутунан жөнүгө албады дешет. Алтыны ээрчитип, өкүрүп бардым.

Болжур чоң атам али тирүү. Эми эки жылда жүзгө чыгам дейт. Бирок карылык деген карылык да. Жаш баладай болуп калган экен. Былтыркы келгенимде жолуксам башын калтылдатып: «Биз төмөндөп баратабыз, силер жогорулап баратасыңар. Заман силердики!» – деп, тирүүчүлүктү сүйгөн, акылман киши эмеспи, жашып колуман өөп койду.

Шайлообек – кудум баягысындай. Эч өзгөрбөгөн. Шофер экен. Көчөдөн тоок тебелетип, кемпирлерден көп тил угат. Бирок чөбүрө балдар: «Шайлообек байкем келатат» – деп анын машинасын алыстан таанышат. Анткени ит куугансып катуу жүрөт тура. Шайлообек балдардын идеалы. Чоңойгондо ким болосун деп сурасаң, бардыгы: «Шайлообек байкем болом, машина айдайм!» – деп ооз толтуруп айтышат.

Ак-Чийге жыл сайын келем. Келген сайын түз эле Эшимбектин тамы деп аталган айылдын чет жагындагы короону көздөй барам.

Эшимбектин тамы азыр ээн. Өзгөлөрдөй мунун кашында салынган учурмалуу жаңы үй жок. Анын жыгач-ташын, терезе-кашектерин тоноп кетишкендиктен, бул эски үйдүн ичи сокур көздөй карарып, ың-жыңсыз турат. Мында далайдан бери киши кирип чыкпайт. Муздак, сыз. Үстү түтөп эскирип, ар жылы жазында жаңырып алабата чыгып, көң болуп катмарланып турат.

Төрт бурчун келтирип согулган бопбоз короо там да убакыт өткөн сайын түшкөн тиштей кемирилип, урап, айласы кетип бараткан.

Жылыга күзүндө кыркынга келген чабандардын озунганы түнкүсүн бул короого кой камашат. Бир кездерде котолоп адамдар кирип-чыгып, жоро бозодо ырдашып отурчу үй малкана болуп, кочкордон качкан токтулар чебелене чуркап төр тебелейт. Ошондо, дайым муздак сыз жытанып турган Эшимбектин ээн тамы буркураган кыктын жытын тирүү тур-

муштун жытындай сезет болуш керек. Эшимбектин аты бул айылда эбак эле өчүш керек эле. Бирок анын коругундагы беш-алты түп жемиштери ар жылы жаңырып мөмө байлайт.

Сары бөйрөктөйүнөн эле анын күнүн Ак-Чийдин майда балдары көрөт. Те-е, күндүн көзү чачырагандан чулдурап сүйлөшүп бири кетсе, бири келет. Ыйлап-сооронуп, таттуу данек чагып жешип кызыл бүрүлгө чейин өксү болбойт.

Жөн да жеп кетишпейт. Колдоруна эмне тийсе ошо менен согуп, кол жетпеген шагын сый чаап, «кой» деген жок, оюна келгендей кылышат. Жемиштер болсо балдардын энесиндей солк этпей желге жалбырак ыргап тура берет.

Кээде ал ойноо балдар, ошол бейиттей калган короо-жайда мааниси-не өздөрү түшүнбөй туруп бок ооз сүйлөшүп, түшпөгөн жемиштерди: «Эшимбекти жуткур» – деп тилдеп, биринен бири кыйынсынышып, ургулашат.

Балдардын тигинткен бейбашын кулагы чалгандар:

– Ок!.. Антпегиле! Силерсиз эле... – ар жагын күңк-мыңк унчугушуп: – Жемиш жесенер жөн жегиле, түгөнгүрлөр, – деп, балдар эси жоктук кылып, ыйык булакка түкүрүп жаткандай сүйлөнүп өтүшөт.

Алар өтүп кетишет. Тунжурап турган ээн короодо балдар кайрадан жемиштерди көздөй чомолок жаадырышат.

Ушинте берип жай капортолотпой тоноп бүтүрүшөт.

Анткени менен «Эшимбектин багы» ишке жарайт. Жараганы ошол – кожолук жемиштер текши бышкыча Ак-Чийдин ойноо чөбүрөлөрүнө эрмек болот.

Анан айылдын жемиштери эзилип текши бышып турганда Эшимбектин жемиштеринен бирөө да калбайт. Маалына жетпей саргайган сейрек жалбырактардын арасында зериккен карга, сагызгандар көпкө конуп олтурганын көрөсүң. Кеч күз менен келерки жайга чейин бул короодо кайрадан бейит тынчтыгы өкүм сүрүп, жемиштер күнү-түнү желге ыргалып тура беришет.

Эшимбектин жемиштеринин тагдыры жыл сайын ушундай.

Келип түшкөнүмдө ушул ээн короону айлана басып, журт сагынган иттей телмире карайм. Ичим сыздап кетет. Көзүмө ээ боло албай калам. Белгисиз бир сезимдерге дуушар болом. Ушул короонун тегерегине эң кымбат нерсеми колуман түшүрүп жоготуп жибергендей, аны эртедир-кечтир кайра өзүм таап алчудай үмүтгөнөм. Жоголгон нерсе табылбайт. Билип туруп үмүт кыласың. Мына ошо кыйын.

Бактардын жашыл болуп өсүп, Эшимбек деген атты унуткарбай турушуна да шүгүр деш керек. Бак адам баласына окшогон неме тура.

Жеке эле азыр томсоруп ээн турган Эшимбектин тамы эмес Ак-Чийдегинин баары мага тааныш.



Мен Ак-Чийдин бир жак жакасын басып, калың чийдин арасында апакай жыландай сойлогон жалгыз аяк жол менен кабакта толкуп жаткан көлгө да барам. Көл жарыктык бир мүнөздөн жазбай тосуп алат.

Акыл токтоткону эчендин өзгөргөнүн көрүп келатам. Бу, жарыктык көл эч өзгөрбөгөн. Баягысындай сымбаттуу, жаш, мээрман.

Бирок гана аздап соолуп, тартылып баратат. Ушунусун көргөндө жүрөгүмө аяныч уюй түшөт. Адам өзү жаш өткөн сайын жашык боло баштайбы?! – Мында да бир жолу каңырык түтөйт. Токтоналбай калам. Көптөн жыйналган бугумду айткым келет. Адам өзү тартынчаак, кур намысчылыраак болот да?! Мен эмнени жашырам? Жашыргандарым көп. Бирок көлдүн жээгине келип, ээгимди тиземе жөлөп коюп, көл менен үнсүз сүйлөшө берем. Ошондо эч нерсе жашырылбайт:

– Мен сенин көз кырында жарык дүйнөгө келдим эле. Убакыт өтүп атыр. Убакыттын мынча тездигин адам токтолгондо сезет тура.

Эми мына, аялдын эри, балдардын атасы болдум. Токтолдум. А бирок сенин алдында – көл, бала элемин. Барган сайын: «А, каралдым, келдиңби? Эсен жүрөсүңбү? Бар бол, балам! Бар бол! – деген жалыныч сөзүңдү угам. – Наристе элен, эр жетипсин. Ооба, тирүүдөн түнүлбөш керек».

Жер карайм.

Адам өзүнүн балалыгын сагынып жүрүп карыйт тура. Эсимде алар. Апам оорулуу эмес беле. Ага көл жагат, экөөбүз келип жүрбөдүкпү?! Апам кумга көмүнүп жатчу. Мен жээгинде жылаңач санымды чапкылап, сууну мончоктой чачырата кечип чуркачумун. Кылаңда мыйтыйган издерим калды.

Көлдүн чачына заматта ак кирет. Ак чачтар шамалга ыргалат. Уюлгуйт. Кайсы экени билинбей калат кээде. Ошону айт дейсиңерби? О, анын тарыхы өтө көп... Анан ал кайгылуу да болсо керек. Кайгыны жактырбайм.

Толкундар көл экөөбүздүн магибизди тыңшап калышат. Үнсүз толкуп киришет.

– Кайда жүрдүң, Календерим? Кордук көргөн эмессин го! Ким чоңойтсо да жакшы баккан өңдөнөт. Ракмат ошого. Жакшылык көрсүн. О, балам, ар ким жакшылык көрсүн. Жамандык көрүү бир паста.

– Ким багып, ким чоңойтконун өзүм да билбейм. Жамандык деле, жакшылык деле көрүп марый элекмин.

– Апаң бечара, оорусунан жөнүгалбай калды, э?! Ошондон кийин силерди көрө албадым. Дайыныңар чыкпады. Кайда, эмне кылып турмуш өткөргөнүңөр да белгисиз. Аздан бери сен көрүнүп жүрөсүң. Баса, атаң кайда?

– Аскерде, жоголбодубу?!

– Мукашчы?

– Ал да жоголбодубу?!

- Андан тукум калдыбы?
- Жок, ай баткандай өчтү. Тукум калган жок.
- Ба, Ажаркүл жеңең кайда?
- Ыя? – мен жооп бералбай күймөлөм.
- Календер дейм, ба – жеңең кайда? Барбы?

Мен Ак-Чийдин бир жак жакасын басып, калың чийдин арасында апакай жыландай сойлогон жалгыз аяк жол менен көлгө келген сайын ушул суроого такалып, жүрөгүм ысып жер карайм. Унчугалбай дүпүйүп отуруп берем. Канчага дейре минтип чыдоого болот? Көп жолу келип, көп жолу ушул суроого дудук болуп кайра кетип жүрдүм.

II

Биздин үй-бүлөнүн тагдыры башталбай жатып бүткөнүдү. Ак-Чийликтер «Эшимбектин тамы» деп, азыр томсоруп ээн турган там – башы биздики эле. Биз дагы кезинде, чогулган бир үй-бүлө болчубуз.

Атам аскерге кеткенден көп узабай эски көкүрөк оорусу кармап апам каза тапты.

Байкуш апам! Байкуш атам! Алардын тилегени мындай болбош керек: жыйырма жылча бирге өмүр сүрүп, бир биринин тагдырын билбеген бойдон экөө эки жерде туюк калышты.

Апамдын өлүмү биздин канатыбызды тоногондой кылды. Бир үйдө байкем, Ажаркүл жеңем үчөөбүз калдык.

Мен боор көтөрөлөк кичинекеймин. Ыгы жок эрке өскөндүктөн айрыкча мага кыйын болду. Апамды жоктоп көнбөй, саргарып куса болуп оорудум.

Кээ бир түндөрү уйку-соо менен жети түндө ордуман туруп, түшүмдө көргөн апамы издеп жөнөчүмүн. Туруп кеткенимди үйдөгүлөр туйбай калып, артыман издеп, кээде жолдон, кээде апамдын мүрзөсүн жаздамыш уктап калган жерден кармап келип жүрүштү.

Менин антип жүргөнүм элдин баарына дайын болуп кетти. Айыл апада мени көрүп, өздөрүнчө эле ыйлай бергендер да бар эле. Анын үстүнө байкем менен жеңем ичте-гышта колхоздун жумушунда жүрүп, кээ бирде үйдө жападан-жалгыз калып, жалкотой болдум. Ошол күндөрү ар кечте түн жылып кирип келатканда коркуп турчумун.

Мукаш байкем кайык менен пристанга эгин төгүшүп жүрчү. Ошо күнү үйгө жылдыз толо кайтты. Керебетте жаткам. Төркү үйдө уктап калган экем. Түшүмдө чолок жаш болуп ыйлапырмын.

«Ай-ай» – деп, байкем мени ойготуп алды. Ойготту да атайын чоң кишисинтип, маңдайына олтургузуп алып айтты:

– Минтпей жүр. Чоң эле болдуң. Ким эле энесин түбөлүккө кармап жүрүптүр... Өлгөндүн аз шору, тиричилик эптеп өтө берет... Сен сагын-



саң мен эмне, сагынбай жүрөт дейсиңби?! – көкүлүмдөн жыттагылап, бооруна бекем кысып көпкө турду эле, көрсө көзүнөн жаш тегеренип кеткен экен. А деле жаш да. Чоң тамчы жаш мойнум ылдый куланып кирди. Андан соң тыйылып, бир кезде жеңем сайып берген чачылуу ак жибек жүз аарчысын шым чөнтөгүнөн сууруп чыгып, көзүн сүрттү. Атчасынан кошкуруп мурдун аркы-терки арчып алды да, айтылган сөз эч бир таасир этпей буруюп турган мени өзүнө каратты:

– Айла жок. Эртеңки күнү мен да кетем. Анда канттиң байкушум?! Тагдырың эмне болот?! – байкем дагы тунжурай түшүп, астыңкы эрдин кырча тиштегендей болду:

– Элдин сендей балдарын карачы, кол арага жарап жүрөт. Антпей кайрат кылыш керек.

Ал күнү жеңем экөө да кобур-кобур үн чыгарып, сырткы үйдө кандайдыр бир коогалуу окуяны көпкө дейре сүйлөшүштү.

Ажаркүл жеңем шолоктоп ыйлап, кайра сооронуп калып жатты. Же мага гана ошондой көрүнөбү?! Ажаркүл жеңемдин кабак бүркөп капа болгондогу түрү кээ бир адамдын кубанганындай көзгө жагымдуу эле.

Мен аны үлбүрөгөн сулуу деп айта албаймын. Ал анча сулуу деле эмес, өңүндө май чачырагандай нокот кара сепкилдери бар. Эки өрүп коё берген узун чачы мүчөсүнө жарашкан, орто бойлуу келин эле. Бирок анын өңүндө мен сөзүм менен айтып бералгыс жагымдуулук жаркырап күйүп тургандай көрүнчү. Ошондой касиет көрүнгөндүн баарында эле болбосо керек.

Ажаркүл жеңемди айылдагылардын эч кими сулуу дечү эмес. Бирок чогулган жерлерде кептен кеп чыга калып: «Келин болсо ушундай болсун» – деп, үлгү кылып айтышкандарды нечен ирет уктум.

Ошол акыркы түнү жеңем экөө асмандан жылдыз энчилешкен. Мукаш байкемдер күндөгүдөй пристанга эгин төгүп кечигип, түнгө калышты. Өзү да уктабай, мени да уктатпай, демейде антпеген эле неме: «Жүрү байкеңин жолун тозобуз» – деп, Мукаш байкемдердин кеткен жагын утурлап, жылдыз толгонго дейре көлдүн жээгинде турдук. Ай балбылдап саргыч нур төктү. Көл – эритилүү алтындай көлкүлдөп турду. Жылдыздар бадырайып төбөгө кончудай келишиптир.

Жээкте бизден башка эч ким жок эле. Бул жерде өнөктүк күчөп турган маалында, күндүз деле эч ким болбойт. Болгондон пристанга эгин төккөн колхоздун алты калактуу чоң кайыгы бар. Ал жайдыр-кыштыр суу болуп чыйрыккан билектей жоон арканга байланып, түбү көрүнбөй көгөрүп жаткан суунун үстүндө термелип турат.

Кайык азыр жолдо... Пристандан берки жолдо болуш керек. Көлдүн шырп алдырган дабышы чыгат. Калем учтай майда чабактар авага секирип, асмандан тике көлгө сайылып түшкөн ай нурларынан илип ал-

гандан кайра сууга чулп этип түшүп жок болот. Айлана укмуштай бир бейпилдикте тунуп, жыргап турду.

Жеңем да бутун чечип, көлдүн кум жээгин шилеп басып жүрдү. Ал мага суу чачып, күйүгүп чуркап, өзүнчө эле сүйүнүп, түнкү ээндикте көпкө ойнодук. Көл түбүндө чөгүп жаткан жылдыздар да биз суу кечип ары-бери чуркаган сайын чачырап үркүп, кайра чогулуп калып, кошо ойноп жатышты. Ажаркүл жеңем менден да оюнкараак неме да, экөөбүз тең чарчап, бир оокумда асман тиктей кумга чалкалап жатып калдык. Күйүксөк керек.

Жөндөн-жөн туруп эле:

– Тетиги жылдызды берейин, аласыңбы? – деди жеңем.

– Кайсы?

– Тетигичи?! Тетиги жарык-көк жылдызчы.

– Албайм, – дедим, анын эмне кереги бар?

– Кой, антпей жүр! Ошентип да айтат бекен?! Жылдыздар менин сөзүмдү угуп койгондон бетер, жеңем атайы эле чочуп кетти. Бир пас ойлонуп туруп:

– Са, тамактан башканын кереги жок! – деди. Анан эки өрүлгөн кап-кара чачын төшүнө таштап, алакадарына жаздана бутун сунуп жиберип тыптынч, өзүнөн өзү эле күлүмсүрөп, эмнегедир эле кубанып жатты. Ал сүйүнгөндөн бүткөн бою чыңалып, жанында жүргөн мени унутуп, өзүнчө бир башка дүйнөдө жүрдү. Бир карасам кирпичтерин ирмегилеп, оюн алыска жиберип, кимдир бирөө менен эзилишип сырдашып жаткандай, жыланап балтыры солкулдап апакай болуп туруптур. Жеңемин буттары да эң эле жакшы экен. Жеңемин апакай бутун тиктеп, күчүк сыяктуу чочоюп отурдум.

Жеңем тыңшап билгендей ордунан турду. Бир аздан кийин калактардын суу шапшыган үндөрү чыкты. Кайыктагылар көлдүн аркы өйүзүнөн келатышкансып, калактарды чаалыга тартышат. Кожураган үндөрү суу үстү менен калкып бизге келип жатты. Мен сүйүнүп зериккен кулундай ары-бери кум тебелеп жүгүрдүм. Тигилер бут серпе албай чарчашкан экен. Кайыктын мурду жээктин кумун сүзө токтогон соң орундарынан араңдан зорго өйдө болушуп, кайыкты арканга бекитип байлашты да, бирден калактарын көтөрүшүп айылды көздөй каалгып басып кетишти. Мукаш байкем бизди көрдү. Шалдайып чарчаганын унутуп:

– Күттүнөрбү?! – деди. Жеңем жашынып артта калган, чуркап келип байкеми жаш балдарча коркутуу. Анан мойнуна асылып:

– Эмне кечиктиңер? – деп таарынып, бирок таарынычка жооп албастан, эркелеп мойнуна кайрадан эки колдоп асылып, дүнүйөсү түгөл болуп, мындан башка ага эч нерсенин кереги жоктой жыргай берди. Жеңем кайра-кайра асылып, оюнкараак баладай болот. Байкем: «Кантет» – деп коюп, олбурлуу неме жеңемдин асылганын чымын конгончо көрбөйт.



Кайра, андайга көнүп бүткөнсүп, эгер жеңем антпесе өзүнүн да кумар-сагынычы таркабай калчудай жайына коёт. Экөөбүзгө тепетең бөлүп момпосуй берип, мапмайда жумшак кумга чалкалай жата кетти:

– Бир аз эс алалы.

Жеңем болсо атасына арыздангансып: «Кичине балага жылдыз энчилесем албайт» – деп буруң этти.

Жеңем асмандагынын баары анын кожолугунан бетер:

– Сага да жылдыз берейинби?! – деди.

– Бер, Ажа... бере гой... Мен алам! – деди Мукаш байкем.

– Анда тетигини ал!

– Кайсыны?

– Тетигичи?! Тетиги жарык-көк жылдызчы?!

– Алдым, Ажа!

– Эми менин жылдызымы сен ал, Ажа! – Мукаш байкем ошол «жарык-көк жылдыздын» катарында турган бирөөн көрсөттү окшойт.

– Макул... макул... алдым... алдым! – Жылдыз алаканына түшүп калгансып кудундап кетти, – ошону алдым.

Биз Ажам экөөбүз дал ушул жерге мындан мурда да байкемин жолун тосуп, эчен жолу келгенбиз.

Кайык менен эгин ташылганы, кудай билет, күн куру калган жокпуз го! Ар бир келген сайын Ажам күйпөлөктөп: «Аман болгой эле... эмне кечигет» – деп чыдамы кете берчү. Бирок бул түнү андан бирөө жок, көптөн күткөн майрамы сыяктанып, өзүнчө эле жыргай берди, Ажам.

Же тигилер бир-бирине жылдыздарын энчилешкенине ошенттиби, айтор, бул түн мага да башкача сезилди.

Чоң кайыктын жалгыз калагын сүйрөп, жылдыз толгон кезде үйүбүзгө келдик.

III

Ошондон көп узабай эле Мукаш байкемдей бир кур балдар, өздөрүнөн өздөрү эле дүбүрөп, жашын жогорулатып жаздырып, (Эмне үчүн? Түк түшүнбөйм) военкомго арыз жазып, районго барышып, аяктан он күндүк тамагың менен кел деди деп, быштак, нан кургаттырышып; андан барып аскер ойнун ойношуп көпкө дүрбөп жүрүштү. Акыры колдоруна бирден повестка тийип, урушту көздөй жөнөмөк болушту.

Эрген жөнөйбүз деген күнү Байзак кетибаткан баласы Айтбайга түлөө өткөрүп, баары ошондо чогулушту.

Кечинде Айтбайдын келинчеги Каныйпа биздикине келиптир:

– Ай бала, ойноп кетпей бозо сунуп бер.

Бардым... Короо толтура эл. Жүйүртө басып олтурушуптур. Байзак ак эркечин сол колу менен моюндан алып күндүн уясына киришин күтүп, кыбыланы карап тур. Жылаңбаш, ак көйнөкчөн, жеңин каруусуна чейин түрүнгөн, сары жаргак шымынын илмек байланган ычкыры сааттын маятнигиндей кыймылдап турат.

Күн алоо кызыл болуп, Ак-Чийдин ары жагына батып кетери менен оң колун жайды.

– Кана эмесе, журт! Жер-суу, тоо-ташыңан. Ак жолуңар ачылсын, балдар! О-мийин!

Чогулгандар орундарынан жапырт тура чурр-р этти:

– О-мийин! Ак жолуңар ачылсын!

Байзак балбалактап эркекти муздап жиберип, өпкөсүн булоолонтуп сууруп алды да эртең сапар жөнөөчү уулунун башынан үч тегеретип садага чапты.

Ошондон кийин короодогу эл ак тилектен ооз тийип, конок болууга үйгө киришти.

Сыртта самоор кайнап, очокко казан асылып, баш куйкаланып ава заматта куйкум жыттанды.

Төркү үйгө сакалдуулар жайланышып, сырткы үйгө жаштар олтурушту.

Биз, боз баш балдар эчтеме менен ишибиз жок, бир бозо оозубузга тийсе тийип, тийбесе жок чуру-чуу сала, сыртта ак чөлмөк ойноп, үйгө кирип-чыгып жүрдүк.

Амазбай, Болжур, Мусабай баштатан сакалдуулар кобур-кобур үн чыгарышып, төркү үйдө узак кепке киришкен. Мени жаштарга аяк сунгуч кылып коюшту. Алар чыны черткен торгой көз бозо үч-төрт кайталанган соң ыр да, сүрөөн да кебөйүп, эки-бир курдай ичкилик ичилгенден кийин «өлбөй кал» деген сыяктуу тамаша сөздөр ого бетер дембедем учуп чыгып, Байзактын чакан үйүн үч көтөрдү. Жапжаш күйөөлөрүнүн колтугуна ыктай олтурушуп, алар азыр кашында турганына дүнүйөлөрү түгөлдөй өздөрүн бактылуу сезип, бирок эртеңки күнү алардын жол тартышарын эстешеби, эмнегедир анда-санда көздөрүнөн уурданып жаш агызып, келиндер сызылган жагымдуу ичке обон созуп, үйдү эритип жибере тургансып ырдап жатышты:

Алтыным элең эриген
Абайлап сүйлөп кебинден,
Айчылык алыс сен кетсең
Жол карап,
Азабың тартчу келин мен.

Күмүшүм элең эриген
Күйүшүп сүйлөп кебинден.
Күнчүлүк алыс сен кетсең

Жол күтүп,
Күйүтүң тартчу келин мен.

Отурушта Ак-Чийликтерден эң биринчи болуп уруш баштала электе эле аскерге барып, уруш башталгандан кийин сол колун каруусунан алдырып, оң колунун бармак менен сөөмөйүнөн башкасы жумулуп чолок болуп келген Сатыбалды да бар. Сатыбалды бул олтургандардан улуураак, эки жаагынын урункайы томуктай сыртка чыгып турган, чымыр, кара тору, арыкчырай жигит эле. Аны: «Колу аманында комузда тилин безечү» – деп көп айтышат. «Сатыбалдынын күүсү» деген күүнү айылдагылар чертип да жүрүшөт.

Ал күүнү мен көп уктум. «Сатыбалдынын күүсү» башталганда кандай гана алка-жакадан алган кажы-кужу болбосун тып басылып, аргасыз баш ийип бергендей шылкыйышып, күүгө кулак төшөп, ойлуу отуруп беришет.

Сатыбалды адеп уруштан келген күндөрдүн биринде бирөөнүкүнөн ичкилик ичип, кызымтал болуп үйүнө келет. Көңүлү көтөрүңкү. Караса аскерге кетер жылы чаптырган өрүк комузу кыпкызыл болуп өңүнө чыгып, кыл тагылуу, «мени черт» деп маңырайып, дубалда илинип турат. Эргип кеткен имиш. Алып чертип жиберейин десе колу жок жеңи салбаң, этип жөн болуптур. Ошондон көңүлү оор сынган дейт. Комузун ташка чаап, андан кийин комуздун дидарын да көрбөйм, үнүн да укпайм деп, чоң эле киши шолоктоп ыйлаган имиш.

Азыр ыр ырдалып, түлөө өтүп жаткан Байзактын сырткы үйүндө боз жоргодой маңкайып, капкагы аппак өрүк комуз илинип турду.

Жогорудай окуяны угуп алгандыктан: «Байзактын комузун качан ташка чаап салар экен» – деп Сатыбалдынын ар кыймылын кайтарып карап олтурдум. Бирок Сатыбалды эч кандай комузду ташка чапкан жок, чабам деп жулунган да жок. Анда-санда гана комуз турган жакка көзү илине калып, чолоктугуна арданабы, эмнегедир салмак басып олтурду. Элдин ыркын бузбай кези менен ооз уучтан ызалуу күлүмсүрөп, пилоткасын көзүнө түшүрө кыйшайтып, тунжурайт да тунжурайт.

Ошентип олтурганда ага да сармердендин кезмети жетти. Кызымтал, күүлөнүп алгандардын оозун ким тыят:

– Сатыбалды, сен эмне шылкыясың. Кайра жаныңдын аман келгенине сүйүнбөй! – деп теңтушураактары бир сыйра каптап өтүштү.

Дуу-дуунун аягы басаңдап, текши Сатыбалдынын оозун тиктеп калышты. Баарыдан улуу өңдөнүп, бирок улуулуку каада күтүп, абышкасы Амазбай менен төркү үйдө олтурбай «ырдашат элем» деп бул үйгө келип, уят-сыйытты тамаша менен урдурга сүйлөп, дүйнө өрттөнүп кетсе да капарына алгысы келбей олтурган Айдай шаңк этти:

– Ай кайним, ырда, ырдап жибер өпкөмдү чабайын. Ушул жерде ырдабаганда анан!.. – Айдай кыйк дедире өңгөчүн тартып койду. – Көп эле

болсо алты сандын бирөөнөн ажыраган экенсиң, калган сандарың аман-бы ыя!.. А-ах-ах-ха, – деп, обу жоктонуп күлдү. Анан өзү Сатыбалдыдан бир топ улуу болсо да аны теңтуш кыла сүйлөп:

– Ушул олтургандардын сакалдуусу эле экөөбүз окшойбуз, – деп, ансыз да шыпырылып токтобой турган жоолугунан кулагын чыгарып койду.

Сатыбалды саал эңкейген калыбында, туш-туштан учкан сөздөргө кулак төшөп, солк этпей күтүп олтура берди, ызылдактын аягы тартылган кезде, башын аста жерден алды:

– Агаиндер, – деди ал. Ооздор тыйыла түштү. – Агаиндер, силердин жүзүңөрдү бир көрүп өлсөк арман жок дечү элек. Мени жаның аман келгениңе сүйүн дедиңер, аныңар туура. Пенде эмеспизби, алты саны аман кишилерди көргөндө майыптыгыңа арданат экенсиң. Анымды жашырбайм. Туз-даам буюрган экен, минтип араңарда олтурам. Ушуну ойлой калсам: өзүм-өзүмө соогатка берилгендей сезилет. Бирок кеп анда деле эмес, – Сатыбалдынын үнү каргылданып, ыйлачу баладай кемшиндеп, азууларын кычырата тиштенгенде эки жаагынын булчуңдары уркуюп чыга түштү. Ал бир паска түнөрө тиштенип, фронттон көргөн кандайдыр бир укмуштуу окуяларды зааркана көз алдынан чубатып жаткандай болду. Анан оор күрсүндү да:

– Ой, уруш болбой куруп кет-а!.. – деди. – Мен го мен дечи. Биз бир базардан өтүп калдык эле... ишенсеңер, мен азыр өзүмдү унутуп турам. Атандын көр-а! Фронттон эмнени гана көрбөдү бул баш... Бирок ошентсе да, өзүмө кайгырган жерим жок эле... – Ал сөзүнүн ары жагын айтпай туюк таштап, кимдир бирөөгө кыжыры кайнап, капшыт жакта келинчектери шынаарлап алмадай чыңалып ичкиликке ала күү, ойлорунда эч нерсе жок, эртендерден урушка жөнөөчү Мукаш байкемдерди кыдыра бир тиктеп алды. Олтургандар Сатыбалдынын айтпай таштаганын биллип коюшкандай, жылдыздары жерге түшүп тунжурашты.

Сатыбалды сөзүн шарт башкага бурду:

– Ушунда ырдабаганда анан... Айдай жеңем туура айтты... – Сатыбалдынын баятан берки кебинин учун кубалап укпай ою башкада болуп, эркек кишини өмүрүндө биринчи жолу көргөндөй жалдырап карап олтурган Айдай:

– Жеңең алдыңа... – деп койду.

Сатыбалды ызалуу күлүмсүрөп ыр баштады:

Шарпылдап үнүн баспаган
Сагындым Ысык-Көлүмдү.
Шаңыңда аркар оттогон
Сагындым бийик төрүмдү.

Жылкыдай үрккөн балыгы
Ала-Тоо дайра-сууларың.



Жарымдай жакын көрүнгөн
Көлүмдө аппак кууларым.

Ал ушинтип, укмуштуу коңур үн менен алдындагы көбүрүп турган бир чыны бозону мелтиреп тиктеп алып ырдап жатты:

Оюмдан кетпей эрте-кеч
Ойноп бир күлгөн асылкеч.

Эки жактан сүрөөлөр күчөп, Айдай болсо: «Өпкөмдү чабайын узарт эле, узарт» – деп, кызымтал неме эзилип кыйкыра берди. Сатыбалды көптөн бери ырдабай буулуккандай ичте демин бошотуп, теги далайга кумарланып ырдады: алыста жоо беттеп жүргөндөгү көкүрөк сагынычтарын муңкана айтып, моюнча өскөн курбулар, ата-конуш деп кан төгүп жүргөндүрсүнөр... Ок жуушаткан коркунучтуу согушту эне сүтү оозунан кетелек, кызыл алчадай ушул жаштар көрбөсө болбойт беле?! Түш жарымга чыдабай сагынышкан ууздай келинчектери менен армансыз, жаштыктын дооранын өткөрүшсө болбойт беле?!

Бирок эр жигит эл четинде, жоо бетинде деген.

Жоо жеңип кайра келерсиң.
Сүйгөн жар тосор жолундан

деген сыяктуу тилек дегдеген сөздөрдү кошуп, сыздата ырдады.

Ал ырдап бүтүп, ыр чыныны ары узатты да, алдындагы бозосун колу менен кылтылдата кармап чоң-чоң жутуп алды.

Ал күнү Байзактын түлөөсүнө келгендер эси-көөндөн калгыс боло ойноп-ырдап, Ак-Чийдин жамыраган жылдыздары суюла баштаган кезде тарашты.

IV

Ошондон эки жыл айланып өткөндөн кийинки сүрөт таптакыр башка болду.

Жаз какырап, жут чыкты. Ак-Чий жоо чаап кеткендей боз ала, жымжырт. Күндүзү элдин баары талаада жумушта. Көчөдө жан калбайт. Калгандан карылыгы жеткен кемпир-абышка жана мапмайда балдар.

Жол көчөлөрдө аркандалып, уйгак баскан бирин-серин музоолор күнгө талыкшып, адамды зериктире мөөрөшөт. Тырмактарын кыркып койгонуна карабай айдалган коруктарды жанталаша тытмалап тооктор жүрөт. Боз жалпак тамдар же жамандык, же жакшылык күткөнү билинбей биротоло керең тартып турушат. Дүпүйө чүмкөгөн дарактардын арасынан адамды ээнсирете күкүк чакырат.

Кыштак болсо мелтейип күкүктүн үнүн медегер кылгандай бүркөө тыңшайт. Фронттон кара кагаз алган ар кайсы үйлөрдөн жоктоп унчуккан аялдардын мундуу созгон үндөрү эртели-кеч Ак-Чийди чукурантып ой-

готкондой болот. Баары бир тең, Жаманкаранын баласынын үнү бир тең. Анын жашы 6–7лерде. Жаманкарадан калган жалгыз бала. Бир үйдө энеси экөө эле. Энеси оорулуу, туралбайт. Төшөктө жатканына көп болду. Күйөөсүнүн кара кагазын алганы оорусу күчөп кетиптир.

Бала эртең менен эрте тоокторго удаа ойгонот да, короосунун дал ортосуна табылгы таякка өбөктөй алыскы бир жактардан тилек кылып дегдеп келатып, бирок ошол жаш тилегине жетпей өксүп калган сыяктуу шумдуктай зарлаган үн чыгарат:

– Ай-ла-най-ы-ын атакем-ай, ко-ку-уй!

А-такем, сен-де-ен айрылдым ай, ко-ку-уй.

Ошондон баштан эл ойгонуп, малдарын саап, короодон чыгарып, чоң көчөгө бадага айдап келишет. Уй, эчки болуп бада көчөгө толуп, тобунан адашкан эчкилер маарап, жаш тууган уйлар удаама-удаа мөөрөп үйүн көздөй качып, көпкөн букачарлар көчө чандата уй талашып сүзүшүп, аңгыча күн чачырап, айтор, кымгуут болуп турганда да Жаманкаранын баласынын муңканган үнү баарын көзөп өтүп, кулакка даана угулуп турат.

...атакем-ай, ко-ку-уй!

...айрылдым ай ко-ку-уй!

Бала кечкисин да өкүрөт. Эл жумуштан кайтат. Мал бададан келип, жуп короого кирген кезде баланын укмуштуу үнү дагы чыгат.

– А-такем, сен-де-ен айрылдым ай, ко-ку-уй!

Эчкилер сакалдарын эччей кепшеп күүгүмгө аралаш келип жеткен баланын үнүн тыңшап, талтайып саадырып тура беришет.

Бул – көнүмүш болуп баратты. Башы бүтүн, боору эсен ким калды дейсиң?! Ар ким тымызын санаа чегип, «өзүбүздүн кара көзүбүз кашайып калганын ким билет» дешип кара кагаз келип, угузгандар жөнүндө бир бирине кеп кылууга батына алышпайт. Кара кагаз бүгүн келбесе эртең келип, кичине-чоң дебей баарыбызды көзгө чапкандай жалтантып койду.

* * *

Биз өспүрүмдөр, ала жаздан эле Ак-Чийдин бери четиндеги Кара-Ойдо, түштөн кийин окуудан тараган соң коштун, тырмооктун атына минип жүрдүк.

Кара-Ойдо таңдан көзүн жырткандан баштап, соконун артында, асынган узун шапалактарын сүйрөп, жылаң аяк сокочу аялдар: «О, бороздой» – деп, ичке үндөрү менен анда-санда чарчаңкы кыйкырышат. Бороздун башына барганда: «Кайкалата чыкпайсың» – деп, шылтоолоп жаны кашайган немелер сокого минген бизден күч чыгарышып, сөөккө

жеткире тилдешет. Атты чабымыш болуп, кээде куйрук талаштыра шапалак менен жаза чабышат. Ошондо көзүңөн жашың буурчактай ыргып жерге түшөт.

Чөкө таандар болсо керелди-кечке ооздору тынбай курт терип жешет. Аябай тойгон немелер кечинде, күн баткан соң тоону көздөй зымпылдап учуп жөнөшөт.

Баштыктары моюндарына асылуу, жайбаракат талтая кадам ташташкан үрөнчү абышкалар ар кай жерде колдорун салмак менен шилтеп үрөн себишет.

Өйдө, тоо жактан жалаңтык айдарым согуп, күндүн кечки сары алтын нурлары Кара-Ойдун бетине кылкандай сайылып турду. Кайчыдай канаттарын сабалашып, чоң жолду бойлой сызган чабалакейлер безеленип аркы-терки учуп жүрүшөт. Жан-жаныбарлардын алын кетирип, шалдыраткан жаздын коргошун салмагы Кара-Ойдун үстүндө уюп калгандай.

Жыгач ээрде, бир жактан Көк-Сандал догурунчудай ыргалып боюм талмоорсуп, куудураган жаргак шымымды көчүгүм көргүсү келбейт. Тырмооктун эки жанжиби балтырларымды өгөп, кез-кез көздөн жаш ыргыта кыпчып алат. Аттын үстүнөн түшө качкым келет, айла жок. Бирок мен өзүмө өзүм кылып алдым. Мурда Батмакандын сокосуна минип жүрчүмүн. Анын аттары жаланган тың аттар эле. Балдардын баары Батмакандыкына «минебиз» деп талашып турушчу. Бирок ал: «Атка тың бастырат» – деп, өзү мени жактырып алган. Ошо бойдон оозума ээлик болуп жүрө бергенде мындай болмок эмес. Мурдунан сүйлөгөн неме эмеспи, бир деме, бир деме деп ырдап калганын: «Мурдун эле диңилдейт, эмне дегени билинбейт» – деп койсом, Батмакан ошого ичи күйүп: «Бооруңа келген тапан» – деп, соп камчысы менен айдоодон айдоо аралап кубалап, сокочулар араң ажыратышты.

Ошондон кийин мени тырмоокко мингизип коюшкан.

Сокочуларды кыдырып жүргөн экен, башкарма жаныма бастырып келди:

– Ала калтырган жоксунбу, Календер?

– Жок, байке!

Сатыбалды эскирээк шырмалын жазы кур менен кындыйта курчанган. Өңү кара күйүк, эрди кеберсип, күлапара жүдөңкү эле. Ал атына таш өбөк сала үнүн жасап, какырынды да:

– Ушинтип ала калтырбай тарткыла. Деген менен колхоздун колун силер узартып жатасыңар... Артыкча быйылчы... Өспүрүмдөр чоң күч бердиңер...

Сатыбалды атайы кеңеш курганы келгенсип, ал-жай сурап, Кара-Ойдун талаасында мени менен кошо эки бороздой айланып аркы-беркини сүйлөштү.



– Мукаштан кат барбы? – дейт.
 – Жок, байке, бир жылдан ашпадыбы кат жок.
 – Билем, Календер, билем, – деди, – азыр жер-жерлерде ушинтибат-пайбы. Ажеп эмес келип калышы.

Сатыбалды бир аз бастыра түшүп:

– Өзүңүн окууң жакшыбы? – деди.

– Жакшы эле байке.

– Жеңең тилдебейби?

– Жок, байке,

– Ажаркүл жакшы келин...

Сатыбалды бизге тууган деле эмес. Бирок дайым бизге уба карап, алжай сурайт. Мен ага аябай ыраазы болом.

Сатыбалды байкем мени каадалуу кишисинтип ар кандай сөздөрдү айтат:

– Колхоздун бир короо эчкисин саанга тараталы дедик. Ошондо эл текши ак таталап, жаздан чыгып кетет эле. Антпесек болор эмес. – дейт.

– Бизге да берилеби, байке?

– И, берилбей анан, берилет. Болсо көптөн эле берер элек, кана?! Бүлөлүүлөп, үзүргө карап бөлсөк, алдына үч-төрттөн саан эчки тийчүдөй. Үрөндү караган менен үрөнүн ичкен үнөмүн ичет болуп, күзүндө эмне кылабыз. Ансыз да кампа кургап калды. Кичине чыдасак, картөшкөгө илинип кетет элек, арпа дүмбүл болот. Көк талканга жетсек... Күркүрөп күз кирип келет, – Сатыбалды зеригет окшойт, жүрөгүндө толуп чыккан бугун айтып чыгаргысы келгендей, эмнегедир чечилип кирди.

– Эг-ге-ей, Календерим, – ал ийни солк эте улутунуп алды, – баары болот, ачкан курсак да тоёт, жыртылган кийимдер да бүтөлөт... Тиякта кан төгүлүп жатат. Эл кырылып жатат. Бирок... Эгер сен ушундагы жеңиштин маанисин билген болсоң?! – деп айтылса көпкө созулчу узун сөздүн ар жагын үзүп ичине калтырып койду да айтты:

– Садагалар, силер анын баарын кайдан түшүнмөк элеңер, окууңарды жакшылап окуй бергиле, үшүнтүп колхозго кол кабышкыла, кийин барып түшүнөсүңөр, баарын түшүнөсүңөр, – ал кайдадыр чубалып жөнөгөн ой-санаасын жыйды да ээрге оңдоно отурду. Ошо бойдон ал жок дегенде адатынча үнүн жасап какырынып койбостон, оор ой-санаа жүктөнүп алгандай башын жерге салып бастырып кетти. Жалдуу Чабдар да ээсин түшүнгөндөй, анын ою менен болуп, айдоодон буттарын ыкшоо шилтеп, дарак жамынган айыл тарапты бет алды.

Башкарма кетери менен аттары да, өздөрү да жүрбөй калган сокочу аялдар көлүктөрүн коштон чыгарып кээси чыгарбай эле борздойго токтотуп, аңтарылган жумшак кара топурак-айдоого чалкаларынан жата кетишти. Жандарында бирден өспүрүм бала. Келиндер же созолонтуп ырдап, же бири-бирине чарылдап тамаша ай-

тып, же кечке чарчаган немелер аяк серппей эс алышат. Балдар болсо чарчоону билбей бир аз бошой калгандарына сүйүнүшүп, рагаткаларын оңдоп байланып, айдоодон таан кубалап атып, чалкадан түшүп эс алып жаткан келиндер менен эч иши жок, алардан көрө айдоодо курт терип жеп жүргөн таандар кызыгыраак сыяктуу ошолордун артында жүрүшөт.

Күн да батып кетти. Сокочу аялдар коштон аттарын текши чыгарып, шалтактап тердеген немелерди жайдак бойдон бирин минип, бирин жетелеп айдоодон ыргала бастырып айылды көздөй жөнөштү.

Тумшуктарын бороздорго матырышып, эртеңки күндүн түйшүгүн күтүп, ар кай жерде соколор жатат. Айдоо тер жыттанат. Мында үрөн себилген жерди тырмап бүтүп кетейин деп тырмоокчулардан мен калгам. Менден обочороок чулдур Амазбай үрөн сээп жүргөн. Эмнегедир буйдалып элдин артында калыптыр. Оюма бир нерсе түшүп, мен да аны аңдып кетпей койдум.

Астыда, кабакта көлдүн күр-шар эткен добушу Кара-Ойду каптап, тоо жактан соккон жел менен кара күүгүм кошо келип, көз байланып баратты. Акыры түшүндү окшойт:

– О, Эшимбектин уулу!?

– Ео-ов!

– Бе, кел эми, тилегиң каткыл, бе кел.

Кым дедим. Эчтеме билбеген киши болуп бастырып бардым.

Амазбай эчки сакал, алтымыштардагы жулундаган, уяты жок киши эле. Кандай гана баш кийим болбосун, сырайта түрүп алып, чокусуна кондуруп кийип, майда-баратка, мисалы, анын ую корукка кирип бирөөнүн эгинин талкалап салганын айтса, каратып туруп танып: «Акка мойнумду сундум» – деп, белинен курун чече коюп, мойнуна арта сала карганып жибермей адаты бар. Өлүк өлгөн, же той берген жер болсо сакалдуу өңдөнүп төргө өтүп карыялардын катарына барбастан казан сапырып, кемегени минип отуруп алат. Анан, эт чыгара келгенде баласын арка жагына караңгылатып отургузуп коюп: «Ме Шайлообек» – деп, эт жасалган табактардан үзүп-жулкуп бере берет. Андайга маш болуп бүткөн Шайлообек да атасы бергенди кыргыздай илип кетип, шымынын өңүрү менен бир болгон чөнтөгүнө уруп жиберет да, жем жуткан куштай тамшанып туруп калат. Чулдур Амазбай өзүнүн Шайлообегинен башка балдарды каарып тилдеп, кээде колу да тиет. Ал балдардан айрыкча мени жаман көрөт: «Кудай куулаткан» – деп, кезиккен жерден тилдебей өтпөйт.

Амазбай адатынча «р»ге тили келбей чулдурап, бирок демейдегидей жер-сууну жаңырттып чарылдабай күпүндөп сүйлөдү:

– Се эмне, удааник болот белең?! Азыл байге белбейт, каалкоз. Ке, калпагың, бадылактык биннеме белейин, – деди, мени бул жерден те-

зирээк жоголуп, оозун бассын дебей эле, боору ачып кеткенсип. – Эшимбекти көлдүм эле. Агел оозуңан чыгат экен, тололсугунду кылкып коём!

Шалпайып көзүмө түшкөн Мукаш байкемин чоң калпагын башыман алып ага сундум.

– Ке, бол катынча кыймылдабай... Бо атаңкөнөчай, азылкы балдал тукум эмессиңел, илгели биз текенин өтү элек, – Амазбай сүйлөнүп калпакты колуна алды. Толтура сала тургансып кырбуусун көтөрдү. Жерге коюп үстүнө чепкенин таштап койгон карала дорбону экчеп-экчеп, түбүндө калган буудайдан эки кочуш салды. Демейде биз үрөнчүлөрдөн бадырактык деп, эки ууч буудайды араң сурап алып, бирок үрөнчүлөр берсе да экинчи келгис кылып, кайра-кайра бардыртып: «Кокуй экенсиңер, үрөн кылбай жеп аласыңарбы» – деп атып, араң беришчү. Баарысынан Амазбай тыкыр. Ак жүрөксүнүп, Кара-Ойго бүт жар сала кыйкырат. Анан: «Баланча бадырак сурайт, бербей койдум» – деп кечинде көчөгө да айта келип ит кылат.

– Ме, калма, – деди Амазбай чулдур. Бир калпак балээ берип аткансып, – ит болбосоң ылаазы бол! Шумдуксуңал, биннемени көлмөксөн болуп калбайсыңал, түк.



Ошонун эртеси заар менен кошко кетчү эл күндөгүдөй башкарманын короосуна убай-чубай бирден аяк берилүүчү ачкыл жармага келип жатышты. Үйүнөн жүзүн жууга үлгүрбөй көздөрүн ушалаган боюнча мында келгендер дүпүйгөн картаң бактын түбүндө арыктагы агын сууга жуунуп жүрүшөт. Башка бирөө да кор кармап коёбу, дандын тартыштыгы бу болсо деп, өз үйүнө аялы Салкынга ачкыл ачыттырып, ошончо элге эртең менен бир сыйра жеткирип, кечкисин бир маал ысык тамак бердиртчү башкарма.

Жаңыдан бүчүр жарган дүпүйгөн картаң бактын бутактары бийик тамдан арта салына ийилип турган короо ордо атыша тургансып таскыл эле. Эл отуруш үчүн былтыркы буудай маясы короонун кырка там жээгине төшөлгөн. Самандын төшөлгөнүнө бир топ болгондуктан туурап койгонсуп майдаланып бырыксып турат.

Эл тамагын ичип болуп күбүнүп-кагынып ар кимиси чегилген жумуштарына жөнөөгө камынды. Аңгыча, талаа кыдырганы түндөн кеткен экен, Сатыбалды байкем жалдуу чабдары менен келип түштү. Үндөбөйт. Сумсайып кабагы бүркөө. Кажы-кужу жап болуп, көпчүлүктү колтукка түртүшкөн күбүр-шыбыр аралады. Башкарма үндөбөгөн боюнча бооруна аттын эски такалары кагылган мамыга жалгыз колу менен чылбырын казыкбош чалды.

Анан үйүнө кирип бармагы менен сөөмөйүнөн башкасы жумулган жалгыз колуна чымчып кармап кечеги мен көргөн Амазбайдын карала дорбосун бурчунда кичине буудайы менен элдин ортосуна таштады. Менин жаным чыгып кетти. Сатыбалды алдында жаткан капты тиктеп, бүткөн боюн салаңдата жаагын шимип туруп калды. Бирден аяк жармаларын ичип бүтө электе сөөк жуткансып, тамактарына түйүлүп «кимди шорлотор экен» деген кыязда ар кими өздөрүн күнөөлүү сезип жер тиктешет.

Сатыбалды болсо заматтын ортосунда, ушул отургандардын көзүнчө шапайып арыктап бараткандай болду. Анан башын көтөрүп Амазбайды карады:

– Амазбай, мобу элди карачы?!

Амазбай лам дебей жер тиктеп отурат. Чулдур Амазбай бир жактан келгенсип, отургандар аны жапырт карады.

– Ушулардан эмнең артык?!

Эч ким унчуккан жок. Баштарын салкыйтып жерге салышты.

– Сан сакалыңар менен силер ушинтесинер?! – ал көптөн бери төшөктө жаткансып алсыз үн чыгарып, таарыныч кыла сүйлөдү. Бер жакта бешикке таңып талаага ала бараткан бирөөнүн жаш баласы «на-аа» деп ыйлап басылды.

Сатыбалды байкем ашырып сөз деле айткан жок. Айткысы келсе уу сөздөрү толуп эле жатпайбы?! «Ос-сакалың менен кара жерге кир. Сакалдуу деп ишенип үрөн септирип койсо... Үрөн касаптан уурдап алган эт эмес, ага. Дайыма ушундайынды койбойсун. Өлсөңчү. Элди, мамлекетти алдайсың. Сотко берем. Айдатам. Жоготом. Тыякта фронт күчөбатса... Дезертирсиң...» Бирок бул сөздөр айтылган жок. Анын ордуна: – Мен бул кашайгырдын оокатын эчак өлгөн атам Сыдыкбайга аш бермек белем – деди, – түшүнсөңөр боло акыры.

Сатыбалдыны ичте-тышта көп көрбөдүмбү. Дайыма эле ачышып, кабаарсып жүрчү. Калкозчулукта: «А жетпейт, бу жок, жумушка эрте чыгып, кеч кайтпайсыңар» – деп сакал-көкүлгө карабай гежилдеп: «Келе дегенден башканы билбейсиң, ме деп айтар күнүң болобу?» – деп чырылдаган аялдар менен өзүнчө сүйлөшүп, же сабап жибере турган. Бирок ушул жолкудай айланы кетип турганын эч көргөн эмесмин.

Бирок муну мен атайылап кылганым жок. Өйүздөн Сатыбалдынын карааны көрүнгөндө жакшы эле буйтап качтым. Качам деп кечүүсү жок жерге кириптимин. Ак-Чийдин Чоң суусуна агып кала жаздадым. Суу киргин эле да. Ок тийген Көк-Сандал кырбуудан секирип чыгалбай суунун агымына түшүп алып кыбыраса болобу?! Төмөнүрөөк барып өйүзгө чыксама маңдайымда бакыйып Сатыбалды турат... Айла жок. Болгон ишти айтып бердим.

– Сал – деп, калпактагы буудайды чөнтөктөрүнө шыкап алып чаап кеткен. Ошондон барып Амазбайды кармаган экен. Көрсө, андыйт тура.

Сатыбалды Амазбайга жаман айткан жок. Ал кимгедир башка бирөөнө тили өтө тургансып, азыр ошондон барып ачуусун чыгарып келбесе болбочудай:

– Сыйпалгыр, – деп бут алдында өлөрчө тепки жегендей кыймылсыз жаткан капты камчысынын учу менен бир салып, атын көздөй басты. Камчынын добушу ар кимдин жонуна «тарс» деп тийип өткөндөй болду.

Амазбай болсо көзү менен жер казып ошого кирип кете тургансып, алдын теше тиктеп кыймылсыз олтура берди.

Көпчүлүк да ага үн каткан жок. Алардын үн катпаганы Амазбайды бетке түкүргөндөй болду. Эл жуушаган малдай бирден туруп, талаага жумушка кетип жатышты. Ажаркүл жеңем экөөбүз да ошолордун ичинде элек.

V

Кара-Ойдун кошу бүтө жаздап калган кез болчу. Шалаа-шалаа тилинип Кара-Ой жатат. Эртеден бери айдоонун үстүндө жанталашып жүгүрүп жүрүшкөн чөкө таандардын бирде-бирөө калбаган. Дүйнө ээн калгандай жымжырт. Асманды карадым. Ала-тарп булуттар кайдадыр бир жакка ооп баратышат.

Шайлообек айткан бир күнү: – Булуттар суу ичкени көлгө келишет, аны аңдып турган адамдар атып алышат, атам айтты.

Ойлодум: «Аны атып эмне кылат?» Сурасам, Шайлообек айтты: «Эмне кылат?! Жөн эле атышат. Атып өлтүрүшөт. Согушта деле адамдар адамдарды атып өлтүрүбүзбү!»

– О, согуш башка да! – дедим, анан эртеси эжейден сурасак айтты:

– Ким айтып жүрөт ошону, өзүңөр окубатып билбейсинерби?! Амазбаевдин атасы калп айтат.

Арткы партадан Урак кыйкырды:

– Амазбаевдин атасы ууру эле эмес, калп да турбайбы?! – Класс дуу дей түштү. Шайлообек ылдый карап, мурдунун ак көбүгү партанын үстүнө түшчүдөй салаңдап, ыза болду. Эжей аны байкап калып: «Чшучш» – деп классты тыйып койду...

Мандайда Калкактын бийик тоосу турат. Анын бети калың чер. Бир күнү Шайлообек балдарга айтыптыр: «Ушул чердин арасында жез кемпир бар, атам айтты». Эртеси сабакта отуруп: «Эжей менде суроо бар» – деп, Урак колун көтөрдү. Анан «жез кемпир» жөнүндөгү Шайлообектин айтканын айтты «Ушу чынбы?»

– Ишенбегиле, Амазбаевдин атасы айта берет. – деп койду эжей.

– Айта берсе... айта берсе... агород өрттөнөт, – деди Урак. Класс дагы күлүп калды.



Эжей Уракты тыйып койду: «Кудайбергенов, тынч». Шайлообек Уракка ызырынып муштум көрсөттү. Анан айткандай эле Урактын тилине күчү чыккан алы жок неме да, сабактан тарап баратканда Шайлообек акең оозу-мурдун кандап, аябай сабаптыр. Ошо боюнча алардын энелери чачташып урушуп... чоң чыр болгон. Азыр мен бардык чырды баштаган Калкактын черин аңкайып карайм. Ошол учурда тырмоогун чыгарып, Шайлообек чаптырган боюнча жаныма келди:

– Жарышасыңбы? – ал адатындай ак көбүк башбактаган мурдун шорк дедире тартты.

– Жок.

– Кара-Ойго түнөйсүңбү, жүр кетели?!

– Карабайсыңбы, бүтөлөкмин. Сен бүтгүңбү?

– Жо, атаснозурайын бүтпөсө, – Шайлообек чоң кишилерди туурап «чыйт» түкүрүп, атасынан уккан сөздү айтты, – калкоздун жумушу да бүтмөк беле?!

Шайлообек экөөбүз классташпыз. Ал сабак билбеген, тестиер болсо деле мурдунан ак көбүк өксү болбогон, боз жалпак, өтө бейбаш неме. Амазбай менен Айдайдын жалгыз баласы. Энеси Айдай Шайлообекке бир деме деген кишинин колуна өлүп берет. Ал үчүн айыл-апа менен от алышпай калчу. Мурда Шайлообек биринчи бригатта, мен экинчи бригатта элек. Кара-Ойго соко салынгандан бери тырмоокту бирге тартып жүргөнбүз.

– Башкарма урушпайбы, – дедим.

– Башкарманын... – деп, Шайлообек тилин тактап туруп, «зың» дедире уят сөз айтты. – Ошол чолоктон коркосуңбу?

– Окай!

– Тилдебегенде эмне, – Сатыбалдынын көзүнчө деле тилдеп жүргөнсүп кенеген жок.

– Ушунунду башкарма укчу болсо бала!..

– Жүгүр, айтып байге ал. Кесип берет, – Шайлообек дагы тилин тарткан жок. Анан ар бир сөзүн айтып, артынан мени ызаланта жалжактап күлүп турду.

Шайлообек экөөбүз тие келген жерде урушабыз.

Экөөбүз азыр да адатыбыздай «өлөсүң» дешип, далайга демитишип турдук. Жумуш калды. Акырында ал мени «жетим, жетим» деп ооз ачырбай ырдап туруп алды. Анын бардык тили бир тең, «жетим» дегени бир тең болуп турат.

Ал уурунун баласы дегенге өлгөндөй арданчу.

– Биле-ем, – дедим мен да, – башкарманы эмне үчүн тилдебатканыңды.

Шайлообек: «Эмнени билесиң» – деп такыган да жок. Баятан жалжактап турган неме суу сепкендей болду:



– Мен да билем!

Анын бузук түрүнөн сестене, жүрөгүм шуу дей түштү:

– Эмнени?! – Оюм Мукаш байкеме кетти. «Билгенин» айтып ийбесе экен деп, кысылып кеттим. Экөөбүз бир саамга үн катышпай маташып туруп калдык. Мен урушту токтоттум.

Бирок тиги улам кыр көрсөтүп күчөп кирди. Анын жетим дегенине да мурдагыдай арданбай: «Билгенин айтып ийбесе экен» – деп, ошондон коркуп бүткөн боюм чымырап турду.

– Жетим эмесмин, – дедим сөздү башкага буруп, – энемдей болгон жеңем бар, – көмөкөйүм өрттөнүп тургансып үнүм ыпысык чыкты. Шайлообек мени күлкүсү менен марап:

– Ха, – деп мупмуздак каткырып алды, – анда жеңенди кайтарып алсаңчы. Билсең Сатыбалды менен тамыр...

Кандай шилтегенимди билбейм, учуна кыл оролгон өрмө шапалак абаны тилген ачуу ышкырык менен барып Шайлообектин мойнуна ороло түштү.

– Аа-аа-а!

Ал мойнун эки колдоп басып, талааны жара бакырып жиберди. Үнүнөн бой дүркүрөп кайра өзүм коркуп кеттим. Ал жылан оролгондой мойнун тытмалап жышып, жеп ийчүдөй аттан ыргып түштү. Карайлап жерден таш издеп кирди.

Бир карасам томпойдой таш. Кулачын керип урганы калган экен. Эңкейе бердим. Шуу деп кулагымдан өттү. Ал кайра акылына келе калгандай токтоло калды. Анан бир сөз айтып ошону менен мени көмө чаба тургансып, зекип тиктеди:

– Ийи, байкең өлгөн. Кара көзүңөр кашайган! – Ушул сөздү айтып, бардык кегин алып бүткөндөй, бирок эмнедендир коопсунгандай, шапалактын тагы түшкөн мойнун да унутуп сооронуп атына минди. Ал алактап коркуп, үн чыгарбай ат үстүндө тоңуп калган мени кылчак карап, дүйнөнү тумчуктура чулгаган кылаңгыр кечти аты менен жиретип ит үндөрү угулган айылды карай өкүрөңдөтүп жөнөдү. Кара-Ойдун эңшерилген күрөң айдоолору дүлөй немедей дулдуюп жатат. Мен бир маалда: «Баа-ба-а» – деп кыйкырып, аттын жалына жыгылыптырмын.

(Уландысы бар)

Конкурса



Бейбарс
ШАХ

САГЫНЫП ЖАШАЙМЫН

(Ырлар топтому)

Уул-келин жана биз

*Бөлүп салгам үйлөндүрүп баламы,
башка, демек, бизден казан-табагы.
Биздикине жетип келип калышат
үзүлбөстөн үч-төрт күндүн аягы.*

*– Сагынат го апасын же мени? – деп,
сездирбестен байкоо салдым көп ирет.
Жок, антишпейт экен,
эт, май, ун, туз, чай,
эне болсо теңин салып кетишет.*

*Эмерегин, шытырғысын калтырбай,
үйдү да биз алпергенбиз ал тургай.
Бергиси эле келип турат апасы.
– Алсак эле! – дешет алар калтырбай.*

Жаңы тирлик...

*...Жүрөк, боордон жаралган
жаныңды да аябассың балаңдан.*



*Экинчи үйдү ойлоп, эти этне алсак
эки эсе көп алчу болдук базардан.*

*Өздөрү иштеп туруп уулун, кызын да,
ата-энесин бел тутушу кызык да...
...Бар болгула алып-кетип турганга,
бар бололу биз да берип турушка.*

Таяк

*– Жыл бою не келбедим? – деп кадалым,
карайт көздөн жаш, жүрөктөн кан агым.
Былыр эле өзү басчу шартылдап,
калган экен апам таяк таяным.*

*Көзү нурсуз, карай берчү жолума,
бели ийилип чөгө түшкөн бою да.
Басса, турса таяк өбөк, жөлөгү
минтерлиги келбеттир эч оюма.*

*...Мени төрөп, жууп, чоңойткон адамга
жарым кулач келген ушул таякча
өбөк, жөлөк болалбайтбы?! – деп сыздап
өзүмдү өзүм турал сөгүп, аяп да.*

Жаратканга жалбарам

*Апам жүрсүн оору билбей ар дайым,
атан болсун үкөт, карындаштарым.
Жаратканым! Берсең салам, ден соолук
жасап алам өзүм эле калганын.*

*Жалгыздыкты – жана, туңга батырган
жолотпогун, алыс туткун башымдан.
Бөлө көрбө, ажыратпа эртелеп
бартактайдан өзүң кошкон жарымдан.*

*Эсен болуп, ырк каптасын журт ичин,
элдикиндей болсун менин турмушум.*



Уул, кызылды алба менден озунуп,
балдарымдан Куран, турпак буйругун.

Көп жаш бергин,
жүрүп эле жүгүртүп,
капысынан алып кеткин мүдүртүп.
Өлсөм дагы дос, тууганды сыздатып,
өлгүп келет кастарымды сүйүнтүп.

Тагдыр кайыбы

Алды кармап булбулду салып кылтак.
Айтты булбул дыйканга: – Алчы тыңшап.
Мен сайрачу тал түбү – толгон алтын,
барып казсаң табасың, байыйсың бат!..

...Келди дагы албырып жүзү алтындан,
– Тал түбүндө сен сайрап, уяң турган
казынаны билипсиң,
а шактагы
кылтакты не көрбөдүң? – сурайт дыйкан.

– Тагдыр деген сөз уккан жан чыгарсың –
деди булбул. – Көрөт кил алдын, артын?
Тагдыр кайып деп коёт, капасыңды
пешенетде бар болсо жай кылармын.

Оозуң балга тиерде уу жуткурат,
кутулганы бар андан кайсы жандын!?
Көрктүүлөргө көз арткан жандар арбын,
күнүлөшү көп туулат жакшылардын.

Этин жебейт,
жарабайт сайраганга,
кылтак, тузак тартылбайт карга, таанга.
Капкан койбойт бакага, курт, жыланга,
ор казылбайт арстандан башкаларга.
Октон,
оттон,
жер-суудан,
көктөн,
колдон
ажал айтат ар кимге Алла Таала.



Бйлагандар жокпу хан болуп туруп?
Иттик кылган жокпу өзү момунсунуп?
Өткөрөт го өмүрдү зардап, шордо
бир жатанга жакшыны кошуп туруп.

Башчы кылат чобурду кулуктөргө,
бечараны палванга жолуктуруп.

Өлөсүңбү?

Айтчы, ыя?

Көнөсүң да..!

Жашайт баары тагдырга моюн сунуп.

Элүү жашка толгонумда

26 жыл болуптур – жубайымсың,
баарын бир көрдүк түйшүк, кубанычтын.
Үшүткөн чилде,
каарлуу аптап болгон
үйдөгү оотал аба ырайымсың.

Жок бөлөк үйүм,

жарым,

барар жерим,

жок бөлөк таянычым, саяпкерим.

Адашсам, жазсам желе-жука кылган
апам да, эжем өзүң анан менин.

Толсо да үйүм каухар, жакуттарга,
айланат сенсиз кедей, карып жанга.
Блайым, дагы элүү жыл тилде, башкар,
мен дагы бар болоюн аны укканга.

Жүгөрүлөр

Ойкуштанат астылдагы чыбык ат.
От боюнда кармап турган челегин,
апам айтты: – Дүмбүл кайрып келчи бат,
чокко кактап, бир бышырып берейин!..



...Жүгөрүлөр.

Барсам үчтөн, экиден
бек кучактап турушуптур «балдарын».
Чоңун тандап кайрырылда эти мен,
чочутуп бир сезим,
кайрый албадым.

Жүгөрүлөр... «Балдарын» боор, боюнан
жулуп, сууруп алыш кыйнап көңүлдү,
Жети уул-кызын жулуп кеткен колунан
апама окшоп калышчудай көрүндү.

Кызыл чачтуу дүтбүлдөр кыз өңдөндү,
эркек сытал сезилди ак чач дүтбүлдөр.
Эстей калып ичим дагын өрттөндү,
жети бир боорум,
аларды не жуттун, жер?!.

...Апам билчү – жакшы көрүп, көнгөм жеп,
бышырылган дүтбүлдү отко какталып.
– Жебейм! – дедим кур келип.
Ал көргөн жок
жаткандыгын жүрөгүмдөн кан тамып...

Бешилик

Уулумду үйгө жалгыз таштап,
малды айдап
кеттим эле дарбазаны бекитип.
Келсем коңшум турат жолдо жайдаңдап,
колундагы болсо биздин бешилик.

Айтты: – Сен мал айдап кеткен экенсиң.
Алдым сурап уулуңдан бул айрыңы.
Чапкан чөптү жыйып койсом дегенмин,
– Не бердиң? – деп урушпа аны, жакшыбы?..

...Барат балам быйыл алгач тектепке.
Кебин угуп туруп азыр коңшумун:
– Ким бирөөгө уулум карыз бергенге
жарап калган турбайбы! – деп толкудум.



Анам

Бөлөк журтка түшкөн карындашымды
– Көрүп келел! – деп кетти эле, кабарсыз.
Бир башкача суздук каптап айылды,
беш кылымдай болду
беш күн апамсыз.

Көйнөк, шымыл эскирсе да ыргытпай,
курак кылып, төшөк жасап отурчу.
Күндө келип ичишчү эле ыстык чай,
келтирлер да үйгө кирбей коюшту.

Жыты турат жаздыктарда, төшөктө,
жүрөт очок,
тандыфында ал тургай.
Күйөө бала кантсе дагы бөтөн го,
– Качан кетет! – деп жүрөбү жактырбай..?

Балдарымды жомок айтып уктатчу,
жабып турчу калса кокус ачынын.
Кетирбестен,
улам-улам сыйлайбы,
карындашым да калса керек сагынын.

– Энем кайда? – дешип сурап жүдөттү,
эсимди эки кылып неберелери.
Аларга айтчу жотогоум да түгөндү,
али апамдын күпөн качан келери.

Кышта

Короо-жайда,
жолдо,
тамдын артында,
аткананын үстүндө да калтырбай,
тизе бою карды күрөп бүткөн соң
турду жигит боюн жөлөп тандырга.



Коңшу киши калды арыдан заңкылдап:
 – Эй! Жөлөнүп тура бербей тандырга,
 күн жылыса ээрип,
 тамчы тамбайбы,
 күрөп салсаң болток үстүн тамдын да!..

Күлүтсүрөп жооп кайтарды улан жай:
 – Күрөмөкмүн,
 бирок даабай турам да.
 Үй ичинде атам намаз окууда.
 Мен атамдын төбөсүнө чыгалбайм!..

Карияныкына конок келгенде

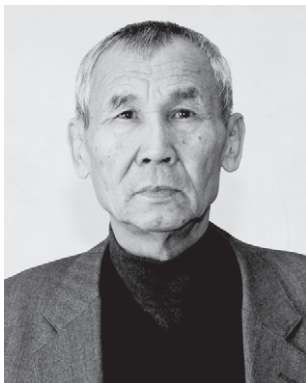
...Кырктардагы жан – мейман
 Жаш токолу,
 кыйытса да аксакал канча жолу,
 чыгып кетпей чай сунуп кылыктанып
 карай берди уурданып кайта ошону.

Мурда жары жүрчү көп жадырабай,
 мынча бүгүн?!
 Назданат аны карай.
 Чал көзү өткөн кетпирин эстей берди,
 чынысында ичилбей калды да чай.

Мейман – улук!
 – Кет! – деш жок, бул дагын чын.
 Баба салтын сыйлабай турганың ким?
 Кантет эми аксакал?!
 Тек ичинде
 кызыл ити кыңшылайт кызганычтын.

Чай куярда жаш жубай чалына эми,
 чылчый сүйлөп карыя,
 жанып бети:

– Мага куйба!
 Курсакка баткан менен
 батпай турат жүрөккө чайың! – деди.



Проза



**Талип
ИБРАИМОВ**

ГНЕЗДО КУКУШКИ

(Повесть)

И в этот день я по-привычке поднялась намного раньше солнца. Бесшумно прошмыгнула из комнаты, проскользила по прихожей и, осторожно распахнув дверь, застыла на крыльце, оглушенная звуками жизни. То быстро-быстро, взхлеб, то замирая, лишь изредка нежно и целомудренно касаясь друг друга, то опять, торопя прикосновения, суматошно, изо всех сил жаждая оторваться от стебельков, ветвей, трепетали листья на деревьях, чуть слышно, затаивая дыхание, шелестела трава, и, ликуя, во все горло, сладко и самозабвенно чирикали воробьи.

Господи, может быть, я для этого и живу, чтобы просыпаться по утрам и вырываться из тесноты комнат под необъятность неба, и

ИБРАИМОВ Талип – родился 27 декабря 1940 года в селе Сары-Булак Калининского района в семье сельского учителя.

1963–1968 годы закончил филологический факультет КГУ. Работал учителем в вечерней школе г. Кара-Балта, младшим научным сотрудником в ИАН в институте философии и права, 1973–1975 годы учился на Высших курсах сценаристов и режиссеров, г. Москва. 1975–2007 годы работал редактором, главным редактором на киностудии «Кыргызфильм».

С 2006 года работает старшим преподавателем в КТУ «Манас».

Кинодраматург, писатель, критик, кинорежиссер.

Сценарии становились лауреатами сценарных конкурсов в Казахстане, России. Статьи печатались как в Кыргызстане, так и в Москве, в Париже. В 2007 году стал победителем «Русский премии» г. Москва для русскоязычных писателей всего мира, исключая Россию. Книги издавались в Москве, Киеве, Алма-Ате.

застывать на крыльце с мгновенной радостью, яркой, как солнечный свет. Только мгновенье. А потом – разнообразие звуков, чаща звуков, заколдованное движение солнца и спокойное угасание дня. А потом – моя серая, безрадостная жизнь до следующего утра. Я, подражая воробьям, зачирикала, поводя напряженно вытянутой шеей. Конечно, мое безголосое сердце и горло, созданное только для пропуска пищи, не исторгли ни звука, но так сладостно было вообразить, что и я вплетаю свой голос в многозвучье рассвета. Впрочем, я не стала доводить себя до экстаза, чтобы не выглядеть смешной, если вдруг кто заметит мои бессильные потуги. Я просто рассмеялась – так мне было хорошо.

Я открыла загон, и истомившиеся за ночь овцы высыпали во двор. Я погнала их к подножию гор, где обычно пастух прогонял стадо на пастбище.

* * *

На небольшом холмике сидели два старика, рядом паслись овцы. Тоже поджидали стадо. Как всегда они уставились на меня. Я кивнула, здороваясь, отошла в сторону, опустив взгляд, обреченно ожидая весь их последующий разговор.

– Здравствуй, родная! – ответил один старик.

– Здравствуй, касатка! – ответил другой.

– Какой ты игривый!

– Кому, как не ей, нужно ласковое слово...

– Нам всем нужно ласковое слово.

– Ей особенно, – вздохнул второй старик.

– Почему? – прищурился первый старик.

– Она же обижена богом – немая... Правда, она слышит, но все равно – горе большое...

– А какой прок, что мы умеем болтать?

– Странный ты...

– Все беды людей от длинных языков, – усмехнулся первый старик. –

Так что, если подумать хорошенько, она – счастливый человек.

– Тебе бы такое счастье.

Первый старик закашлялся, поперхнувшись словом. Потом они посидели молча, уйдя в горестные раздумья о бедствиях, приносимых длинными языками.

– Я знаю почему ты с ней ласковый, – хитро прищурился первый старик. Видимо, жажда реванша не давала покоя его нестареющему самолюбию.

– Брось!

– Знаю. Знаю, почему ты вздыхаешь, – многозначительно протянул первый старик.

– Почему? – простодушно спросил второй старик.

– Ты ее соблазнить хочешь! – победоносно воскликнул первый старик.

– Ок!.. Пес бесстыжий! .. Как ты можешь?.. – всердцах второй старик вскочил и отошел в сторону, презрительно сплевывая.

Уже подкатывалось стадо и раздавался крик пастуха, шелканье кнута. Я загнала своих овец в стадо и поспешила домой. За мной поодаль друг от друга поплелись старики.

* * *

Когда я подошла к дому, Касым, мой старший брат, косил клевер. Он мельком улыбнулся мне, а я ему. Пройдя под навес, наломала сухостоя и, подложив растопки, чиркнула спичкой. Вспыхнул огонь.

Мне нравится смотреть на разгорающееся пламя. Поначалу забуйствовавшая растопка, растратив силы, вроде бы гаснет, но вот занимаются одна-две тоненькие веточки, а вокруг них чадит густой дым, заполняет печной проем, и - раз! - весело, неудержимо, потрескивая, играя оттенками желто-красных цветов, побежало пламя, живое всепобеждающее пламя. Мне весь этот процесс всегда что-то напоминает, а что – не пойму.

Вдруг закуковала кукушка. Раз, два, три... Бесконечно.

Нежно и печально-отрешенно, будто с высот недосыгаемой мудрости напоминая радостно наступающему утру о какой-то грустной истине, которую оно не может взять во внимание в расчете на лучезарный день. Я закуковала, сперва робко, стыдливо, не отъединяя себя от своей нелепой человеческой фактуры, постепенно, загораясь, самозабвенно, всей душой стремясь взлететь, превратиться в ловкую, красиво и ладно скроенную птицу среди зеленых ветвей, для которой счастье выразить себя так же естественно, как и дыханье.

Наверное, со стороны я выглядела сумасшедшей: сидит себе баба лет под сорок и, подрагивая на согнутых ногах, далеко назад вскидывая голову, открывает, закрывает рот, да еще машет руками, как крыльями птица. И при всем этом не издает ни звука!...

Но что поделаешь, надо же и мне иметь свой заскок. Кто-то тронул меня за плечо. Я оглянулась. На меня, улыбаясь, смотрела Ракия, жена брата. В руках у нее были ведра.

– Воды натаскай в казан! – сказала она.

Я вопросительно кивнула: зачем, мол?

– Голову вымой. Потом переоденься. Будут гости...

Я пожала плечами: а я, мол, при чем?

– Гости придут к тебе, – многозначительно сказала Ракия.

Я засмеялась, воспринимая ее розыгрыш. Но Ракия смотрела на меня грустно, грустно и вроде бы не собиралась шутить.

– Какие гости? – спросила я глазами.

– Увидишь, – вздохнула она.

* * *

Я сидела в своей комнате, принаряженная, и смотрела во двор. Под яблоней нетерпеливо перебирала ногами кобыла, которую привели гости. У печки возле дымящегося казана суетились соседки, смеялись, перебрасывались шутками, и это праздничное оживление тяготило меня. Мне было бы легче самой крутиться у казана или бы пойти полоть картошку в огороде, чем сидеть одной и мучиться догадками относительно цели приезда гостей. Но Ракия запретила мне выходить во двор. Сиди, – сказала, она, – там сегодня обойдутся без тебя.

В проеме дверей появилась Ракия.

– Идем! – сказала она.

Мы прошли в гостиную, где сидели гости.

– Садись! – сказала Ракия и села рядом со мной.

На почетном месте перед достарханом с бутылками водки и закуской сидели старик, старуха и мужик лет пятидесяти.

Они внимательно смотрели на меня. Все молчали. Касым сидел, отворачивая от меня лицо, и похоже было, что так он делал намеренно. Молчание затягивалось, пространство комнаты обволакивала неловкость.

– Значит, дело вот в чем, – откашлявшись, начал Касым. – Это моя сестренка. Бог ей дал все: и голову, и руки, но, – он горько вздохнул, – отнял язык. Напугала ее в детстве собака, вот такусенькая она была... И с тех пор моя любимая сестренка... Эх! .. К каким только врачам и знахарям не обращались, да... – брат безнадежно махнул рукой.

– Ты уже сотый раз об этом рассказываешь! – сказала Ракия. – Говори о деле!..

Старик и старуха закивали, а мужик впился в меня испытующим взглядом.

– Бермет! – сказал Касым.

Я глянула на него, и он трусливо отвел взгляд.

– Не могу! – сказал он и кивнул Ракие. – Скажи ты!.. Ты ведь для нее как родная мать...

– Бермет! – сказала Ракия, и я глянула на нее. Она замолчала, трудно подбирая слова, потом вдруг разозлилась. – Да скажи же ты! Ведь люди

скажут, что сплавить хотела Ракия золовку, а видит Бог – я ей хочу только хорошего!..

– И то верно, – тихо сказала старуха. – Сам скажи!

– Она все слышит, – повернулся к гостям Касым. – Она, как птица.

– Касым! – перебила его Ракия.

– Бермет! Тебя сватают, – наконец, решился мой бедный брат.

Я в упор глянула на старика, этого старого сладострастника. Всю жизнь за меня сватаются обезумевшие старики! Господи, как они мне надоели! .. Неужели я не заслуживаю лучшей доли?

Вероятно, мой взгляд не обещал ничего хорошего, потому что старик заерзал и даже сделал движение, будто хотел заслониться от меня рукой.

– Не он жених, а я! – сказал мужик.

Я перевела взгляд на него. Мгновенье мы глядели друг на друга, потом мужик вдруг мигнул и, хлопнув себя по груди, выпятил большой палец. От неожиданности я прыснула.

Вслед за мной засмеялись остальные.

– Вот дурной! – старуха легонько шлепнула мужика по спине. – Как маленький!..

Качая головой, она опять засмеялась.

– Ты что, думаешь, она ничего не понимает?! – оскорбился Касым. – Она все понимает! ..

– А я разве что говорю?.. – сказал виновато мужик.

– Тогда почему ты с ней сразу вот так, а? – Касым, растопырив пальцы, пошевелил ими.

– Да я растерялся... Не знал, как по-ихнему сказать, – оправдывался мужик.

– Может, ты решил посмеяться над ней? – не отступал Касым.

– Простите меня, дурака, – потупился мужик.

– А раз дурак, то почему...

– Касым! – шлепнула по руке брата Ракия.

– Давайте выпьем за невесту! – заторопилась старуха, поднимая бокал.

Все подняли бокалы и торопливо выпили. Мужик, не отпив ни глотка, поставил бокал на достархан.

– А ты почему не пьешь? – спросил Касым. – Или невеста не нравится?

– Очень нравится, – с достоинством ответил мужик.

Я с благодарностью глянула на него и, встретившись с его взглядом, смутилась.

– Тогда выпей до конца! – приказал Касым.

– Уважаемый кайнага¹, Вы телевизор смотрите? – спросил мужик.

– Ну и что?

¹ Кайнага – брат жены.

– А то, что если пьешь, будут дети – идиоты. Или вы хотите, чтобы ваши племянники были идиотами?

– Не хочу!..

– Правильно!.. Я тоже так думаю. Я, уважаемый кайнага, раньше баловался, можно сказать, здорово баловался этой водочкой... Но как надумал жениться, так ни капельки!.. Уже полгода. Я хочу, – мужик глянул на меня. – Чтобы у нас были здоровые и умные дети...

Я сидела, как оглушенная. Дети... Моя несбыточная мечта. Я вся трепетала.

– Я тебе пока еще не кайнага, – артачился Касым. – Ты что, думаешь, купил меня этой кобылой, сраной кобылой?!

Касым показал во двор, где стояла кобыла.

– Касым! – вскрикнул Ракия, повернулась к гостям. – Вы уж извините, дорогие сваты!.. Человек человеком, а как выпьет – никакой управы!.. Болтает, что на язык взбредет...

– Ничего, – сказал старик. – Мы все такие.

– Мне не нужно адвоката! – Касым повернулся к жениху: – Скажи, как тебя там...

– Асан, – кротко подсказал мужик.

– Скажи, Асан, с чего это ты надумал жениться на немой?

– Всю жизнь мечтал о бессловесной жене.

– Но она совсем не говорит!

– Тем лучше.

– Врешь! – Касым стукнул кулаком по достархану. – Сказал бы прямо, что тебе нужна бесплатная рабочая сила! ..

– О господи, что мне делать с тобой?! – воскликнула Ракия.

Я сидела ни жива, ни мертва,

– Замолчи! – прикрикнул на жену Касым, потом повернулся к Асану, который изменился в лице. – Или я сказал неправду?

– Да, – твердо сказал Асан.

– Почему?

– Мне не привыкать пахать за пятерых. С самого детства. Мне нужна жена, а не рабыня.

Касым думал, опустив голову и недоверчиво хмыкая.

– Он – заслуженный шахтер. Орденов куча, – подал голос старик. – Вышел на пенсию, у них это рано оформляют, так такой дом в аиле отгрохал, что... Хозяйство всем на зависть...

– Я это уже слышал, – сказал Касым. – Ты извини, но мне мать, умирая, завещала заботиться о моей несчастной сестренке... Пока она под рукой, никто ее пальцем не тронет!.. Но она выходит замуж, и я хочу знать, что за человек ее берет, почему он решил жениться на ней?.. Могу я это знать?

– Да, – сказал после долгого молчания Асан. – Я расскажу...

– Еще раз извини, – сказал Касым. – Сам понимаешь, я этих вопросов не задавал бы, если бы она...

– Понимаю, – перебил Асан.

Касым виновато покосился на меня.

– Это было лет десять-пятнадцать тому назад, – начал Асан, – я был в отпуске и как-то проезжал через ваш аил, родственники в Таш-Мойноке живут. И увидел молодуху необыкновенной красоты. Она несла ведра с водой и остановилась, пропуская меня. Я попридержал лошадь, ну, чтобы наглядеться, она смутилась и страшно покраснела и опустила взгляд, а у меня сердце сжалось, – он откашлялся, помолчал, словно решаясь, продолжать дальше или не стоит, потом резко вскинул голову. – Да, да у меня сердце сжалось, и я подумал –боже мой, какой счастливец живет с этой женщиной, какой счастливец!.. Ужасно я позавидовал этому мужику, ужасно... Потом я узнал, что она – немая и никогда не была замужем. Я чуть не заплакал от жалости, и в мое сердце вонзилась заноза. Почему, я подумал, почему тысячи женщин, нет, не женщин, а собак, злых и ничтожных, имеют верноподданных мужей, а она – нет?.. И вот с тех пор нет-нет да и засвербит в сердце, вспомнится эта молодуха, ясная как утро, да и заелозит эта заноза в груди.

Он еще что-то говорил, а я, прижав руки к груди, чтобы сердце не выскочило, выбежала из комнаты. Устремилась было во двор, но оттуда раздавались разухабистые женские голоса, и я повернула в свою комнату. Бросилась на диван. Я была сама не своя. Сердце билось как мотор, оно было везде. На коленях, на кончиках пальцев, намертво вцепившихся в спинку дивана, и даже диван, казалось, подрагивал в такт напористым ударам. Я прикладывала руки к лицу, чтобы остудить его, но и пальцы были горячи и только обжигали.

Потом я подошла к зеркалу и долго, долго изучала свое стареющее лицо. Морщины, печаль загнанного животного в глазах. Ах! У этого мужика, наверное, доброе сердце, и он большой чудак. На дурака вроде не похож, скорее – чудак. Да кто и когда без тени сомнения скажет, что я – женщина необыкновенной красоты? .. Ха-ха-ха! Меня тронули за плечо.

– Идем! – сказала Ракия. – Убежала как девочка...

Я яростно, смущаясь до слез, замотала головой.

– Идем!.. Они ждут твоего слова. Пойдешь за него или не пойдешь. В любом случае я люблю тебя!

Ракия поцеловала меня.

* * *

Мы ехали на двухколесной арбе по дороге недалеко от берега озера. Я лежала на пахучем сене рядом с узлами, чемоданами, которые мне собрала моя бесконечно добрая, любимая Ракия, и как зачарованная смот-

рела на нежно голубое пространство озера. Я никогда не представляла, что в мире может быть такая красота, и не думала, что так много воды может собраться вместе, и что ее, словно в чашу, можно налить в бесконечный горный оком.

Асан, опустив поводья, глядел вперед и пел вполголоса:

– Айлап-жылдап, жалгыз сен деп түгөндүм,

Жүрөгүңдүн бардыгына күмөнмүн.

Колду шилтеп кетип калбас сеbebим –

Боосу сенде мен катынган жүгөңдүн...

(Душа моя, истомившись, умирает без тебя,

Неустанно, днем и ночью, ищу тебя везде.

Ты, как солнца луч, как на небе звезда,

Но не могу уйти, махнув рукой – поводья в твоей руке...)

Последние слова Асан пропел, повернувшись ко мне. Я улыбнулась. Господи, за что мне такое счастье? Даже в самых безумных мечтах я не могла представить себе, что буду ехать берегом дивного озера под светом вечернего солнца рядом с мужем, моим мужем, который будет петь песню любви вот так, как сейчас, ласково заглядывая мне в глаза.

– Красиво? – спросил Асан.

Я кивнула, потом, недовольная скупостью своего восторга, широко раскинула руки, будто обнимая бесконечное пространство.

– А мой дом... наш дом у самого озера.

Я радостно вскинула брови.

– Ага, у самого озера! – воскликнул он, радуясь моей радости. – Сразу за огородом – волны – бу-ух! Бултых – поплыл как рыба!.. Представляешь?! ..

Я кивнула, расплываясь в мечтательной улыбке. Асан повернул на узкую проселочную дорогу.

– В мой аил заедем ночью, – сказал он. – Не люблю зевак... А сейчас поехали – посмотришь на озеро, пощупаешь. Ладно?

Я кивнула, сияя.

Мы сидели на песке, у наших ног плескались волны. Они были как живые. У меня было такое ощущение, будто кто-то большой и сильный взял меня на руки, поднял высоко-высоко и бережно опустил в сказку.

– Жена у меня образованная была. Инженер, – рассказывал Асан, – Правда, поначалу не очень кичилась, все-таки я разов в пять-шесть больше ее зарабатывал, а потом выдвинули ее на руководящую работу и пошло-поехало!.. Откуда только все взялось? Да и выдвинули ее, я думаю,



больше за смазливенькую морду, чем за дело... Изменяла мне напрапалую!.. Конечно, я ее не ловил, да и как поймашь?.. Но ведь видно. Врагу не пожелаю такой жизни!.. Начальство друг к другу ее как собственную жену ревновало!.. Не дай Бог привалит какое-нибудь начальство из столицы, так ее в первую очередь среди сопровождающих высоких лиц, твою мать!.. А я все притворялся дурачком, куда денешься – трое сынков, один к одному, не брошу же я их?.. Ее - то я смогу бросить, а их как?! Не скажу же я им, что их мать – блядь! Пробовал я, как тебе сказать, усюветить, что ли, так она такой хай подымала, что я не рад был – оказывается, я кругом виноват... Вот так и прожил я всю жизнь, чувствуя себя распоследним человеком, хотя, конечно, при людях почет, уважение, а как же – заслуженный шахтер!.. Но ведь важно, как сам себя воспринимаешь, а не как тебя другие воспринимают. Верно ведь, а?.. Одно утешение было – подрастают сыновья, красивые, умные...

Асан замолчал. Было видно, как трудно ходил кадык на худой шее. Я, сострадав, глядела на него. Милый ты мой, думала я, какие ты муки вынес, ты, самый добрый, самый хороший. Я готова умереть за тебя, за твое большое сердце – ведь до сей поры никто, никто не только не женился на мне, но и не удостоил вот такого человеческого разговора... Милый ты мой!.. Асан вздохнул.

– Выросли сыновья. Презирая меня, как и мать. Она для них – свет в окошке, а я – говно! Вышел я на пенсию и задумался. Господи, думаю, вот и прожил я всю жизнь и прожил ее как дворняжка, как бездомная дворняжка в собственном доме! .. За что, за что я такой лютой казнью сам себя казню?!

Асан тяжело вздохнул и закончил. – Вот уже три года как от них ни слуху, ни духу, они от меня отказались, а я – от них...

Он глянул на меня и вздрогнул.

– Бермет, что с тобой?!

Я замычала-заплакала и закрыла лицо руками. Не знаю, что на меня нашло, обыкновенно, я слежу за собой и стараюсь не мычать, зная, как это неприятно для уха.

– Ах ты, Воробышек! – он погладил меня по голове, усмехнулся. – Первый раз в жизни пожалели!.. А то все требовали... Ну, прости меня, я больше не буду... Я это нарочно, чтобы ты, значит, пожалела меня... Видишь, какой я хитрый?!

Я улыбнулась сквозь слезы.

– Я очень хитрый! – обрадовался он и вскочил. Гримасничая, заплясал какой-то немислимый танец, видимо, воображая, что развлекает меня.

– Ох какой я хитрый, такой хитрый, что сам себя когда-нибудь перехитрю!..

Я смотрела на нелепого мужика, на огненно-красный в полнеба закат, на волны с белыми рассыпчатыми гребешками и мне было так спокойно и радостно, как никогда в жизни. Запыхавшись, Асан сел.

– Поехали? – спросил он.

Я кивнула.

– Какая ты хорошая! – сказал он.

Я потушила глаза.

– Ты как трава, – сказал он. – Такая же без претензий и такая же бескорыстная... Я не буду тебя обижать, вот увидишь...

Я слушала его, прикрыв глаза и вдруг поняла, на что похоже разгорающееся пламя в печке. Поначалу занимают робким огнем одна-две веточки, потом третья, и вот – уже неудержимо полыхает огонь! Это неудержимое пламя похоже на Мое сердце.

Я вся полыхала.

Я осторожно погладила его руку.

* * *

Я лежала на широкой двухспальной кровати и напряженно прислушивалась к ночным звукам. Стояла плотная тишина, лишь изредка где-то залает собака, да рядом, во дворе, истерично проблеет ягненок.

Хлопнула дверь и послышались приближающиеся шаги. Я выключила ночник и, накрывшись с головой, притаилась под одеялом.

– Бермет! – шепотом позвал Асан.

Я молчала и не шевелилась. Замерла, затаив дыхание. Осторожно ступая, Асан бесшумно подошел к кровати. Сел.

– Бермет! – еще раз прошептал он.

Я боялась дышать. Он, откинув одеяло, лег, и я почувствовала прикосновение остро холодных ног к своим ногам. Я вздрогнула, но не шевелилась, даже не шелохнулась. Он полежал рядом, почти не прикасаясь ко мне, потом откинул одеяло с моей головы:

– Задохнешься!

Я отвернулась от него. Он погладил мое плечо, грудь.

Электрический разряд пронзил мое тело, но я выдержала, чтобы не застонать от головокружительной жажды чего-то невероятно сладкого. Дрожа, я подняла на него умоляющий взгляд.

– Не бойся! – сказал он ласково. – Я ведь твой муж, понимаешь – законный муж?

Я закрыла глаза. Он поцеловал меня. Я почувствовала, что теряю сознание. А он – сладкий изверг – все продолжал гладить и целовать.

– Не бойся!.. Это – не страшно... Понимаешь, это нужно, ну, скажем, как съесть яблоко, сочное яблоко, через это проходят все, абсолютно все, от вождей до последнего бродяги... Это даже хорошо. Это – сладко, самое сладкое в мире!.. Понимаешь? – жарко шептал он. Я замотала головой, стесняясь до смертной истомы.

– Без этого не будет ребенка. Понимаешь?.. А я хочу дочь! Красивую и умную дочь, не то что эти ублюдки. Понимаешь? Расслабься!.. Вот так!... Молодец! .. Умница! ..

Я почувствовала боль, мгновенную, как укус осенней мухи, и что-то большое и горячее – так, наверное, входит солнечный столб, вернее, пробивается, через дырку на крыше в затхлую темень сарая – вошло в меня, заполнив, как показалось в первое мгновенье, всю меня до горла. Даже дышать стало трудно. Задыхаясь, я открыла широко глаза и увидела искаженное мукой лицо Асана, которое двигалось туда-сюда, глаза его блестели как две черные звезды, а дышал он как при беге в гору.

– Закрой глаза! – прошипел он. – Не могу я смотреть в эти ангельские глаза!.. Закрой!.. Все так делают, когда занимаются этим...

Я закрыла глаза и увидела, как побежали, перегоняя друг друга, малыши, то смеющиеся, то плачущие, то топающие на неверных ножках под ослепительным солнечным светом на зеленой траве.

Я уже притерпелась к тому, что что-то твердое и горячее входит, заполняя меня до упора, то едва ли не выходит, и вдруг поймала себя на том, что, когда оно выходит, то я очень не хочу, чтобы оно выскочило из меня совсем, и поэтому стремительно поддаюсь вперед, чтобы поскорее встретить его, заполниться им, и с каждым разом жаднее тороплюсь на эту встречу, потому что она приносила неиспытанные прежде блаженные ощущения.

– Молодец! – жарко прошептал он.

Вдохновенная похвалой, я забила на пределе сил, но вот как взрыв бомбы – я едва не потеряла сознание – обжигающие искры брызнули во все стороны, пронзили каждую клеточку тела, заставили содрогнуться мою бедную плоть. Я замычала, разбрызгивая слюну. Ладони, лицо, все мое легчайшее тело стали горячими, как в жаркий полдень под прямыми лучами солнца.

– Умница! – прошептал Асан, целуя меня в лицо.

Я лежала, закрыв глаза. Проходила оторопь после этого сладчайшего взрыва, и мне было стыдно.

– Я уверен: у нас будет дочка, – шептал Асан.

Я закрыла лицо руками. Засыпая, я видела весенний луг, залитый солнцем, видела маленькую девочку, которая, радостно хохоча, бежала ко мне:

– Мам-ма!..

* * *

Когда я проснулась, вся комната дымилась, насквозь пронизанная солнечными лучами, которые теснясь и напирая, жадно врываются в окна. Удивилась, что проспала солнце. Никогда в жизни я не спала так крепко. Я вскочила, легкая, стремительная, как в далекой юности, и даже сама этому не удивилась, будто и не было долгих лет безрадостного вставания по утрам. Подошла к зеркалу и стала внимательно изучать женщину, которая так же внимательно рассматривала меня. Это была не я, а какая-то другая, счастливая, красивая женщина! Пускай года оставили отметины на ее лице, но все равно это была красивая женщина... Я показала язык этой женщине, а она – мне. Я засмеялась, и она засмеялась...

* * *

Я стояла у зеркала, а за окном Асан, вооружившись метлой, подметал двор. Я быстро оделась, чтобы выйти ему на помощь, но меня оставил вымученно игривый женский голос:

- Поздравляю с женой ненаглядной!
- Спасибо, – отозвался Асан.

Я выглянула в окно и увидела молодую полную женщину, которая, подбоченившись, с издевательской улыбкой смотрела на Асана, а тот, не обращая внимания на нее, продолжал подметать. Я притаилась.

- Жалеешь молодую жену?!
- Как же ее не жалеть. Она – единственная...

Молодуха хмыкнула, постояла, озадаченная, потом все таки нашлась:

- Говорят, она у тебя – немая?

– Верно говорят, – невозмутимо ответил Асан. И эта невозмутимость, видимо, вывела из себя молодуху.

– Дурак! – закричала она. – Сколько в аиле молодых, нормальных вдов, которые с руками-ногами, вприпрыжку побежали бы за тебя, а он поехал за тридевять земель и припер немую!.. Или тебе было плохо со мной?..

- Тише! – зашипел Асан. – У тебя муж, дети...
- Ну и что?
- Ну и живи.
- Эх ты!

– Я же тоже хочу пожить по-человечески. Не всю же жизнь шастать по чужим бабам... Года-то мои клонятся к закату...

– Я знаю, почему ты женился на немой! – победоносно воскликнула молодуха. – Знаю!

– Это мое дело.

– Ты! – со сладострастным злорадством выпалила молодуха. – Ты назло своей культурной жене женился! Ты отомстить ей хотел!

– Заткнись! – вскрикнул Асан, темнея лицом. – Слушай, дорогая, ка-тись подобру-поздорову!..

– Ох-ох! Как мы напугались!

Молодуха, однако, пошла со двора, вполголоса приговаривая:

– Пес неблагодарный, пес, пес!..

– Постой! – окликнул ее Асан.

– Чего тебе?

– Ты уж прости меня, – Асан смотрел на нее исподлобья, и что-то униженное было в его позе.

– Бог простит.

– Знаешь, ты при моей жене не очень...

– Загадками говоришь?

– Она слышит, так что не распускай язык!

– Как это прекрасно, что она слышит!.. Значит, она будет иметь счастье слышать твой пушечный пук?.. Ха-ха-ха!

– Дура!

Асан принялся остервенело водить метлой.

Мы сидели под яблоней и завтракали. Асан то и дело поглядывал на меня, видимо, не мог пока приспособиться к моему вечному молчанию.

– Нравится тебе здесь? – наконец, спросил он.

Я кивнула. Сперва просто так, потом радостно – должна же я показать ему свой восторг, мой просто кивок он может принять за холодность. Мы, немые, не имеем права на оттенки, полутона, у нас, по разумению людей с языками, только крайности.

– Вон там озеро!

Я показала, что вижу. Он улыбнулся. Вот и весь наш разговор. Я страшно боялась разочаровать его. Но что мне делать!? Петь и плясать как дома. Но там были мои любимые Касым и Ракия, которые любили меня и жалели, относились как к ребенку. Они баловали меня, и я могла позволить, себе всякие там детские ужимки. А он, он как воспримет? Я робко и виновато глядела на него – что делать раз я такая скучная...

– Приятного вам аппетита!

Во двор входила старуха, вчерашняя сватья. Она несла кувшин.

– Садитесь джене!¹ – страшно обрадовался Асан.

¹ Джене – жена старшего родственника.

– Я вам молочка принесла, – пропела старушка и поставила кувшин на стол. Поцеловала меня в щеку. – Как жизнь, родная!?

Я решительно выпятила большой палец. Она расхохоталась. Асан расхохотался. Глядя на них, радостно, но сдержанно смеялась я. Не дай Бог увлечься – тогда мой хохот перейдет в гыгыканье.

– Дай Бог, чтобы всегда у вас было хорошо! – старуха помолчала, раздумывая, потом вздохнула и, сделав очень озабоченное лицо, продолжила. – Асан – мужик крепкий, чистый, все у него в руках поет и пляшет, да не послал ему Бог счастья. Сгубила его эта культурная змея... Роза.

– Джене! – предупреждая, сказал Асан.

– Я тебе уже сто лет как джене! .. Или я лгу? .. Или ты собираешься с Бермет два дня прожить?.. Пусть знает все.

– Да рассказал я ей все.

– А-а, тогда другое дело... – старуха пожевала губами, видимо, припоминая что-то, потом, словно наскაკивая – такая уж у нее была манера говорить – добавила. – А-а, вот что я хотела тебе сказать! ... Берегись вот этой соседки! ..

– Что ты плетешь, джене?!

– Я знаю, что я говорю.

– Что ты можешь знать?

– Да весь аил знает!.. Кроме ее мужа. А ты, бесстыдник старый, ее мужа спаиваешь, а сам... Тьфу! .. Глаза мои б тебя не видели! .. А еще говорит, что ты знаешь! .. Я все знаю! Не дура!

– Джене, перестань!

Асан, страдая, смотрел на старуху.

Мне стало жалко его. Я показала им жестаи и мимикой, что видела соседку, что она не стоит Асана, и – была не была! – решив пошутить, закончила тем, что я, мол, в сто раз лучше этой соседки и что теперь Асан даже не глянет в сторону соседки. И улыбнулась, чтобы они не восприняли мою шутку всерьез. Они с напряженным интересом смотрели на мои старания.

– Что она сказала? – спросила старуха Асана. – Ты хоть понимаешь ее язык?

– А как же. Прекрасно понимаю.

– Что она сказала?

Я не отрывала взгляда от Асана, который, приняв важный вид, стал объяснять:

– Она сказала, что она лучше соседки и что ты зря ругаешь меня, потому что я – самый лучший человек во всей нашей области...

Я засмеялась, захлопала в ладоши – почувствовала себя свободным и раскованным человеком, почувствовала себя балованным ребенком, как и рядом с моими любимыми Касымом и Ракией.

– Это верно, что ты самый лучший, – вздохнула старуха. – Совсем человек, хоть и не говорит. И откуда только она знает про область...

Она растроганно смотрела на меня, а Асан смеялся.

– Ассалам аллеюкум! Поздравляю вас от всего сердца, Асан байке!

– Да полнится изобилием ваш дом с приходом джене!

С громкими приветствиями во двор вошли мужчины неопределенного возраста: один – худой и красивый, другой – толстый и некрасивый.

– Принесла вас нелегкая! – проворчала старуха. – Чего приперлись с утра пораньше?! .. Или вас бы поубавилось, если пришли бы вместе со всеми? ..

Мужчины уселись за стол, поставили бутылку водки.

– А потому и приперлись, Сайкал апа, что больше всех любим Асана байке! – сказал худой, подмигивая Асану.

– Мы с водкой пришли, а вы, наверное, с моралью? – добавил толстый и шустро разлил водку в пиалы.

– Я не пью, – хмуро сказал Асан.

– Мы сами выпьем. За вас и за вашу жену, женщину непревзойденной красоты! – сказал худой, сверля меня ястребиным взглядом.

– Выпивайте и убирайтесь!.. Не путайтесь под ногами, у нас – тьма забот, – сказала Сайкал апа, повернувшись ко мне. – Пошли со мной, принесем посуду. Народу будет много, вашей может не хватить...

– Джене, может, не надо тоя? – сказал Асан. – Все-таки, мы немолоды...

Я тоже показала знаками Сайкал апе: не нужно тоя.

– Надо, – непреклонно сказала Сайкал апа. – Без благословения людей, не будет вам добра в жизни. Ты не корову, а жену привел, – повернулась к ранним гостям. – А вы давайте закругляться!.. Когда мы вернемся, чтоб вашего духа не было!

* * *

Через полчаса я с Сайкал-апой, нагруженные пиалами и тарелками, свернули к нашему двору, и услышали громкие, пьяные голоса:

– Ай да Асан байке! Ай да молодец! ... Ты не джигит, а суперджигит!..

– Нет, он – суперохотник на девственниц! ...

– Хряпнули за суперохотника на девственниц!..

Я свернула за угол дома и обомлела. На бельевой веревке меж яблонями висела окровавленная простыня, и, повернувшись лицом к простыне, худой и толстый пили из пиалок. Я, как неживая, опустила на землю посуду, не зная, что делать, готовая провалиться сквозь землю.

– Давайте-ка, я вас обниму! – простирая руки, ко мне кинулся худой. – Первый раз в жизни вижу живую девственницу! Можно потрогать?!..

– Я те потрогаю!.. Убирайтесь, собаки!

Сайкал апа, подхватив метлу, бросилась на толстого и худого, осыпая их ударами. Подбежала к Асану, который оставался сидеть за круглым столом:

– Ты что, с ума сошел?!

– Почему это я с ума сошел?

– Выпил?

– А почему я не должен выпить?

– Ах, дурак, старый дурак, ну что мне с тобой делать?!.. Кокуй!!

Асан, не обращая внимания на нее, опрокинул пиалу, поморщился.

Я опрометью бросилась к яблоням и, сорвав простыню, побежала куда глаза глядят.

* * *

Опомнилась я только на берегу озера. Плача и, не видя ничего, глядела перед собой. Не знаю почему, но мне было смертельно обидно. Я знала, что в аиле молодухи страшно гордятся, что пришли в дом мужа невинными и всегда в удобных случаях торопятся напомнить об этой добродетели. Она у них как пожизненная привилегия при всех других равных достоинствах. А мне было больно. Мне ли гордиться своей невестребованной невинностью?.. Она для меня как свидетельство моей убогой жизни до сих пор. Перед моими глазами стояли, колыхались окровавленная простыня и гнусные улыбки, оскалы худого и толстого...

До самого горизонта была вода, спокойная и вечная. И такая всепрощающая доброта, покой и надежность были разлиты в этой бескрайней водной шире, что я постепенно успокаивалась. Я опустила на корточках и опустила руки в воду.

– Бермет! Ау-у Бермет! – раздался где-то невдалеке голос Сайкал апы.

Я, не оглядываясь, продолжала пригоршнями черпать воду и остужать пылающее лицо.

* * *

Солнце скатилось за вершины гор, но небо оставалось ясным и было еще светло. Во всю ширь зеленой лужайки среди яблонь на ширдаках

¹ Кокуй – возглас удивления, возмущения.

лежали дасторхоны с остатками недавнего пиршества, Я торопко убирала посуду под навес, чтобы потом вымыть. Шатаюсь, вдоль дасторхонов бродил пьяный Асан.

– И это называется той?.. Твари! Напились, нажрались – и ходу... Нет бы помочь моей бедной жене... Моей ненаглядной жене...

Он нашел недопитую бутылку водки и налил в стакан... Я остановилась и смотрела на него. Мы встретились взглядами.

– За тебя! – сказал он. – Больше не буду.

Я отвернулась и понесла тарелки под навес. Открыв крышку казана, пальцем попробовала воду. Потом подкинула дров в печку. Проследила, чтобы не погасло пламя.

Когда я вернулась в сад за очередной порцией грязной посуды, Асан был уже совсем пьян. Он плакал.

– Роза! – кричал он. – Зачем ты сгубила жизнь мою?! Ведь я любил тебя, любил как последний глоток воздуха перед смертью! ..

Он захлебнулся в рыданиях. Я застыла на месте и смотрела на него. Сердце мое больно сжалось. Он, наконец, увидел меня.

– Иди сюда! – позвал он.

Я подошла ни жива, ни мертва, отягощенная болью, недоумением. Он взял меня за руку и, заглядывая в глаза, обезображивая лицо гримасами муки, отчаяния, заговорил горячо и страстно:

– Когда она приезжала домой, я же чувствовал, понимал, что она была с кем-то. Понимаешь, была. У них в этой шарашке всегда шоблой ездили. То посевная – засевная, то уборка-суборка, то агитация-сагитация, то еще какая-нибудь дурь, будто люди без них не обойдутся... И она понимала, что я понимаю. А попробуй я заикнуться, так кричала, сука, как зарезанная, оскорблялась, значит, и била, била меня в лицо.

И я, тварь ничтожная, нет бы убить ее, полюбил даже эти пощечины! Раз! Раз! – в морду, жгет, ах как жгет... ах как сладко!.. Слад-дко. Потом я целовал эти руки и просил прощения, и она как будто простила. А за что меня, спрашивается, прощать?!.. За то, что я закрывал глаза и позволял этой ебаной номенклатуре трахать мою любимую жену?! .. Ах, как больно...

Он опустил мою руку и сник, будто разом выпотрошившись. Заплакал:

– Ах, Роза, Роза, за что ты меня так наказывала?! .. За что ты отняла моих сыновей?!.. Я один остался на этом свете! Один!..

Я обеими руками зажала себе рот, чтобы не закричать от невыносимой боли.

Я долго смотрела на бормочущего и всхлипывающего Асана. Я поняла, что он до сих пор любит Розу, бывшую жену.

Но я уже любила его, и ничто не могло поколебать мою любовь. Он, единственный из всех людей взял меня в жены, увидел во мне человека и, что бы ни случилось, я буду рядом с ним.

Я хотела помочь ему. Но не знала как. Сердце мое разрывалось.

* * *

Я полола картошку и думы мои были безрадостны.

– Бермет! – окликнули меня.

Я подняла голову. Невдалеке, сразу за огородом, сидел на лошади Керим ата, тот самый старик, который приезжал сватать.

– Где Асан?

Я пожала плечами.

– Все еще пьет?

Я опустила взгляд, вздохнула.

– Не обижает?

Я мотнула головой, тихо, медленно так, словно боялась, что голова отвалится от более резкого движения.

– Не переживай!.. Бросит он пить, а потом надолго в рот не возьмет ни капли... Другие вон каждый день нажираются... Я с ним поговорю... Эх, господи, что я могу? – уже тише вздохнул старик, как бы про себя. Я молчала.

Керим ата еще раз вздохнул, потом со злостью стеганул лошадь камчой.

* * *

Ночью я лежала на кровати и беззвучно плакала. Боялась даже шмыгнуть носом. Оно – это шмыгание – пугало, резало слух своей неприятной чужеродностью мягкой тишине ночи.

Послышались пьяные голоса. Я вздрогнула и, вытянувшись, стала прислушиваться.

В прихожей зажегся свет, потом топот, казалось, бесчисленного множества ног и кто-то сказал:

– Давай на диван!

Трудное дыхание запыхавшихся людей, глухой звук упавшего тела.

– Тяжелый!

– Бугай!

– Пошли!.. Чего ты?

– Давай его девственницу шпокнем, а?

– Да ты что?!

– А что?.. Нормально. Трахал же он мою жену, а сейчас я его. И будем в расчете.

Замолчали. Потом первый голос произнес изумленно:

– Вот даешь! .. Выходит, ты знал?

– Ты когда-нибудь трахал немую? - второй голос ушел от ответа.

– Не!

– Пошли! Представляешь, раз! — и м-м-у-у-м-мм! Ха-ха-ха!

– А если проснется?

– Да его пушкой не разбудишь.

* * *

Дверь в спальню бесшумно приоткрылась, пропуская полоску света. Я сорвала со стены декоративную камчу. Плотную, тяжелую, любовно перекрученную.

– Цып-цып-цыпочка!

Две темные тени заскользили в мою сторону.

– Ты что-нибудь видишь?

– Ага. Я – первый!..

Я включила ночник и вскочила, занесла над головой камчу. Худой и толстый, ослепленные, застыли рядом с моей кроватью. У худого были приспущены брюки. Я наотмашь стеганула его по голому заду. Он закричал, как зарезанный, и бросился назад, к дверям. Сбил с ног толстого, и они упали. – ...твою мать! – ругнулся кто-то из них.

Я принялась исступленно стегать их камчой.

– Не надо!.. Мы пошутили!..

– Говорил я тебе, что не надо!..

С дикими криками они выскочили в другую комнату. Я за ними. Всю свою злость, обиду за первые дни после замужества я вымещала на этих несчастных.

– Что случилось? – вскочил Асан, протирая бессмысленные глаза, раскачиваясь на неверных ногах. Худой и толстый шмыгнули мимо него и выскочили на улицу.

* * *

Я выбежала за ними – в ночь под свет огромной луны и остановилась, опоминаясь. Худой и толстый исчезли, рядом, надрываясь, лаяли собаки.

Луна смотрела на меня мудро и печально. А, может быть, укоризненно. И со мной вдруг что-то случилось. Силы покинули меня, и я бросилась на колени и горячо заговорила – зажестичулировала:

– О мудрая и добрая луна! Только у тебя хватит терпения выслушать меня и понять. Потому что люди, гордые своим умением говорить, обрели меня на жалкую участь – быть всегда непонятой... Я полюбила. Он – самый лучший в мире! А он до сих пор любит свою жену. О мудрая и добрая луна, сделай так, чтобы он не прогнал меня!

Луна смотрела на меня спокойно и бесстрастно, я поплелась домой.

* * *

– Бей! Ударь меня! – Асан склонил взлохмаченную голову, когда я вошла в комнату. Я смотрела на него. Что я могла сказать ему на жалком языке жестов и мимики. Я могла только смотреть на него и говорить глазами. Они говорили – я люблю тебя, мне больно, мне невыносимо больно, что ты, самый лучший человек, не ценишь сам себя, что если я причиной твоего пьянства, то я уйду. Я все сделаю – лишь бы тебе было хорошо.

Асан опустил взгляд.

Мимо него я прошла в свою комнату.

* * *

Я ступила на крыльцо и остановилась. Асан, стоя спиной ко мне, размашисто косил клевер. Шел мощно, размеренно, оставляя за собой широкую, как дорога, полосу. Я залюбовалась тем, как он работает. Впервые за много дней улыбнулась. Облегченно и радостно. Впервые за много дней я вдруг услышала веселое, беззаботное щебетание моих воробышков и впервые увидела, как вольно распростерши огненные крылья вставало солнце над горизонтом. Подражая воробьям, я зачирикала и весело побежала к печке.

* * *

Солнце уже давно нависло над головой, а Асан, не зная устали, все так же мощно и размеренно шел по полю. Я поставила на низкий круглый столик чайник, пиалки, тарелки, ложки, потом побежала звать Асана.

Я шла по полю, вдыхала дурманящий запах свежескошенной травы и улыбалась, приближаясь к Асану. Он косил, не обращая на меня внимания. Я остановилась впереди него прямо в густой траве. Он, не доходя нескольких метров до меня, поднял взгляд. Коси! – показала я, улыбаясь. Он, не улыбаясь, покачал головой. Идем кушать! – показала я. Он оставил косу и, не глядя на меня, пошел ко мне, ступая по стерне.

Мне стало неловко, что, как дура, топчу клевер, и я выскочила на стерню. Он стоял и угрюмо смотрел в землю. Я взяла его за руку. Он глянул на меня. Взгляд у него был подавленный, виноватый. Я показала, что он – хороший, что он – молодец, столько накопил за такое короткое время. Он усмехнулся.

– Это ты – хорошая, – сказал он. – Прости меня, измучил я тебя, старый дурак.

Я замотала головой, глупо и счастливо улыбаясь.

– Я не буду больше пить, – сказал он и твердо, отметая возражения, глянул на меня. Я подняла его тяжелую руку и поцеловала в ладонь. Он не отдернул руку, только как-то странно и долго посмотрел на меня. Вроде бы жалея. Нет, в его глазах я с биением сердца прочла и нечто большее.

* * *

Вечером я сидела одна в комнате и смотрела телевизор, а Асан возился во дворе, управляясь с овцами. Показывали какую-то оперу.

Высокая и нарядная женщина долго и печально пела свою укоряющую песню, мужчина же, страдая, оправдывался, протягивая руки, падал на колени, поднимался, метался и пел, пел. Страстно, с болью, со слезами на глазах. И опять, как лавина, накатывал необыкновенной красоты женский голос, и мужчина замирал, трепеща.

Я увлеклась и незаметно для себя встала и, подражая певице, стала петь, повторяя ее жесты, мимику. И вдруг, когда я подобно певице с экрана, надменно повернувшись, замолчала, и должен был вступить мужчина, я увидела Асана. Он, подражая певцу, запел, протягивая ко мне руку. Вернее, тоже стал открывать и закрывать рот, не издавая ни звука. Я вздрогнула, но продолжала держать себя недоступно, как и певица. Потом, когда запела певица, запела и я, а Асан, как певец, застыл в горестной позе. Так и пели мы, сменяя друг друга. Правда, раза два Асан, забывшись, подавал голос, но я, гримасничая, зажимала уши, и он, опоминаясь, переходил на беззвучие.

Наконец, мы застыли, обнявшись, как певец и певица на экране. Наши сердца стучали так громко, что заглушали аплодисменты с экрана.

* * *

– ... Около года она лежала в больнице, теперь дома, – парень замолчал, глядя на Асана.

– Ходит? – спросил Асан.

– Нет. Передвигается на инвалидной коляске, вот она, – парень вынул из внутреннего нагрудного кармана фотокарточку и положил на стол. Асан даже не глянул на фотокарточку.

– Пей чай! – Асан взял пустую пиалу и подал мне.

– Я уже сыт... Спасибо, очень вкусно! – и парень улыбнулся мне. У него было очень располагающее лицо.

– Ты приехал, чтобы сообщить мне об этом? – спросил Асан.

– Нет.

– Тогда зачем?

– Все таки, ты мне отец.

– А-а, вспомнили!

– А я и не забывал.

Они молчали, не глядя друг на друга. Я с тревогой следила за ними. Отец и сын, а разговаривали как чужие люди.

– А ты как живешь? – спросил Асан, вроде бы смягчаясь.

– По разному.

– Это не ответ.

– Хм... Как можно жить в наше время на одну не очень большую зарплату?..

– А жена что прохлаждается? ..

– Ты как маленький, отец!.. Она же смотрит за матерью. Мать совершенно беспомощна, я же только говорил тебе об этом! ...

– А дети как? – после паузы спросил Асан.

– Болеют. Бронхит... Мечтал к озеру, сюда, свозить, да откуда деньги...

– У меня тоже нет денег, – перебил Асан.

– А я у тебя и не прошу.

– Тогда не рассказывай!..

– Хорошо, – покорно согласился парень и у меня сердце защемило. Господи, в каких безответных превращает нас нищета.

– Что ж ты Болоту ее не сплывишь?.. Все-таки у него один ребенок, да и квартира попросторнее...

– Его жена мать и на порог не пустит.

– Понятно. А Данияр?

– Он сам по общежитиям мотается...

– А-а, – протяжно вздохнул Асан и вдруг разозлился. – Ты что, приехал дергать меня?!.. Вспомнили рабочую скотинку! Я вам все оставил!..

Дом, машину, все, все, до копейки! Голым от вас ушел!.. Так вы меня и здесь достали!.. Вспомнили, когда приперчило в заднице!...

– Отец!

– Да, да, когда жечь стало вот здесь, вспомнили!.. – Асан схватил фотокарточку со стола и вышвырнул вон. – Фотокарточку приволок, чтобы разжалобить!...

– Отец, опомнись! ...

– Сдай ее в индом, если тяжело!... Кормят, поят – что ей еще надо?! ..

– Прощай! – парень поднялся и пошел со двора.

– Прощай!.. И оставьте меня в покое! .. Дайте пожить хоть на старости!..

Я сидела оглушенная, полуживая. Мне было страшно.

* * *

Потом Асан ушел куда-то. До самого вечера, томясь недобрыми предчувствиями, я прождала его дома. Сходила к Сайкал апе.

– Не видела. Да ты не беспокойся!.. Вернется, куда он денется!.. Приворожила ты его, – и ласково улыбнулась.

Я смутилась, и сердце забилося сильнее. «Если б», – подумала я.

– Это точно, – сказала Сайкал апа, словно разгадав мои мысли. – Я же вижу. Теперь до самой смерти за твою юбку будет держаться...

Потом я ходила к соседке с другой стороны. Во дворе сидел худой и подбивал кетмень. Увидев меня, он отвернулся.

– Может, он по бабам шастает? – предположила его жена. – Старый, старый, а шустрый!.. Держись за его штаны двумя руками! ...

Я вернулась в свой двор. В саду нашла фотокарточку, которую зашвырнул Асан. Рассмотрела внимательно. На меня смотрела полная красивая женщина лет пятидесяти. Она сидела в инвалидной коляске и гордо смотрела на меня. Я положила фотокарточку в карман халата.

Вконец растерянная я шла берегом озера и высматривала Асана. Уже темнело, волны, набирая силу, с шумом накатывались на берег. И вдруг я увидела Асана. Он сидел на валунах, цветом одежды почти слившись с ними, поэтому я не сразу его заметила.

Я побежала к нему. Он сидел спиной ко мне, лицом к озеру, сидел, вжав голову в плечи. Он не шелохнулся, когда я подбежала к нему. Я испугалась – так глубоко ввалились его глаза и такая была в них тоска. Я робко села у его ног и положила руки ему на колени. Он чуть раздвинул губы в улыбке, которая получилась как гримаса боли.

Я вынула из кармана фотокарточку его жены и показала, что ее надо забрать к нам. Асан вздрогнул и впился в мои глаза, руки, губы. Я опять показала, что надо забрать, обязательно забрать. Он молчал, глядя на

меня каким-то странным отстраненным взглядом. И я, смея от предчувствия удачи, еще показала, что надо привезти к себе внучат, чтобы они закалились озером и не кашляли зимой...

Мы глядели друг на друга и вчитывались в глубину глаз как птицы. Я поняла, что мои предложения пришлись ему по душе, так как он посветлел лицом, хотя оно по-прежнему оставалось непроницаемым.

Я затанцевала на прибрежном песке, изо всех сил изображая мое беспредельное счастье, если он привезет несчастную бывшую жену и внучат.

Я танцевала так, как будто от этого зависит жить мне или нет.

Наконец, запыхавшись, я остановилась и замерла, вопрошающе глядя на него.

– Хорошая, – сказал он, и улыбка чуть тронула его губы. – Воробышек, травинка...

* * *

Я, дрожа от радости, подошла к нему вплотную, преданно заглядывая в глаза.

– Привезешь?! – ликуя, спросила я глазами.

И вдруг что-то страшное случилось с ним: лицо его передернуло судорога боли, в глазах, в которых только мгновение назад колыхалась нежность, мелькнула, как молния, ненависть. Я отшатнулась.

– Нет! – сказал он и встал. – Бог наказал ее за подлость, а я не добрее бога. Не имею я права быть лучше бога.

У меня внутри все оборвалось. Не веря, я пристально глядела на него, надеясь, что он сказал не то, что думал на самом деле. Но его лицо, его глаза были неумолимы, будто в мгновение ока подменили человека. Я схватила его за руки.

– Нет. Я не привезу ее, – стараясь говорить спокойно, сказал он.

Я чуть не плача, забыв, что он не знает моего языка, прожестикировала: ты лучше бога. Он понял меня.

– Она всю жизнь рассчитывает на таких дурачков, как ты и я! – зло и яростно расхохотался он. – Она всем пакости, а ей – добро!.. Она привыкла купаться под дождем добра других, не чувствуя ни капли признательности!.. Так пусть хоть один раз почувствует страданье!.. Может, сообразит, каково было другим, а?! Бог знал, что делает!..

Потрясенная, я смотрела на него и не узнавала: чужой, злой, жестокий человек. Грех так торжествовать над несчастьем другого человека. Я прожестикировала: она – мать твоих детей, бабушка твоих внучат.



– Она – блядь! – рывкнул он зло, сверкая глазами.

Я закрыла глаза, чтобы не видеть его.

– Поняла?! Блядь!.. – распаялся он все больше. – Она заслужила того, чего всю свою поганую жизнь добивалась!..

Я ударила его по лицу, сама не понимая, как это получилось. Потом, оглушенная, с разрывающимся сердцем, плача, побежала вдоль берега.

* * *

Я лежала на кровати и мне не хотелось жить. За окном была ночь и сквозь не до упора задернутые шторы заглядывали луна и звезды, виднелись верхушки деревьев, темнея на фоне бледного, словно бы выцветшего золота небесного пространства.

Я слышала как ходил во дворе Асан. Курил, кашлял, садился, опять ходил и, наконец, зашел в дом.

Я вся сжалась, так как боялась встречи с этим уже чужим человеком, который до срока таил месть, как змея заветный укус.

– Бермет! – позвал он.

Я не откликнулась, то есть не выдала себя ни одним движением. Он включил свет. Я с ужасом смотрела на него.

– Бермет! – дрогнувшим голосом сказал он и шагнул ко мне.

Я замычала в страхе и, выскользнув из его рук, бросилась в другую комнату, где была спасительная темнота. Забилась в угол.

– Бермет! – испуганно кричал он и бежал за мной.

Я мычала и отбивалась изо всех сил, а он пытался обнять меня, успокоить:

– Не бойся, Бермет! ... Это я! Успокойся, воробышек!..

Я мычала и отбивалась. Вдруг он отпустил меня и зарыдал.

– Прости меня! Я – негодяй! Прости!

Испугавшись еще больше, я запрыгнула на диван.

– Прости! Я – ничтожество, злой и мелкий человека. Прости! – он семенил ко мне на коленях и бил поклоны, да так истоиво, что ударялся лбом об пол.

– Не бросай меня!... Я умру, если ты бросишь меня! – плакал он.

Потом он приник головой к моим ногам и плакал, плакал, да так сильно, что все его крупное тело сотрясалось, так, обыкновенно, сотрясается курица, когда одним ловким движением отхватывают ей голову. Мне стало бесконечно жалко его, и я заплакала тоже. Потом, опомнившись, стала гладить его голову, плечи, стараясь нащупать и удержать его сердце, так как боялась, что оно не выдержит и выскочит от напора такого горя и раскаяния.

* * *

Рано утром я провожала Асана. В руках у него были сетки с яблоками. Я шла рядом с ним, легкая, стремительная, казалось, взмахни руками – и полечу как птица.

Он поцеловал меня и пошел к автобусной остановке. Я стояла и глядела ему вслед. У спуска на дорогу он оглянулся. Улыбнулся. Я в ответ – засияла. Потом проследила, как он, укорачиваясь, исчезал за бугром, и только после того, как он исчез совсем, пошла в свой сад. Закуковала кукушка. Нежно и радостно, и мне показалось, что не маленькая птица подала сейчас свой голос, а забилося, затрепетало сердце этого хрустального утра. Я подпела своей подружке. Самозабвенно.

Радуюсь утру и жизни, как и эта птица. Я куковала.

Чыгарманын маңызын күчөтүү максатында дүйнөлүк классиктерде да боло келген тажрыйбадан улам айрым күчөтмө сөздөрдү жазылганындай жарыяладык. Окурмандарыбыз автордук укукту сактоо максатыбызды да туура түшүнүү менен кабыл алат деген ойдобуз.

Редакция.



Поэзия



**Намазбай
КУРМАНОВ**

Энеме

*Ысык-сууктан калкалаган керегем,
Ырас эне, таналбаймын сен элең,
Жашаганда алачыкта жамалган,
Жалгыр тынбай талчылаган төбөтөн.*

*Турган кезде туш-тарабың бубактап,
Түн уктабай бешигимди терметсең.
Толгонбосол карегиме ошондо,
Тоңуп калсам мен эмнени көрмөкчүм.*

*Кар эритип кыштын күнү муз чактың,
Катаалында тунук суунун туйлаган.
Кардыбызды тойгузбасаң аш кылып,
Кантип балаң сооронтокчу ыйлаган.*

*Кандуу согуш каптаганда жеримди,
Каптаганда ачарчылык элимди,
Кар алдынан машак терип жыңайлак,
Калкаладың, талкан менен өтүрдү.*

КУРМАНОВ Намазбай 1933-жылы Ак-Суу районунун Кереге-Таи айылында туулган. Кесиби ветеринардык врач. Кыргыз айыл чарба институтун бүтүргөн. Кыргыз Республикасынын айыл чарбасынын отличниги.

Алгачкы ыры 1949-жылы «Кыргызстан пионери» гезитине жарыяланган. Учурда ыр топтому басмага даярдалууда.

*Жылаңачпыз, жабакпыз ай дебедик,
Жыргап өстүк мээриминде энелик.
Кантип сенин этгегиңди танайын,
Карегиңге сиңип калган түбөлүк.*

Койнунда тоонун өскөмүн

*Койнунда туулуп тоолордун,
Койнунда тоонун өскөмүн.
Жанаша конуп жылдызга,
Жалбаштап жашыл көктөмүн.*

*Болсом да тоодон кенедей,
Боорума кысам ченебей.
Баладай сүйүп тоолорду,
Баласын сүйгөн энедей.*

*Тоолорду менин жазышым, –
Тоолорум тоодой намысым.
Жүзүлдөй ширин суусу аккан,
Жүрөктүн коштоп кагышым.*

Силерсиңер астаным

*Карааныңдан кагылайын туулган жер,
Каным бирге, жаным бирге тууган эл.
Мен сыйынбайм бийигине астандын,
Мен сыйынаар көк астаным так силер.*

*Мен бийикти сенден башка көрбөдүм,
Маа кун эмес, тийген күнү өңгөнүн.
Мага сыйлык сенин гана көлөкөн,
Сенин гана данегиңден өңгөтүн.*

*Силер чынар – бакытка бай кучагың,
А мен болсом бир бүчүрүң, бутагың.
Силер менен жарык менин таанайым,
Силерсиңер менин бүтпөс кубатым.*



Кымбатым энем, мекеним

*Эң кымбатым сен мекеним, сен энем,
Экөөңсүз мен ким болмокмун, ким элем.
Эриш-аркак бешигилди терметип,
Эркелетип сүйбөгөндө төбөтөн.
Мага бирөө берет беле бактысын,
Мага бакыт болбогондо сен экөөң.*

*Элдим эне, кангычакты сүтүңдү,
Көрдүм мекен тоодой бийик күчүңдү.
Көрмөксөнгө салсам ишим оңобу,
Көрүп туруп сенден алган үзүрдү.
Мага бакыт, мага таалай жараткан,
Мага берген учаар канат билимди.*

*Кайрат-күчкө толуп турган убагым,
Кадам шилтеп кадамыңа бүгүңкү.
Кана берчи камчылайын камчыңды,
Канатыңдан көтөрөйүн жүгүңдү.
Кантип сенин эмгегинди танайын,
Кантип сенден тартынайын күчүңдү.*

Мен калбадым катардан

*Турган кезде кан төгүлүп батышта,
Туткалашып өлүмгө-өлүм, канга-кан.
Тартынбастан жеңиш үчүн чарбада,
Талбай иштеп мен калбадым катардан.*

*Эчен көрүп аялдарды сандаган,
Эки колу буурусунду кармаган.
Эс албастан маңдай терин шытырып,
Эрте кетип, кеч кайтышкан чарбадан.*

*Электрдин жарыгы жок кырманда,
Эгин басып, эгин жыйнап каптаган.*

*Жерден албай колубузду уйку жок,
Жеңиш үчүн мен калбадым катардан.*

*Элим көрүп ачкалыкты каптаган,
Этек толоор эгин чыкпай каппадан.
Эчки саадык улактан сүт талашып,
Эстен чыгып энел жапкан арпа нан.*

*Ачарчылык этегите жарташып,
Алыс кетпей аткып менин аркаман.
Жаным калбай жаш билекти түрүнүп,
Жаш болсом да мен калбадым катардан.*



Поэзия



**Өзүбек
АБДЫКАЛЫКОВ**

Айылдагы бир түн

*Апачык астан, көк деңиз,
Абалайт иттер ыраакта.
Ай жатат сууга киринип,
Айылдан алыс булакта.*

*Көк зоодон чыкты самолет,
Көрүнүп кызыл жарыгы.
А кыштак жатат уйкуда,
Ай нуру менен жабылуу.*

*Темир куш үнү төбөдө,
Сайылат жерге жебедей.
Көнүмүш үн деп көк дөбөт,
Көк чөптө жатат кенебей.*

*Кейийт да, ыйлайт бабырған,
Килгедир айтып күйүтүн.*

АБДЫКАЛЫКОВ Өзүбек 1954-жылы Кочкордогу Талаа-Булак айылында туулган. 1971-жылы Кочкордогу Калинин атындагы орто мектепти, 1981-жылы Кыргыз мамлекеттик университетинин тил жана адабият факультетин аяктаган. 1981-жылдан бери К.Мамбеталиев атындагы орто мектепте мугалим болуп иштейт. Кыргыз Республикасынын Билим министрлигинин Ардак грамотасы менен эки жолу сыйланган. «Билим берүүнүн отличниги» наамынын ээси. «Адамдарга кайрылуу», «Кырк жетинчи чакырым» ырлар жыйнактары жарык көргөн. Кыргыз Республикасынын Улуттук Жазуучулар союзунун мүчөсү.

*Кашатта кирген Кара-Кол,
«Калбаркан» чертет күнү-түн.*

*Кошулду бакта кыз, улан,
Кучактап бирөө бирөөсүн.
Келатат келин коноктон,
Калтырып «тойгон» күйөөсүн.*

*Ичеги ийри жол жатат,
Кыштактын ары жагында.
Буралган түтүн бир үйдө,
Кудага көргөн камылга.*

*Көрүнүп тоолор чеп болуп,
Көрк кошуп турат айылга.*

Жайдын бир түнү

*Балпаят бээлер желеде,
Бал кымыз болчу сүт менен.
Сунсулуу жайлоо сук түшөт,
Сүрөтчү боёк сүртпөгөн.
Керемет жайлоо, а карек,
Кадрын тартып бүтпөгөн.*

*Ак жиптей типтик сайылып,
Аппак сүт түшөт чакага.
Ак жоолук келин а да аппак,
Айылдын кызы садага.
Ак калпак кийген Ала-Тоо,
Ал сакчы сытал калаага.*

*Желинде жутишак назик кол,
Желеде жапжаш кулундар.
Ак, кызыл гүлдөр үлбүрөп,
Алар да тоолук сулуулар.
Чоң сызык дептер сыяктуу,
Чубата жолдун нугу бар.*



*Шыбырайт тынбай тоолук суу,
Шыр агат жеңдей арыкта.
Жактырбай бээлер жер тебет,
Желинге көгөөн жабышса.*

*Эшиктин алды, ачык мор,
Эшиги үйдүн түрүлүү.
Кыз-келин терген тезектер,
Кирпичтей болуп үйүлүү.*

*Жарышка түшкөн сыяктуу,
Жарышат көктө булуттар.
Жарк этет күнгө чагылып,
Чокуда тунган тунук кар.
Жайлоонун аппак мөтөсү, эй!
Жайылган чийде куруттар.*



Проза



Ишенбек
ЖУНУШЕВ



ОШОЛ АЙЛУУ ТҮН

(Аңгеме)

Июнь айы ортолоп калган. Күн ысып аптап согот. Жан-жаныбардын бардыгы көлөкө издеп, акактайт. Касиеттүү Ысык-Көл болбосо ким билет, кандай күнгө туш келерибизди. Сахара чөлүндөгү турмушту сүрмөкпүзбү. Айтор, күнгө какталгандар чанда эле, бардыгы көлөкө издеп, салкын жайларга корголошот. Кызуу иштеп, баш көтөрбөй олтурган учурда, каалга тыкылдады. «Кириңиз» дегенче болбой каалга саал ачылды. Бир аял баш багып: «Уруксат бекен?» – деди. Башымды ийкеп, ордуман туруп, бош орундуку көрсөтүп, олтурунуз дегендей белги бердим. Жайкы көйнөк, каруусунда кофта, күрөң бир байлам жоолук салынып, ак туфли кийип алган. Кийгендери боюна тыкан, жарашыктуу. Чачын бубак чалып, ак аралай баштаган. Көзүмө кандайдыр «жылуу» сезилди. Кайдан көргөнүмдү эстей, акыл тегереттим. Башыма эч нерсе кирбеди. Үнү да тааныш, жагымдуу угулат.

ЖУНУШЕВ Ишенбек – 1938-жылы Ысык-Көл районундагы Темир айылынын Кашат чөлкөмүндө төрөлгөн. Эмгек жолун 1958-жылдан тарта, Ысык-Көл райондук «Колхоз турмушу» газетасында баштаган. Кийин «Коммунизм таңы», «Ысык-Көл правдасы» газеталарында адабий кызматкер, бөлүм башчы, жооптуу катчы, редактордун орун басары кызматтарын аткарган.

Азыр Ысык-Көл райондук «Ысык-Көл баяны» газетасынын редактору.

1970-жылы Кыргыз Мамлекеттик университетин бүтүрүп, журналист кесибине ээ болгон. СССР Журналисттер союзунун жана Кыргыз Республикасынын Журналисттер союзунун мүчөсү.

«Реформаторчу Асангүл» жана «Садыр аке» аттуу китептердин автору.



Аял үндөбөстөн бош орундукка көчүк басты. Тике карашынан көзүмдү ала качтым. Денемди кандайдыр билинер-билинбес калтырак басып, эки алаканым нымшып кетти. «Бул эмнеси? Бул чоочун аялды кайдан көрдүм эле? Эмне үчүн, көзүнөн көзүмдү ала качам? Эмнеге сүрдөйм? Боямду токтотуп, сөзгө тартайын» – деп оюмдун соңуна чыкканча болбой.

– Мен Ильясты издеп келгем. Ушул эшикти көрсөтүштү, – деди аял. Шашып калдым. Карбаластай түштүм.

– Ильяс менмин. Өзүңүз ким болосуз? – Бир аз жеңилдене түштүм.

«Таанышымдын» төркүн-төсүн билгим келди. Ал көпкө үн катпай тиктеп турду да:

– Абдан өзгөрүпсүң. Карылыкка моюн сунган экенсиң. Сөөгүң начар экен. Мени тааныбай турасыңбы? Ай, эркектер ай. Кана, таанысаң?

Аң-таң болдум. Эстей албадым. Чекемен чыбырчыктап тер чыкты. Жонумдан аккан терди сураба. Түк эсиме кирбеди.

– Эсиңе жара чыккыр. Эстей албай койдум, – дедим чынымды айтып. Жүрөгүм негедир дүк-дүк согот, өз ордунда эмес.

– Ошондойсуңар эркектер. Бат эле унутуп, ичкен ашыңар менен кошо жутуп коёсуңар, – деди.

Намысыма келе түштүм.

– Өзүңүз да мени тааныбай издеп жүрүпсүз го. Же сынап жатканыңызбы?

– Аның туура. Сен да, мен да бири-бирибизди Күкүк менен Зейнептей издеп жүрбөйбүзбү. Мен сенин наристе сүйүүңө татый албаган Татыңмын.

– Таты! – деп жибергенимди сезбей калдым.

– Ильяс, сени адамдардын арасынан издеп жүрөмүн. Ооба, Татымын.

– Оо, Таты жакшысыңбы? Күүлү-күчтүү дегендей. Сени Ысык-Көлгө кайсы куда айдап келди?

– Балыкчынын Уланы. Анын да башынан сүйүү өткөн эмеспи. – Ал тамашага чалды да, терең улутунуп да, үшкүрүп да алды. Бет аарчысын алып чекесин сүртүмүш болгону менен көз кычыгына кылгырган жашты сүртүп койду.

– Кандай сонун кездешүү, бактылуумун Таты. Жүрөктөгү муздар эрий баштады. Кубанычтуу күн бүгүн. – Өзүмдү жоготуп койгон экем Татынын жанына кандай жеткенимди билбейм.

Бул күн экөөбүзгө тең кубанычтуу болду, өмүр барактарынан өчүрүлбөс күн. Эмне сүйлөшүп, эмне айтаарыбызды билбей бири-бирибизди телмире тиктешип калдык. Ошол айлуу түндөгү жаштык эзилишкен мезгилден бери канча жылдар өтпөгөн. Туптуура отуз үч жолу жыл тогошуп, отуз үч жолу июнь айынын сулуу айлуу түнү алмашкан. Ооба, анда Таты да, мен да он жылдыкты бирге бүтүп, турмуштун белестерине чогуу камчыланганбыз.



Элүүнчү жылдын экинчи жарымы. Орто мектепти бүтүрүп, жогорку окуу жайына аттандык. Таты кыз-келиндер институтуна, мен университетке документтерди тапшырдык. Сыноого катуу даярдык көрсөк да, бири-бирибизди көрбөсөк сагынышып, кусаланабыз. Таты менден мурда сыноодон өттү. Мен акыркы бир сабактан бермекмин. Даярдыкты күн-түн дебей көрүүдөмүн. Жанымдан Таты чыкпай, өтүп кетишимди кудайдан тиленет. Акыры күткөн күн да келип, сыноодон такалбай өттүм. Экөөбүз тең кубанычка бөлөнүп, кучакташып алып тегеренип бийлеп жүрөбүз. Бул күнү «Ала-Тоо» кинотеатрына барып, экөөбүздүн өтүшүбүздү фильм көрүү менен жуудук. Таттуу ойлор, кыялдар чабыттайт. Биринчи курсту бүткөндөн кийин баш кошуп, биргелешип оокат кылууну да пландаштырдык.

Күндөр өтө берди. Студенттик турмуш өтө кызык, өтө ысык. Алгач шаардын турмушуна көнө албай кыйналып жүрдүк, бара-бара көнүштүк. Эки күндүн биринде Татынын жатаканасына барып, сабакка чогуу даярданып жүрчүмүн. Татынын эжеси Баалы ушул институтта окутуучу. Биз чогуу даярдык көрүп олтурсак кирип келди да:

– Сен мында эмне олтурасың? Кыздарды алагды кылып, – деди. Мен үндөбөдүм.

– Экинчи келбей жүргүн. Швейцарга да эскертип коём, – деп чыгып кетти. Ошондон кийин ээн-эркин кире албай, Чернышевский китепканасынан жолугуп жүрдүк.

Мезгил декабрь айы. Кыштын суугу кычырап, сөөктөн өтөт. Күтүлбөгөн телеграмма алдым. Энем катуу оору экен. Шаштым кетти. Энеме каралашаар, отун-суусун алып берер киши жок. Энеден да, атадан да жалгызмын. Заманам куурулуп, эмне кылаарымды билбей калдым. Атамды согуш жалмап тынган.

Татыга телеграмманы көрсөттүм. Ал да чебелектеп, көзүмдүн агы менен тең айланды.

– Ильяс, тез бар. Энебизди догдурга алып бар, каралашаар бүлөсү болбосо кыйналат. Мен да барсам болот эле, эжемин... – деп жалооруду.

– Таты, сабагыңды үзгүлтүккө учуратпа. Мен барып энемдин ал-абалын билейин. Телеграмма келгенине караганда оор окшойт. Тез кетүүм керек. Санаам тынчыбай, жүрөгүм дакылдайт. Саламат бол, көрүшкөнчө.

Түн бою жол тарттым. Таңга жуук үйгө келсем, терезеден электрдин жарыгы көрүндү. Каалга ачык. Шаша-буша үйгө кирдим. Кирпик какпай мени күтүп жатканбы.

– Ильяссыңбы, көлөкөм? Коркпой эле кой. Эски оорум кармады окшойт. – Катуу окшуп, акырында жөтөлдү.

Мандайында чекесин басып олтурдум. От менен жалын, обдулуп турарайын десем, колумду бекем кармап, өзүнө тартып бетимен сүйүүгө аракеттенди. Бирок шайманы бошоп калган окшойт колдору шалдырай шалак дей түштү.



– Эне! – деп кыйкырып жибергенимди сезбей калыптырмын.

– Коркпо, мээнетинди алайын. Азыр эс алам, – деди алсыз.

Мойнунан кыса кучактап, сагынычым тараганча жыттап алдым. Көптөн кийин догдур чакырууга сыртка чыктым. Күн суук, чыкыроон. Мурда сезбептирмин. Райондук ооруканага жаткырып, арадан апта өткөндөн кийин кадимкидей жакшы болду. Баш-аягы бир жарым ай дарыланды. Антип, минтип алпурушуп жүрүп, кышкы семестрди өткөрүп жибериптирмин. Кеч болсо да университетке барсам небак эле чыгарып салыптыр. Жүгүрбөгөн, сүзбөгөн эшигим калган жок. Жөлөк-таяк болбогондон кийин сандалып окуудан чыгып калдым. Эмгегимдин күйүп кеткенине кайыл болдум. Анткени энем сакайып, Ала-Тоодой тирегим тирүү калганына кубандым. Келеркиде кайра окуй баштайм деп бел байладым.

Татыны көп издебей жатаканасынан таптым. Ал жаны калбай, энемдин ден соолугун кайра-кайра сурап, ооруканадан айыгып чыкканына жетине албай абдан кубанды. Эки бети албырып, ушунчалык сүйкүмдүү ажарланды. Ошондон көңүлү жайланганын сездим.

– Мени окуудан чыгарыптыр. Көчө таптап шаарда бекер жүрө бербей, айылга барып оорулуу энеме каралашайын, кандай дейсин, Таты? – дедим.

Бир азга буйдала түшүп, кыйыла:

– Аның туура, энебиз куурап кетет ко. Акылыңан... – деп чоп эттире бетимен өөп ийди. Муну күтпөгөн жаным, бүт денем ысып, нымшып кеттим. Көзүм тумандагандай бир кызык боло түштү. Жүрөгүм дүкүлдөп катуу согот. Ошондогу бактылуу секундалар ай!.. Ал түнү шаардын суугуна карабай бак аралап көптөн берки черибизди жазып жүрдүк.

Айылга келсем энем мени келет деп күтпөптүр. Дагы эле тыңый элек экен. Отун-суусун камдап, үй тиричиликти иретке келтирип койдум да, иштей турган болдум. Колхоздо өзүмө ылайыктуу ишке орноштым. Аз убакыт өтпөй ал ишим кыскарып калды. Акыры райондук борбордон анча эмес кызматка ээ болдум. Аны угуп энемдин кубанганын айтпа. Төбөсү көккө жеткендей сүйүнөт.

Кышкы каникулга студенттер келип жатты. Татынын туулуп-өскөн айылы райондун борборунун түндүк тарабында, тоо этегинде орун алган. Жети чакырымча алыс. Бул айылга келип-кеткендер ушул райондун борборун басып өтүшөт. Автобус да мында байырламайын сапарын улантпайт. Күнүгө баш калаадан ондогон автобус каттайт. Таты келем деген маршрут да небак келген. Бирок Таты жок. Ар биринен жүргүнчүлөр түшүп бүткөнчө үмүт үзбөй карай берем. Түнкү автобусту күтүп, автостанцияда түнөп калдым.

Эртеси кызматка кечигип келсем, жетекчим чакырып:

– Көзүңдү дайым кызартып жүрөсүң. Жаш туруп ичкиликти сүйөт окшойсуң? – дебеспи. Мындай жаман сөздү укпаган жаным түтүнсүз күйдүм. Улуу кишиге акаарат айта албай, башымды жерге салып, чымыркана:

– Кайсы арыма ичем? Өзүм жалгыз болсом, каралашаарым болбосо, – деп күңкүлдөдүм. Жетекчим чеки сөз айтканына оңтойсуз болду окшойт, ордунан туруп келип, жаныма олтурууп:



– Катуу кетсем кечир. Туура кыласың. Акылдуу жигит жаман жорукка барбайт. Эмне, бирдемеден кыйналып жүрөсүңбү? Тартынбай айт. Улуулук менен айтканымды оор алба? – деди.

– Кыйналган деле жокмун.

– Жумушуң оор болуп жүрбөсүн?

– Алыма жараша. Кыйналбайм, – дедим.

– Айтса, унутуп калган турбайымбы. Жанараак сени издеп бир кыз келди. Кебетеси дурус. Эгер үйлөнүп алсаң ишиң оңолот. Мандайы жарык, ачык-айрым экен.

Мен уялып, кысылып кеттим. Эки бетим алоолонуп ысып чыкты. Кебетемди байкаган жетекчим:

– Бүгүн бошсун. Кызың китепканадан күтөм деди. Бар, барагой. – Жетекчим жайдары мени узатып кала берди.

Таты китепкананын жол тарабындагы терезеден көчөнү карап олтуруптур. Мени көрө коюп алдыман чуркап чыкты.

– Кандай Таты? Ден соолугуң жакшыбы? – дедим да тамашалап бетимди тостум.

– Кызыксың го, Ильяс. Эл көрсө уят эмеспи.

Экөөбүз кучакташып көрүшпөсөк да алакандардан от жанып, менден ага, андан мага жылуулук өтүп жатты. Кечке бирге жүрүп, таттуу ой-кыялды бөлүштүк. Маегибиз демейдегидей эле келечек туурасында.

– Билесиңби, Ильяс, Ысык-Көл жөнүндөгү легенданы? – деди сөз арасында тике карап.

– Жок, укпаптырмын, окуган да эмесмин. Кызыктуубу?

– Сүйүү жөнүндө. Биз ошолордун тагдырына туш келебизби деп корком.

– Эмнеге? Кимден коркосун? – Таңдана карадым.

– Билбейм. Кээде ар кандай санаа келет башыма. Эжем сага караманча каршы.

– Кызык. Баалы эжем белдүү окумуштуу. Анан эскинин саркындысын колдонгону кандай? Түшүнбөйм. Сени окуудан калтырып коёт дейт ко?

– Мен да түшүнбөйм. Сенин каттарыңды окуса үндөбөстөн тытып салат.

– Эмнеге окутасың?

– Сүйүүгө ынансын, сенин күтөрүңдү билсин дегем. Кийин көрсөтпөй калдым.

– Эжем каршы деп сүйүүнү отко салабызбы? Жок, эки жүрөк ага жол бербейт. Чечкиндүү болсок, өздөрү жаңылдык деп кийин бармагын тиштейт. – Таты менин сөзүмдү муюп укту, негедир жүрөк өйүгөн сыры бардай сезилди. Аны эжесине таарынгандан болсо керек деп ой жорудум.

– Тирүү болсом сенден ажырабайм, өлүп калсам арга жок, Ильяс, – деди башын төшүмө коюп.

– Койчу, андай жаман сөзүңдү. Аман бололу, максатыбызга жетели. Андан көрө Ысык-Көл жөнүндөгү легенданы айтып берчи? – дедим башка сөзгө алаксытып:

– Макул. Уксаң, өтө кызыктуу. – Таты бадырайган көздөрүн жалындатып, бетинин отундагы бармак басым чуңкурун чыгарып күлө, мага ыктай олтуруп сөзүн баштады:

– Илгери, илгери жер жаңы каймактаган кезде көп бир туугандын ортосунда жалгыз Ысык деген кыз болуптур. Ага-инилери, ата-энеси өздөрүнүн ак эмгеги менен оокат кылышчу экен. Тапкан-ташынган жакшынакай буюм-тайымын, ырыс-кешигин кызы Ысыкка кийиндирип, ичиндирип өстүрүптүр. Ысык да акылы тунук, эстүү, зирек чоңоюптур. Келишкен сулуу, ай десе ай, күн десе күн. Кундуз чачы согончогуна төгүлүп, аялзаттын асылын даңазалап турчу экен. Батыштын уулу Улан кыздын кабарын угуп, ат арытып, жол карытып келет. Ысыкты сүйгөнүн билдирип, анын жүрөгүнө чок салып кетет. Убада бекийт. Улан ары баатыр, ары шер, муруту найзадай, бүркүт кабак, чымыр денелүү, олбурлуу жигит. Айтканынан кайтпаган, жоодон жалтанбаган, сөзгө чебер, акылга берен, шайдоот-шайыр, намыскөй өскөн уул.

Арадан аз өттүбү, көп өттүбү, Ысыктын кабары Чыгыштын уулу Санташка да жетет. Чыгыш өзүнүн байлыгына чиренип, кызды кандай да болсо уулуна алып берерине ишенет. Анткени Чыгыш жер жүзүндөгү кыбыр эткен жан-жаныбарларды чеңгелинде эзип турган заардуу кан эле. Жуучуга келгендер көңүл чөктү кайтышат. Ысык сылык-сыпаа гана антташканы барын, жүрөк экөө эмес, бирөө экендигин айтып келип шертти, убаданы буза албасын билдирет. Ортодо ага-иниси, атасы ич ара беймаза болот. Бардыгы кыздын намысын коргоого бел байлашат. Атасы күнүгө үч убак кудайга жалынып, Ысыктын сүйгөнүнө жетүүсүн тилейт.

Күндөрдүн бир күнүндө ачууга ууккан Санташ жоон топ жигиттери менен аттанып, Ысыкты зомбулук менен тартып алууга келет. Ага-инилери, атасы жакын жолотпой коёт. Бул кабар Уланга да жетет. Уландын таламын талашкан Батыштын жигиттери да беркилерден калышпайт. Эки тарап тирешип калат. Кыргыз катуу болот. Кан суудай агат. Бөөдө, жазыксыз жандар кыйылат. Батыш да, Чыгыш да бир акылга келишпей, кошумча күч менен толуктап, салгылашуу айыгышкан кырдаалга өтөт. Кыргыз күчөй берет. Эки тараптан тең көп жоготууларга учурап, адамдардын өлүгү тоодой үйүлөт. Ошондо Ысык көз жашын көлдөтүп төгөт. Ага-инилери да Ысыкка кошулуп, көз жаштарын дайрадай агызат. Атасы аппак жайкалган сакалын сылап, кудайга жалынып: «Оо, Жараткан Алла Таалам, пендем десең сөзүмдү эки кылба? Кызымдын багы байланды. Көз жашын көрбөйүн. Чыгыш менен Батыштын уулдарына тыткын кылбай кызымды көлгө, уулдарым менен өзүмдү Ысыкты коргогон аскасы бийик тоого айлант. Көз жашыбыз дайра болуп көлгө куюп турсун! Эгерим эки кыла көрбө?» – деп жалбарат. Атанын тилеги кабыл болуп, Ысык Көлгө, ага-инилери менен атасы айланасын курчаган тоого айланат. Кокту-колотторунан агып чыгып, көлгө куйган суулар алардын көз жашы экен. Ошондо Батыштын уулу Улан, Чыгыштын уулу Санташ экөө тең шамалга айланып, Ысыкты сагынганда бири-бирине карама-каршы беттеше жортуп, Ысык-Көлдү толкутуп, сүйүүнүн добулбасын кактыра, түп көтөрө толкунун албууттандырат экен.

– Көл жөнүндөгү баяным ушундай, – деди Таты.

– Кызык тура. Мүмкүн чындыктыр. Ошентсе да муну менен сен эмне ни айталбай турасың? Жашырган сырың бар окшобойбу?

– Менде эмне сыр болмок эле, сенден жашыргандай. Эжемдин сага болгон мамилеси жүрөгүмдү ззет.

– Анда эжем сага бирөөнү «дайындап» койгон го, айтымына караганда. – Көзүм көзүнө чагылыша түштү. Ал тике карап:

– Ишен, Ильяс! Мен сендикмин. Башкаларды чачыңдын бир талына да теңебейм. Эжеме ачуум келгенинен бугумду чыгарайын дедим. – Ал мени бекем кучактап, чачыман сылап, бетимен өптү. Жүрөгүм дүкүлдөп, бейиштин төрүндө жүргөндөй болдум.

Каникул аяктап, Таты окуусуна кетти. Мен айылга барып-келип, райондун борборунан иштеп жүрдүм. Энем мага демөөр кылат кашында жүргөнүмө. Кыш бою жыгач даярдап, жаз алды менен үй салууну чечип, Таты үчүнчү курсту аяктаганча бүтүрсөм деген аракеттемин...

Мен Татыны кичинекейден бери билем. Анын агасы эл агартуу майданында белдүү кызматкер. Эжеси Баалы илимдин кандидаты. Энеси Бааркан айылдагы эң оокаттуу, мал-жандуу, кадырлуу адам. Акылдуу да, колу ачык да, боорукер да. Бааркан энем мени көргөндө бооруна тартып, алы-жаны калбай, жалынып-жалбара берет, берерге ашын таппайт. «Жетим жетилер, жырткыч бүтөлөр. Аман жүрсөң алтын аяктан аш ичерсин. Энеңди кор кылбай бак. Жаныңа тың бол!» – деп калат. Татынын агасы Бекулу маданияттуу, көптү билген билимдүү, энесин тартып ак-караны айра тааныган кырктын жоон ортосуна барып калган адам. Улуу жашын кичик кылып, жолукканда айрым маселелер туурасында кеп-кенеш сурап калат, өзү билип турса да. Мамилеси жакшы, өзүмө ынак. Чынында Татынын үй-бүлөсү мага жагат, мен аларга жагам. Жалгыз гана Баалы эжеге жакпайм, ал илимдүү-билимдүү болсо да. Муну мен иштеген мекеменин жетекчисине жазган катынан толук баамдадым, ынандым.

«Кечиресиз, жол.Осмонов! Сиздин баалуу убактыңызды алганыма.

Келечекти ойлоп, ушул катты жазууга аргасыз болдум. Мен сиздин кызматкериңиз Ильяс туурасында кайрылып олтурам. Сиңдим экөө бир мектепте окушуптур, анан «сүйүшүп» калыптыр. Сиңдим жаш, институтта окуп жатат. Турмуштан кагылып-согула элек, балапан бойдон. Сүйүү жөнүндө ойлосо оюна, уктаса түшүнө кирбейт. Бирок сиздин кызматкериңиз Ильяс башын тегеретип, тынбай үстөккө-босток кат жазып, сиңдимдин окуусуна жолтоо болууда. «Эртерээк баш кошолу» деген оюн таңуулап, уздай болгон назик сезимге бүлүк салууда. Кайсы күнү Ильястан кат келсе ошол күнү сиңдим окуусунан начарлап кетет. Себеби кат окуп, көп ойлонот окшойт. Сизден суранарым, ал кат жазганын токтотсун, күдөрүн үзсүн! Ушуну туюнтуп койсоңуз, эскертип койсоңуз. Сиңдим келечектеги окумуштуу. Институтту бүтөрү менен аспирантурада калат. Күйөөгө чыгууга анан чолосу болбойт. Кыскасы, «тең-теңи менен, тезек кабы менен» деген. Ушуларды эсине салып коёр бекенсиз деп Сизден дагы бир жолу өтүнөм!

Коммунисттик саламым менен Баалы». Катты окуп, нымшып чекемен тер чыкты. Жетекчим: «Кандай дейсиң? Эмне оюң бар» дегендей сырдуу тиктеди.

Намысына келе түштүм.

– Сүйүү бар-жокко карабайт. Улуу адамбы, жөнөкөйбү ылгабайт. Азыр жарды болсом, сүйгөнүм менен байыйм. Бардыгын тааныган билимдүү адамдын кылар ишиби? Синдиси экөөбүз чече турган иш. Кийлигишпей эле коюшсун, – дедим.

– Ачуу душман, акыл дос. Акыл токтот, Ильяс. Кызыңдын акылы болсо, эжесин укпайт, сүйгөнүн табат. Акылдуубу?

– Өзүңүз деле көргөнсүз.

– Качан?

– Өткөн кышта мени издеп келгенчи.

– А, эми эсиме келди. Жакшы кыз. Маңдайы жарык. Сага жуп келет. Мен да эжесинин пикирине кошулбайм. Тилегинерге жеткиле! – деди жетекчим. «Эжеси жактырбаса сүйкөнбө, башка бирөөнү таап, үйлөнүп ал» – деп айтат ко деген оюм быт-чыт болду.

* * *

Арадан көп убакыт өтүп кетти. Жетекчим айткандай Таты менен почтанын сурап алуу бөлүмү аркылуу кат жазышып турдук (жетекчим жатаканага жазбай до вестребованиени сунуш кылган). Ортобуздагы сагыныч күчөгөндөн күчөдү. Күн алыс кат келет. Келбесе санаа тынчыбайт. Күндөр өтө берди. Таты окуусун жакшы окуп жатты. Бир күнү Татынын агасы мейманга чакырып калды. Чай ичилип, эс алып олтурган элек. Бешинчи класста окуган Айгүл мага сүрөт салынган альбомду көтөрүп келди. Ар бир сүрөткө кызыгып, тигилип көрүп, тааныштарыбызды издеп олтурдук.

– Ава, караңызчы бул сүрөттү? – деди капыстан Таты менен түшкөн сулуу жигитти көрсөтө берип.

– Бу ким? – деп Татыны көрсөттүм.

– Таты эжем, – деди токтолбой.

– Бучу? – деп Татынын жанындагы жигитти сөөмөйүм менен көрсөттүм.

– Асан жездем. Таты эжеме үйлөнөт, – десе болобу. Көзүм караңгылай түштү. Деңдароо болдум. «Ушуну билгизейин деп мейманга чакырган экен го» – деп оюм алда кайда кетти. Тамак жүрөккө баспады. Ары оонайм, бери оонайм, уйку көрбөйм. Түндүн таң атмагы тозок болду. «Таты, сүйүүнү ушинтип алдамаксыңбы? Калп эле тил эмизип, сендикмин деп жүргөн экенсиң го. Эжем тигиндей, мындай деп алдаганың тура» десе бир кыялым: «Жок, Таты сеники. Эртең жүздөшүп, чын-бышыгына жет. Көлөкөгө ишене бергидей оюнчукпу сүйүү деген. Тез барып, аныгын бил» – дейт экинчи кыялым. Айгүлгө көрсөтпөй сүрөттү «уурдап» алдым. Ишиме эртелеп келип, жетекчимдин келишин чыдамсыздана күттүм. Ошол күнү шаарга жөнөп кеттим.

Күүгүм талаш Бишкекке келдим. Түз эле кыздардын жатаканасына бардым. Кирип-чыккандардан Татыны чакырттым эле, бат эле келди.



Мен экенимди кыздар айтып барыптыр. Аны көрөрүм менен бардыгын унуткандай болдум.

- Ой, Ильяс, сен кайдан? Тынчылыкпы, эмне айтып койбойсуң?
- Өзүң кандай? Ден соолугуң жакшыбы, Таты?
- Жакшы! Сен дегенде чочуп кеттим, өзүң кандай?

Экөөбүз элеп-желеп, көрүшүүгө ашыктык. Сыртка кандай чыкканыбызды сезбей калдык. Держин бульварында узак олтурдук. Сөзүбүз түгөнбөйт. Түнкү салкын жел жүрүп, чыйрыга түшкөнсүдүк. Ушундан пайдаланып, костюмду чечип, анын жеңил кийимчен чыкканына чыйрыкпасын деп ага жаптым. Эки оюмдун бири: күдүктөнгөн санаамды билгизе албай алекмин. Ал костюмду жамынып жатып, тек гана мага бурулуп, кадимкисиндей күлүмсүрөп, жайдары гана:

- Өзүңчү, чыйрыгасың да – деди.
- Сенин демиң жандүйнөмдү ысытып турат. Сен үшүбөсөң болду.

Таты жакын отур, чыйрыкпайбыз дегендей мага ыктай калды.

– Кел, бирге жамыналы, экөөбүзгө жетет. – Анан унчукпай калды. Башын ийниме жөлөп, сол колун аркаман орой кысып олтурду. Жагымдуу жыты магдыратып, уктап бараткандай мемирей түштүм. Асмандагы каалгыган аппак айга суктанып карап алдым. Кучагымда айга окшогон периштем сулуулугун айга тенештиргенсийт. «Биздин ак сүйүүбүздүн данакери ушу ай эмеспи. Күбөөбүз да, күбөчүбүз да» деген ойлор түрмөктөлөт. Ошондо кечээ Айгүлдөн уурдап алган сүрөт жүрөгүмдү мыжып жиберди. Оозуман кандай чыгып кеткенин билбейм:

- Менден Асан сулуубу?
- Эмне дедин? – Таты чок баскандай чочуп кетти.

Болгонун болгондой айттым. Сүрөттүн чоо-жайын баяндадым да, сүрөттү алып чыктым. Таты капаланган да, ачууланган да жок. Тек гана:

– Ильяс, ичине таруу да айланбайт тура. Ушуга кантип оозуң барды? Бул Баалы эжемдин уулу Асан эмеспи. Көрсөң керек. Көп эле айткам Москвада окуйт деп. Бала-чакалуу. Келинчеги сени менен курсташ эмес беле. Жээнимен шек санаганыңа жол болсун, – деп күлүп жаагыман сылап койдү. Эмне дээримди билбей калдым. Денемди калтырак басты. Кыз ак экен да, береги асманда каалгыган ай кандай тунук таза болсо, бул да ошондой турбайбы. Арандан зорго кечирим сурап, өзүмө ыктай тарттым да:

– Кечирчи мени, алаңгазарлык кылдым. Сени эч кимге ыраа көрбөгөнүмөн чекилик болду. Дүйнөдөгү эң кымбаттуум, жалгыз жылдызым сенсиң... Кантип ичи тардык кылбай-ы-н. Ак сү-ү-й-үү-үм.

- Эми түшүндүңбү? Көңүлүң жайландыбы?

– Кеч түшүнгөнүмө өкүнөм... – Татынын бадырайган көздөрү жалкылдай түштү. Демейдегидей жайдары. Анын жароокер күлкүсү абдан уялтты.

Эртеси биз фотосалонго эгиз козудай ээрчишип бардык. Сүрөткө түшүүчүлөр анча көп эмес экен. Экөөбүз кандай түшүүнү макулдашып, күлкүнүн коштоосунда кеңештик. Акыры ал менин оң ийниме эки колун коюп, башын менин башыма жөлөп күзгүгө каранып көрсөк, көңүлүбүзгө төп келди. Ошентип түштүк. Ошол эле күнү мен айылга кеттим.



* * *

Турмуш өз нугунда өтүп жатты. Ошол жылы энемдин эски оорусу кайра кармап, жай бою Каракол шаарындагы ооруканада жатып дарыланды. Күн алыстап ооруканага бармай. Бул мезгилде Татыдан да кат сейрек келе баштаган. Өзүм да сейрек жазып калгам. Анткени: «Энем ооруп эки күндүн биринде ооруканадамын» – деп кат жазсам, «аман-эсен сакайып кетсе экен? Кашынан чыга көрбө? Аман болсок кор кылбай багып алабыз» – деп ар бир катында сурай берчү. Ансайын жүрөгүм элжиреп, кубанычка толкуйм. Каттын сейрек келгенине кейибейм.

Арадан бир ай өтүп кетти, Татыдан кат жок. Ушул бир ай кылымга татып, санаам санга бөлүнүп, уйку көрбөйм. Канатым болсо Татыга учуп жетсем дейм. Энемден айланчыктап чыга албайм. Акыры энем ооруканадан чыгып, үйгө келип санаам тынчып калган. Эртеси шаарга – Татыга барып келүүнү ойлоп олтургам. Сырттан почточу кат-кабар алып келгенинен улам атып чыктым. Чын эле Татыдан кат бар экен. Бирок мурдагыдай калың эмес. Жүрөгүм зыр дей түштү: «Сүйгөнүм, Таты сага кырсык болдубу?» Ойлорум ушундай быт-чыт...

Катты аяр ачтым. Куш тилиндей гана кагаз. Көзүм караңгылай түштү. Тамагым буулуп, демим кысылды. Жаманчылыкты сезип, кооронун ичине кирдим. Көзүмө тамгалар бүдөмүктөнүп көрүнбөйт. Көзүмдү укалап, чоң-чоң ачтым да окуй баштадым. «Ильяс кечир мени. Тагдырыбыз ушундай экен. Тилегибизге жетпей калдык. Эжем көздөгөн максатына жетти!!! Кош бол, наристе сүйүүм. Сенин шордууң, Татың». Дел болуп туруп калдым. «Таты, Таты ушуну кылмак белең?! Ак сүйүүм ойрон болдубу?! Кайда тунук, таза анттар?!» – деп ичимен өксүп-өксүп ыйлап алдым. Канча турганымды билбейм. Ал күнү жинди немедей эмне иш жасаганымды билбейм. Көк мээ койдой деңгиреп жүрө берипмин. Күүгүм киргенде эле төшөгүмө куладым. Уйку жок, шыпты тиктеп жата бердим. Көз алдымда Татынын элеси. «Сен ушундай экенсиң ээ, Таты? Керт башыңа ээ боло албай жетелемеге көндүң? Алсыз белең? Же мени жоошутуп алдап жүрдүңбү? Ушундай эркисиз, антка тура албаган ак сүйүүнү бапестебеген алсыз белең? Эжеңдин сөзүнө муноп, ак сүйүүнү тебелеп-тепсеңби? Сүйбөсөң зордомок беле, таң, айтор ким билсин?» Ушундай түркүн ойлор эки таштын ортосуна салгандай кыйнады.

* * *

Ойго жеңдирип жиберипмин. Маңдайымда олтурган аялды да этибар албай. Үстөлдүн тартмасын эле тырмалайм. Акыры эскилиги жеткен чөнтөк блокнотту таап алдым.

– «Эки тоо көрүшпөйт, эки адам көрүшөт» деген тура. – Аялдын алдына кесилген сүрөттү – өзүнүн элесин койдум да, – ушул экен сүйүүнү



тебелегендик. Анын баркын билген гана билет. Менин сени жазалаганым экөөбүздүн элесибизди ылайыксыз деп экиге бөлгөнүм.

Татынын өңү өзгөрүлө түштү. Катуу айтканыма чочуп кеттим. Ыңгайсызданганымды сездим көрүнөт, ал кадимкисиндей көздөрүн балбылдатып, жайдары жылмайып:

– Сага эмне болгон Ильяс? Бүтүн сүрөттү бүлүнтүп кеспей койсоң болмок, сүрөттө не жазык?

– Кечир Таты? Сүйүүгө арзыбай калганымдан, экинчиден, басмырланган адам сенин жанында болушун ыраа көргөн жокмун.

– Оо, шордуум Ильяс! Туура кылгансың. Муну деле сактабай койсоң болмок, – деди Таты улутунуп. – Мен эжемдин тилине кирип, анын акылынын тайкылыгын сезбей алдандым. Бал тили уу экенин учурунда билбемин. Тузакка кандай түшүп, торго кандай илингенимди билбей калдым. Сени ойлоп канча азап чектим, кайгыга чөмүлдүм. Өзүмдү өзүм жектеп, эжемди да сыйлоодон, урматтоодон калдым. Кечир мени, Ильяс?! Сүрөттө не жазык, жок дегенде наристе сүйүүнүн күбөсү болбойт беле.

Ичимде катуу уялдым. Ал менин ийниме эки колун коюп, башыма башын жөлөп түшкөн сүрөттү кесип, экиге бөлгөнүмө эми өкүндүм.

Таты мага жайдары карады. Арабыздан канча мезгил өтсө да, наристе сүйүүнүн күчүн кара чиркин, жылуулуктун сезимин таратып жүрөгүм зырп дей түштү. Таты дале баягыдай сүйөөрүн билгизгендей бадырайган көздөрүн балбылдатып турат.

– Илгери, алгачкы сүйүү отун тутандырган көл жээгиндеги айлуу түн эсиндеби?

– Эсимде эмей Ильясжан! Кадимкидей эсимде. Ал тургай кандай сөздөр шурудай тизилип айтылгандар да эсимде. Кантип унутайын. Ошол айлуу түн кайта келсечи, атаганат?

Бир айтасыңбы, эки айтасыңбы, жалган дүнүйө. Мындай жаңылыштык болбойт эле. Күнөө менде жаным Ильяс, мен күнөөлүүмүн, – деди ый аралаш. Заматта жадыраган жүзүнө кар жаап.

– Койчу, Татым! Ыйлабачы, сенин көз жашыңды көргүм келбейт. Сайсөөгүм сыздап баратат.

– Бугумду чыгарып алайын дедим. Илимдин кенин тапсаң да, жүрөктүн сырын таба албаганыма өкүнөм. Кечир мени, Ильясжан! Телегейим тегиз болсо да бир нерсем жетпей, ар нерседен кемчилмин, сенсиз күнүм караңгы сезилет. Көрсө, ал сүйүү тура.

– Сен да кечир. Сүрөттү кесип, сени унутайын деген эмесмин. Экинчи нускасын дайым жүрөгүмдүн тушуна сактап келем. Ишенсең мына. – Төш чөнтөгүмдөн блокноттун ичинен кылдат жука кагазга оролгон сүрөттү алдына койдум.

– Ыракмат, Ильясжан! Мени кечир, сүйүүңө арзый албадым. Такыр түңүлгөн экен дедим эле. Өмүргө шам жагып койдун. Сен да менин жүрөгүмдүн тереңинде бирге жашап келесиң. Кыялымда эки кызымды сени менен бирге тарбиялап, алардын балдарын да бирге эркелеткендей болом.



– Кечирдим, жаным. Сенин элесин да жүрөгүмдүн түпкүрүндө. Сенин колун илимдин туу чокусуна жетсе да мага жөпжөнөкөй, кол жеткис жер жүзүндөгү асылымсың. Дүйнөдөгү эң кымбат адамымсың. Сүйүү илимди да, бийликти да, падышаны да ылгабайт.

– Мен жаңылдым, Ильясжан. Эми балдарыбыз жаңылбасын! Экөөбүздүн алгачкы сүйүүнүн алоолонгон айлуу түнү кайталансачы, атаганат!

– Болор иш болду, Таты. Өткөндү эңсесек да кайтып келбейт, өкүнүчү ошо. Айлуу түндү кара булут каптап калды.

– Оо, Ильясжан, айтканың туура! Өмүрүбүз өкүттө өттү. Тилегим – биздин зарлап издешкен күндөрүбүздү уул-кыздарбызга көрсөтпөсүн!

– Аның туура, жаным! Мындан ары биз көрбөгөн ачык асмандуу, аппак айлуу түндө эки жаштын шыңкылдаган үндөрү кайталана берсин! Биз көргөндү аларга кудайым жазбасын!

– Эми ошол айлуу түндү көрө албайм. Өкүнөм. Өзүң айткандай кара булут чүмкөп алды, – деди Таты ыктай олтуруп.

Чын эле ошол айлуу түндү кара булут каптап калган болучу...



Арноолор



**Биримкул
АЛЫБАЕВ**



КӨЗҮ ӨТКӨН ТАЛАНТТАРГА ТААЗИМ

Райкан менен Мидинге

*Эки акын – эки чынар көк тиреген,
Айдың көл асыл таштуу желтирген.
Миң этес, миллион жыл өтсө дагы
Сөздөрү касиеттүү, эскирбеген.
Кыргыздан кыйла талант чыкса дагы
Бул экөө жапан тулпар, жеткирбеген!*

*Эки акын – эки арашан атып турган,
Эки дос – кучактарын ачып турган.
Таш этес, өздөрүнө эстеликти
Таасындап, таамай айткан сөздөн курган.
Эт жүрөк элжиреген жыйындарда
Жолуна бул экөөнүн кимдер турган?!*

*Эки акын – эгиз жандай эки жолдош,
Экөөндөй болсо болоор, же эч болбос.
Бук болуп көңүл чөгүп турган кезде
Буларсыз бөксөлүктүн орду толбос.
Көңүлдү көкөлөткөн ушул экөө
Көк деңиз сапырылган, такыр соолбос!*



*Эки акын – эки жылдыз жанып турган,
Эки өмүр – ырдан кубат алып турган.
Чачырап эл-жерине жакут болуп
Заманга калыс карап, калыс турган.
Мейли алар арабызда жок болсо да
Адамдын асылдары, барып турган!*

*Эки акын – эки бирдей кайнар булак
Аскадан алдас уруп түшкөн кулап.
Булактын боюна тек келе калсаң
Жааштыктын, шайырдыктын илеби урат.
Арадан эрте кеткен эки акынга
Ай булак арман кылып ыйлап турат.*

Бүбүсара Бейшеналиевага

*Сулуулугу ашып түшкөн паралдан,
Салтанаттуу сахна үчүн жаралган.
Өтө токтоо, өтө акылдуу, жөнөкөй,
Көрбөгөтүн мындай жанды аялдан!*

*Бийчи эжебиз бийлеп түшкөн энеден,
Энеси да: «Бийчи бол!» – деп төрөгөн.
Эжекебиз бийлеп жаткан учурда,
Тээ асандын периштеси жөлөгөн.*

*Мейли жазда, мейли жайда, же кышта,
Же бурганак, бороон улуп бул тушта
Театрдан көрөр элек эжени,
Жакшылардын өмүрлөрү тек нуска!*

*Өлүм жайлуу ойлобогон жан эле,
Бул жашоодо – тахабатка зар эле.
Аялзаты болуп туруп эжеде,
Анык алтын касиети бар эле!*

*Жакшы көрчү жаңы ачылган гүлдөрдү,
Жакшы көрчү жылдызы көп түндөрдү!*



*Кээде үшкүрүп, кейигенин айтчу эмес,
Билбейт ага бул мүнөздү ким берди?!*

*Өтүр кыска, кыска болсо тейли – деп,
Көтөрүңкү, же чөгүңкү көңүл тек.
Жашаш керек жашагандай дегенсип,
Жалгыз жүрчү бак аралап сейилден.*

*Энеге окшош мына, мына төрөөчү,
Кээде шашып театрға жөнөөчү.
Ошондо эле эжебизди биздин эл
Таңдын Чолпон жылдызына теңөөчү!*

*Жылдыз эле чындыгында бир келген,
Сулуу эле сулуулардан иргелген.
Талант эле таңыркаткан, тамшанткан,
Мунун баарын эжебизге ким берген?!*

*Үкү тагып тээ жылдыздуу тоолорго,
Оюнду да ошол жакка койгондо
Бүткүл дүйнө шатырата кол чапмак,
Бүгүн биздин Бүбүсарабыз болгондо!..*

Турар Кожомбердиевге

*Турар деп айтпай атынан:
– Туке! – деп жүрүп көнгөнбүз.
Бирге иштеп, бирге ыр жазып,
Бир жерден достор өнгөнбүз.*

*Алп акын эле, алп мүчө,
Кыялы кудум баладай.
Биз кирген ресторанга
Акчасын чаччу самандай.*

*Тамактын алып чүйгүнүн:
– Жыргайлы бүгүн! – деп койчу.
Бир жандуу биздин ортодо
Бир жайлуу гана кеп болчу.*



Өмүрү кыска Тукебиз
Өлүмдү өтө жек көрчү.
Ызалуу болуп турганда
Бир жазып күнүн өткөрчү.

Жүрөгү муңдуу чоң акын
Чоң таштайт тура кадамды.
Кейикчээл өзү жүрсө да
Кейитчү эмес адамды.

Кем болуп тузу жашоонун
Кээде ыйлап алчу көрүнбөй.
Билимсиз пенде көп экен
Бир келген ушул өмүрдө эй!..

Албасын айткан жанагы,
Албасын аны көңүлгө.
Тукелдин түшкөн сүрөтү
Илинип турат төрүмдө!

Алп акын эле, алп мүчө,
Алп бойдон туурда олтурат.
Биз кирген ресторандар
Тукел жок бүгүн бош турат!..

Жолон Мамытовго

Атчудай бирөө артылдан
Айбыгып турал жазгандан!
Жол тартып келбес сапарга
Жолонум кетти ак кандан.

Алчу эмес кайра, бергенин,
Арстаны болчу пенденин!
Бирларын бүткүл жатка айткан
Акындан мындай көрбөдүм!

Жок чыгар азыр пендеден,
Жолондой болуш келде-кел!



*Ташкындан буткөн дайра эле,
Талантты мындай көрбөгөм!*

*... Өзүнө өтө жакыны –
Казактын белдүү акыны –
Муңканын Мухтар Шаханов
Бір окуп, ана жатыры!*

*Эки элдин коштоп жосунун,
Эки элде эгиз козу бул!
Бір окуп жатыр зор акын
Табытын тиктеп досунун!*

*О, кандай укмуш сөз эле!
Куюлуп жатты өзү эле.
Уккан жан ыйлап шолоктоп,
Басылбай койду эч эле.*

*Ошондо Жолон табыттан
Турчудай мага сезилди.
Акын да ыйлап, жер ыйлап,
Астандын көзү тешилди.*

*Жолонум жерге сыйбады,
Жолонду жер да кыйбады.
Астанда турат туу кармап,
Мындан да ашкан, сый барбы?!*

Аман Токтогуловго

*Энеден туулду элең
Эңгезер тилек менен.
Элиңе берегиң көп
Кыргыздын кулуну элең!*

*Тилегиң аткарылып,
Тилегиң аткарылбай
Жарк эткен чагылгандай
Жаш кеттиң, жан боорум ай!..*



*О, арман, арман дүйнө!
Опосуз жалган дүйнө.
Күтүүсүз пендесине
Күйүттү салган дүйнө.*

*О, кудай, кудуреттүү!
Бизден зор, бизден эстүү!
Сен кайда алым кеттиң,
Балаңды идиректүү?!*

*Катуусуң, кара жер сен!
Катаалсың, Ажал да сен!
Болбосо катыласың
Этне үчүн, Аманга сен?!*

*А бирок Аман өлбөйт,
Астандан колун сертейт.
Бйлаган апасына:
– Бир жазып, тындамын! – дейт.*

*Айланып Ала-Тоонун
Сыйкырдуу күн-айына:
– Сын жазып, тындамын! – дейт,
Сыздаган жубайына.*

*...Энеден туулду элең,
Эңгезер тилек менен.
Элиңе берефиң көп,
Кыргыздын кулуну элең!..*

Түмөнбай Байзаковго

*Куйкум сөзү курч эле,
Коштосу жок турч эле!
Кошоматчы эргулдар,
Коомайланып турчу эле!*

*Күлдүрчү да адатды,
Өзү: «Бырс!» – деп тил болчу.*



*Тууралыгын айтканда,
Турушу менен тил болчу!*

*«Ооруйт, – дечү, – жүрөгүм»,
Басып койчу жүрөгүн.
Кан согушка катышып
Кайткандыгын билемин.*

*Ийри-буйру таягы
Эч колунан түшчү эмес.
Сүйлөй берчү жыйында,
Сөз кезегин кутчу эмес!*

*Абдан кызык киши эле,
Акындыгы күч эле.
Кыргыз жерин куп жазган
Акындардан ушу эле!*

*Кем калышпайт Мидинден
Куйкул сөзү мен билген.
Кайран акын Түпөкөт,
Кайрылбасын ким билген?!*

Медетбек Сейталиевге

*Ичип койчу Медетбек,
Ичкенинде себеп көп:
– Аңдып жүргөн шум ажал
Акыр бир күн жеңет, – деп.*

*Ичпей калса Медетбек
Өтө сылык, өтө элпек.
Жаза берчү ырларын
Жакшы заман келет, – деп!*

*... «Арашанда» ал калып,
Баса бергет мен барып.
Ирегелеш жашадык,
Ичкич болуп аталып!*



Оору таап ошондон,
Кызыл өңү бозоргон.
Жалты журтка жарыя,
Жазуучудан бошонгон.

Байдылданын «Ташкоргон»,
Баш кошконбуз ошондон!
Барар элек азандан:
– Баса куй, – деп, – бозоңдон!

Биз аларга ошондо
Белен татак, аш болуп,
«Балдары» элек Ак Үйдүн
Байдыкебиз баш болуп!

Ырларыбыз чыкчу эмес
Китеп эмес, гезитке!
Үналгыны тилдешчү
Үнүбүздү эшитсе!

Бизден да өтүп каталык,
Биз ушинтип жашадык.
Бизди сойгон заманга
Бирок болбойт капалык...

Жапаркул Алыбаевге

Мидикет менен бир иштеп,
Мидикет менен бир жүрчү.
Чоңколорчо сөз сүйлөп,
Чогулган элди күлдүрчү.

Байдылда, Акбар, Жапаркул –
Кошулган жери күлкү эле.
Ороптой тепкен жылдары
Бөлүнбөй чогуу жүрчү эле.

Сатира менен фельетон
Жазбаса бугу чыкчу эмес!



*Калели менен жаа тартып
Калтырды бизге мыкты элес.*

*Экөөбүз чогуу басканда
Бир тууган дешчү көргөндөр.
Жарака салып ортого
Жарыбайт бизди бөлгөндөр!*

*Агабыз Мидин баш болуп
Бир тууган болуп калганбыз.
Жапаш да, мен да жашырбайм
Мидинден сабак алганбыз!*

*Экөө тең өтүп дүйнөдөн,
Жападан-жалгыз мен калдым.
Экөө тирүү кезинде
Билинчү этес кет-каржым.*

*Мидикет менен Жапашты
Өзүндүн агам деп билем.
Адабият тайданда
Арбагы колдойт деп жүрөт...*

Ырыспай Абдыкадыровго

*Бөлөк дүйнө, бөлөк жай,
Бөлүндүңбү, Ырыспай?
Бугуң толуп көөдөнгө
Бул жашоого сыйышпай?!*

*Күндүк жолдо күйшөлбөс
Күлүктөрдүн бири элең!
Ырдан бүткөн жандүйнөң
Ырчылардын – тири элең!*

*Бул жашоого бир келген
Буудан элең иргелген!
Сайрасын деп Теңирим
Сага тукам үн берген!*



*Буркурадың, боздодуң
Ичке батпай арманың,
Сездирбедиң, оорунун
Сеңир тоодой салмагын.*

*«Бали, Ырыспай!» – дегизип
Басыгыңдан танбадың.
Бийик кармап өттүң дос,
Махабаттын байрагын!*

*Сезимдерге өрт койгон
Сейрек талант чынында
Сендей болот, Ырыспай,
Ташкындаган ырыңда!*

*Айлык жолдо алыска
Анык тулпар жүрүшүң.
Алты дубан кыргызга
Ансыз да дос, тирүүсүң!*

*Махабаттын булбулу –
Сайрай турган учуру!
Өтүрдө чоң жаңылат,
Өлдү десе, ким туну!*

*Бир өтүрүң жали өчүп
Боз топурак жазданды.
Бир өтүрүң, Ырыспай,
Жаңы гана башталды!..*

Сүймөнкул Чокморовго

*Бул жашоодо убактысы тар эле,
Бир мүнөттү бошко өткөрбөс жан эле.
Адамдагы бардык жакшы сапаттар
Сүймөнкулдун турпатында бар эле.*

*Айкын максат, маңдайынан от жанган
Акын болчу кыл калемди колго алган!*



*Кол ойнутуп колуз чертип, ыр ырдан
Бул кунуя өнөрүнө таң калгам.*

*Кээде «казак», кээде «өзбек» – Чокторов
Ойночу эле ат жалында от болуп.
Жандүйнөсү өтө назик адалга
Жатканым жок бекеринен токтолуп!*

*Кээде өзүнчө күлүп койчу жарк этип
Турмуштагы апендини эстетип.
Ойноп кетчү балдар менен чыт курсак
Келечектен бир жакшылык үптөтүп.*

*Кайран жигит, кайран талант жаш кетти
Канча бир жан кайгырышты, жаш төктү.
Аркасына бирок изин калтырып
Аз өмүрдө ким экенин көрсөттү!*

*Жалбырактай назик эле жүрөгү,
Жаш кезинен оорудан көп жүдөдү.
«Чоң-Таш» деген Чокторовдун айылы –
Чоң таланттан, айрылганын билеби?!*

*Бул жашоодо убактысы тар эле,
Бир мүнөттү бошко өткөрбөс жан эле.
Адалдагы бардык жакшы касиет
Сүйтөнкулдун турпатында бар эле!*



Коккурска



ДӨДҮ

ЧЫЧЫРКАНАКТЫН АШЫ

(Аңгеме)

Соңку жылдары Боом капчыгайын аралап айтылуу Кызыл-Көпүрөдөн өткөндөн кийин жол боюна көптөгөн тамак-аш, эс алуу жайлары, а түгүл конок үйлөрү курулду. Биринен бири кенен, ар түркүн порумга салып кооз да, унааларга ылайыктап токтоочу атайын аянттары да бар. Алыстан жол тартып чарчап, чаалыгып келаткандардын көпчүлүгү бул ашканалардын бирине токтоп, курсактарын тойгузушат, суусун кандырышат, кээ бирлери «жүз граммдан» жутуп мээ «сергитишет». Дем-күчтөрүн калыбына келтирип алып анан сапарларын улашат.

Мына ошол жайлардан көл тарапка бир топ өткөндөн кийин жол боюнда келин-кыздар, жаш өспүрүм балдар турушат, топ-топ болушуп. Улгайган аялдар да бар арасында. Саткандары чычырканактын ашы – ушул тар өрөөндүн дарылык касиети күчтүү бирден бир өсүмдүгүнүн жемиши. Аны баалай билгендер дарылыкка да, сонундукка да кыя өтпөй атайы токтоп ала кетишет, эртеден-кечке жүргүнчүлөрдү үмүткөр карап тургандарды кубантып... Соода-сатык акча табуунун бирден бир булагы болуп калбадыбы, анын үстүнө бул чөлкөмдө жашагандардын сата турган башка деле ашык азыктары жок.

Тигилерден кыйла ылдый, чукул бурулушка жете бербей жол боюнда дагы бир аял турат, беш-алтыга чыгып калган уулу менен. Алар көпчүлүк сатуучуларга кошулушпайт, өздөрүнчө. «Бул биздин жер, атам мага алып койгон!» – деп башка кишилерди жолотпойт бала. «Чоңойгондо чычырканактын ашын кө-өп акчага сатып, анан ушу жерге эки кабат ашкана курам. Энем экөөңөр таттуу тамак жасайсынар, анан биздикине



кишилер көп келишет. А үстүңкү кабатына өзүбүз жашайбыз, атамдарды да көчүрүп алабыз, ээ апа?» – дейт. Жетине албай уулунун башынан сылайт апасы: «Ошентебиз каралдым, ошентебиз! Тезирээк чоңоюп атаңдын ошо тилегин ишке ашырсаң экен...» А канча сонун тилектер ишке ашпай калды, атаганат...

Аял өзүнчө улутунат.



...Эгер экинчи ирет боюндан алдырсаң мындан ары төрөбөй калышың мүмкүн. Абайла! – деди врач Зейнеге тике карап. Баласы төрт айлык болуп калыптыр, буту-колу чыгып. Эмне үчүн ичтен өлүп калды, себеби эмнеде деп жакшы эле такышты догдурлар. «Сарайдан жыгылып кетип...» – Мындан башка жооп айткан жок. Оозуна башка сөз да кирбеди. Чындыгын кантип айтат? Эрдин кесе тиштеп, болгон ишти ичине катты. «Сак бол!» – Башка эмне демек эле догдурлар, өлүү баланы бырчылдата кесип, заматта алып салышты. Адистер да, мындай иш аларга көнүмүш катары. Эркек экен. Зейне ичтен сызып тим болду. Көз жашынан чыгарды болгон күчүн, өзү жакшы билет, бул алдырган өлүү бала экинчиси. Биринчиси мындан эки жыл мурун бир ууч уюган кан болуп түшүп калган. Анда врачка кайрылган эмес. Бир жума кыйналып жүрүп кийин жакшы болуп кеткен. Ошо боюнча өзүнчө сактанып жүрчү ар кандай амал кылып.

Сүйлөшүп эле жүрүп баш кошкон Сатыбектин ачуусу өтө чукул, баарынан да кызганчаак экенин билген эмес, учурунда Зейне. Башкалардай эле күлүп-жайнап, жаңы үйлөнүшкөн жылдары ынак да болушчу. Жыл өтүп-өтпөй ата-энесинен бөлүнүп чыгышып, өздөрүнчө түтүн улап, Сатыбек абдан эпчил, ишмер экен, тез эле буттарына туруп кетишти. Канча кылган менен айылдын кызы эмеспи Зейне да ишке кичинесинен чыйрак болчу, күйөөсү менен тең жарышып, үй ичиндегиби же талаадагыбы жумуштардан калышпай чогуу иштешип жүрдү. Бел оорутуп, кол жоорутуп эмгек кылбаса айыл шартында жашоо кыйын. Ошентсе да жылдын кай мезгилинде болбосун биринин туулган күнүн белгилеп да, бирөөнүн баласынын тоюн берип же жөн гана чогулушуп эс алып, көңүл ачуу айыл жаштары үчүн көндүм иш. Алардын арасында үйлөнгөндөрү бар, солуктоп бой жүргөнү бар. Андайда ичкилик ичилет, ыр ырдалат, ар кыл тамаша сөздөр айтылат. Аларды ким көңүлгө алмак эле, эрен-төрөн көрүшпөйт. Зейне оюн-зоокко башынан жакын, тартынбай сармерденди да баштап, комузун көтөрө келип кол ойнотуп чертип, ага кошулуп шаңкылдап ырдап да жиберчү.

– Ой, даат! Бу кимдин аялы, ыя?! Ха-ха!..

– Эй, ажыратып алсам бейм, антташып алган жарыңдан! Ха-ха!..

– Ушу сенин багыңды Сатыбек эле байлап жүрөт, болбосо эбак эле эстрада жылдызы болот элең...

Дуулдашып атып аны кайра-кайра ырдагышат. Зейне эч кимдин көңүлүн калтырчу эмес, ырдаган ыры, айткан сөзү көпчүлүккө жагып турса неге аянат, кимден тартынат? Оюн-тамаша күндө эле болуп жатыптырбы, «күлүк күнүндө, тулпар тушунда» дейт эмеспи, убак-учуру өтүп кетсе баары калат, бөпөлөп кайра чакырып алгандай мезгил колдогу куш эмес. Ойно, күл, жаштыктыктын дооранын сүр! Өмүр деген өтө эле кыска, жаз желиндей зыпылдап өтүп кетээрин бил!..

Сатыбек өзү элге кошулуп ырдабаса да көпчүлүк күлсө күлүп, ичсе ичип сыр билгизбей эле отурган бул сапар. Кызык үйгө келгенде башталды, өтө кызып калыптыр. Демейде мынча көп иччү эмес. Тынч келип, тынч эле жатып алышчу. Аны кайсы кара теке сүздү, билип болбойт. «Сен жанагы бойдок Жума менен соо эмессиң! Кетээр кеткенче сенден көзүн алган жок. Сен да ырдап ага ыр сундун!» Зейне анын айтканын анча этибарга албай кол шилтеп койдү: «Ой койчу, болбогон сөздү. Отурушта ырдабаган ырды кайсы жерде ырдайбыз? Жаныңда эле отурбадымбы». Бул сөз анын жинин ого бетер келтирдиби: «Жанымда отурганда өзүң тийишип, кылтыңдап жатасың, а менин көзүм жокто эмне кылып жүргөнүңөрдү ким билет, ыя?» Зейне дагы бир-эки сөз айтты эле Сатыбек чыдабай кетти көрүнөт тура калып башка-көзгө койгулап, тепкилеп салды. Зейне өйдө туралбай катуу кыйналды. Киндигинин алды эч убакта мындай сыздап ооручу эмес. Тим эле жаны көзүнө көрүндү. Ошентип жатып таңга жуук уюган кан кетти. Айызы келбегенине эки айга жакындап калган.

Зейненин даттанып бара турган төркүн-төсү деле жок, эне-атасы мурун эле каза болушуп, мындайраак улгайып калган агасы гана бар, Зейне эмес өз бүлөсүнүн дайынын таппайт, өтө бош. Төркүн деген аска тирек тура кыз үчүн. «Энеден кийин төркүн жок» – деп бекеринен айтылбаса керек. Айласы кеткенде кайненесине барды, өздөрү көп балалуу кишилер эле: «Эми кудай буюрбаган бала болсо кантебиз, дагы болоор. Жаш эмессинерби» – деп койгон камаарабай, өз баласы жөнүндө ооз да ачкан жок. Келининин көңүлүн да улабады. Энесинин өлгөнүн ошондо бир билди, Зейне. Аргасы канча? Болгон күчүн көз жашынан чыгарып тим болду. Башка эмне кылат?

Соо кезинде Сатыбектен өткөн ишмер киши жок, үй оокатты да, сырт жумушту да өзү тейлеп, тыйын-тыпырдын да эсебин өзү жүргүзөт. Кийинчерээк үйдүн алдына Зейнеге комок да ачып берген. Жеңил машинесин сатып жиберип, көптөн бери самап жүргөн бусикти алып, эми шаар аралык маршруттарга чыгып турат. Табылгасы жакшы. Күн алыс кочуштап акча алып келет. «Эки кабат үй салам!» – Эмки максаты ушул.



Зейне отуруштарга барбай калган. Шылтоосу даяр: «Сатыбек жок, рейсте, келип калса барабыз». Кийинчерээк аларды чакырбай да калышты. Ошентип өздөрү менен өзү. Экөө барбай калса эле отуруш болбой калмак беле, айылдык жаштар чогулушуп алып дуулдап-гүүлдөп эле жатышат. Зейне конок чакыруу, элге тамак берүү жөнүндө эми ооз да ачпайт, анткени бир ирет: «Элдердикинен көп эле жолу тамак ичтик, биз дагы чай берип коёлу» – деп сөз учугун чыгарды эле күйөөсү аны жекире карап: «Эмне, чача албай турган ашык дүнүйөң барбы, же биз бир жакка көчүп баратыптырбызбы, беребиз үй бүткөндө!» – корс этип койгон. Салына элек үйдүн тоюн бергенче деги канча жыл өтөт? Зейне ичинен тымып тим болгон. Ансыз деле көпчүлүккө кошулушпай, ээн аралда жашагандай өздөрү менен өздөрү. Кирип-чыккандар сейрек.

Бир жолу теңтуш келиндер комогуна келип калышты шаракташып. Көрсө, бир келиндикинде болушуп, аныкынан сый көрүп келатышыптыр. Кызып калышкан экен, деги эле болушпайт ар кайсыны сүйлөшүп.

– Сен эмне бизге кошулбайсың, ыя?

– Эч болбосо арагың барбы же ага да ээ эмессинби?

– Күйөөң ушунчалык зыкым экен, ээ. Түү, ата..

Зейне күлүп, бир бөтөлкө арак бузуп берди. Келиндер жарытып деле ичишкен жок, мына эми тарай берерде Жума келип калбасы. Шылтоо табалбай турган келиндер аны тегеректеп, алып айласын алты кетиришти. Айыл арасындагы таксисттик ишти ошол аткарчу.

– Бизди машинене салып алып шаарга алып барып келчи, бүгүн бир рахатка баталык...

– Качан аял алып, той бересиң ыя?

– Ушинтип эле жүрө бересиңби, колоктоп?... – Аны жулкулдатып атып ага дагы бир бөтөлкө арак алдырып, жаңы эле сен ал, мен ал болуп жатышкан, ушул мүнөттү эле күтүп тургансып Сатыбек келип калбасы, маршруткасын айдап. Зейнени денеси дүр дей түштү. Тегерегиндеги лерге билдирген жок.

– Мен Нарынга кетип жатам, кийимдеримди даярдап берчи, – деди чала-була ичке баш багып. Комок ичиндегилер менен баш ийкешип учурашкан болду да, шашыла кайра басты. Келиндер бирин бири түрткүлөшүп Жуманын машинесине отуруп алып шарактаган бойдон жөнөп кетишти. Сатыбектин мүнөзү аларга дайын да.

– Ии, эми экөөңөр ачыкка чыккан экенсиңер, ээ! – Кызуубу же рейтең көңүлү бузулуп келгенби, ай-буйга келбей Зейнени көмөлөтө муштап сабаганга кирди. Айтпаган сөзү калган жок: «Мен мурун эле билгем, экөөңөрдүн соо эмес экениңерди, жанагы жалаптар да кошумча болуп. Эмне үчүн комокко киргизесиң аларды, ыя? Экөөңөрдүн кезигише турган жериңер ошо комокпу? Арам кылып бүттүңөр!..» Зейнени сүйлөткөн жок. Баарынан да курсагындагы баласын сактады, келин. Эки

колу менен ичин кучактап башын да, денесинин башка жерин да тосуп жатты соккуга. «Ичине тийбе! Айланайын, эмне кылсаң ошо кыл, балага тие көрбө!» Төрт айдан өтүп, жаңыдан кыймыл кагып калган. Зейненин жалынып-жалбарганына караган жок: «Бул менин балам эмес! Ошо, Жума ойношундуку!» – деп, керилип туруп бүрүшкөн келинди табарсыкка тээп жиберди.

Зейне андан кийин эмне болгонун билбейт, көзүн ачса төрөт үйүндө жатыптыр... Ошентип төрт айлык өлүү баланы кескилеп алып салышты догдурлар. Башка бара турган жери жок, ооруканадан чыккандан кийин үйүнө келди.

– Акмактык кылыпмын... Кечирип кой! Жанагы Жума көзүмө көрүнсө эле өзүмдү кармай албай калам. Же үйлөнбөйт, көрүнгөн катынга аңги болуп..

«Акмын, кудай алдында да, сенин алдында да! Аны менен эч бир байланышым жок. Жөн эле бирөөнүн күнөөсүн көтөрүп жатасың». Мындай сөздөрдү канча ирет айтып, канча ирет жалынбады, Зейне. Жарым жылбы же андан көпү тынч жашап калышат эч нерсе болбогондой, анан өткөндөгүдөй бир учур туш келип калса эле бүтү, өлөр-тирилерге карабай уруп-согуп тепкилеп жатып калат. Айткан сөзүн заматта унутат. Канына сиңген кызганыч сезими ичкенде аны акыл-эстен айырып, жинди кылып жибереби, түшүнүү кыйын.

Бул окуядан кийин бир жылча мезгил өтүбү эсинде жок, бир жолу борборго товарга барып, Зейне мектепте бирге окуган жакшы көргөн курдаш кызына жолугуп калды, базардан. Окууну бүткөндөн бери жолугуша элек болушчу. Сагынышып калышыптыр. Кафеге киришти. Жанында күйөөсү, тестиер уулу да бар экен, таанышышты. Эпилдеген, ачык-айрым жигит көрүндү, коньяк алып, болбой жатып Зейнеге да ичирди. Эмне деген сөздөр айтылбады: курдаштарын эскеришти, кимдин кандай жашап жаткандары жөнүндө сөз козгошту. Акча боюнча айта келип:

– Болгон-койгон акчанын эсеби менде, соода-сатыкты негизинен өзүм жүргүзөм, күйөөм жардам гана берип турат, – деди курдашы.

Алар үч жылдан бери Россияга барып, бул сапар борбор калаадан үч комнаталык үй алып, квартирант таап киргизип коюшуп, эми кетип жатканын кеп кылды.

– Күйөөң менен барсаң эки-үч жылга жетпей материалдык жактан оңолуп келесиңер, ал баргысы келбесе анда өзүң жүр. Бир жыл эле соода кылып келчи. Коркуп-үркө турган эч нерсе жок, тандап товар алып, поездге отур да кете бер. Көпчүлүгү Екатеринбургга барышат, ал жерде кыргыздар көп. Баары бирин бири таанып, тим эле бир туугандай. Биз быйыл башка жакка баралы деп жатабыз, кааласаң биз менен жүр! – Зейне эки колун жайды, андай болсо кана? Күйөө деген кожоюн, анын уруксаты болмоюн...



Өз иретинде Зейне да тигилерди колунан келишинче сыйлап, тамак да, ичкилигин да алып берди, бардар киши болуп. Курбусу эки балалуу болуптур. Экөө тең кайненесинин колунда экен.

– Сен эмне балалуу болбой жатасың? – деп сурады курбусу.

Төрт айлык өлүү баласын боюнан алдыргандан бери балалуу болуу ниети оюна да келбей калган. «Эми төрөбөй калдым го. Баласыз өтөт экем бул дүйнөдөн» – деп ансыз да өзүнчө капаланып сарсанаада жүргөн. Атаганат, кудай буйруп төрөп алса, кыз болобу же эркек болобу кимисин болсо да эркелетип, эт жүрөгү эзилеп, бою балкып эмизип отурса эмне деген рахат! Чоңоо түшкөндө «Апалап!» артынан чуркап жүрсө аялдын чыныгы бактысы ошо эмеспи... Эч нерсеге теңдешсиз зор кубаныч го!

– Боюмда бар! – деп койду Зейне ооз учунан. «Төрөбөй калыптыр» деген сөздөн качты.

– Ии кокуй, эми аранбы? Менин улуу уулум ондо, андан кийинкиси быйыл мектепке барды, ушу сенин бир балээң бар го. Догдурга көрүн!

Зейне күлүп тим болду. Кантип айтат?

– Буюрганы болоор, жаш эмеспизби...

– Кайдагы жаштык? Отузга чыгып калбадыкпы...

Үйгө кеч келди. Сатыбек машинесинин ар кай жерин карап, аны айлана басып жүргөн экен, алып келген товарын түшүрүшүп жатып, аялын шектүү карап алды. Ичкиликтин жыты сезиле түштү көрүнөт.

– Ким менен ичип жүрөсүң, шалактап?

Зейне жашырган жок, курбу кызына жолугуп калганын, эмне сөз болгонун төкпөй-чачпай баарын айтып берди. Жооп кылып канча сомго ичкилик менен тамак алып бергенин да кошумчалады.

– Төрт жүз жетимиш сом? Жарым миң сомго тамак алып бердинби? Түү, ата... Сен кутуруп кеткенсиң го дейм, ыя? Жаныңды жеп калп айтып жатасың, жалап. Курбуңа эмес эле тиги досуң менен жүрсөң керек, шапар тээп. Анын жолдо келатканын көргөм. Айт чыныңды? – Шап билектен алып чуу эткизе жаакка тартып жиберди. Анын сырын жакшы билген Зейне ордунан атып туруп шарт эле эшикти көздөй жөнөдү. Жини күчөсө оңой менен басылбайт. Бирок кайда барат? Кимдикине баш калкалайт? Жоро-жолдошторунукуна деги батпайт. Баарысы анын сырын жакшы билишет. Аргасы кеткенде кайнатасыныкына багыт алды. Эч болбогондо ошолор арачы болоор. Кантсе да ата-энеси эмеспи, алардан жазганаар деп ойлоду. Барса, алар кечки чайын ичип отурушкан экен, жүгүнгөнүнө: «Тилегиң берсин. Кел..!» – деген болушту ооз учунан. Башка сөз айтышкан жок, тигилерге чай куюп берип, жаңы гана чыныга ээрдийген. Эшикти жулка ачып Сатыбек кирип келди кумсарып.

– Качып келип тапкан жерин кара! – Ата-энеси менен учурашкан да жок. Ай-буйга келбей Зейнени тээп жиберди. Колунан чынысы ыргып

тоголонуп кетти, турууга аракет кылды эле, тиги аны дагы көмөлөтө тепти.

– Бу келиниңер мас, товарга барып акчанын баарына арак ичип келиптир!

Кайнатасы кой, чатакташпагыла деген болду. Кемпири Зейнени же кире карады, ооз да ачкан жок.

– Бас, үйгө! – Олоң чачтан бурай кармап үйүн көздөй сүйрөп жөнөдү. Эч ким арага түшүп ажыратып калган жок, чачтары жулунуп, бети-башын кан жууп, Зейне аргасыз жетеленип, күйөөсүнүн артынан баратты...

* * *

– Карындаш, кайда барасыз?

Кассанын жанында эки жигит туруптур. Киши күтүшпү же башка жумштары мененби, неси болсо да Зейнеге суроолуу карап калышты. Тамаша кылаар түрлөрү жок.

– Екатеринбургга, – деди Зейне акырын үн чыгарып.

– Екатеринбургга? Өзүңүз элесизби? Бизде ашык билет бар эле. Бирөө. – Эки жигит шашып калышты. Келиндин арсарсый түшкөнүн байкап, экөө тең жарыша үн катты.

– Сиз кабатыр болбоңуз. Биз үч киши элек, үчүнчүбүздүн зарыл иштери чыгып, дагы бир жумага кармалчудай...

– Кам санабаңыз! Жүктөрүңүз кана? Жарым сааттан кийин поезд жөнөйт, тездетели.

Күйөөсү кызуу уйкуга киргенде Зейне туруп алып башынан берки өз соодасынан түшкөн акчасын эсептесе жүз он беш миңден ашык сом бар экен. Болгон кийимин кийип, жылуусун ороп баштыкка салып, чоң жолго чыгып шаарды карай жүрө берген. Эртелеп базарга келип, ар түркүн товар алды да түз эле вокзалды көздөй жол тартты. «Тобокел! Эмнеси болсо да бара көрөрмүн. Эл барып жаткан жакка мен неге баралбайм? Канчага чейин кор болом, ал шүмшүккө? Тагдырдын жазганынан баары бир качып кутулалбайм, ата-энемдин арбактары колдоп, жолумдун ачылып калгысы бардыр». – Башка не айла кылат? Көз жашы биротоло соолуп калгандай ыйлаган жок, болгону эрдин кырча тиштеп, кенедей муштумун бекем түйүп алып жолун улады. Кечөөкү курдаш кызынын дарегин да издештирген жок. Ага убакыт керек эле. Анын максаты кандай болсо да тез арада шаардан, өмүрлүк жолдош деген аты бар күйөөсү Сатыбектен алыстап кетүү болучу. Бул сапар ага эч ким бөгөт боло алмак эмес.

Эки суткадан кийин поезд Екатеринбург шаарына келип токтоду.

Жолдо келатканда таанышып алышты: улуураагы Жоро аке Ош тараптан экен, андан саал жашыраагы Таштан көлдүк болуп чыкты. За-



рыл иши чыгып бир жумага суранып калган Мамат болуп үч-төрт жылдан бери курулуш менен алектенишээрин айтышты.

– Зейне садагасы, сен эми биз менен эле бирге тур. Биз жашаган времянка үч бөлмөлүү, биз бирөөнө батабыз, сен товарың менен бирөөнү ээле. Ортоңку бөлмө деле кенен, аны ашкана кылалы.

– Жоро аке палоону катыра басат, буюрса барганда көрөсүң го.

– Базар да жакын, кыргыздар бар, өзүм алып барып алар менен тааныштырып, ордунду да даярдап берем. Эч нерседен кам санаба! – деди Таштан, өзү олбурлуу, өтө эле москоол көрүнгөнү менен кыймылы ийкем, жеңил, жаш баладай элпек экен.

Зейне ушундай кишилерге жолугуп калганга ичинен ыраазы. «Кудайым мага да чындап боору ооруган окшойт, тиги желмогуздун запкысында жүрө бербей кетип калганым ырас эле болуптур. Башта эле баса бергенimde, балким, төрт айлык балам тирүү калат беле? Бөйдө жерден өлүп калды...» Ар кимдин өз сыры, өз кайгы-капасы бар, деги алардан арылаар күн келээр бекен? Мындан төрт-беш күн эле мурун Сатыбектин эрки менен болуп, анын ур-токмогуна чыдап жүрө бергенинче Россиянын тереңиндеги бир шаарына келсе, өз алдынча жашоо-тиричилигин улап кетет беле? Анын багына боорукер, адамды түшүнө билген кишилерге жолугуп калганы да өзүнчө жакшылыктын жышааны го... Антпесе баш калкалаар туракты кайдан издейт эле? Жүгү үч таңылчак болуп оор да экен.

Поездден да текшерип, ашык жүк десе эле асылып калышат тура, кудай жалгап Зейненин жүгүн тиги экөө бөлүшүп алып эч ким аларга тийишкен жок. Жүк көтөрөм деп да кыйналбады, үй дагы даяр болуп чыкты. Мындайды асмандан тилеп да алалбайсың. Канча жылдан берки муңзары, азап чегип кыйналганы чындап эле Алла Таалага жеткенби, ичинен жалынып Зейненин көңүлү көтөрүлүп калды, сарсанаасы басылып.

Келген күндүн эртеси Таштан аны базарга ээрчитип барып, тыйынпыйынын төлөп, соода кыла турган орун да алып берди. Ош тараптан бир аял кызы экөө соода кылышат экен, алар менен тааныштырды. Келгендерине үч жылча болуп, иштери да жакшы жүрүп жаткан өңдөндү. Соода деген бардык жерде бирдей го, Зейне анча деле кыйналган жок. Болгон айырмасы бул жак суук экен. Эл да бөлөк. Эң башкысы акчалуу, арзан-кымбатына карабайт. Сапаттуу, жарашыктуу болсо болду. Аке-жакелеп соодалашпайт да.

Ишинин иргилбей жүрүшү аны жаңы ойго салды. Сатыбектен качып чыкканда эптеп эле андан алыс кетип, жок жерден таяк жеп, көңүл жанчкан азап тартпасам болду деп тилечү. Мына эми айылдан да, баарынан да тели-теңтуштарынан бөлүп, момолой чычкандай үй ичине камаган көркоо күйөөсүнөн да алыс. Жете да, издесе таба да албайт аны. Бети-башындагы, денесиндеги көгаласы алигиче тарай элек. Неси болсо да ал

эми эркин! Не кааласа өз эрки, өзү билет. Мурда эле неге кетип калбадым экен деп өкүнүп калат ичинен. Анткен менен шашыл-шашылба ар иштин өзүнүн аткарылаар убак-учуру, шарт намеси да болсо керек.

Тиги оштук аялдардын сөзүнөн кийин соодам мындай ыкчам жүрүп кетсе мен деле Бишкектен товар алып келип сатып, көбүрөөк акча топтоп, мүмкүн үй да сатып алаармын деген ой ээлеп алды көңүлүн. Атаганат, андай болсо гана...

Кечки тамак учурунда ар кайсыларды сүйлөшүп отурган учурда Жоро аке Зейнеге кайрылып калды:

– Зейнеш кызым, бул жашоо-турмушта адамдар жолугушат, таанышышат. Эгер шарты туура келбей калыпса ар ким өз жолу менен багытын улайт. Алла Тааламдын амири экен минтип алыс жерде чогулушуп, бир дасторкондон даам татып, бир үйдө жашап жатабыз, бир туугандардай. Ушундай эмеспи?

Баары баш ийкешти, туура деген кызда.

– Бу үчөөбүздү тең билесиң, капысынан таанышып калып үй-жайдан алыста минтип мандигерлик кылып жүрөбүз. Сен, кызым өзүң жөнүндө жашырбай ачыгын айтып берчи, биздин дагы билип алганыбыз оң. Турмушта нелер болбойт, тартынба садагасы.

Сөзүн баштаардан мурун ушул учурга чейин өткөргөн азаптуу күндөрүн элестетип көз жашылап алды, Зейне. Ушундай жакын, боорукер адамдардан эмнесин жашырат, болгонун болгондой айтып берди.

– Ай, наадан!

– Айбан экен.

– Мурун эле кетип калсаң болмок экен, андай акмакка кор болбой! – Таштандын чын эле ачуусу келип алыптыр.

– Зейнеш айланайын, эми өткөн өтүптүр. Көп капа болбо! Биз колу-буздан келген жардамыбызды аябайбыз. Карындашыбыз катары жүрө бер, – деди Жоро аке. Кийинчерээк келген Мамат да, Таштан да коштоп кетишти. Ошентип камыр-жумур болуп бир үй-бүлөдөй жашап калышты. Жумуштан чарчап-чаалыгып келгенде тамактары даяр, кирлери жуулуу, үй ичи таза, тигилерге да оңдой берди болду.

Ошондой болсо да күн өткөн сайын Зейненин жүрөгүн түйшөлткөн кооптуу сезим тынчын алды. Алгачы ага анча маани берген эмес, мүмкүн өзүнүн эле мүнөзү ушундай болсо керек деп ойлогон. Ага көңүл бурбаганга, кайдигер гана кабыл алууга аракеттенип да көрдү. Бирок ал ойлогондой болгон жок.

Кечки тамак ичилип, дасторкон жыйналып бүткөндөн кийин Зейне өз бөлмөсүнө кирип кетип, тиги үчөө болсо күндөгүсүндөй картага киришкен. Көп өтпөй эшик тыкылдап калды. Бүгүнкү сатылган буюм-тайымдарынын эсебин чыгарып отурган Зейне кагазын мындай алып үн катты:



– Кире бергиле, эшик ачык.

Таштан экен. Уурусун карматып койгон жаш баладай башын жерге салып, босого аттады.

– Өйдө өткүлө, – Зейне өзү керебеттин четине көчүк басып орун бошотту. Бир стул, стол, анан керебет үй ичинде болгону.

– Жо... мен ушундай эле.. – Таштан тамга жөлөнүп отура кетти.

Зейненин жүрөгү опкоолжуй түшсө да тигинин кыйлага үн катпаганынан улам өзү сөз баштады:

– Эмне, сөз бар беле Таштан агай?

Тиги тамагын жасап алды, бирок дароо эле сүйлөп жиберген жок. Кыязы кантип сөз баштап, эмне деп сүйлөөрүн билбей жатты көрүнөт. Саал күтүп туруп Зейне кайрадан үн катты, мүмкүн жөн гана сүйлөшүп отурганы келгендир.

– Үй-бүлөнүз барбы, агай?

Таштан баш көтөрүп аны карап алды. Жеңилдене түштү көрүнөт.

– Үй-бүлөм болгон. Бир эмес, эки жолу үйлөнгөм. Экөө менен тең ажырашып кеткем. Үч жыл болду, боймун... – Өзүнчө күрсүнүп койду. Аялдары менен кантип ажырашкандары кызык көрүнүп, Зейне ага күлө карады.

– Анан эки аялыңыз тең көңүлүнүзгө жакпадыбы?

Күнөөнүн баарын аялдарына шылтайт го, а балким, анын башы бош экенине кызыгып бойдок боло калдыбы, Зейне ага сынап карады.

– Көңүлгө жагып эле... Биринчи аялым менен беш жыл, экинчиси менен төрт жыл жашадым, бирок бири да төрөгөн жок. Өзүм болсо бир атадан жалгызмын, ага-инилерим да жок. Жашым да кыркка жакындап...

Таштандын үнү эмнегедир каргылданып кетти. Сөзү үзүлүп, үңкүйүп отуруп калды. Өзүн эмне үчүн муңайым, жалооруй караган себебин эми гана түшүндүбү, андан көзүн ала качып сөздүн андан ары уланышын каалабагандай Зейне кагаздарын жыйыштырып, төшөнчүсүн оңдой кетти.

– Кеч болуп калды, Таштан агай. Барып эс алыңыз...

Кайрылып сөз айтууга кудурети жетпеди көрүнөт, улутунуп алып дабышсыз басып чыгып кетти.

Ушу күндөн баштап Зейне эмнегедир өзүн Таштандан оолак кармап, анча ачылып да сөз айталбай калды ага. Эртең мененки тамак ичкенден кийин Таштан күндөгүсүндөй эле Зейненин жүгүн көтөрүп алып базарды көздөй жөнөйт. Эч сөз деле сүйлөнбөйт. Күндөрдүн биринде Кыргызстандан дагы эки аял келгенин айтып калды.

– Таластык келиндер, эже-синдилер. Былтыр күйөөлөрү менен келишкен, быйыл өздөрү эле келишиптир – деди Таштан.

– Улгайган аялдарбы?

– Улуусу мен курактуу, синдиси жашыраак – деп коюп, басып кеткен, саам өтпөй экөөнү тең ээрчитип келиптир.

– Таанышып алгыла! – деди күлүп.

Шакылдаган ачык-айрым аялдар экен. Базардан анча алыс эмес бир үйдө батирде турушаарын, бул жакка төртүнчү жылы келип жатышка-нын айтып, Зейнени да сурамжылаган болушту. Ошо күнү эле кечинде Таштан: «Жүр, тигилерди өрүлүктөп келели», – деп калды.

Зейненин оюна да келген эмес, айылчылоо. Сатыбек экөө өз демилгелери менен бирөөнүкүнө барышчу эмес, зарыл жумуштары менен болбосо алардыкына да эч ким кирбей калган.

– Бир нерселерди ала барыш керек го, куру барбай. – Таштан акча сунду.

– Тим эле койгула. – Зейне анын акчасын алган жок. Мындай учурда бирөөлөрдүн үйүнө кандай жол-жобо менен барыш керек экени Зейнеге маалим го, таттуу-паттууга кошуп ичкилик алып, Таштан бир десте гүл көтөрүп барды.

Эртең менен эле Таштан айтып койгонбу, келиндер тамагын жасап даярданып күтүп турушуптур. Алар түн ортосуна дейре отурушту. Айтылбаган сөздөр, ырдалбаган ырлар калган жок. Канчадан бери ырдабай жүрүп өзү билген ырларын да унута жаздап калыптыр, Зейне. Бирды мындай кой, көңүлү ачылып, шатыра-шатман түшүп каткыра күлгөн учурлары болду беле, кийинки кездери? Зейне өзүнчө улутунуп коёт ичинен. Кайрылып чакырбаса өз атың деле унутулуп калат окшойт, бара-бара. Кимдир бирөөлөрдөн чочулап, коркуп-корунбай өзүңдү эң-эркин сезип, каалагандай жашаганың эч нерсеге тендешсиз ырахат тура. Бүт өмүрүн коңулда өткөргөн макулукка жарыкчылыктын баркы канча дейсиң, ага ичээр ашы, жатаар жайы болсо болду, башка эч нерсе кызыктырбайт аны. Өмүрүнүн акырына чейин жашоосу ошентип өтө берет...

Кайтып келатканда Таштан аны колтуктап алды. Зейне анын колун каккан жок, тескерисинче, анын олбурлуу денесине ыктап, ушул салкын түндө андан жагымдуу жылуулукту сезип, ишенимдүү жөлөнүч-таянычты тымызын билип да, туюп да келатты. Сатыбек аны эч качан колтуктачу эмес. Бир жакка барып калышса ар кимиси өз-өзүнчө келише турган. Андай учурлар да өтө сейрек болучу.

– Тиги келиндерди эми биз чакырышыбыз керек го... – деди Зейне сөз арасында.

– Чакырабыз! Сөзсүз чакырабыз... – Таштан да ушул ойдо келаткан белем, анын үстүнө ичкиликтин деми мененби Зейнени ийнинен тартып өзүнө кысып койду. – Андан көрө экөөбүз... макулдашып алсак...

Зейне анын сөзүнө түшүнө бербей колун бошотуп четке боло берди, ансыз да үйгө жакындап калышкан.

– Эмнени? – деди чочулап.

Таштан бар күчүн жыйнап, кайра аны өзүнө имере тартты.



– Зейнеш, кечирип кой... – Ал саамга үн катпай калып, акыры чымырканды көрүнөт: – Эгер... сен туура көрсөң... экөөбүз баш кошуп алсак дейм! Кандай дейсиң? Мени...

Зейне үн катпай колун бошотуп алып, ылдам басып бөлмөсүнө кирип кетти. Ичкен ичкилиги заматта тарап, таңды таң атканча уктай алган жок. Не деген ойлор келбеди башына. «Сатыбектен качып кетип калганыма жарым ай боло элек жатып эми кайрадан күйөөгө тиемби? Таанып, билип калгандар жолугуп калышса эмне дейт? Деги эле кайрадан турмушка чыгуунун зарылчылыгы барбы, мага? Баарынан да «аңгектен качсаң дөңгөккө» дегендей бул дагы Сатыбектен өткөн ичи тар, кызганчаак, андан да адамды аёну билбеген кызыл камчы болсо ошондо анык шорум кайнабайбы? Күйөө деген ушу болсо өлүгүн көрдүм, эрсиз эле жашайм! – деп баарынан кечип, баарын таштап түн катып баса бербеди беле?! Эмне кылам?» Эч бир суроосуна жооп табалбай эртелеп туруп, тиги үчөөнө тамактарын дайындап берип, Таштанды күтпөй базарына кетип калды. Кечөөкү ичкен ичкиликтин таасириби, анын үстүнө оңчулуктуу уктабаганга башы ооруп, көңүлү эч нерсеге чапмай турган. Базар тарарга жакын буюм-тайымдарын жыйнаштырып жаткан эле, шыпылдашып берки эки келин келип калышты. Ой-боюна койбой жатып кафеге алып киришти.

– Зейне! – Кыстап жатып ичкилик ичирип, анан жөн-жай сөзгө өтүшүп, бир аз жазылып- жайланышып отурушкандан кийин улуусу ага тике карады. – Сен жанагы көркоо эринди таштап кетип калып ырас эле иш кылыпсың. Мына эми башың бош, бирөөнүн көзүн карабайсың. Эркин-сиң. Бирок билип кой сиңдим, бөлөк жер, бөтөн эл арасында минтип көпкө жалгыз бой жашай албайсың. Азыр заман да башка. Андан көрө жанагы Таштан жаман жигит эмес, биз аны үч жылдан бери билебиз. Бардык эле аялдардын эрлери ушу жигиттей болсо эч бири арман кылмак эмес. Сен анын айтканына макул болуп, аны менен кол кармашып алсаң эч жаңылбайсың, тескерисинче, чыныгы өмүрлүк жолдошунду тапкан болосуң. Бизге ишен!..

Синдиси да бир жагынан чыкты.

– Кор болуп калышың мүмкүн, жалгыз жүрсөң. Ойлонуп көр...

Зейненин башы ман. Атаганат, ажырым жолго кабылып кай тарабына кадам шилтээринди билбей турганда туура багытка жол көрсөтөөр адилет адам жолугуп калса гана. Мурда-кийин сыр алышып, жакындан таанышпаган аялдардын сөзүнө ишенсе болобу? Аларга эмне, бирөөнүн тагдыры үчүн кайдан күйсүн? Турмуш дегениң ашуусу бийик дабанбы же агыны күч дайрабы, канткенде өз жашоондун даңгыр жолуна түшүп, өмүрүңдү келечекте өкүнбөгөндөй улап кете аласың? Атандын көрү ай, сарсанаага батып, акылың айран, эсиң эки болуп турганда акыл кошуп, жөлөк-тирек болчу чыныгы жолдош табылабы?

Зейне бул күндөрү не деген ойлорго таланбады. А түгүл баарын таштап, баарынан кечип көз көрбөс, кулак укпас терең тунгуюкка түшүп кеткиси да келет. Баса, антип да көрбөдү беле, чыны...

Мындан эки күн өтпөй Таштан бир кой алып келди. Ушу шаарда иштешкен жети-сегиз кыргыздарды чакырып куран окулуп, бата кылгандан кийин Жоро аке мусулманчылык жол боюнча Таштан менен Зейненин никесин кыйды.

– Эми экөөңөр, бириң күйөө, экинчиң анын аялы болдуңар! Мындан аркы өмүр сүрүүңөр бирге өтөт, жашоодогу кубанычтарды, кыйынчылыктарды тең бөлүшүп, оорбу, жеңилби аны бирге көтөрөсүңөр. Бири-бириңе күйүмдүү болгула, күтүшө билгиле! Кармашкан колуңар өмүрүңөрдүн акырына чейин ажырашпасын. Оомийин!..

Ошентип, Зейне жакында эле таанышып, мурда көрүп-билип анча терең сыр алышпаган Таштан менен кол кармашты. Антпей коюуга башка чарасы бар беле? Таш түшкөн жеринде оор дейт турбайбы, мындан аркы тагдыры кандай болоорун аны бир гана жараткан Алла билбесе, алдын алып болжоп айтыш да кыйын турбайбы. Тобокел дештен башка эмне демекчи?

Төрт адамдын жашоолору мурдагыдай эле. Болгону кечки тамактан кийин Таштан тигилерге кошулуп карта ойнобой калды түн ортосуна чейин. Эми жаңы баш кошкондордун сүйлөшө турган сөздөрү, өздөрүнө гана таандык купуя иштери, биргелешип чече турган тиричиликтин түмөн түйшүктөрү бар. Алгач бири-биринен коомайсынып, өздөрүн оолак кармоого аракет кылышса да ар бир күндүн өтүшү менен белгисиз сезим сыйкырлап, алоолонгон жалын барган сайын күч алып, ортолорунда кереметтүү ысыктык, башкача ынак мамиле пайда боло баштады. Экөө бир бирине өз баштарынан өткөндөрүн четинен чубап айтууга өтүштү.

– Күйөөң чын эле айбан экен, эки жолу боюңан түшүрсө. Андай немени соттоп, түрмөгө камап салыш керек. Эл – балага зар болуп жүрсө... Акмак!

Таштан абдан боорукер, кичине балдарга өтө жакын экен. Кошунанын бакчага барган баласы бар эле, иштен келгенден кийин чарчаганына карабай атайы басып барып аны менен сүйлөшүп, бир топко ойнотуп келет.

– Валерик абдан зээндүү бала, мени атайын күтүп турат, – деп анын кылыктарын айтып түгөтө алчу эмес.

Билинбей күндөр өтүп жатты. Канчалык шексинип жүрсө дагы Зейне жаңы күйөөсүнөн Сатыбектин мүнөзүндөй кылык-жоруктарды байкай алган жок, тескерисинче, ар дайым күлүп жайнап эркелетип, кишилер турганына карабай кучактай калып бетинен өөп алат. Мындай мамилеге башынан көнбөгөн Зейне алгач өтө эле өөн учурап, өзүн оңтойсуз



сезип, а түгүл уялып да кетүүчү. Башынан ар кандай мерездикти, катаал мамилелерди көп өткөрүп, өзүнүн дагы мүнөзү тондоосун тартып, жаракөрдүктү, көңүлү жибип чачылып-төгүлүп эркелегенди эбак унутуп калган. Таштандын мындай жоруктарын көптөн бери аялзатынан алыс болуп, кусасы артып калган неме жөн гана өз эркине ээ боло албай жатса керек, эч нерсе эмес, акырындап ысыгы да тарайт, анан... эркектин эшек кыялы кармайт да мурдагы кыйгыл жашоосу кайрадан башталат деген ойдо болучу. Канча жыл эрден запкы жеп, көкүрөгүн бүтүндөй муз каптап калган келин көпкө ишене албай жүрдү. Адамды жылуу мээрим, эң назик аруу сезимден ажыратып коюу үчүн анчалык деле чоң акылдын кереги жок тура...

Бирге жашай баштаганына эки айдын жүзү болуп-болбой Зейне айызы токтоп, өзүн кандайдыр башкача сезгенинен улам догдурга барды. Түкшөмөлү туура чыкты: боюна бүтүптүр, эки айдан ашып калган имиш.. Таштан мурунку эки аялынан тең балалуу болбогонун кандайдыр оор өкүнүч менен айтып калчу. Күнөөнүн баары өзүндөдүр. Анысын билеби? Балким, андай деле эместир. Ким билет? Неси болсо да Зейне күйөөсүнө билгизгиси келген жок. Мүмкүн врач жаңылышып жаткандыр.

Андан жарым айча убакыт өтүп, Зейне өзүнө анча ишене албай дагы бир ирет догдурга барып көрүнгөн.

– Эч кандай шектенүүнүн кереги жок, эки айдан өтүп калыптыр, баланын боюңа бүткөнүнө, – деген врач.

Мындан эки күн өтпөй Таштан баштыкка салып көп акча алып келип, Зейнеге карматты. Айтымында алган заказдарынын бирин бүтүрүшүп, эмгек акыларын алышыптыр. Үчөөнүн тең маанайлары ачык, сүйлөөргө сөз табышпайт. Жоро аке чечинип салып айтып жүргөн паллоосун басып, өздөрүнчө майрам курушту жердештерин чакырып. Түндүн далайына чейин дуулдашты. Ыр, күлкү, тамаша сөздөр... Мекенден алыс, баарынын сагынычтары күч. Анда-санда болсо да жолугушуп, убактыларын ушинтип өткөрүп, көңүлдөрүн ачкандарына баары ыраазы, баары курсант. Үй-бүлөнү таштап коюп, башка эл, башка жерде ар кандай ыңгайсыздыктарга, кооптуу, опурталдуу шартка карабай эмгектениш да оңой эмес. Кандай болсо да жан багыш парз го.

– Акчаны санап көрдүңбү?

– Эки жүз миң рубль экен! – деди Зейне, Сатыбек акчасынын эсебин өзү жүргүзүп, соодадан канча акча түштү аны да тактап турчу. А Таштанга баары бир экен, кызыкпайт.

– Эми эки заказыбыз калды, күзгө чейин бүтүрсөк мындан да көп акча алууга тийишпиз. Анан буюрса үйдү көздөй жөнөйбүз! Билесиңби Зейнеш, биз Боом капчыгайында турабыз дебедим беле, өзүң деле көрсөң керек, азыр ошол жерге биринен бири кооз ресторан, кафелерди салып

жатышат. Мен дагы жол боюна келиштирип кафе, мейманкана салам. Быйылкы тапкан акча жетет. Суук түшкөнчө эртерээк барып эч болбогондо пайдубалын куюп алсам, кыштай керектүү материалдарды даярдап, анан жазында негизги ишке киришсек болот. Айылда бош жүргөн жигиттер көп эле, ошолор менен сүйлөшүп, аларды курулушка үйрөткөнчө, башынан-аяк өзүм курам. Долбоор, чиймелерин даярдап койгом. Жети-сегиз жылдан бери жалаң курулушта жүрүп жакшы эле үйрөндүм. Күзгө чейин бүтүрүп алсак тамак-аш, соода-сатык иштеринин баарын өзүң тейлейсиң. Апам жардам берет. Айылда канча келин-кыз бар, ошолорду ишке тартыш керек. Жол боюнда үлүшкө тийген жерим бар, бир жарым гектар. Өткөн жылы бирөө келиптир жеринди сат деп. Сатылбайт дедим, азыр жер кымбат. Кийин өзүбүздүн балдарыбызга деле... – Тамагына бир нерсе тура калгансып, Таштандын эмнегедир сөзү үзүлүп томсоруп туруп калды. Көңүлү ачык, кез-кези күлүп, катарындагы Зейненин моюн-башын сыйпалап, анда-санда имере тартып алкымынан жыттап коюп, жадырап-жайнап сүйлөп жаткан эми эле. Жердештер менен отурганда да Зейнеге кошулуп ырдап, куудулданып тамашалуу сөздөрдү айтып элди күлдүрүп абдан жайдары болчу. Колдорун аяр тартып, өзүнчө улутунуп алды, өзүнө келалбай жатты көрүнөт. Зейне чыдай алган жок, чын дилинен аяп кетти: тукумсуздук – бактысыздык эмеспи, балалуу болбой калуу коркунучу анын көңүлүнө бекем уюп калган өңдүү.

– Менин боюмда бар экен...

Акырын үн катты. Таштан аны жалт карады.

– Эмне? Эмне дедиң?! Кайталачы!

Зейне имерилип күйөөсүнүн мойнунан кучактап кулагына акырын шыбырады:

– Эки ай болуп калыптыр...

– Чын элеби?! Кана? – Көрө койчудай төшөктү серпип жиберди. – Оо, кудай!.. Секетиң кетейин жараткан!.. – Зейнени жаш баладай көтөрүп алды, бооруна кысып.

– Кайталачы!.. Дагы бир жолу айтчы!.. Алтыным! Берекем!.. Кудайга зарым жеткен экен, акыры...

Көздөрүнөн мөлтүлдөгөн жаштар кулап кетти.

* * *

Зейне алып келген товарларын дээрлик сатып бүтүп калды. Табылгагы да жаман болбоптур, болжолдоп эсептеп көрсө ар бир сомү орточо үч эсеге жакын өсүптүр, демек, буюрса жети миң доллардын тегерегинде пайда табат экен. Айылда жүргөндө он айга жакын мезгилдин ичинде араң жүз миңдей сомго соода кылчу.



Эгер Кыргызстанга барып товар алып келип сатып жиберсе, дагы бир топ пайда таап алат эле. Тиги эки келин бири калып соода кылып, экинчиси маал-маалы менен товарга барып турушаарын билчү. Туура, алтынды чыккан жеринен каз деп бекер айтпайт да.

Зейне оюндагысын Таштанга айтты эле ал чок баскандай ыргып кетти:

– Эмнеге?! Тигилер салт аялдар, а сенин боюңда бар! Сага эми жүк көтөрүүгө болбойт. Калган товарларыңды тигилерге берип кой да үйдө отур. Оор эч нерсе көтөрбө! Азык-түлүктөрдү да өзүм алып келип берип турам. Жоро аке менен Мамат да өз тамак-ашын өздөрү жасап ичишет. Кир да жууба! Мен аларга айтам.

Зейне чочуп кетти.

– Ээ кокуй, анда анык уят болбойбузбу?! Азыр али эрте, өзүм эле баарына жетишем. Акыркы айларда эле сактансам болот!

Таштан өз айтканынан кайткан жок. А түгүл боюнда бар аялдарга карата жазылган медициналык атайын көрсөтмө китепти таап алып, эми анда жазылгандарга жараша витаминдүү азык-түлүк сатып келип, оор жүк көтөртпөй, кир-кок жуугузбай, базарга отургузбай койду. Болбой эле Зейне аларга тамак жасап, үй ичин тазалайт.

– Акча деген жетишет, Зейнеш! Жаныңды кыйнаба! Баланын толук кандуу, нормалдуу өсүшү үчүн керек болсо жайлата тапкан акчамды чачып жиберем, мага бала керек. Бала! Мына кудай турат, эч нерсемди аябайм, алтыным. Оо кудай, өз перзентимдин үнүн угаар күн да келээр бекен?!

Таштанга эми ар бир күн майрам. Жумушунан келээри менен Зейне экөө ээрчишип алып театрларга, башка оюн-зоок койгон жерлерге барышат, жакшы ресторан, кафелерге киришет. Бир ирет Кыргызстандан концерт коюп келишкен экен, Таштандын демилгеси менен концерттен кийин ал жерде иштеп жүргөндөр биригишип, келген артисттерди ресторанга кийрип аларды конок да кылышты. Ыр-күүлөрүн угуп көңүл ачышып, аз да болсо сагынычтарын жазышты. Эл, жерге салам айта баргыла деп, белек-бечкектерин тартуулап, алар менен жылуу коштошушту. Алыста жүргөндө өз элиндин ыр-күүсүн аткаруучулардын өз ооздорунан укканга эмне жетсин?! «Туулган жердин топурагы – алтын» деген сөздүн чын экенине ушундайда ынанат турбайсыңбы.

Бул тарапка күз эрте келип, суук тез күчөйт экен. Зыркыраган муздак шамал, жаан жааса аягы карга айланып басылат. Кышы да өтө суук болот окшойт. Курулуштагылар да ашыгышып жумуштарын бир айга жетпей аякташаарын айтып жатышты. Эрте кетип, кеч келишет. Ай-күнүнө жетип калган Зейненин эми баскан-турганы оор, талыкшып уйку тартат. Антсе да кош бойлуулуктун кыйынчылыгын анча тарткан жок, Таштан ага болгон керектүү шартты түзүп берди: тамак-ашы даяр, бел бүгүп

иш кылбайт, үйү жылуу, караганы телевизор, китеп журнал... Үйдүн кожейкесине да табыштап коюптур, кемпир эки-үч маал кирип чыгат.

– Ничего детка, не беспокойся, – деп көңүл жубатат.

Толгоо түн ортолой келди. Чыгырыктагы тыйын чычкандай жан алектке түшкөн Таштан Зейне кыйналбай эле бала төрөөнүн азап-тозогун өзү тартып жаткансып не кылаар айласын табалбайт, булоолонуп кара терге түшүп ары-бери чуркап жүрүп бир эмес эки такси чакырып келиптир. Кожейке болсо «Тез жардам» чакырткан экен, Зейнени ошол алып кетти...

Күн али чыга элек болучу, кокусунан экинчи кабаттын терезесин ачып Таштанга кол булгап ак халатчан аял үн салды:

– Мальчик!

Түн жарымынан бери узунча орундукта күтүп отурган Таштан атып турду.

– Оо кудай! Мальчик! Мальчик... – Пружинасын чегине жеткире бурап койгон оюнчуктай жер тепкилеп өзүнчө эле туйлап, секирип жатты.

– Эркек! Эркек... Өз канымдан жаралган балам! Менин уулум...

Жакшылык деген жакшылык. Кубанычтуу күндү адам күтөт, эртеби-кечпи акыры анын келээрин болжоп болсо да билет. Мына, кудай буйруп ошол күткөн күнү келип эркек балалуу болду. Асмандан тилегенин жерден берди, Алла Таалам. Оо жараткан, миң мертебе сага рахмат! Ушу күндү, өз баласынын ыңаалап ыйлаган үнүн уга турган мүнөттү канча жылдан бери күтүп жүрдү эле? Түнү уктаса да, ойгоо болсо да көңүлүнүн түпкүрүндө сары дат болуп уюп келатпады беле, өз канымдан жаралган балам болсо деген үмүт. Нечен ирет кудайга жалынды эле го, таазим кылып. Тилек-зары акыры Аллага жеткен экен... Бул чексиз кубаныч, эбегейсиз чоң сүйүнүч!

– Атамдарга кабар кылалыбы? – Таштан Зейнени чыгарып келген күнү кеңеш курду. – Угуп алып, алар дагы кубанып калышсын...

Зейне күйөөсүнө күлө карады.

– Биздин баш кошконубузду билишеби, алар?

Таштан каткырып алаканын шак койду.

– Чын эле үйлөнгөнүбүздү аларга кабар кылган эмесмин. Эмнегедир эсиме да келбептир. Эми балалуу болдум деп кабар кылсам таң калышат го, кайсы аялынан балалуу болду деп. Тим эле коёлук. Эми аз калбадыбы, баланы көтөрүп кирип барганда төбөлөрү көккө жете сүйүнүшсүн. Алардын да баладан көздөрү катып жүрөт, чыны... – Таштандын сөзү түгөнбөйт, болбурап уктап жаткан баланы бир жыттап, кайра Зейненин бетинен өөп, аны эркелетет. Эми ал бала бир жашка чыкканча кантип багып, өстүрүш керек деген медициналык көрсөтмө китеп да сатып келип, аны Зейнеден мурун өзү окуп чыкты. Орооч-порооч, упчулардын түрлөрүн, аларга кошуп толгон-токой оюнчуктарды сатып келиптир.



- Оюнчуктарга али эрте го, – деп күлдү Зейне.
- Эч нерсе эмес, көзү каныга берсин. Кез-кези көрсөтүп туруш керек.

Ошого үйрөнөт бала.

Бул күндөрдүн түйшүктөрүн бирге тартып, экөө үчүн күн менен түн аралашып кеткендей эле болду. Бала кичине эле чукуранса да, а түгүл көбүрөөк уктап калса да үстүнө үйрүлүп түшүп колго араң илинген ымыркайды көтөрүп ала коёт Таштан. Зейне күлүп тим болот. Деги эле башынан балага жакынбы же ага болгон кусалыгы ушунчалыкпы эртең менен жумушуна кетип жатып да, кайра келсе да имерилип аны караганы караган, кармалап, жыттап эрмеги эле бала.

– Эмдиги жумада курулушту биротоло бүтүрүп өткөрөбүз. Жыйналып, камына бер. Кассага барып билетти сураштырсам, ошо кетээр күнү алсак деле болот экен. Андан көрө акчаны санап, тактап кой. Толук эсептешкенден кийин жолго керектүүсүн гана калтырып калганын почта менен үйгө салып жиберсекпи деп ойлоп жатам. Коопсуз. Жол алыс, ар кандай болушу мүмкүн.

Зейне өзүнчө түйшөлөт: ата-энелери кандай кишилер болду экен, аны кандай кабыл алышат, бир эрден чыккан неме балабызга, бизге кантип караар экен деп ойлошот го... Деги эмнеси болсо да кайненем адамгерчиликтүү, боорукер, балага күйүмдүү киши болсо болду. Абышка-кемпирди колдон келишинче кем-карчысыз багып алуу деги колдон келет. Бала тыңыгандан кийин кандай жумушу болсо да, оор-жеңилине карабай иштей берет элем. Таштан айткандай жол жээгине ашкана салып ишке кийирип алсак акчатыйындан кыйналбай, турмуш-тиричилигибиз да жакшы болот эле. Таштанга жолугуп, ага баш байлаганына кудайга ыраазы. Мына, эч кыйналбай көз жарып алды, үзүлүп түшүп баланы андан мурун ала коёт. Мээримине чек жок. Өзүнө да мамилеси өзгөчө, анын айтканы менен болуп, кеңешин угат. Кокус көңүлүнө жакпаган иш чыгып калса шашпай отуруп акырын түшүндүрөт, ыгы жок ачуулануу, бакырып-өкүрүп тилдеп, кол көтөрүү оюна да келбейт. Канчалаган отуруштарда болушту чогуу, бирөөлөргө ыгы жок кызгануусун байкаган жок. Деги адамдар кызык. Сатыбектин түздөнтүз карама-каршысы, анын бир мүнөзү да жок. Баласы аман болуп, бирге жашоолору уланып кетсе болду. Чиркин, бу түйшүгү көп турмуштун түгөнгүс өйдө-ылдыйында, жазгы күндөй нечен түркүн алмашкан ысык-суугунда дайыма жанында болуп, кыйналсаң көңүлүңдү көтөрүп, оорунду колдон, жеңилиңди жерден алып чын пейилден сыйлай билген өмүрлүк жолдошун болсо бу жашоодо не арманың бар? Андай жарга, ошондой адамга коргошун болуп эрип-көлкүп, сымап болуп койнуна төгүлбөйсүңбү. Аңкыган атыр гүл болуп, жүрөгүңдүн түпкүрүнөн чыккан эң ысык, эң таттуу, мөлтүр тамчыдай тунук аруу сезиминди чын дилиңден ага арнабайсыңбы.. Атаганат- ай десен, неге адамдардын мүнөзүн ар кыл кылып жаратты экен, Алла Таалам?.. Бири кем дүйнө деген ушубу?

Куруучулар аткарган жумуштарын бүтүрүшүп, толук эсептешип келишти. Ашык- артык эмерек, оокаттарын сатып баарысы дүрбөп, кеткенге даярданып калышты. Октябрдын башы бизде коңур күз, күн жылуу. Эгинтегин, чөп-чар жаңы гана жыйналып бүткөн учур болсо бул жакта түнкүсүн суу тоңуп, кыштын кылтыйып баш багып калган мезгили болот экен. Канча кылган менен Сибирь, Түндүк уюлга жакын эмеспи.

Зейне болгон акчаларды эсептеп көрсө баш аягы жыйырма үч миң доллардан бир аз ашыптыр.

– Жыйырма миңин почто менен жөнөтүп жиберейин, калганы жаныбызда болсун, сен кандай дейсиң? – деди Таштан. Зейне күлүп башын ийкеди, мейлиң. Оролгон таңгак акчаны койнуна катып, анан кулачын кенен жайып уулу менен келинчегин кыса кучактап, экөөнү тең кана жытап өөп алып эшикти көздөй бет алды.

– Тез эле келем! Даярдана бер... – Жамандыкты эч ким болжоп алдын ала биле албайт тура. Эгер экөөнүн биринин оюна ошол учурда кандайдыр кооптуу ой келгенде анча чоң акча менен жалгыз көчөгө чыкпай, почтого да салбай өз жандарына катып алып, берки шериктери менен чогуу жөнөп кетишпейт беле. Андай болгон жок. Үйдөн чыгып кеткенине жарым саат өтүп-өтпөй Таштан телефон чалды.

– Тез... Тезирээк келчи... Мени... бандиттер... – Үнү зорго чыгат. Зейненин жүрөгү атып кетти.

– Кай жер, кайсы көчөдө?

– Почтого жетпей...

Заматта жыйналып, көчөдөн такси кармап Жоро, Мамат болуп жетип барышты. Почтого бир көчө жете бербей бурулушта эл чогулуп турушкан экен, полиция да жаңы эле келиптир. Дүкөндүн артына, далдоо жерге үч-төртөө күч менен сүйрөп барып далыга бычак уруп тоноп кетишиптир. Олбурлуу неме жакшы эле кармашкан көрүнөт...

Башын көтөрүп, жардам берип жаткандарга караган жок Зейне, басып жыгылды. Таштан да болгон күч-кубатын жыйып соңку деми менен күтүп жатканбы, ынтыга зорго үн катты:

– Зейнеш... Сен үйгө... Атамдарга бар... Баланын атын атам... – сөзүнүн аягына чыккан жок, көтөрүлгөн колу кайра кулады, жансыз...

Бий, ыза, өкүнүчтөн арылганына тогуз ай гана болбоду беле, кокуй? Көңүл жибиткен жылуу жумшак сөз айтышып, ак дилден моюн алышып эзилишип эркелегенди, өз кадыр-баркын эми гана билип, бирге жашоонун ырахатын эми гана сезип келатты эле го... Оо, тагдыр, сен ушундай таш боор белең!..

Уу жуткандай ичиң өрттөнүп канчалык кайгырсаң да, акыл-эстен танганча боздоп ыйласаң да өлгөн адам кайтып келбейт, төккөн жашыңдан, жүрөгүң бырча-бырча тилинип өкүнгөнүңөн эч пайда жок, сабыр гана кылыш керек экен мындайда. Жамандыкты угуп жакын



арадагы жердештердин баары чогулуп келип Зейнени сооротушуп, кайрат айтышты, капасын бөлүштү. Күч органдарына барып бандиттерди таап, аларды жазалоолорун талап кылып арыз жазып калтырышты.

– Сөөктү кандай кылабыз? Жол болсо өтө алыс, эмчектеги бала менен кантип алып кетет, Зейне? Ким жардам берет, ага?

– Шаар четинде мусулмандардын көрүстөнү бар, ошого коёлук! – дешти бир даарысы. – Былтыр каза болгон биздин жердеш эки кишинин сөөгү ошол жерге коюлган.

Зейне гана үн каткан жок. Томсоруп жер тиктейт. Бардыгынын көздөрү Зейнеде. Анын сөзү – акыркы чечим.

– Жок, таштабайм! Алып кетем! Эч болбосо мүрзөсүн көрүп турсун баласы.. – Көз жашын сыгып чечкиндүү үн катты, Зейне. Эч ким эч нерсе дей алган жок, үн катпай баш ийкешти баары.

Кимдир бирөө биз тарапка карагай, башка курулуш материалдарын ташыган машинелер бар, ошолор менен сүйлөшсө болот деп айтып калды. Ошондой унаа издейлик! Көпчүлүк деген көпчүлүк, бирөөлөрү машиненин камын көрүп, бирөөлөрү сөөктү жолго даярдоо менен алек. Кандаш, жердеш эмеспи жамандыкта кыйышпайт да бир бирин. Издеген машине да табылды. Зейнени жалгыз жибериппей Жоро аке менен Мамат узатып чыгышты.

Жолго үч суткеден ашык убакыт кетти. Капчыгай ичинен адашышкан жок, темир жолду кесип өтүп, чоң суунун аркы өйүздөгү үркөрдөй болгон айылга жетип, эки-үч абышканын жардамы менен кабарды Таштандын ата-энесине угузушту, Жоро аке менен Мамат.

Ызы-чуу, өкүрүк... Кымгуут эле түшүп калды айыл. Баарынан да ата-энесине кыйын болду. Боздогондорун, энесинин чачын жулуп, атасынын сакалы ылдый жашы куюлуп, өзүн башка-көзгө койгулап өкүрүп-бакырганын угуп жандарына киши туралбайт: «Оо айланайын жалгызым, карыганда ушинтип таштап кетмек белең бизди, кокуй?! Бир ууч топурагың буюрбай калдыбы бизге, кокуй? Оо кудай, ушинтип боздомок белең, жалгызымдан айырып?» Не деген жанга баткан сөздөр, жүрөк канап, көңүл жанчылат. Ыйлабаган, муңга батып кайгырбаган киши жок. Ишенгени, караганы, караан тутканы Таштан эмес беле? Жалгзынын айрылуу орду толгус жоготуу го, ата-эне үчүн...

Те, кыйла убакыт өтүп, өпкө кагып ыйлагандардын демдери сууп калган кезде Жоро аке баш болгон үч-төрт абышка атасын ортого алып, ага Таштандын бүлөсү жөнүндө кабар кылышты. Ишенбегендей делдейип тегерегиндегилерге карап алды да кокусунан эле боюн түзөп таягын ыргытып жиберди. Күркүрөп үнү да жоон экен:

– Оо эл- журт, уккула менин сөзүмдү! Ыйлабагыла, токтоткула ыйынарды! Басылгыла! Үн чыкпасын!..

Бардыгы тымтырс болуп элейип аны карап калышты. Эч качан мындай болгон эмес, жалгыз баласы өлүп, сөөгүн тиги эле Орусиядан бери алып келип жатса ыйды токтот деген эмнеси? Абышка деги сообу? Же... Бая эле боз үй тигилип, ага Таштандын сөөгүн киргизишип, энеси баш болгон беш-алты аял кошок кошуп жатышкан, зыңылдашып. Бирин бири түрткүлөшүп алар да тымып калышты. Те алыстан өкүрүп келаткандарды утурлап жол тосуп, кол булгап жатты бир-экөө. Дал ушул учурда үч-төрт келин Зейнени үйдөн алыс четте турган машинеден түшүрүшүп, баласын бирөө көтөрүп, өзүн эки жагынан экөө колдуктап келатышты. Жарданган эл жарыла берди дуулдап. Көпчүлүк Таштандын аялы жана анын баласы жөнүндө кабардар эмес көрүнөт. Шыбыр-күбүр. Келиндер үйдү көздөй баштады эле, шарт-шарт басып түз эле аларга жетип барды, Таштандын атасы. Бетин бүтүндөй жаш жууп зорго аяк шилтеп келаткан Зейне маңдайына келип калган күйөөсүнө куюп койгондой окшош аксакалды көрүп, шашыла ийилип жүгүнүп жиберди.

– О, секетиң кетейин кудай, мунуңа да шүгүр! Мунуңа да тобо! Бар бол, айланайын! Жараткан өзү жалгасын! – Жоолуктун бир четин ачып Зейненин чекесинен сүйдү. – Сен эми менин кызымсың айланайын, келиним дебейм. Бүлөмсүң! Таштанымдын ордун бас! Ыйлаба! Кайраттуу бол, кагылайын...

Келиндердин бирөө ымыркайды аксакалга суна берди.

– Ата, бул сиздин небереңиз!

Аксакалдын колдору калтылдап, оозунан сөзү түшүп саамга туруп калды, балага тигилип.

– Ат коюңуз небереңизге!..

– Таштандын акыркы керээзи экен...

– Таштандын уулу!..

Улуу-кичүү дебей тургандар жаалап жиберешти.

– Я, Алла!.. Оо кудай, сага миң мертебе ракмат!..Оо эл-журт, Таштаным өлбөптүр! Өзүнүн ордуна колуктусу менен уулу келди, уулу! Ушуга да тобо... – Аба жетпей жаткандай энтиге дем тартып, баланын бетинен шуу-шуу жыттап алды: – Оо, эл-журт! Уккула, мен Таштанымдын уулуна, өзүмдүн небереме ат коём. Канча жылдан бери күттүм эле ушу күндү?! Эми өлүп кетсем арманым жок... – үнү каргылданып барып, саам өтпөй кайратына келгендей башын чулгуп алып баланы жогору көтөрдү: – Аллоу акбар! Аллоу Акбар! Уулум сенин атың – Медер! Медер! Медер! Менин жөлөнүч-таянычым, медерим бол, каралдым! Таштанымдын артында калган чүрпөсү – Медеримдин өмүрү узун, дени сак, элдин чыныгы уулу болсун! Оомийин!..

Тургандар дүр этип алакан жайышты.

– Болсун!..



– Тилегинди кабыл кылсын, кудай!.. Оомийин!..

Ошентип, маркумдун зыяраты аяктагандан кийин ага арналган ашы тойго айланып, чакан айылдын эли эми өздөрүнчө дуулдап жатышты...

Зейне Таштандын жылдыгына карата чулу ташка элесин чектирип анын эстелигин тургузду. Кез-кез уулу экөө барып аны менен сүйлөшүп, сырдашып көкүрөккө толгон бугун чыгарып алып, тере келген талаа гүлүн коюп кайра келишет.

Дүйнөдөгү эң мыкты дарыгер – мезгил дешет тура, анын өтүшү менен бардык жамандык да, кайгы-капалар да унутулуп, жашоо тиричилигин күнүмдүк түйшүгү менен гана жашап калат турбайбы адам деген, өткөн турмушу эбак эле эстен чыгып, Зейненин эми күнүмдүк кубанычы да, эртеңки үмүтү да уулу – Медер. Анын айткан сөзү, ойлогон ой-максаты көңүлүнө кыт болуп уюп, өзүнө эбегейсиз дем-күч берип, келечекте уулунун Таштан айткан кош кабат чоң ашкана кураарына терең ишенет, Зейне.

«Көрүнгөн тоонун алыстыгы жок» – дейт эмеспи элибизде.



Конкурса



Айшакан

Акындарга

*Өктөл жанган акындардын жылдызы,
Мени дагы өз тобуңа кошуп ал.
Урматыңа ыр жиберет бир вагон
Сындап алчу станцияңан тосуп ал.*

*Калчы салып мезгил алга чамынат,
Мен күнгөтөс, күндөр мага багынат,
Жүрөгүңдүн толтосунан атылган
Айдай сүйүүт ырларыңда жаңырат.*

*Кызыкпадым мансапка да, байлыкка,
Көр оокат деп баиты салбайм кардыкка.
Максатым бул – акын болуу жөн гана
Дүйнө ордуна ыр жыйнамак сандыкка.*

*Калчы жечүү ыкшоолордон эмесмин,
Өтүрдө мен али чарчай элемин.
Кимдер гана сын электен өтпөгөн,
Сын коюучу, сен да мага керексиң.*

*Жашыл аалам жаштыгыма талынган,
Мезгил өтсө бир кайышат кабыргам...
Чыйыр салып сокто жолдун изиндей
Мен да өтүрдө жүк аркалап баратам.*

*Эшигиме сайрап кетти сагызган
Утурлайтын мейманымды сүйүнө,
Кеңешүүгө ыр көтөрүп бир куржун
Акын досум келсе – тайрам бир дүйнө!..*

Муздагы кыз

*Сууга барым булак башына,
Окшоштуруп кыздын кашына,
Карап калдым муздун сүрөтүн
Дагы окшотуп тармал чачына.*

*Айдай жүзү аппак жарашып,
Булак суусу ырдайт жанашып.
Жүрөк-комуз назик бир күүнү
Ойнойт кылдар, ойнойт талашып.*

*Айлана тынч, угат мелтирер,
Кар учкандап, шакек келтирет.
Кийип алып манжаларына
Кыз каткырып, бийлеп секирет.*

*Аппак сезим, аруу кыялдар
Жаралганда жаңы кыз болуп,
Жаңы жылдын өткөн ар күнү
Менде калат жаңы ыр болуп.*

Каган сага ырдан койнок кийгизем

*Түн бир оокум, айлана тынч мелирейт,
Кыз көзүндөй сырдуу жанат жылдыздар.
Назик желге байчечекей ыргалып,
Ак шооласын күтөт таңдын ынтызар.*

*Алыстардан азоо толкун дүркүрөп,
Айылдарга алып келет жаз ырын.
Чырылдаган чегирткенин үнүндөй
Кош айтышып барат менин жаштыгым.*

Уйку танып, эл тынчыган убакта,
Күчөтчүдөй түн коюлган сугатка.
Сагынчымды кошуп берет желдерге,
Сага жетип барсын деген кыялда.

Туулган айылым – туңгуч бала сырларым,
Мен жыңайлак баскан адыр-кырларым,
Көксөткөндүр көңүлүңдү сенин да
Алгач жазган менин тентек ырларым.

Андан бери үйүрлөгөн жылкыдай,
Канча күндөр ай жетелеп жыл өттү.
Бул жаз неге отуз кырдын белинде
Көп кылчайта мени тынчсыз түнөттү.

Күндөр неге илкий басып суз өтөт,
Карызымды өтөй албай кыйналам.
Доошум сиңип калды беле бооруңа
Жарыктыкка келген түнүп ыйлаган.

Кыйкырыгым жетер бекен бүгүн да
Дал ошондой сиңип калчу оюңа,
Качан сага ырдан көйнөк кийгизел
Тойго кийчү жарашыктуу боюңа.

Ат башына жүгөн салып кусалык,
Короз үнүн келаткансыйт таң соруп.
Жорго минип барат сага жакында
Куржунумдун эки көзү ыр толуп.

Күз

Шырп этип түшөт жалбырак,
Силкине бутак калтырап,
Алтын күз бурат көңүлдү...
Уйпалайт чачты аргымак...

Көөдөнгө толгон сагыныч,
Буулуккан сезил арылат...

*Ансайын күчөп максатым,
Кайратым кайра жаңырат!*

*Күз менен кошо төрөлүп
Келгендей жаңы дүйнөгө,
Айланат менин супсулуу
Жалбырак жаайт... жалбырак...*

Кырк үчүнчү жазым

*Кызыл көйнөк кийип алып үлбүрөп,
Күтүп жүргөн көркөмүңө кансамбы...
Сенин жазгы жамалыңа кошулуп,
Мен да бүгүн бир жашарып алсамбы.*

*Кыялымды кылкуут буруп өзүңө,
Кырк үчүнчү жазым келип калытсың.
Демейкиден сулуу болуп өзгөчө
Колдоруңа күзгү кармап алыпсың.*

*Мен күзгүдөн көрүп калдым өзүңдү
Гүл курактан адашыптын, карыптын,
Ар жыл сайын келерби деп сен менен
Жаштыгымдан үмүттөнүп алыптын.*

*Бир күнүңдү тага арнап бул учур,
Балалыкты бир эсиме салып кет.
Аруулукту, сулуулукту андагы
Адаштырбай уул-кызыма берип кет.*

* * *

*Кайрадан жаз келди карачы,
Жаштыгым, шашпачы, шашпачы...
Кыялкеч балалык сезимди
Абайлап өзүңдө сактачы.*

*Көз ачты үмүттөр бүчүрү
Мезгилдер, бир мүнөт токточу.
Чегине жетелек ойлорду
Куюндай сапырым учпачы,
Жаштыгым, токточу, токточу...*

*Өрт берип көксөгөн көңүлгө
Бир болуп төгүлүп барайын,
Махабат багында сайраган
Сүйүүнүн элчиси болоюн.*

*Мен азыр үзүндү булуттун,
Тып эткен тырмактай талчысы...
Канакей, көңүлдөр көксөгөн
Болалсам чындыктын жарчысы...*

*Гүл эгип тарыхта башкача
Талчылап жасайын бир булак,
Кылымдар суу ичсин чаңкаса
Кулурсун жаз өңдүү бул убак.*

*Мезгилдер, өтпөчү, өтпөчү,
Тололек өмүрдүн барагын
От чачып күйгүзүп кетпечи,
Жаштыгым, бир мүнөт токточу...*



Конкурса



Чынарбек Султан

ИБИЛИСТИН КЫЗЫ

(Куурчактардын кайгысы)

Бештен алтыга караган кара кыздын куурчагы өтө көп эле. Көп балгондо да сансыз... Ал жалаң өзүнүн гана куурчактары менен ойноп, өзү теңдүүлөргө өмүрү кошулчу эмес. Ооба, ал куурчактары менен жалгыз өзү гана ойноочу... Сансыз дегенибиз колдон жасалган чий куурчактарынан башка кара кызга атасы, апасы, агалары, жада калса жакын туугандарына чейин ар кандай куурчактарды сатып алып, апкеле берчү. Бири-бирине окшош куурчактары да мындан көп.. .

Бир күнү баарысын жыйнап алып, ошол куурчактарынын көзүнчө бирин: «Сен өлдүң, мындан ары биздин арабызда болбойсуң...» – деп анын башын оюнчук кылычы менен кыя чаап, денесинен ажыратты да: «Эми калганыңар уңулдап, чурулдап, бул өлгөн куурчакты жоктоп ыйлагыла!» – деп өз жардыгын угузду. Куурчактардын бири калбай кара кыздын айтуусу менен өлгөн куурчакты жоктоп, чуулдап ыйлап киришти. Жаш куурчагы жаштай, картаң, сакалы белине түшкөн куурчактары карыдай, теңтуштары теңтуштай, эне куурчактары энедей эле ыйлашып, буркурашты, айлананы ый менен муңга чүмкөп. Кара кыздын куурчактарынын көздөрүнөн ачуу жаш кадимкидей эле салааланып куюлду...

– Эми маркумдун денесин жабыла жашыргыла, кылыч менен ыргыта чабылган башын сол ыптасына, жүрөгүнө жанаша коюп көмгүлө, – деген жарлык берди кара кыз куурчактарына. Куурчактары кара кыздын айтканын эки кылбай так аткарышты, ыйлап-сыкташты. Өлгөн куурчакты кара жер алдына жашыруу расмиси бүткөн соң, ага арнап сойгон

согумдун этинен жешкен куурчактар кара кыздын өкүмү менен жай-жайына таркап кетишти. Себеби ал: «Силердин дагы үй-бүлөңөрдө өз тиричилигинер бар...» – деп айткан эле.

Ошентип, өлгөн куурчактын үйү, бала-чакасы томсоруп, аялы кара кийинип, эртеңки күнүбүз кандай болмокчу, балдарымды канаттуулар кагып, тумшуктуулар чокуп салбасын деген кыяпат ойдо маркумдун жесири калды. Томсоргон үйдө жалаң анын жакын туугандары – күйөрмандары эле калган болчу, жесири менен жетимчелери бул күйүткө көнүшкөнчө. Жакын күйөрман туугандары көп болсо алар менен бир аптача болор, андан ашык бул үйдө жүрө да алышпайт эмеспи. Себеби алардын үй-жайы бөлөк, кылган тирилиги да бөлөк. Иңир кирип, үйгө шам күйгүзүлгөндөн тартып, өлгөн куурчактын үй-бүлөсү, өтө жакындары тамак жасап, томсоро олтурушуп жешти. Баягыдай шаттуу кеч, же таттуу түн жок да. Минтип, үй ээси капысынан өлүп олтурса, тиги дагы канча жашамак... жаш эмес беле, көп жашайт болчу...

Кара кыз куурчактын үй-бүлөсүнө мүшкүлдү салды да койду. Жетимчелери жетилгенче канча?! Колдо болгон, термелегендеринин баарысын маркумдун арбагы ыраазы болсун деп чачып салышты. Атанын дүнүйөсү качан эле балдарына дүнүйө болуп берчү эле. Муну куурчактар айттырбай билет...

Кара кыз кийинки күнү дагы шойкоңдуу оюн баштады. Ал кол алдындагы куурчактарынын бирин өзүнө чакырып алып: «Сенин сол бутунда айыккыс дарт бар тура, кеч боло электе табыпка барып тезинен тизенден кестирип сал. Болбосо, ооруң күчөп өлүп калышың мүмкүн» – деген көргөзмөсүн берди. Эч нерседен дүнүйө капар так секирип ойноп жүргөн куурчактын сол бутунун балтыры ошол замат эле ысып чыгып, кара көк тартып чыңала шишип чыкты. Муну өз көздөрү менен көрүп билип турган куурчактар кара кыздын алдын ала билермандыгына аябай таң берди. Кара кыздын бир жакшы куурчагы мыкты табып эле, алиги куурчак өндөн азып түптүз ошого барып, бутун көрсөтүп, дартын айтты. Тиги куурчак табып тек турган жок. Арыдан бери карап, баам таштап, анан кесип таштады, тигинин бутун тизеден мултуйтуп...

Ошентип ал жарым жан болуп жашап жатты куурчактардын арасында. Мезгил көпкө созулбады. Кара кыз эми тиги бечаранын экинчи бутунда да айыккыс жаман оору бар экенин, ал оору сол бутунан оң бутуна өтүшүп кеткенин, тез арада ошол өзү жакшы көргөн табыпка кайрадан барып, анысын да кестирип кутулбаса тигини өлүм күтүп турганын айтты... Тагдырынын жазымышы тиги бечара куурчактын керт башына мүшкүлдү үйүп турса эмне кылмак, кайда качып кутулмак. Карасаң, оң бутунун балтыры да дулдуюп шишип чыгыптыр. Жанын кайсы жерге коёрун билбей ооруп, алдастаттырып баратат, тагдыры куураттырган куурчакты. Эми ал үчүн бул жарык дүйнөдө болгон жашоосунун кызы-



гынын эң акыркы күндөрү экенин сезип, ичтейинен буркурап олтурду, бир заматта мусапырдын кейпин кийип. Аргасы канча... табып куурчак тиги шордуунун экинчи шыйрагын да таарып, тизеден мултуйтту. Мултуюп төшөктө жатып, тилим сайрап, көрүнгөнгө жексур көрүнгөнчөктү жан кыйып тынайын деген бүтүмгө келип өлүүгө баш урду... Бечара ошентип, өзүнө өзү амал таап өлүп тынды. Чыны менен эле кимге кереги бар эле дейм да, мултук куурчактын... Маркум куурчактын үйүн да муң менен зар басып калды. Куурчактардын өлгөндү көмүү расмийи бар экен, ал байкушту дагы аруу жууп, жер алдына жашырып салышты мултуйтуп. Ошондон көп узабай куурчактардын арасында жарым жан, бейдарман, оорулуулардын саны арбып чыкты...

Айрыкча, жогорудагыдай эки жаман окуядан кийин куурчактардын баарысында коркуу, үрөйлөрү учуу пайда болду. Бирин бири үрпөйүп, боору ачып карашат. Башаламандык күчөгөнсүдү...

Куурчактардын ичинен акылы жетиктер «биздин башыбызга түшкөн бул эмне деген шумдуктуу каран түн? Эмне деген акыркы замандын алааматы?!» – дешип, мындай балээден кутулуунун айла-амалын издеше, баштары биригип жыйын да курушту. Жыйында куурчактардын арасынан ушул жарык дүйнөгө эң эле эрте келгендери акыл калчай, акыл ооштура олтурушуп, акыры бул кичинекей кара кыз жөн эле адам – адамзатынын тукуму эмес, адамдарга ар дайым залалы тийип жүргөн кадимки эле Ибилистин тукумунан калып кеткен кыз тура деген жыйынтыкка келишти. Куурчактардын так ушундай бүтүмгө келип токтогондорунун дагы чындыгы бар болчу. Чындап эле бул кичинекей кара кыздын канында Ибилистин каны бир тыным албай жүгүрүп турганын, ал гана тургай күндөр сабалап өткөн сайын бул кыз кадимки жан алгыч азезилге айланып бара жатканын өзү да билбей калган болчу.

Кичинекей кара кыздын куурчактары менен мына ушундай үрөй учурган оюнун көзү менен көрүп турган кайгылуу муң-зары Кудай Тааланын дагы кулагына жетти. Жаратканыбыз минтип бейкүнөө куурчактарды тирүүлөй азап-тозокко салып ойногон касап, ары Ибилистин кичинекей залым азезил кызына каарын чачып, андан жүзүн үйрө, тескери карап кетти. Анан да ушул азезил кыздан запкы көрүп жаткан куурчактардын жүзүнө жылуу карап, мээримин төгө, баштарынан сылады...

Куурчактардын арасын кара тумоо, ич келте сыяктуу оорулардын түрлөрү каптап кирди. Ал гана эмес, кийинки жиберген тири укмуш, жаңы кеселдин атын Ибилистин азезил кызынын өзү да билбеген ооруга каршы дарыны куурчактар ойлоп таап чыгарыша албай шаштысы кетип, шаймандары ооду. Чакчелекей, башаламандык түшкөн куурчактар биринен сала бири боо түшүп, бири-биринин денелерин жерге жашырууга дармандары жок, каар заман ар тараптан толгоп кирди. Эсепсиз болгон куурчактардын тукуму курут болуу коркунучуна тушугуп, эми ал

бир дагы куурчаксыз каларын акылсыз кичинекей кара кыз кайдан билсин...

Ошентип, мезгил өткөн сайын куурчактардын орду бошоп, ээнсирей берди. Мындай коркунучтуу опоттон бейажал калган куурчактардын жүрөгүн сары зил чырмап, кесепеттүү оорулардын жайып салган торуна капыстан түшүп, өлүм деген жексурдун кылтагына биринен сала бири илинип жатышты. Куурчактардын көбүн ошол оорулардын залдарынан улам кутула албай, мээлеринин иштөөсү да бузулуп, үй-жайларынан айрылып, ай-талаага тентип кетишти. Кыскасы, дарттын түрлөрү эсепсиз көбөйүп чыгып, тынч жашап жаткан куурчактардын арасына чакчелекей түштү... Куурчактар эми ар түрдүү дартка каршы дары-дармектерди издеп табууну ойлоно башташты. Ал гана эмес, Ибилистин азезил кызынын таасиринен улам, бирин-бири өлтүрүп, кырып-жоюнун дагы жолдорун издөөгө киришишти. Ай качан чыгып, Күн качан батаарын баамдаган куурчак болбоду. Аалам качан пайда болгонун жаңы эле баткан Күн же Ай, Жер үстүнө алгач качан чыгып, качан бата башташканын билишпейт. Аны билген куурчак бул жер үстүндө жок, болгон да эмес... Дарыялар тоо-таштарды кесип, булактар тоолордон качан саалып ага баштады эле? Алп мухиттерчи? Алгачкы кар, жамгыр, бороончапкын, туман бул жер үстүндө качан пайда болгон? Кана, кайсы куурчак айтып бере алат?! Эч кимиси билбейт!.. Жердин, тоо-таштын, макулуктардын, чөп-чардын түрлөрүн, деги эле жансыз жаратылыштын качан жаралганын кайсы куурчак жоромолдоп айтып бере алат? Андай куурчак жок жана да болбоду.

* * *

- Азыркы учурубуз кайсыл кылым да, кайсы доор?
 - А, куурчактар кайсыл доордо пайда боло башташкан?
 - Эч кимиси билбесе керек...
 - Жер качан каймактай баштады эле?
 - Аны дагы билген куурчактар жок.
 - Акыркы заманчы?
 - Анын качан болорун бир дагы куурчак так айтып бере албайт.
 - Акыркы заман эч качан болбойт!!!
 - Ушулардын баарысынын ийне-жибине чейин ким билип, ким чечмелеп бере алат, ыя?!
-



Конкурса



Акутогава РЮНЕСКЕ

XX кылымдагы япон адабиятынын эң көрүнүктүү өкүлү Акутогава Рюнесконун чыгармачылыгынын негизги темасы – адам руханы, адам психологиясынын ааламы. Жазуучу окуяны чебер тандап, адамдардын пейил-мүнөзүн, нарк-насилин изилдеп ачып көрсөтүүдө аны башкы курал катары пайдаланат.

Акутогаванын бул новелласы дүйнөлүк адабияттын тарыхында сейрек учуроочу таңгаларлык чыгарма. Мунун негизинде тартылган атактуу кинорежиссер Акира Куросаванын «Расемон» аттуу фильми анын «Кызыл сакал» жана «Поезддин дөңгөлөк дүкүлдөгү алдында» фильмдери менен бирге Америка киноискусствосунун «Оскар» сыйлыгына арзыган.

ЧЫТЫРМАНДА

(Новелла)

Сот сурагында жыгаччынын айтканы

Ооба... Адегенде өлүктү мен көрдүм. Бүгүн эртең менен жыгач кыйганы тоого баргам. Өлүк ошо тоо этегиндеги чытырман токойдун арасында жатыптыр. Токойдун кайсы жеринде дейсизби? Ямасынадагы ат жолдон жарым чакырымдай алысыраакта. Ал бамбук менен жаш криптомерийлер¹ аралаш өскөн, киши жүрбөгөн ээн жер.

Өлгөн адамдын үстүндө көгүлтүр түстөгү суйкан², башында шаардыктар кийип жүрүүчү эскиребирээк келген эбоси шапке. Ал чалкасынан жатыптыр. Жарааты бир гана жеринде, болгондо да так көкүрөктө.

¹ *Криптомерий* – дарактын түрү.

² *Суйкан* – чепкен, чапан.

Бирок ал жаткан жердеги бамбук жалбырактарынын баары канга боёлгон. Жок, мен көргөндө кан эчак эле акпай калган экен. И, дагы бир нерсени айтпай баратыптырмын: жарааттын үстүндө бир сайгак менин шабыртыман түк да чочулабай кан соруп жатты.

Анын жанында кылыч же башка жарак-жабдык жок бекен дейсизби? Жок. Мен андай эч нерсе көрө албадым. Өлүк жаткан жердеги бир түп криптомерийдин түбүндө гана бир аргамжы жатыптыр. Анан дагы... и, ооба, ооба, дагы бир тарак жаткан. Болгону ушул эки нерсе. Өлүктүн тегерегиндеги чөп, күбүлгөн жалбырактар аябай тапталыптыр, сыягы өлгөн адам оңой менен жан берген эмес көрүнөт. Эмне? Аерден ат көргөн жоксуңбу дейсизби. Жок. Аякка эч кандай ат бара албайт. Ат жол токойдон ары, четте.

Сот сурагында каңгып жүргөн кечилдин айтканы

Өлгөн кишини мен кечээ, жолдо баратканда, тирүү кезинде көргөм. Кечээ, түш ченде. Каерде дейсиңерби? Сакиямадан Ямасинага барчу жолдо. Ал, аялын атка мингизип, өзү жетелеп Сакияма тарапка бараткан. Аялдын башында жазы кырбылуу шляпа, анын алдында жүзүн жашырган жамынчысы бар эле, ошондон улам мен анын бетин көрө алган эмесмин. Хаги гүлдөрүнүн сүрөтү түшүрүлгөн жибек көйнөгүн гана даана байкагам. Аттын жалы кыркылган, жээрде сымал эле. Ал эми эркектин жанында болсо... Ооба, анын белинде кылыч, жонунда асынган жаа жебелери менен бар болучу. Мына азыр да менин көзүмө лакталган кара саадагы, анын ичинен учтары чыгып турган жыйырмага жакын жебе элестеп турат.

Сот сурагында токой күзөтчүсүнүн айтканы

Мен кармаган адамбы? Ал, атактуу каракчы Тадзёмару. Мен аны кармаганда ал аттан кулап түшүп, Авадагутидеги таш көпүрөнүн үстүндө онтоп жатты. Качан дейсизби? Өткөн кечте, так айтканда кечки саат сегизде. Өткөн жолу аны аз жерден кармай албай калганымда, үстүндө көк суйкан, белинде кылыч бар болучу. Бул жолу болсо, өзүңүздөр көргөндөй, анын жанында кылычтан сырткары жаа да, жебе да бар экен. Булар азыр угуп отурганыма караганда өлгөн кишиники турбайбы. Демек, аны Тадзёмару өлтүргөнү талашсыз. Жаа да, лакталган кара саадак да, анын ичиндеги он жети жебе да өлгөн кишиге таандык. Ат болсо сиздер айткандай жээрде сымал, жалы кыркылуу болучу. Көпүрөдөн анча алыс эмес жерде, жол боюнда, узун тизгинин сүйрөп оттоп жүргөн.

Тадзёмарунун шаарда каңгып жүргөн башка каракчылардан айырмасы – ал өтө эле аялга тап. Өткөн жылы Биндзурага¹ арналган Акиторибэ храмынын ары жагындагы тоодо бир аял кызы менен өлтүрүлгөнү эсиңиздерде бардыр. Алар да мына ушу Тадзёмарунун колунан келди деп жүрүшөт. Мына, эми бул өлгөн кишинин аялы да эмне болгону дайынсыз. Кайда кетти? Эч ким билбейт. Сиздердин ишиңиздерге аралашканым үчүн кечирип коюңуздар. Бирок аялды издөө керек.

Сот сурагында кемпирдин айтканы

Ооба, өлгөн киши биздин күйөө балабыз экени чын. Бирок ал сиздер айткандай борбор шаардан эмес. Ал кокуфулук самурай. Аты – Канадзава Такехиро, өзү 26 жашта болучу. Ал эч бир адамдын ачуусун келтирчү эмес, мүнөзү жумшак, жибектей чоюлган жигит эле.

Менин кызымбы? Анын аты – Масаго, он тогузга жаңы эле чыккан. Мүнөзү кайраттуу, эркектен кем калышпаган кыз. Такехирого чейин анын эч кандай сүйгөн кишиси болгон эмес. Өңү кара тору, бети кичинекей, сол жак көзүнүн кычыгында меңи бар эле.

Кечээ Такехиро менин кызым менен Вакасага жөнөгөн. Бул мүшкүл биздин башыбызга кай жазыгыбыз үчүн түштү? Кызым эмне болду экен? Күйөө баланын тагдыры болсо бүтүштүр, эми кызымдын кайгысы менин жанымды жай алдырбайт. Мен карыдым, баарыңарга ак батамды берейин, айланайындар, алдыңарга жыгылайын, эптеп менин кызымды таап бергилечи! Бул Тадзёмарунар кандай кудай аткан жырткыч эле! Күйөөсүн эле эмес, кызымдын өзүн да жайратып койгон болуп жүрбөсүн, канкоруңар! (Андан ары сөз айтууга чамасы келбейт, ыйлайт.)

Тадзёмарунун мойнуна алышы

Ал кишини мен өлтүрдүм. Бирок аялды мен өлтүргөнүм жок. Ал каякка кетти дейсиңерби? Муну мен да билбейм. Токтой тургула! Мени канчалык кыйнасаңар да өзүм билбегенди айталбаймын, эми болоору болду, мен коркоктук кылып бирдемелерди жашыргым келбейт.

Мен бул кишини жана анын аялын кечээ түш оогондо жолуктурдум. Желп эткен шамалдан аялдын бет жамынчысы ачыла бергенде мен анын жүзүн бир карап калышка үлгүрдүм. Бул көз ирмемдей убакыттын ичинде болгондонбу, айтор, анын жүзү мага периштеникиндей эле көрүнүп кетти. Ошол замат аны эринен тартып алууну, керек болсо эринин өмүрүн кыюуну чечтим.

¹ Биндзура – Будданын 16 окуучусунун биринчиси.

Бул сиздерге коркунучтуу көрүнүп жатабы? Болбогон кеп, эркекти өлтүрүү – оңой эле иш. Аялды тартып алгысы келген киши анын эрин дароо эле өлтүрөт. Бирок айта кетчү нерсе мен эркекти мынабу белимдеги кылыч менен гана өлтүрөм, а силер болсо, мырзалар, эркектерди кылыч менен эмес, бийлик менен, акча менен, а кээде кытмыр сөздөр менен өлтүрөсүңөр, ырас, анда кан да акпайт, адамдардын алты саны аман бойдон эле калат, бирок баары бир алар өлгөн болушат. Ойлонуп көрсөңөр – менин күнөөмөн да силердин күнөөңөр оор. (Мыскылдуу күлөт.) Эрин өлтүрбөй туруп эле аялын тартып алса болмок, бирок анда бу каракчынын мооку канмак эмес деп ойлобогула. Мен аялды эч кандай кан төгүүсүз эле ээлегим келген. Бирок чоң жолго жакын жерде мындай ишти кыла албайсың да. Ошон үчүн мен бул эрди-катынды токойдун тээ тереңине азгырууну чечтим.

Бул мага анча деле кыйын болгон жок. Мен алар барчу жакка бара турган киши болуп тааныштым да, жолду катар: тээтиги тоо тарапта бир дөбөчө бар, мен ошол дөбөнү казып көп коло күзгүлөрдү жана кылычтарды таап алгам, анан аларды тиги чытырман токойдун ичине жашырып көөмп койгом, ала турган кардар табылса арзан эле сатам деп жобурай баштадым. Эркек аз-аздан менин сөзүмө бериле баштады. Ач көздүк деген абдан жаман нерсе го. Жарым саат өтпөй алар тоо тарапка кетчү жалгыз аяк жол менен менин артыман ээрчип калышты.

Токойго келгенде мен аларга табылгаларды токойдун абдан чытырман жерине катканымды, ал жерди мени менен барып, көрүп келүүлөрүн өтүндүм. Эркекти дүнүйөкорлук ээликтирип, дароо макул болду. Аял болсо аттан түшпөй эле ошол жерде күтүп турарын айтты. Муну аял туура чечти, анткени токойдун ичи чычкан жөргөлөгүсүз чытырман болучу. Иш мен ойлогондой жүрүп, эркек артыман ээрчип жөнөдү.

Мен өз максатымды ишке ашырууга ылайыктуу жер издеп бараттым. Эки колум менен бутактарды шилеп, байлыгым криптомерия дарагынын түбүнө жашырылганын маалымдадым. Сөзүмдү угуп эркек алдыга – криптомерийлердин ичке сабактары көрүнгөн тарапка шашыла жөнөдү. Криптомерийлер жыш өскөн жерге келгенде мен аны капысынан басып жыгылдым. Белимдеги аркан менен аны көз ачып-жумгуча даракка чырмап таңып салдым. Жип каяктан дейсиңерби? Каракчы деген жипсиз жүрбөйт да. Анан ал кокус кыйкыра баштабасын деп, оозуна бамбук жалбырактарын аябай тыктым.

Ошентип эркек менен ишти бүтүрүп, кайрылып аялга келдим да, күйөөң кокусунан табы айнып тиерде жатат, анын эмине болгонун өзүң барып көр дедим. Аял шляпасын башынан алып, мен жетелеген жакка дароо жөнөдү. Анан биз кармашкан жерге келип, күйөөсү даракка таңылып турганын көрөрү менен шарт эле койнунан канжар сууруду. Мен мындай кайраттуу, азоо аялды эч көргөн эмесмин. Эгер кичине сак бол-

богонумда канжар ичине сайылышы мүмкүн эле. Аял мага кыйла тап берди. Анча-мынча жерлеримди канжар чарпып да кетти. Бирок мен бекеринен Тадзёмару аталып жүрүпмүнбү. Кылыч суурубай туруп эле анын канжарын колунан ыргыта койдум. Куралсыз болгондон кийин аялзаты канчалык азоо болсо да колунан эчтеме келбеси бышык эмеспи. Ошентип акыры ойлогонуму аткардым, эрин өлтүрбөй, көзүн жайнатып туруп, аялын зордоп койдум.

Ооба, эркекти өлтүрбөй туруп. Аны мен кийин деле өлтүрөйүн деп ойлогон эмесмин. Бирок ыйлап жаткан аялды таштап, качып кетейин дегенимде, аял жинди болгон немедей шарт менин жеңиме жабышып, үнү каргылданып: «Же сиз өлөсүз, же менин эрим өлсүн... Экөөңөрдүн бирөөңөр өлүшүңөр керек. Эки эркектин көз алдында маскара болуу – бул өлүмдөн да катуу. Бирөөңөр өлүүгө тийишсиңер. Ким тирүү калса, мен ошого барам» – деп безилдеп кыйкыра баштады. Ошондо мен эркекти өлтүргүм келип кетти.

Азыр мен силерге жеткен мыкаачы киши катары көрүнүп турсам керек. Андай ойлосоңор мейлиңер, анткени силер ал аялдын жүзүн, анын оттой ойногон көздөрүн көргөн жоксуңар да. Көзүм аялдын көздөрү менен чагылыша калганда өзүмдү так ошо жерде чагылган уруп кетсе да, ушу аялды катын кылып алайынчы деп чечтим. Башымды ушул гана ой бийлеп турду. Жок, бул орой, айбандык сезимден келип чыккан нерсе деп ойлобогула. Андай болгондо мен аялды тоголото тээп таштап кете берет элем. Анан анын эринин да каны төгүлбөйт эле. Бирок ошол көз ирмемде мен аялдын жүзүн жакшылап карап туруп, анын эрин өлтүрмөйүн аерден кетпестигимди түшүндүм.

Бирок аны жүзү каралык, айбандык менен өлтүрүүнү каалаганым жок. Аркандан биротоло бошоттум да, жекеме-жеке кылычташууга чакырдым, эркек кыжыры кайнаган түрдө оор кылычты колуна алды да, эч сөз айтпастан жаалданып, мени качырып кирди. Ал кармашуу эмне менен бүткөнүн азыр эми айтып отуруунун кажети жок. Жыйырма үчүнчү шилтемде менин кылычым анын көкүрөгүнө сайылды. Жыйырма үчүнчү шилтемде! Муну унутпагыла! Бүткүл дүйнөдө жалгыз ушул гана адам мени менен жыйырмадан ашык ирет кылыч чабыштырууга жарады. Буга мен алигиче таң калып отурам. (Көнүлдүү мылжыят.)

Качан ал жыгылгандан кийин гана колумда канга боёлгон кылычым менен аял жакты карадым. Карасам – ал жок. Токой арасынан издей баштадым. Күбүлгөн бамбук жалбырактарынан анын изи да байкалбайт. Айлананы тыңшасам өлүм алдындагы эркектин кырылдаганынан башка эчтеме угулбайт.

А мүмкүн биз салгылаша баштаганда аял жардамга киши чакырганы бир жакка чуркап кеткен болуп жүрбөсүн? Мына ушул ой башыма келгенде мен өзүмдүн өмүрүм жөнүндө да ойлоно баштадым. Өлгөн киши-

нин кылычын, жаасын, жебелерин алдым да мурдагы ийри жолго түштүм. Токойдун сыртында аялдын аты эчтеме менен иши жок оттоп туруптур. Мындан аркысын айтып отуруу бекер эле убакыт коротуу дегендик. Болгон иштин чоо-жайы ушул. Эми мени эң катуу жазага тарта берсеңер болот. Эртеби-кечпи менин башым да бир жыгачтын учунда асылып турууга тийиш экенин өзүм да билчүмүн. (Жан кашайтарлык түр жасайт.)

Киёмидзу храмындагы табынуу учурунда аялдын айтканы

Мени зордоп болгондон кийин ал каракчы таңылуу турган күйөөмө карады да маскаралагандай каткырып күлдү. Ошол учурда күйөөмө абдан эле кыйын болду. Ал канчалык чымырканып жулкунса да, аны жыгачка кадаган аркан түк бошогон жок. Аны ичимен абдан аяп, ушунчалык жардам бергим келип турду. Бирок турайын дегенимче тигил эркек кайра мени бир тээп жерге жыкты. Башкы нерсе мына ушул учурда башталды. Ошол көз ирмемде мен күйөөмдүн сөз менен айтып бере алгыс көз карашына урундум. Мына азыр да ошол көз карашты элестетсем бүткүл боюмду калтырак басат. Бир да сөз айтууга мүмкүндүгү болбогондон кийин күйөөм өзүнүн бүт дартын ушул көз карашында чагылдырган эле. Бирок анын көздөрү ачууну же азапты эмес, муздак жек көрүүнү, заарканууну гана билдирип турду. Мен тигил эркектин тепкисинен эмес, күйөөмдүн ушул муздак көз карашынын заарынан чаңырып жиберип, эстен тандым.

Канча жатканымды билбейм, бир кезде эсиме келсем берки эркек жок. Эч жерден көрүнбөйт. Күйөөм гана өз ордунда криптомерий дарагына таңылган бойдон отурат. Эптеп ордуман туруп келип, күйөөмдүн көзүнө тигилдим. Бирок анын көз карашы түк өзгөрбөптүр. Мурдагысындай эле – муздак жек көрүү. Анда жанды каарыган намыс, кайгы, жек көрүү – бардыгы аралаш. Теңселе басып күйөөмүн жанына келдим.

«Угуп туруңуз. Бул шермендечиликтен кийин мен сиз менен жашай албайм. Ошон үчүн өзүмдү өлтүрүшүм керек. Бирок... мени менен кошо сиз да өлөсүз. Менин шерменде болгонумду сиз көрдүңүз. Ошондуктан сизди да тирүү калтырбайм». Айтуу абдан кыйын болсо да ага мен мына ушул сөздөрдү айттым. Ошентсе да күйөөм мени мурдагыдай эле көз караш менен карап тура берди. Көкүрөгүм жарылып кете жаздап турсам да демимди басып, эримдин кылычын издей баштадым.

Бирок кылычты эле эмес, эримдин башка куралдарын да каракчы алып кетсе керек, эчтеме таппадым. Бир гана өзүмдүн канжарым бут алдымда жатыптыр. Канжарды алдым да эриме айттым: «Азыр сиздин өмүрүңүздү кыям. Анан өзүм да артыңыздан кетем».

Мына ушул сөздөрдү укканда күйөөм күч менен эриндерин кыбыратты. Үнү угулган жок, анткени оозу толо бамбук жалбырактары эле. Би-

рок анын эриндерин карап эмне айтканын түшүндүм. Баягы эле мени жек көргөн көз карашы менен күйөөм: «Өлтүр!» деген сөздү айтты. Өзүм эстен танып баратып, анын көкүрөгүнө канжарды терең батырдым.

Бир маалда эсиме келип, көзүмдү ачсам, күйөөм баягы эле ордунда таңылуу бойдон отуруптур, бирок эчак дем албай калган. Криптомерийдин коюу бутактарынан арасынан батып бараткан күндүн нурлары анын жүзүнө тийип турат. Буркурап ыйлап отуруп, мен өлүктүн жибин чечтим. Андан ары эмне болгонумду айтууга күчүм жетпейт. Кантсем да өзүмдү өзүм өлтүрүү колумдан келбей койду. Канжарды алкымыма такап да көрдүм, тоо этегиндеги көлгө барып чөгүп өлөйүн деп да аракеттендим, кыскасы көп эле далбас урдум, бирок өлө албай койдум. Ошон үчүн мына азыр да тирүү отурам. Бирок бул тирүүлүк менен сыймыктанууга болбойт. Мүмкүн кайрымдуу кудай Канион мен сыяктуу алсыз пендесинен эчак көңүлү калып, тескери бата берип койгондур. Бирок мен эмне кылам? Өзүнүн эрин өлтүргөн, каракчынын алдында маскара болгон аял эмне кылышы керек? Эмне... эмне... (Айласы түгөнгөн, муңкураган, буулуп-буулуп чыккан чыңырык.)

Кайыптан кабар берүүчүнүн оозу менен өлгөн адамдын жанынын айтканы

Аялымды зордоп болуп, каракчы анын жанына отуруп көңүл жубатчу сөздөрдү айта баштады. Мен жыгачка таңылып отурсам да, оозум бош эмес болсо да көзүм менен аялыма белги берип: «Ишенбе ага! Анын айтканынын баары калп», – деп какшап аттым. Бирок жалбырак үстүндө кайгылуу отурган аялым башын түк өйдө көтөрбөдү. Ошол кебетесине караганда ал каракчынын сөздөрүн абдан кунт коюп угуп отурат деп ойлоого да болот эле. Мен кызганычтан өлүп аттым. Каракчы болсо эпчилдик менен төмөнкүдөй сөздөрдү айтып, аялымдын башын айландырып жатат: «Сен эми эриндин алдында тазалыгыңды жоготтуң, ошондуктан мындан ары аны менен жашашың кыйын. Эриң менен калгандан көрө мени менен болгонуң оң. Бул ишти сени сүйгөндүгүмдөн жасап отурам»... Мына, көрдүңөрбү ал эмнелерди айтканын.

Каракчынын сөздөрүн угуп отуруп, аялым акыры башын көтөрдү. Ал эч качан мага ошондогудай чырайлуу көрүнгөн эмес. Карасаң тим эле периште. Бирок аялым каракчыга эмне деп жооп бергенин билесиңерби? Азыр мен түпсүз караңгылыкта, жок дүйнөдө каңгып жүрүп, аялымдын ошол жообун эстеген сайын эңшерилем. «Анда мени кайда кааласаңыз ошакка алып жөнөбөйсүзбү». Мына ушинтип айтпадыбы, ошондо аялым.

(Үн узакка токтоп, жымжырттык өкүм сүрөт.)

Бирок аялымдын күнөөсү ушунда эле эмес. Бир эле ушу болсо, анда мен ал үчүн минтип түпсүз караңгылыкта каңгыбайт элем. Андан ки-

йинкиси мына мындай болду: аялым каракчынын этегин кармап токойдон чыгып кеткени баратып, кайра токтой калды да иреңи купкуу тарта, мени сөөмөйү менен көрсөттү. «Муну өлтүрүңүз!» Мына ушундай кудай аткан сөз мурда деги адам оозунан чыкты беле? Адамдын кулагы укту беле ушундай сөздү? «Муну өлтүрүңүз!» (Күтүлбөгөн жерден аба жарган заардуу күлкү жаңырат.)

Мына ушул сөздү укканда каракчы да кумсара түштү. «Муну өлтүрүңүз!» – деп кыйкырып атты аялым, анын жеңинен тарткылап. Каракчы аны тикирейе карап турду, «бар» да, «жок» да дебеди. Бир убакта аялымды бир тээп жерге жыкты. (Дагы аба жарган заардуу күлкү.) Каракчы эки колун көкүрөгүнө кайчылаштырып, мага бурулду. «Бул аялды эмне кылайын? Өлтүрөйүнбү же кечирейинби? Баш ийкегениңизди жооп катары түшүнөм. Өлтүрөйүнбү?» Мына ушул сөзү үчүн мен каракчынын бардык күнөөсүн кечиргим келди. (Дагы узакка созулган тынчтык.)

Мен бир чечимге келип, «ооба» же «жок» деп жооп бергиче аялым чытырманды аралап качып жөнөдү. Каракчы ошол замат анын артынан түштү. Мунун баары менин түшүмдө болуп жаткансыды.

Каракчы аялымды таппаптыр. Кайра келди. Менин кылычымды, жаамды алды, анан мен таңылган жипти кести. Чытырмандын арасына жашырынып баратып, анын: «Эми өзүңдүн жаның жөнүндө ойлонушун керек» – деп кобураганы эсимде.

Ал кеткенден кийин айлана тыптынч болуп калды. Жок, тыптынч эмес, кандайдыр бир өксүп ыйлагансыган үн угулуп жатты. Көрсө, ал үн өзүмдүн ичимен чыгып атыптыр. (Үчүнчү ирет узак тынчтык.)

Акыры мен өз денемди даракка таңылган аркандан бошоттум. Алдымда аялым түшүргөн канжар жатыптыр. Аны алдым да катуу бир согуу менен өзүмүн көөдөнүмө матырдым. Алкымыма кан толду, бирок андан анча кыйналуу сезгеним жок. Көкүрөгүм муздай түшкөндө айлана ансайын тыптынч болуп калды. О-о, ал кандай тынчтык эле! Тоо этегиндеги токой бир да жандуунун үнү угулбай, мемиреп турду... Бамбук менен криптомерийдин жалбырак, бутактарында гана батып бараткан күндүн нурлары ойноп тургансыды... Бара-бара алар да өчтү. Көзүмө дарактар да көрүнбөй калды. Жер кучактаган мени да терең тынчтык койнуна алды...

Ошондо кимдир бирөө мага акырын жакындады. Мен анын ким экенин билгим, көргүм келди. Бирок дүйнө-күн, аалам абдан капкараңгы эле. Анан ошол белгисиз бирөө көрүнбөгөн колдору менен менин көөдөнүмдөгү канжарды акырын сууруп алды. Ошол замат оозум канга толуп чыкты. Анан мен жок дүйнө деп аталган түбөлүк караңгылыкка биротоло сүнгүп кеттим.

Которгон **С. ТҮЙГҮН**



Проза



**Бактыбек
МАКСУТОВ**



КЫЗЫЛ КЫРГЫН, КАНДУУ КАРМАШ

(Повесттен үзүндү)

7-бөлүм

Кытайга тентүү

Абыке жээрде кашка кунанын минип, жакага жол тартты. Жайлоого кечээ келген эле. Коктунун оозуна чыга бергенде төмөнкү жатакчылардын айылы жак ызы-чуу түшүп, айылдын тегерегинен көк түтүн көккө көтөрүлүп, кыпкызыл жалынга айлангансып, тигилген боз үй, алачыктардын баары бүт эле өрттөнгөнсүп, көзүнө бир укмуш болуп көрүндү. Минген кунанын бастыра албай, эмне кылаарын билбей бир топко далдырап турду. Андан кийин эсине келген соң: «Ата-энем, карындашым эмне күнгө кабылды?» – деп чапкан бойдон айылга жете келди. Бир да

МАКСУТОВ Бактыбек 1947-жылы Кочкор районундагы Шамиш айылында туулган. Кыргыз мамлекеттик университетинин экономикалык факультетин бүтүргөн. 1990–1995-жылдары Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин экономика, бюджет жана финансы маселелери боюнча комиссиянын секретары, 1995–1996-жылдары Кыргыз Республикасынын Контролдоо палатасында инспектор, 1997-жылдан 2000-жылдын июнь айына чейин Кыргыз Республикасынын Эсептөө палатасынын аудитору болуп иштеген.

Азыркы учурда «Айкөл Манас» фондунун төрагасы болуп иштеп келе жатат. «Айкөл Манас баяны» баш болгон 28 китептин, 10 драманын автору.

Б. Максүтов Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаты болгон. Коомдук «Манас» академиясынын академиги болуп шайланган.

жан жок. Боз үйлөрдүн көпчүлүгү өрттөлгөн, кара көө болуп быкшып, түтөп жатат. Ары жакта бир куба дөбөт чокчоё отура калып улуп жиберди. Илгертеден иттин улуганын жаман иштерге жоруп, катуу бушайман болушар эле. Аны «чык» деп койгонго да чамасы келбеди. Жатакчылардын бир аз айдаган эгини да өрттөлүп, арыктын жээктериндеги бирин-серин эгин менен чөп дале быкшып, түтөп жатты.

«Быйыл эгиндин өсүмү жакшы, буюрса түшүм мол болот» деген бечаралардын тилеги таш капканына, өзүнүн жайды-жайлата атасына кошулуп суу сугарган мээнетти текке кеткенине зээни кейип, ары басты. Жатакчылар кайда кеткенин, эмне окуя болгонун түшүнбөй, кайда бараарын, эмне кылаарын билбей, кунанын жетелеп, айылдын четиндеги чийди аралап жөнөдү. Кышкысын эгин куя турган ороолор тараптан бирөөнүн ыйламсыраган үнүн угуп, токтой калды. Үндү улап, боолголой ошол тарапка басты. Башын энкейтип карап, ороонун түбүндө коркконунан бүрүшүп, бети-башы кара көө болуп, солуктап ыйлап жаткан карындашын көрдү. Абыкени көрөөр менен ал бакырып ыйлап жиберди:

– Байке!

Кунандын чылбырын, басмайылын улаштырып жиберип, эптеп карындашын ороодон тартып алды. Карындашы агасына эзеркеп кеттиби, ээги ээгине тийбей, солкулдап ыйлап, баланын берген суроосуна бир топко чейин жооп бере албай жатты. Коркуп калган бечара далайдан кийин араң жоопко келди.

– Эмне болду, атам, апамдар кайда?

Элдин баары жөө-жалаңдап, күн батыш тарапка качканын, андан кийин кандайдыр бир мылтыкчан адамдар келип үйлөрдү, эгиндерди өрттөп, журтта калган бирин-экин иттерди атып өлтүргөндүгүн, андан кийин кайра келген жагына кеткендигин, айылдын четинде улак кайтарып жүрүп, качкан элден калып калгандыгын, жанагы чоочун адамдар келгенде коркконунан терең ороого секирип түшүп, кайра чыга албай калганын агасына эптеп-септеп түшүндүргөнгө араң жарады.

Карындашын өңөрүп, анын көрсөткөн жагын боолголоп, күн батыш тарапка илкий бастырып жөнөдү. Жолдон кездешкен эки айылдан тең эч кимди жолуктура албады. Үйлөрдүн тигилген бойдон калганына таң калышты. Жан айласы кылган бечаралар өмүр бою жыйып-терген оокатына карабастан, үй-бүлөсү менен жашоо-турмуш өткөргөн үйлөрүн таштай качканына өтө кооптонду. Кунаны баспай, өздөрү жедеп чарчаганда бир ээн боз үйгө барып түнөштү. Эртеси бешимге чейин издеп жүрүп, ары өткөн, бери өткөндөрдөн иликтеп жатып, араң дегенде ата-энесин табышты.

Ошол элдин мыктысы Карыпбай элди чогултуп мындай деди:

– Айланайын, калайык-калк, элибиздин башына мүшкүл иш түштү. Ак падыша солдатка балдарыбызды бербейбиз дегенди кек тутуп, ансыз



да чыр чыгара албай турган жалаакор неме, ата-бабабыздан бери келаткан жерибизди келгиндерге тартып бериш максатында жазалоочу атретин жиберип, кыргыз аттууну кууп, сүрүп келатат.

– Ой, Карыпбай мырза. Кыргыз аттууну кууп-сүргүдөй ак падышага биздин эмне кылган күнөөбүз бар экен? – деди Дүйшөмбү карыя ордунан обдулуп.

– Күнөөбүз эле ушул. Солдатка киши бербейбиз дегенди кек тутту. Чыр чыгара албай турган айрымдарга бул кылыгыбыз майдай жакты, – деди эле Карыпбай, ары жактан дагы бирөөнүн нааразы болгон үнү чыкты.

– Ак падышанын бул эмне деген зордугу. Ата-бабабыздан бери келаткан жерибизди, суубузду тартып алды. Өзүбүздү болсо тоого, ташка сүрүп таштады.

– Ак падышанын да калыстыгы жок экен го. Урушка жардам бергиле дейт. Анысына эчкибиз, кой-козубуз болсо өзүбүз жебей кармата бербиз. Салык төлө дейт. Балдарга саап берип турган жалгыз уюбузду сатсак да түтүн башына салыгын төлөйбүз. Аягында минтип баарыбызды ата-бабабыз көрбөгөн жерге тентите турган болду. Эми эмне кылабыз?

Дүйшөмбү карыя кимден кандай акыл чыгаар экен дегенсип элге сууроолуу карады.

– Ой, айланайындар, дүйнөдө мындан өткөн да зулумдук болобу? – деди нааразы болгон дагы бирөө.

– Ээ айланайын эл-журт, кайсы бирин айтабыз. Баш көтөргөн мыктылардын баарысын түрмөсүнө камады. Бейкүнөө бечараларды коркутуп-үркүтүп, көгала койдой сабап, аягында баарын атып салды. Муну менен эле жөн кала турган эмес. Эми жарым паашадан: «Кыргыздын бешиктеги баласына чейин ырайым кылбагыла...» деген буйрук келди дейт.

Карыпбай күнөөлүүдөй жер тиктеди.

– Ой тобо, анда бу падышаң жакшылык көрө турган пенде эмес экен го? – деди таң калган Дүйшөмбү карыя жакасын карманып.

– Падыша Мекелейдин бизге кылган зулумдугу өз башына көрүнсүн.

– Жазыксыз элди бул мүшкүлгө салган падыша бир чоң балээге кириптер болгусу бардыр, айланайындар.

– Эми кандай айла кылабыз? Эл жакшылары өзүнөр акыл калчап, бир айласын табаарсыңар?

Толкуп турган эл сөздүн ток этерин айта албай, «күңк-мыңк» этип ар кайсынын башын айтып жатышты.

Бир азга тунжурай түшкөн тынчтыкты Карыпбайдын сөзү бузду:

– Кагылайын калк, ата-бабабыздын жерин таштап, бөлөк эл, бөтөн жерге тентип кетebиз деген ой үч уктасак түшүбүзгө кирген жок эле.

– Болоору болуп, өтөөрү өттү. Эми кол куушуруп отура бербейли, балдар. Дүйшөмбү карыя жаш жигиттерге кайрылды.



– Дүйшөмбү аксакал туура айтат. Айла кетти. Эптеп-септеп бала-бакырабызды аман-соо алып калалы. Буга кандай дейсиңер? – деди эле Карыпбай, Ысмайыл сөздү улады: – Карыпбай мырза, эмне демек элек. Эмне болсо да элибизди тукум курут кылып албайлы.

Аңгыча болбой Дүйшөмбү карыя ордунан туруп, айланадагы элге олуттуу карап, күркүрөгөн жоон үнү менен сөзүн баштады эле, күбүр-шыбыр тып токтоп, бардыгы ал кишинин оозун тиктеп калышты:

– Айланайын агаин-туугандар. Минтип эмне кылаардын айласын таппай жарга такалып турган мезгилибиз. Акыл токтотолу, кеңешели. Жүрөгүндө оту, билегинде каруусу, жаштык жалыны бар, акылы тунук Карыпбайдай жигиттерди баш-көз кылалы, кандай дейсиздер?

Эл бир азга жымжырт боло калды эле, сөздү Ысмайыл улап кетти:

– Дүйшөмбү абам туура айтат. Бийликти жаштарга берели. Бир жакадан баш, бир жеңден кол чыгарып, өлүү болсок бир чункурда, тирүү болсок бир дөбөдө болгонубуз эле оң.

Сөздүн аягын Карыпбай жыйынтыктады:

– Бизге кошулуп бара тургандар, жолго даярдангыла. Ар кай жерде калган үй-жайыңарды, оокатыңарды, мал-салыңарды жыйнагыла. Барбайбыз дегенди зордобойбуз. Ар кимдин өз ыктыяры. Буюрса ишемби күнү жолго чыгабыз.

– Айланайындар, жакшылап ойлонушка. Эртең-кийин Карыпбай азгырып көчүргөндөй болбойлу, – деди Дүйшөмбү карыя кийин-сонун ойлоп.

– Жок андай болбойт, ансыз дагы тигилериң бул жерге тургуза турган эмес, – дешти дуулдаган көпчүлүк.

Ушул чечимге токтолушуп, жыйылган эл тарашты.

* * *

Качкындар кокту өрдөп, жөө-жалаңдап келатышты. Элдин көптүгүнөн баса албай катын-калач, кемпир-кесек ызы-чуу. Кымындай балдар да ата-энесине кошулуп, томполондоп мал айдашып, биринен бири калбай, жанталашып келатышат.

Айдаган мал, кой-эчки, минген аттар ташыркап баспай калды. Адамдар да алдан-күчтөн тайып, аргасыздан илкип басып, эптеп келатышты.

Күн чоң шашкеден ооп, көчтүн алды Ак-Белден эңкейе бергенде, буктурмада күтүп жаткан жазалоочу отряд качкындарга ок жаадырып коё беришти. Туш-тарабынан мылтык атылып, октор зуулдап учуп, төөлөр боздоп, жылкылар кишенеп, уйлар жер чапчып өкүрүп, мөөрөп, ок жаңылгандар «апа» деп бакырганга араң алдары келип, мындайды өмүрүндө көрбөгөн качкындардын үрөйү учуп, заматтын ортосунда ызы-чуу түшүп калышты. Бири-бирин караганга чамасы келбей, чымындай жандарын корголотуп, ар ким туш-тарапка качты.



Тоо-тоону беттеп, аска-зоону маанек кылып, жазалоочу отряд кетти дегенди угуп, ар айылдан эркек аттуулар чогулуп, шейит болгондорду жашырмакка өткөн окуя болгон жерге чогулушту. Ар кайсы жерде эле өлүп жаткан адамдар, жаш балдар, кыздар, жүгү менен өлүп жаткан төөлөр, жылкылар. Карга-кузгун айрымдарынын ичеги-кардын жарып, көзү-башын онурайтып чукуп да жибериптир. Этке тойгон жорулар араң эле кыбырап басышат. Баргандар алыс-жакынбы, анысына карабай өлгөндөрдү ошол жерге эптеп жашырып, куран окушту.

Мурда жакшылык менен жамандыкты, өлүм менен өмүрдү көп ажырата билбеген Абыке ушул күндөн баштап, заманга болгон түшүнүгү, ой санаасы өзгөрүлүп, жазыксыз элге кыргын салып, бейкүнөө өлүмгө дуушар кылып, жарыкчылыкка жаңы келген күнөөсүз наристелерге ок чыгарып, өлүм алып келгендерге ичинен кекенип, бирок колунан эч нерсе келбеген соң, ээндей түшкөндө эчкирип-эчкирип ыйлап жүрдү. Нечен кылымдардан бери ата-бабасы жашап өткөн өз жеринен, өз мекенинен кууп чыккан падышага жана анын желдеттерине болгон жек көрүү сезими кайнап чыкты.

Өмүр бою тапкан-ташыган мал-мүлкүн, бир аз жыйган-тергенин алып кетүүгө алы келбей, чачылган бойдон мүлк калды, жайылганы жайылган бойдон мал калды, тигилген бойдон бүгүлбөй үй калды. Жан айласы кылып, өлүмдөн калганы: «Өлбө жаным өлбө» – деп, жанга аралжы болоор деп ата-бабасы угуп көрбөгөн чет элге, жат жерге – Кытайды көздөй багыт алышты.

Бир топ күн жүргөндөн кийин эң бийик ашууга туш келишти. А күнү кеч болуп, ашууну ашып кете албай түбүндө түнөп калышты. «Какаганга муштаган» дегендей, табыйгат да өчөшкөнсүп, таңга жуук кар жаап кирди. Качкындар эртең менен турушуп, бир аз өзөк жалгашкандан кийин белди ашмакчы болуп, жүктөрүн жүктөп, жөнөп калышты. Бирок көз ачырбаган борошодон баш көтөрүп баса албай, анын үстүнө жаш кардан малдын-жандын буту тайгаланып, ашуу жол бере турган эмес. Күндүн ачылышын күтүп калышты. Үчүнчү күн дегенде кар басылып, «кудай жол бер» – деп, андан ары жөнөштү. Түнөгөн жеринен бир аз узай бергенден кийин көп өтпөй төмөнтөн мылтыктын үндөрү чыгып, жазалоочу отряддын карааны бүлбүл көрүнө баштады. Тыңыраак аттарды минген жигиттер ары-бери бастырып, бел курчоого келген карды жиретип, жөө-жаландаган элге, бирин-эки малга жол салып жатышты.

Жан деген кыйын экен, өткөндөгү окуядан жүрөгү калган эл, мылтыктын үнүн угуп, жазалоочу отряддын караанын көргөндөн кийин, жан алгыч артынан кууп келаткандай, кардын калыңдыгынан, бетке чаба урган борошодон өз-өзүнчө басып, шар белди ашып кете албай, же биротоло жанынан түнүлүп, колго түшүп бербей, ыйлай-сыктай илкип кетип баратышты. Белге жакындаганда мөңгүнүн жаракасына туш келишти.

– Оо айланайын эл, – деди Карыпбай көпчүлүккө кайрылып. Жакшы мал жанга аралжы дейт. Алтын башыңар аман болсо дүнүйө табылаар.

– Айт, эмне кылсак дейсиң?

– Сен айткандай эле кылалы, – деген үндөр чыкты.

– Боз үйлөрүңөрдү тезирээк түшүрүп, ууктарың устун, керегесин көпүрө кылып, үстүнө чий жаап, анын үстүнө ала кийиз, шырдактарыңарды төшөп, эптеп мал-жанды өткөрөлү. Сөкө, – деди Карыпбай жанындагы кишиге. Сен мергенчи жигиттериңди алып, тигил шүмшүктөрдүн жолун тос. Арпачы, сен жаныңа эки жигит алып чек араны чалып кел. Кытайдын чек арага койгон черүүлөрү качкындардын кыз-келиндерин, дүнүйөсүн, унаасын тартып кетип жатат деди эле, анысын байкай кел.

Сөкө баштаган 5–6 мергенчи куугунчулардын алдын тоскону калышты. Арпачы эки жигит менен чек арага кетти.

Эл шаша-буша боз үйлөрдү түшүрүп, Карыпбай айткандай кылып, эптеп бирин-эки айдаган кой-козуну, малды мөңгүнүн жаракасынан өткөрө башташты.

– Апа!

– Ата кокуй, ай-йя.

– Куураган күн ай, куураган күн. Кечээ эле күйөөсү солдаттардын колунан шейит кетти эле. Эми жанагы бечара кызынын көргөн күнү эмне болот?

– Апакебай, апаке! Мен эми кантем, кантем апакебай. Жалгыз кайда барам? Кичинекей кыз чучуктай чыңырып, ыйлап жиберди.

Самар байбиче басып келип кызды сооротуп жатты.

– Кой айланайын, ыйлаба. Ыйдан пайда жок.

– Ой айланайыңдар, шашпай, этиеттеп өтсөңөр. Мөңгүнүн жаракасына түшүп кетип жүрбөгүлө.

– Кудайдан жардам болуп, куугунчуларга кармалып калбасак эле болду.

Элдин алды белге жетип, арты мөңгүнүн жаракасынан жаңы өтө баштаганда куугунчулар жете келишти. Эки тараптан тең атышуу башталып, элдин шаштысы ого бетер кетти. Октор зуулдап учуп, октон коркуп, жүрөгү калган балдар жаагын баспай ыйлап, ызы-чуу түшүштү. Куугунчулардын карааны жакындаган сайын ажал-өлүм көздөрүнө көрүнүп, мөңгүнүн аркы чети, андан аркы бел көздөн учуп, кантип өтөөрдүн айласын таппай, көпчүлүк жандарынан түнүлүп, дал болуп туруп калышты.

– Кудай даана урмай болду ээ. Тигилердин колуна түшсөк, ит аткандай атып таштайт эмеспи, – деп өткөндөгү кыргынга күбө болгон бир абышка чебеленип жиберди ээрди-башын кемшиндетип.

– Деле өлсөк дагы сөөгүбүз ушулардын колуна түшпөсө болот эле.



– Кагылайын кудай, ушинтип эле баарыбыздын ичээр суубуз түгөнүп, күнүбүз бүтүп калдыбы?

– Атам замандан бери жашап келаткан түптүү эл, бир күндө эле кырылып, укум-тукум калбай калат деген эмне шумдук! Деги кудайга эмне жазганыбыз бар? – деп Самар байбиче буркурап ыйлап жиберди.

Ар кайсы жерде жүгү менен өлүп жаткан төөлөр, жылкылар. Кар учурган бороон ышкырып жатты.

Жумагүл деген жаш келин эмчектеги баласы менен мөңгүнүн жаракасына түшүп кетти. Ал эми жаракага жүгү менен түшкөн төө, кой-козу, башка малдын эсеби билинбей калды. Зарылбек деген Абыкенин жакын агасы, кошуна башка айылдан дагы эки жигит окко учту. Өткөрүп кеткенге чамасы келбей, бөлөк эл, бөтөн жерде кереги тийип калабы деп, өздөрү ач болсо да сойбой-жебей сактап келаткан качкындардын айдаган бирин-эки малы белдин бер жагында калып, куугунчуларга жем болду.

«Алы жетпеген акыретчил» дегендей, «балдарыбыздын, укум-тукуму-буздун башынан садага» демиш болду карылар. Куру каргыштан башка алардын колунан эч нерсе келбейт эле.

Качкындар Капкак деген жерге барганда андан ары Кытай тарапка өткөрбөй коюшту. Бир айга жакын ошол жерге туруп калышты. Чек арага барганда тыяктан-быяктан чогулган качкындардын жүгү түшпөй бир топко турушту. Жүк көтөргөн төөлөрдүн, жылкылардын, өгүздөрдүн белдери талып, жүгүн түшүрүп, отко коё бергенде ачка болуп, ичтери кабырылып турса да, маңдайында турган чөптөн оттогонго шайы келбей, буттарын сунуп жиберишип, тырайып жатып калышты.

– Шумдугуң кургур, куугунчулардын азабын чыккан чөп менен аккан суудан башкага, бирөөлөргө тырмактай зыяны жок бечара тилсиз мал дагы тартпадыбы, – деди аларга боору ооруган Самар байбиче кейип.

Дагы бир топ күндөн кийин качкындар эптеп, кыргыздар менен кытайдын чек арасын бөлүп турган Музарт суусуна жетишти. Алдыдан кытайдын чек арага койгон черүүлөрү тосуп өткөрбөй, арттарынан замбирек менен аткылап, куугунчулар жакындап кирип келишти.

Октон, замбиректен жүрөгү калган эл, агызып кетип жатканына болбой, «душмандын огуна өлгөнчө, сууга агып өлөлү» дешип, күрпүлдөп агып жаткан Музарттын кеч күздөгү шыргалаң муздак суусуна киришти.

Алды жактан мурдагы келген топ тараптан мылтыктын үнү чыкканда качкындар кирээрге жер таппай, алдастай түшүштү. Жакшылап карашса, алар куугунчу солдаттарды атып жаткан беш адам

экен. Ошентип алар дүпүлдөтө атып жаткан замбиректин жаагын басышты.

Кийин Самыйбек деген башчысы бар, түрк улутундагы адамдар экендиги белгилүү болду. Алар жөнүндө кийинчерээк Куропаткин: «Эгерде кимде ким беш түрктү кармап, бийликтин колуна салып берсе, ар бири үчүн он миң сомдон берилет» – деп жарлык жарыялады. Бул шумдукту бардык жерде жарыялап жүрүштү. Бирок кыргыздар беш түрк алардын жанында жүрсө да кармап берүү жөнүндө бирөөнүн да оюна келбеди. Бийликтин тыңчылары, жазалоочу отряддар канчалык аракет кылса да, беш түрк колго түшпөй, кийинчерээк эл-журтуна аман-эсен кайтып кетишти.

Муз аралаш күрпүлдөп агып жаткан суу атчандардын аттарынын жалына чейин чыга түшүп жатты. Замбиректин үнүнөн коркушуп алдас-таган, ансыз да алдан тайыган бечаралар күркүрөп агып жаткан кандуу суунун агымына туруштук бере алышпады. Нечен наристелер, ак жоолук келиндер, ак элечек байбичелер жана кемпир-чалдар, беш өрүм чачына шуру, үкү тагынышып кундуз тебетей кийген кыздар, жүк жүктөгөн өгүздөр агышты. Ажалы жок, көрөйүн деген күнү барлар гана аркы өйүзгө чыгышты.

Чек арадан өткөндө эле мурдатан даярданып турушкан калмактар кол салып кирди. Көз көрүнөө эле сулуу кыз-келиндерди, жүктүү төөлөрдү жетелеп, жылкыларды үйүр-тобу менен айдап кетип жатышты. Эл кордукту аябай көрүп, катуу талоонго түштү. Малдарын бербегендерди атып өлтүрүп, алдына минген жакшы аттары болсо тартып алып жатышты. «Кой, ай» деп, ажыратып койгонго адам чыкпады. Өздөрү тентип-тербип, солдаттардын огуна качып, аман калганына сүйүнүп араң качып келатса, өз эли, өз жери болбосо ким болушуп, ким ажыратат. Болбосо баса калып сабап, кызыл жаян кан кылып тепкилеп жатса, канкорлору мылтыгынан ок чыгарып, өлтүргөндөн кайра тартпай турса, ким аларга теңелет.

– Мал табылар, башыбыз аман болсо болду, кайра эл-журтка эсен-соо жетсек экен, – деп жаратканга жалынып, үй-бүлө, бала-бакырасынын аманчылыгын тилеп жатышты.

Жолдо ката нечен мыкты деген азамат жигиттер, солкулдаган жаш кыз-келиндер, бирөөгө пайда-зияны тие элек эне сүтү оозунан кете элек наристелер, мүңкүрөгөн чал-кемпирлер жол азабынан, жазалоочу отрядтын огуна набыт болгондон сырткарысы, ажалы жогу азап-тозок менен Кытайдын чек арасынан өтүштү.

Аяк-башты жыйганча кыш кирип келди. Ар бир айыл өз-өзүнчө бирин бири маанектеп, уйгур менен дунганга малай болуп, же кьерге кийими жок, кирээрге тамы жок, ичээрге тамагы жок, аз эле убакта мусалпыр болуп, эптеп жан багып, ит көрбөгөн күндү көрүп, ит ичпеген ашты ичип, араң дегенде жазга жетишти. Эптеп тапкан ун-талканы түгөнүп,



камдап алган тоюту болбогондон кийин качкындардын бирин-эки малы кышында кырылып калган эле.

Баарынан да көкөйгө тийип, унутулгус болгону, өлгөн-житкендерди коюуга жергиликтүү эл жер бербей, алардын сөөгүн боз үйдүн бир жак капшытына убактылуу көшөгө тартып катып, түнкүсүн айылдан алыс, тоо-таштын арасына жашырып келип жүрүштү.

8-бөлүм

Бөтөн эл, бөлөк жерде

Бир күнү айылга манасчы келиптир деп калышты. Мал-салын жайлап, кожоюндун тапшырган жумуштарын бүтүрүп, эл орунга отурган мезгилде манасчы түшкөн үйгө Абыке да кирип барды. Үй толтура, бут коёрго жер жок. Күндүн суугуна карабай үйдүн туурдуктарын көтөрүп жиберип, керегенин көздөрүнөн манасчыны тиктегендер да бар. Төрдө 45тер чамасындагы кара сакалчан адам Семетейди дүпүлдөтө айтып жаткан экен.

... Муну мындай таштайын,
Кагылайын кулунум,
Калкыңдын жайын айтайын.
Болуп келген кадимден
Салтыңдын жайын айтайын.
Карылары нарк айтып,
Калың журтка салт айтып,
Көк сүлөөсүн, кундуз бөрк,
Аксакалын жайкалткан
Чалдары сыпаа кыргыздын.
Айтылуу Талас жеринде,
Аргын, кыргыз элинде
Ок, саадагы белинде,
Калбыр өпкө, жез канат,
Желдей күлүк минген ат,
Кызыл кыргак колунда
Кармашкандын жолунда,
Балдары баатыр кыргыздын.
Арытып, атка чабышкан,
Айгашкан жоодо салышкан,
Кийгендери кандагай,
Кыймылдары шамдагай,
Келеңкер чачпак, кең соору,



Келини сонун кыргыздын.
Жаш кайыңдай буралган,
Тал чыбыктай суналган,
Жарагын алса жарашкан,
Кулачтап чачын тарашкан,
Ак калпактуу, кызыл чок,
Алганына жарашкан,
Кызыл бет, кымча бел,
Кыздары сонун кыргыздын.
Бейкут болуп жайлаган,
Белдемчисин байланган,
Кыңкылдаган балдарга,
Кымыз менен сүт берип,
Кыңырылып айланган,
Кемпири сонун кыргыздын.
Телегейи тептегиз,
Жери жакшы кыргыздын,
Өзөгүн берген өз десе,
Эли жакшы кыргыздын.
Кара малдан төөсү көп,
Карды салык бээси көп,
Айры төөдөн нары көп,
Боз коёндон түлкү көп,
Борсулдаган күлүк көп,
Каркылдаган казы көп,
Каз ойногон сазы көп,
Айтышканга чечен көп,
Кайсы бирин айтайын,
Айтылбаган нечен көп,
Адырынан тегиз көп,
Арыгынан семиз көп,
Жалкысынан эгиз көп,
Жапайы чыккан жемиш көп,
Токоюнда арал көп,
Батпай жүргөн марал көп,
Эчен мерген адам көп,
Тектиринде теке көп,
Курбусунда кулжа көп,
Адырында аркар көп,
Адамында даркан көп.
Каныкей минтип кеп айтат,
Бардыгын толук эп айтат,



Каныкей менен Чыйырды
Катар туруп буркурап,
Баары бата бергенде:
«Тулпарды минген турчу эмес,
Тууганга жетпей тынчу эмес,
Кош, апаке, берекем!
Манасты тапкан энекем!
Айланайын элимден
Адашып калган мен экен» –
Деп, ошентип Семетей
Барчын учкан эмедей,
Аттап ыргып бүгүлүп,
Бардыгына жүгүнүп,
Камчы салып тулпарга
Аттанды кыргыз тууганга.
Ошондо,
Калалуу Букар буркурап,
Калайыктын баарысы
Ошондо, батасын берди чуркурап.

Чымын учса угулчудай тымтырстык. Бардыгы тең манасчыга арбалгандай анын оозун гана тиктеп, анын ар бир кыймылына көз салып, бөтөн жерде ач-жылаңач жүрүп, ар кимден таяк жеп, запкы көргөн бечаралардын тууган жерге болгон кусалыгы артып, жүрөктөрү элжиреп, көңүлдөрү дайрадай толкуп, бүгүнкү эле көргөн кордуктары заматта эстен чыгып, кубанычтары койнуна батпай, айрымдары сүйүнгөнүнөн көздөрүнө жаш алып, капталынан чукуса болбой бышактап, отурган эл кичине эле бирдеме болсо заматта жарылып кетчүдөй чыңалып турду.

Айкөлдүн ыйык арбагына чексиз берилип, ага бүткүл дитин, дилин, бардык ой-санаасын берген, жаштык жалынын, күч-кубатын, жашоо-өмүрүн арнаган бул алп манасчы «кээде кайра жаачу булуттай каары бетине айланып, азыр алып уччудай алп кара куштай шукшурулуп, жара тартып кетчүдөй ач жолборстой комдонуп», кээде кирген буурадай буркулдап, Ала-Тоонун бийик аскасынан атырылып түшкөн мөлтүр кашка суудай ташкындап, таптаган тулпардай ээ-жаа бербей алкынып, нечен кылымдардан бери келаткан ата мурасыбыз, ааламда теңдеши жок айкөл баатырдын баянын дүпүлдөтө айтып жатты.

Отургандардын суроолору боюнча манасчы дастандын бир окуясынан экинчи окуясына өтүп, далайдан кийин токтоду.

– Ой, айланайын Саке, бир кумардан чыгарбадыңбы? – деди эле Дүйшөмбү карыя, анын оюн Ысмайыл улап кетти.

– Башыбызга иш түшүп, минтип тентип, темселеп жүргөндө жаныбызга кубат, дем берип, жакшы иш кылдың, Саке.

– Атабыз Манастын арбагы колдоп, жамандык көрбө, айланайын, – деп Самар байбиче да алкап жиберди.

– Тур, эми, айланайындар, Сакем эс алсын. Үй-үйлөргө тарайлы, – деп калды отургандарга Дүйшөмбү карыя.

Эл ордуна козголуп, тарай турган болгондо Карыпбай кирип келди.

– Айланайын эл-журт, сүйүнчү.

– Болсун, айланайын, болсун, – деп калды озунуп сүйлөгөн Дүйшөмбү карыя. Отургандар жакшылыктын жышаанын сезип, Карыпбайга үмүттүү карашты.

– Болсун, болсун баатыр, – деди Ысмайыл анын сөзүн коштоп.

Кубанычы койнуна батпаган Карыпбай барпалаңдап жатты:

– Ак падыша тактан кулаптыр. Ордуна башка өкмөт болуптур дейт.

Төрдө отурган Дүйшөмбү көзүн жүлжүйтүп, Карыпбайга суроолуу карады:

– Карыпбай мырза, жаңы өкмөтүң бизге окшоп эл-жерден айрылып, тентип, тербиген бечараларга жардамы тийчү неме бекен деги? Же мурунку көч менен кетчүдөйбү?

– Ии ошону айтчы, айланайын, – деп Самар байбиче да бир жагынан чыкты.

– Жаңы өкмөттү элден чыккан өкүлдөр бийлейт экен. Алардын башчысы да карапайым калк арасынан чыккан баатыр адам дейт. Кедей-кембагалдарга, жарды, жалчыга, жетим, жесирге кайрымдуу кишилер экен деп жатышат. Алар элди улутуна карап бөлбөй, баарына тең карайт имиш, – деп Карыпбай кубанычы койнуна батпай, базардан укканын, көргөн-билгенин айтып түгөтө албай жатты.

– Ата айланайын, ырас кабарың бар экен. Оозуңа май, айланайын. Андай болсо жаңы өкмөттүн боосу бек болсун, – деп Дүйшөмбү карыя да кубанганынан күлмүздөп турду.

Көп ишенкиребеген Ысмайыл суроо узатты.

– Карыпбай баатыр, ушунуң чынбы деги? Кимден уктуң мындай кабарды?

– Ысмайыл ата, базарга бардым эле, ошо жерден уктум. Тыяктан келген качкындардын баары: «Эми элибизге кетебиз», – деп кудундашып жатышат.

– Ырас болгон турбайбы, балдар, – деди Дүйшөмбү карыя кубанычын жашыра албай. – Биздин да кудайыбыз бар тура, айланайындар. Акыры биздин муң-зарыбызды уккан экен го.

– Эл-журтка кетпесек бирөөнүн жеринде кор болуп өлмөй болдук, – деди капталда отурган дагы бир абышка.

Самар байбиче анын оюн улап кетти:

– Текейин терип жесек да, өз жерибизде мынчалык өлүм-житимге учурабайт элек.

Дүйшөмбү карыя колун жайды:



– Эми айланайындар, бата кылып коёлу. Бүгүнкү көргөн азап-тозок-торубузду арты кайырлуу болсун. Кудай өзүң жар болуп, киндик кан тамган, ата-бабабыздын туулган жерине аман-эсен жеткире көр, оомийин.

– Оомийин.

Туулган жер дегенде ооздоруна көк түтүн буркурап, кубанычы койнуна батпаган качкындар келечекке үмүттүү карап, бүгүн эле эл-жерге жете түшкөнсүп, мандайы жарыла сүйүнүшүп, жалпы чуркурап бата тилешти. Орундарынан туруп, алды эшикке чыгып, тарай турган болгондо аңдып турган тыңчы Карыпбайды атып, качып жөнөдү. Мурда октун үнүнөн чочуп калган эл алдасташып, ок тийген Карыпбайды тегеректеп калышты.

– Ата!

– Карыпбай аба!

– Алда кокуй, шум дүйнө ай. Ажал алкажакадан алып, бөлөк эл, бөтөн жерде тентип жүргөндө белибизге таңуу кылып, элге эптеп кетебизби деп турбадык беле. Эми минтип, ичи тар, көрө албас, бузуку чыккынчылар тыңчысын жиберип, бечара Карыпбайды да жайлап тынышты, – деп үшкүрүп отуруп калды Дүйшөмбү карыя.

Эл да бир азга эмне кылаарын билбей тунжурай түштү эле, Дүйшөмбү карыя баш көтөрүп, каргылданган үн менен элге кайрылды:

– Айланайын эл-журт. Кечке мүнкүрөп тура бербейли. Бечара Карыпбайдын камын көрөлү.

Маанайы түшүп, мүнкүрөй түшкөн эл Дүйшөмбүнүн сөзүнөн кийин жанданып, өлүк камын көрүүгө киришти.

Тиешелүү мусулманчылык расмийин жасаган соң, Карыпбайдын сөөгүн көтөрүп жөнөштү. Айылдан бир аз узап баратканда, бирөөлөрдөн кабар жеткенби, атын сабаган бойдон жасоол жетип келди.

– Эй, селсаяктар. Кайда баратасыңар?

Жасоол өңүн буза бакырып кирди. Эл делдейе карап туруп калышты. Дүйшөмбү жооп берди:

– Ой айланайын, береги жигит бизге баш-көз болуп келатты эле. Бузукунун огуна шейит кетти. Ошону жерге жашыралы деп баратабыз.

– Тигини кара, кызылдай акчасын төлөп, сатып алган жеринен бетер. Силердин бул жерге сөөк коюуга укугуңар жок, – деп жасоол буркулдап кирди.

– Я!?

– Ал эмне деген шумдук?

Мындайды күтпөгөн эл өз ара күбүр-шыбыр болуп калышты эле, жасоол ого бетер баркылдап кирди.

– Силер тентип келгенсинер. Бул жерге эч кандай акыңар жок.

– Ой айланайын, биз бир мусапырбыз. Бирөөгө залалыбыз жок. Мусулманчылыктын милдетин аткарып, сөөктү жашырып алалы. – Дүйшөмбү жасоолго жалдырай карады. Жасоол сөзгө келбеди.

– Мен аныңарды билбеймин. Жогортон көрсөтмө бар. Силердин эли-нер, жеринер бөлөк. Орусия бийлигине караштуусунар. Кайдан келсе-нер ошол жагыңарга кеткиле.

Айласы кете түшкөн Дүйшөмбү карыя каргылданган үнү менен:

– Ой, айланайын, Орусия бийлигинен качып келип, ушул күндү көрүп отурбайбызбы! – деп калды эле, Ысмайыл бир жагынан үн катты.

– Ай үкөм, адамкерчилик кыл. Адамга пайда-зыяны жок, бир кенедей жардын түбүнө жашырып коёбуз.

– Ой, кандай түшүнбөгөн элсинер. Болбойт дедим, болбойт. Мага десеңер өлүгүңөрдү талаага өрттөп жибергиле. Жасоол мурдагыдан да күчөп кирди.

– Ок, эмне дейт?

– Кудая тобо, ушундай да таш боор эл болот экен ээ.

Мындай шумдукту мурда угуп-көрбөгөн чогулгандар дуулдай түшүштү.

– Болду эми, жетишет. Жоголгула бул жерден.

Жасоол жинденип, кыйкырып-өкүрүп элди камчы менен чаап, кубалай баштады.

– Өлүп калсак сөөгүбүз көмүлбөй, ушинтип талаада калабы, кокуй?!

Жасоолдон жакшылык болбосуна көз жеткен Ысмайыл зыркырап жиберди.

– Оо касиетинден кагылайын, Ала-Тоо! Баркыңды эми чындап билдик ко! Өзүңдү кайра айланып көрөөр күн келээр бекен! – деп нечен кыйынчылыкты, өйдө-төмөндү көрсө да, өмүрү көзүнө жаш алып көрбөгөн, топон суу жүрүп келатса да солк этип койбогон Дүйшөмбү карыя бул жолу туулган жердин касиетин жүрөгү менен өзгөчө туюп, барк-баасын акыл-сезими менен сезип, көзүнөн аккан жашын ак сакалы ылдый куюлтуп, кемшиндеп ыйлап, муңканып, боздоп турду.

Кымындайында тай минип, балдар менен куушуп ойноп, жарышып өскөн кыргыз жери, тоосу, талаасы, ташы, ою, кыры көз алдына келди. Анар-Булактын суусунан бир ууртап анан өлсөм бул дүйнөдө арманым болбос эле деп, «как» эткен карга жок, «кук» эткен кузгун жок, какыраган суусуз чөлдө калып, таңдайы так каткан жолоочудай, тууган жердин бир ууртам суусун эңсеп, кусалыгы артып, көптөн бери ичине катып келген сырын батыра албай кетти. Бөлөк эл, бөтөн жерде айткан даты, сүйлөгөн сөзү эч кимге өтпөй, айласы алты кетип, нечен жашка барып калган карыянын оозунан башка сөздү күтүүгө болбойт эле.

Турган көпчүлүк да азыркыдай устаранын мизиндей болуп, ойкуп-кайкып турган, опурталдуу заманда бирөөлөрдөн жардам болбосун, бөлөк эл, бөтөн жерде, киндик кан тамган жерден алыста жүргөндө, даты эч кимге өтпөсүн түшүнүшүп, өзгөчө Дүйшөмбү карыянын айласыз кетбетесин көрүп, булар да ичинен сыздап, тууган жерге куса болгон айрымдары уккан адамдын сай-сөөгүн сыздатып, ыйлап да жиберешти.



Публицистика



**Айдарбек
САРМАНБЕТОВ**



АЛМАТЫДАГЫ САЛТАНАТТАР ... САБАКТАР

Жол сапар

Журналыбызга Казакстан Жазуучулар одагынын (союзунун), анын «Жулдыз», «Простор» журналдарынын, «Казак эдебиети» гезитинин 75 жылдык мааракесине атайын чакыруу каты келиптир. Мындай сыйга кубанып, журналыбыздын редакциялык кеңешинин төрагасы, Кыргыз Эл акыны Омор Султанов менен белек-бечкектерибизди даярдап алып 20-сентябрь күнү түш оой Алматы шаарына жол тарттык. «Ак жол» бажы постундагы бир жарым сааттык текшерүү машакатын айтпаганда жолубуз шыдыр болду. Кордай – Алматы жолун боордоштор үч жыл мурда күзгүдөй мелтирете салыптыр деп уккан элем. Чынында эле ошондой экен!

Маараке камылгасы да шай көрүлүштүр, шаардын борборундагы эң мыкты, отуз кабаттай «Казакстан» мейманканасынын 11-кабатында тиш-кулак чукугучуна чейин бардыгы камдуу эки люкс номерларын алдын-ала бизге даярдап коюшуптур. «Театр – кийим илгичинен башталат» дегендей, биз той камынын шайма-шайлыгын конок үйүнөн тосуп алуудан эле баамдадык.

21-сентябрь күнү таң эрте, мааракеге келишкен мурдагы СССР, азыркы Эл аралык Жазуучулар бирлигинин (МСПС), Россия Адабий фондунун, Түркиядагы «Диалог Авразия» эл аралык платформасынын, Азербайжан, Молдава, Башкортостан, Татарстан Жазуучулар союздарынын жетекчилери, өкүлдөрүнүн катышуусунда атактуу Абай Кунанбаевдин 165 жылдыгынын урматына шаар борборунда эстелигинин ачылышынан соң, Алматыдагы опера жана балет театрында маараке жыйыны өттү. Аны Одагдын он төрт жылдан берки төрагасы, акын жана драматург, Казакстан мамлекеттик сыйлыгынын лауреаты Нурлан Оразалин маңыздуу жана мазмундуу докладды менен ачты. Албетте, чакырылган меймандарга да сөз берилди. Чы-



гармачыл бул уюмдун мааракесине жолдонгон өлкө президенти Н.Назарбаевдин куттуктоо каты, өкмөт жетекчисинин, дээрлик бардык министрликтердин куттуктоолору меймандар менен аймактардан келишкен акын-жазуучу өкүлдөрдүн кызуу кол чабуулары менен кабыл алынды.

Салтанатка журналыбыздан сырткары, ардактуу мейман катары чакырылган Эл акыныбыз, МСПСтин төрагасынын орун басары, Түркиядагы түрк тилдүү мамлекеттердин «Авразия» Жазуучулар бирлигинин төңөрагасы Омор Султанов кыргыз калемгерлеринин жана аталган уюмдардын атынан куттуктоо сөз сүйлөп, таланттуу сүрөтчү Диас Устемировго атайын тарттырып алган сүрөт-белегибизди жана «Турар» басмасы жаңы чыгарган С.Каралаевдин айтуусундагы «Манас» эпосун Н.Оразалинге салтанаттуу тапшырды жана боордош калемдештер тарабынан кызуу кабыл алынды.

Маараке жыйыны республиканын улуттук ыр-бий ансамблинин концерти менен аяктаган соң «Бакшысарай» ресторанында шаар мэри уюштурган сый дасторкондо шандуу улантылды.

22-сентябрда маараке Жазуучулар одагынын «Жулдыз», «Простор» журналдарынын жана «Казак эдебиети» гезитинин 75 жылдык мааракелерине арналган салтанаттуу жыйындар менен уюмдун имаратында улантылды. Журналыбыздын жана «Турар» басмасынын атынан мен да кесиптештерибизди куттуктап, «Кыял» улуттук көркөм өнөр бирикмесинин башкы директору Султан Макашев демөөрчүлүк кылып берген белектерди, журналыбыздын казак акын-жазуучуларынын чыгармалары басылган сандарын тапшыруу менен кызматташып турууга чакырдым жана бул сунуштарым кызуу кабыл алынды. Чынында эле соңку 20 жылдай убакыттан бери казак акын-жазуучуларынын жаңы чыгармаларынан кыргыз окурмандарынын куру калып, чыгармачылык алакабыздын солгундап кеткени белгилүү, өкүндүрбөй койбойт. Ошол эле учурда казак окурмандары кыргыз калемгерлеринин чыгармаларын дээрлик окубай калышыптыр. Мында котормочулук ишти кайрадан улантуу, аталган басылмаларда бири-бирибиздин чыгармаларыбызды жарыялап туруу сунушумду казак калемдештеринин кызуу колдошкону ошондон улам болду. Бул, эки элге тең зарылдык экени



чындык. Буюрса, ушул саныбыздан баштап боордош казак адабиятынан тааныштырууну баштадык. Айта кетүүчү нерсе: казак тилинен котормочуларды кызматташууга чакырабыз.

Мааракенин экинчи бөлүгүндө одагдын жаңы жобо-уставы кабыл алынды. Ал, өзүнчө, калемгерлерибизге чоң сабак болор сөз.

Аталган салтанаттар аяктаган соң саат 16.00дө мааракеге келишкен меймандар жана Казакстан Жазуучулар уюмунун аймактык өкүлдөрүнүн катышуусунда «Казакстан» мейманканасынын пресс-клубунда «Диалог Авразия» платформасы уюштурган «Боордош калемдештердин чыгармачылыгынын салттуу таасирлери» аттуу конференция өтүп, ал Түркиянын белгилүү жазуучусу жана ойчулу Фетхуллах Гүленин өмүрүнө жана чыгармачылыгына арналды.

Аталган мааракелерге КМШ өлкөлөрүнүн басылмаларынан «Жаңы Ала-Тоо» журналы гана жалгыз чакырылганы биз үчүн чоң сыймык болду. Ал, журналыбыздын эл арасына таанылып, урмат-сыйга ээ боло баштаганынын далили эмей эмне? Мында КЖОНун төрагасы Н.Оразалиндин журналыбыздын редакциялык кеңешинин мүчөсү экендиги да өз таасирин тийгизбей койгону жашыруун эмес. Ошентсе да...

Салтанаттардын сабактары

«Сөздү учурунда айтпаса атасы өлөт» деген накыл сөз бар эмеспи. Айтылган салтанаттарга күбө болуу менен катар сабак алар жагдайларды айтпай коюу кечиримсиз болор. Мени таң калтырганы – казак калемдештерибиздин ортолорундагы ынтымак болду. Улуу-кичүүлөр салт тутуп, бири-бирин ызаттап, өздөрүнөн мурда уюмунун кызыкчылыгын жогору коёру кубантты да... өкүнттү. Кийинки бир жарым жылдан берки Жазуучулар уюмубуздагы ажырымдык, негизсиз каралоолор... соттошуулар кыргыз жазуучуларынын бийик кадырын жерге түшүрүп салганы кантип өкүндүрбөсүн. Жаңыдан ишти жолго салып, туруктуу имарат таап, үч-төрт уюмга чачырап кетишкен калемдештер кайрадан бир уюмга биригип, бир түтүн булатып, чет өлкөлөрдөгү чыгармачылык уюмдар менен алаканы кайрадан жандандырып, ар бир жанр боюнча секциялар иштеп, чыгармалар талкууланып, нечен жыл чыгара албай келаткан «Кыргыз адабияты» гезитин эки жыл бою үзгүлтүксүз чыгарып... келатканда эмне болду? Бир жарым жылдан бери жолго салынып калган иштердин баары токтоп калганы, уюмдун ич ара үч-төрткө кайрадан жаракаланып кеткени кантип абырой берсин? Эң башкысы – уюм мүчөлөрүнүн биримдиги кайрадан бузулду...

Казак калемдештерибиз жыйырма жылдан берки уюмунун жаңы Жобосун айрым толуктоо, өзгөртүүлөр менен кабыл алып жатканда кызуу талашка чыккандары да болду. Айрыкча, «ардактуу төрага» кызматын кийирүү боюнча Н.Оразалиндин «артын ойлоп жатканы» катары ачык айтып, сындап, ал беренени алып салууну катуу талап кылгандар да чыкты. Иш болгон жерде талаш да бар экени чындык. Бирок боордошторубуздун арай көз-чарай олтуруп эле, ойлорун ачык, арттан эмес, жетекчисине чейин бири-биринин бетине айтып эле акырында добушка салынып, көпчүлүк, 99 пайыздан ашык добуш менен Жобосун кабыл алып, шатырата кол чабуулар менен бири-бирин куттукташканы биз эмес, орус, түрк ж.б. калемдештерди да суктандырды. Иш боюнча өз пикирлерин ортого салышты, тек, чийин-



ден чыгып, мурда-кийинкилерди чукушуп, оозго алгыс сөздөр менен аша чаап, бири-биринин кадырын тепсешкен жок. Пастыкка эч бири түшкөн жок. Бардыгы уюмдун кызыкчылыгын көздөп жатышты. Көтөрүлгөн маселелер боюнча төрагасынын, юристинин түшүндүрмөлөрүн кызыгып да, бөлбөстөн кунт коюп да угушуп, туура жерлерине макул болуп, айрым жерлерине кошумчаларын кыстарып, жыйынтыгында көпчүлүгү кылдат түшүнбөстүгүн моюндашып, кечирим сурашып, акырында макул боло добуштарын беришти. Андай ак ниет адамдарды ким сыйлабасын, төрага да аларга агынан жарылып, алкышын айтпай койгон жок.

Мааракелерде өлкө президентинен баштап өкмөткө, дээрлик бүтүндөй министрликтерге, банктарга, уюм-мекемелерге чейин таланттуу акын-жазуучуларын чоң урматтары ачык көрүнүп турду. Куттуктоолорун, өз өкүлдөрүн жиберип, белек-бечкектерин тапшырып, келгендери улуукичүүсүнө карабай калемгерлердин алдынан кыя өтүшпөй, чоң ызаат менен «сиз» деп сыйлап жаткандарын көрүп кубанасын... аттиң деп ичтен сызбай койбойсуң... Биздечи?...

Төраганын өтө маңыздуу, ачык-айкын докладынан Казакстандын Жазуучулар уюму да он беш жылдай мурда эки-үч уюмга ажырап кетүү, болгон мүлктү бөлүштүрүп, талап алуу аракет-оорусу катуу жүрүп, журнал-гезиттирди Жазуучулар үйүнөн айдап чыгарып, имараттын биринчи, үчүнчү кабаттарын дүрбөлөңчүлөр ээлеп алганда да уюмдун аксакалдары, акылман активдүү мүчөлөрү бийлик жетекчилерине чейин кирип, оппоненттер менен бет маңдай, ачык сүйлөшүүлөрдү жүргүзүп, ынандыруунун аркасында уюмдун биримдигин сактап калып, азыркы абыройлуу да, бекем да, бакыбаттуу да деңгээлге көтөрүлгөнү анык болду. Учурда мамлекет бийлиги тарабынан чоң маани берип, материалдык да, моралдык да колдоо көрсөтүүсүнүн аркасында уюмга үч кабаттуу, 500дөй орундуу жыйындар залы, ашканасы, бильярд бөлмөсү, бары ж.б. бардык ыңгайы бар тарыхый имараты биротоло берилген. Жогоруда аталган редакциялар да ошондо. Унаалары, компьютер ж.б. зарыл, заманбап техникалык жабдуулар менен толук жабдылган. Секретариат, секция башчыларына ж.б. жетекчи-чарбалык кызматкерлерге кенен, жарык, зарыл буюм-эмеректер менен толук камсыздалган бөлмөлөр бөлүнүп берилген. Кыскасы, Казакстан Жазуучулар уюму азыркы кезде «алтын доорун» сүрүп жаткан кез. Албетте, анын баарына уюм мүчөлөрүнүн ынтымак, биримдиги, уюмунун кызыкчылыгын көздөөсү, жетекчисинин албан аракеттери, аксакалдарынын акылмандыгы... жеткирген. Кандай гана иш-аракеттер болбосун бардыгында мамлекеттик, улуттук түшүнүк, идеологиянын үстөмдүгү, анын аркасында өнүгүп-өсүү айкын көрүнүп турду. Атаганат...

Бишкек – Алматы – Бишкек.



*Бордоштордун балдар
адабиятынан*



**Азат
АКИМ**



АК САРАТАН

Эл агасы Молдахмет Каназга арнаймын.

Кечээ караңгы кирери менен Ерзат керебеттин алдына төшөгүн салып, жаздыгын жазданып, таттуу уйкуга кирген эле, адаттагыдай коңшу бөлмөдөн чыккан атасы бүгүн да аны таң ата эрте ойготту:

– Ерзат кайда? Сыртка чыгып кеткен жокпу? – деди таңданып.

Ошол убакта бешинчи класста окуган Ерзаттын агасы Бекзат сөөмөйү менен жаңсап, жашырынып жаткан Ерзатты атасына көрсөтө берди.

– Ийинге кирген чычкандай болуп жаткан жерин кара, – деп күлгөн атасы аны бутунан тартып, керебеттин астынан сууруп алды. Ага кошулуп күлгөн апасы:

– Муну кайдан үйрөнүп жүрөт? – деди күлүп.

Үчүнчү класста окуган Ерзат бети-колун жууп келип, дасторконго отурду. Бир чыныдан жүгөрү жармадан ичип болгон соң, атасы, агасы Бекзат болуп бакчага барууга камынышты. Бакчаны жыл сайын Кара-Арыктын сол капталына эгип жүрүшөт. Кыш бою азык боло турган жашылчанын түрлөрүн, коон-дарбыз отургузушат. Бакчанын аягы Узун-

АКИМ Азат – 1951-жылы Казакстандын Кызыл-Ордо облусунун Казалы районунда туулган. Абай атындагы Казак педагогикалык университетинин тарых факультетин бүтүргөн. «Арай-Заря» журналында, КазТАГ агенттигинде, Казакстан Республикасынын Парламентинин Мажилисинин аппаратында иштеген.

1998-жылыдан баштап дипломатиялык кызматта. Бир нече жыл Казакстандын Кыргыз Республикасындагы элчилигинин кеңешчиси болду. Азыр Казакстандын тышкы иштер министрлигинде кызматта. Өспүрүм курактагы балдардын турмушуна арналган бир топ адабий чыгармалардын автору.

калаа шаарчасына бара турган таш жолго чейинки аймакты ээлеп жатчу. Жайында болсо жүгөрү, күн карама, шыпыргы бой көтөрүп, гүлдүү өсүмдүктөр жарышып гүл ачып, айлана тим эле ажайып кооздукка бөлөнүп, бакчага бала-чака кирип кетсе, алардын үндөрү гана угулуп, өздөрү көрүнбөй кала турган.

Азыр көктөм. Чөптөр эми гана кылтыйып чыга баштаган. Азырынча бак-дарактар да тартайып жылаңач. Алтай өзөнүнүн тушунда, тээ алыстан чубалган жүк ташуучу поезд көзгө түштү. Балдар чоң шаарларга кетип бара жаткан жолоочулардын поезддерине суктанып карап калыша турган. Анан калса, өздөрү да качандыр бир кездерде ошолордой болуп, алыс сапарга чыгар күндөрдү ашыга эңсеп жүрүшчү.

Атасы күндөгүдөй эле алачыктын эшигиндеги кулпуну ачып, күрөк, кетмендерди сыртка чыгарды. Бекзат менен Ерзат көчөт отургуза турган эки жөөктүн башында, колдоруна күрөктөрүн кармап, атасынын белгисин гана күтүп турушту. Анткени жөөктү ким биринчи күрөктөп бүтсө, ошого жыйырма тыйын байге берилмек. Ал кезде жыйырма тыйынга эки балмуздак алууга же, балдарга арналган киного эки ирет кирүүгө болор эле. Энесин тарткан Бекзат жашы улуу болгону менен бою жай өсүп, анын жанында Ерзат атасы сыяктуу бою узун, ошондуктанбы улуураак көрүнөт. «Баштагыла» деген ышкырык белгини угар замат балдар бири-бирине жалт карап алып, анан жумушка чапчаң киришип кетишти.

Алардын атасы райондук милиция бөлүмүндө кызмат өтөйт. Сержант деген наамы дагы бар. Кызматына байланыштуу канына бүткөн адат болуп калгандыктанбы, айтор, тартипте темирдей бекем сактаганды жактырат. Көк чөптөрү дүркүрөп өсүп келе жаткан бакчага танапташ чабындыга атасы Аймен Кара-Арыктан суу жыгып, тегиз жердеги шалбааны сугарган соң, арыктын башын бекитип, бир топтон кийин балдарына келди.

Ерзат өзүнө тиешелүү жөөктү жанталаша казып бүтүп эс алганы олтура кетти. Бекзаттын үлүшүндө күрөктүн сабындай гана жер калыптыр, ал атайын шашпай кыймылдап жатты. Анан атасы колундагы шиш таяк менен биринчи Ерзат күрөктөгөн жерди, анан Бекзаттын оодарган аянтын сайгылап көрдү да, корутунду сөзүн айтты.

– Ерзаттын марага биринчи болуп жеткени чын. Бирок анын кээ бир жерлеринде топурактары майдаланбай, кесек бойдон калыптыр. Ал эми Бекзат казган жөөктүн топурактары упадай жумшак, майда болуптур. Ошондуктан, экөөңө тең он тыйындан берем, – деп атасы өз бүтүмүн чыгарды.

Талашканда эч нерсе чыкмак эмес. Экөө тең он тыйындан алып, күрөктөгөн жердин топурактарын кайрадан тырмоок менен тырмап майдалап, чөптөрүн тазалап чыгышты. Эми бир жумадан кийин топу-

рак жакшы калыбына келсе, картошканы отургузганга киришишет. Анткени жылыга май айынын башында ар түрдүү жашылчалардын, коондарбыздын үрөнүн эгип башташат.

Кетмен, күрөктөрдү тазалап, өз ордуларына коюп, жыйнаштырып бүткөндө сааттын жебеси жетиге келип калыптыр. Эртең мененки төрттө уйкудан турган балдар бүгүнкү жумуштарынан кутулгандарына сүйүнүп, ойногонго куунак киришти.

Алардын атасы болсо ойго чөмүлүп келе жатты. Ал эрте үйлөнгөн. Жубайы араларын бир-эки жаштан төрөп, беш балалуу болушкан. Бешөө тең уул. Азыр алтынчысы да жарык дүйнөгө келээрине аз калган. Тунгучу Бекзат, кийинкилери Ерзат, Еркнат, Ерсары, Еркозы. Жакшылап сабак окууга жетишип-жетишпей, ал турсун башка балдардай болуп кененирээк ойной албаган улуу балдары Бекзат менен Ерзатка боору ооруйт. Бирок «кыска жип күрмөөгө келбейт» дегендей, балдарына жардам бер дебеске аргасы жок. Анткени жалгыз өзү бардыгына жетише албайт.

– Бери келгиле! – деп Аймен эки чоң уулун чакырып алды.

– Силер эми чоң жигит болдуңар, ага бөбөктөрүңөргө кошулуп мен да кубанып жатам. Ушул жылы буюрса, экөөңөргө бир велосипед, ар биринерге костюм, шым алып берем. Анүчүн Кемелбайдын беш миң кирпичин акчасына куюп беришибиз керек. Ушуга макул болосуңарбы?

– Макулбуз! – деп экөө бирдей жооп берди.

Аймен көңүлү көтөрүлүп, экөөнү бирдей катар тургузуп: «Мен белги бергенде, тээтиги жерге чейин жарышкыла», – деп балдарынын дареметин көргүсү келди. Ышкырыктын үнүн укканда, экөө тең жүгүрүп жөнөштү. Ерзат алды-артын карабай безип бара жаткан. Кара жыгачтын тушуна барганда гана Бекзаттын жарым жолдо бутуна тикенек кирип, аны араңдан зорго алып, аксап келе жатканын көрдү.

Капталдан Пиралы кожонун курбалдаш эки баласы көрүндү, күндөгүдөй музоосун чөпкө аркандоого бара жатышыптыр, саламдашкан түр көрсөтүштү. Аларга музоосу отко жеткенче ээ-жаа берчүдөй эмес. Чубалган узун арканын тырмыша кармаган Абуталип менен Елтай музоосунун ала качканына көнүп, дегдеңдеп кетип бара жатышты.

«Жалгыз ушул музоону адырга алып барып отко коюшат да, кайра келишет. Болгон жумушу ушул. Кандай жыргал!» – деп ойлоду Ерзат.

Атасы катарлашып келе жатып, балдарына сабактан кийин эки-үч партия шашка ойношорун айтты. Атасы алардын кимиси утса ошого он тыйын бермей болду.

– Бая күнкү он тыйыныбызды бербейсизби, – деди Бекзат атасына жоодураган көздөрү менен карай үмүттөнө.

– Кагазга жазып койгула. Айлык алганда эсептешибиз, – деген жооп алышты балдары.

Бекзат Ерзаттын сол жак ийинине таянып алып басууну каалап келе жатты. Ошентсе, бутунун ооруганы жанына анча батпай тургандай сезилет. Акыры ийнин таянганда инисинин үн-сөзсүз макул болгонуна ичинен ыраазы боло көңүлү эргип, ага жибип кетти. Ичинен «Атам велосипед алса, ушу Ерзат кызыгын көрсүн. Мен да анда-санда тебермин. Бирок сурагандарга велосипед Ерзаттыкы деп айтам», – деген чечимге келди.

Үчөө үйгө жеткенде биринчи класста окуган иниси Еркнат самоорго отун жарып жатыптыр. Балта менен чапкан сайын улам отуну тайып кетет. Бекзат колуна балтаны алып:

– Жыгачтын бир жагын бутуң менен басып тур, – деди дагы отунду кантип жаруу керектигин акырын түшүндүрдү. Андан кийин самоордун түбүн узун зым менен чукуп, күлүн түшүрүп, өзү жарган үч-төрт кургак отунду салды эле, түтөп, быкшып аткан самоор бир заматта дүрүлдөп күйүп чыкты.

Саат сегизде мектепке бара турган балдар шашып-бушуп кийинип, өз мектептерине кетти. Жумушу саат тогузда баштала турган атасы жанында отурган Еркнатты эркелетип ойнотуп жатты. Ал эми апасы эртеңки тамак-ашты даярдап, дасторконду жайганга киришти.



Ишемби күнү Бекзат менен Ерзат темир жолдун нары жагында жашаган агайын туугандарын Ерсарынын сүннөт тоюна чакырышып, кайтып келатканда Пауединдин сыртынан караганда дат баскан темир-терсектен тургузгандай көрүнгөн үйүнө келишти. Эл Пауединди көзү ачык-оюя адам санайт. Ал алыс-жакындан келген оруу-сыркоо адамдарды эмдейт. Бекзаттын сунушу менен чочулай ошол үйдүн короосуна киришкенде, узун мойнун созуп, калдайган кош канатын жайып айкырган каздын эркеги балдарга тап берди.

Пауедин бет аарчынын бетиндей болгон жалгыз көздүү үйүнүн терезесинен: «Көзине!» – деп катуу кыйкырып жиберди. Ошондо сыйкырдуу сөздү уккан сымал каз селт этип, ордунда катып калды. Экинчи ирет «Изет» дегенде тайган ити каздын жанына барып көшүлүп жата кетти. Таң калычтуусу ити үргөн жок. Каз козголгондо ит анын алдынан тороп, кепесине камап, тиши менен илгичин илип, эшигин жапты.

– И, балдар, жол болсун! – деди Пауедин. Анын көздөрү чүнүрөйгөн, бирок өткүр экен. Ерзат тил-оозу байланып калгандай үн-сөзсүз туруп калды. Жанагы сөздөр ит менен куштун ээсинен башка адамдар билбеген купуя аттарыбы? Ал терең ойго түшүп кетти. Бекзат алдыга бир кадам таштай үн катты.

– Ата, саламатсызбы, быйыл бизди эмне күтүп турганын айта ала-сызбы?

– Жай келип, саратан болгондо үй-бүлөңөрдө жакшы жаңылык болот. Гайип-Ирен, Кырк чилтен колдосун силерди!..– деп, сырдуу киши сөзүн чорт үздү.

Алар үйлөрүнө келген соң, чай ичип отурганда көргөндөрүн ата-энесине айтып беришти. Атасы да илгери болуп өткөн бир окуяны эсине түшүрдү. Кайсы бир жылы эл-журтту алдап күн көрүп жүрөсүң деп Пауединди Чыныбек деген жаш милиционер кармап алып, желкелеп милиция бөлүмүнө алып келиптир. Милициянын оозунан ак ит кирип, көк ит чыгып, тергеп-тескеп жатканында, башчысы кокусунан кирип калып, жазыгы жок аксакалды коё берип жибериптир. Ошондо эшикке чыгып бара жатып, Пауедин Чыныбекти ымдап чакырып, мурдуна бир чертип кетиптир. Ошондон көп узабай Чыныбектин мурдунан бир чака кан агып, өлүмдөн калганына элдин баары күбө болгон.

Жаз алды менен бакчада көчөт отургузууга киришкен балдар улуулардын баш-көз болуусу менен биринчи жөөккө кеч күздө быша турган ашкабак тигишти. Кийинки эки жөөккө болсо анделектин, коон-дарбыздын ар кандай түрлөрүн отургузушту. Кийин алар бышканда күлабы жана чытырак коондон апасы коон как жасайт, казанда аябай кайнатылган ширин анделектен коон курут да даярдайт. Жөөктөрдүн башындагы алачыктын жанынан эки сап даярдап, алгачкысына пиязды, экинчисине эч бир бош жерин калтырбай сабиздин уругун эгишти. Андан кийинки эки жөөккө картөшкө, акыркысына болсо, бадыраң менен помидордун көчөттөрүн отургузушту. Жөөктөрдүн калган жерине жүгөрүгө кошуп, күн караманын, шыпыргынын уруктарын себишти. Ушундай жумуштар менен бир жума бою бакчада алек болушту. Эми андагы кереги жок отоо чөптөрдү гана жулуп салуу калды. Анан мезгил-мезгили менен сугарып, карап турса бакча тим эле кулпуруп көркүнө чыгат.

Ерсары иниси сүннөткө отургузулгандан кийин ал бир жумадай кичине кыйналгансып жүрдү. Бирок он күн дегенде эле куландан таза таптак секирип, ойноп кетти. Ал тургай атайын кийип жүргөн узун көйнөгүн да чечип салды. Май айынын жыйырмаларынан баштап балдар жайкы каникулга чыга башташат. Туура жүз күн эс алышат. Сууга барып, кайырмак салып, балык кармашарын эстешкенде, кубанычтары койнуна батпайт. Балдар каникулга чыккан күндүн эртеси эле, Аймендин үй-бүлөсү райондун борборундагы үйлөрүнөн бакчанын башындагы алачыкка көчүштү. Көрпө-төшөк, чиркейден коргоно турган тор көшөгө, тамак ичкенге азыраак идиш-аяк сыяктуу күндөлүк турмушка керектүү гана буюмдарын алышты.

Үйдүн эң кичүүсү Еркозы менен андан эки жаш улуу Ерсары эртең менен эрте уйкудан ойгонуп бакчанын башындагы күн шооласы алгач

түшкөн жакка барышат. Бүгүн да Ерсары эки көзүн тең бекем жумуп алган калыбында эч кыймылдабастан ойлонуп отурду. Анын отурушу Бекзатка кызык көрүнүп, ал:

– Эмне тууралуу ойлонуп жатасың? – деп сурады. Анда деле тоо козголсо дагы кыймылдабаган Ерсары үн катпады.

– Бир нерсени ойлоп жатасыңбы? – деди Ерзат да танданып. Анан эле экөөнө жинденген Ерсары:

– Атама айтам!– деп, капасынан катуу кыйкырып жиберди.

– Жөн отургула, Сарыга тийишпегиле, – деди апасы балдарына токтоо.

Түш болуп калган мезгилде өнгүл-дөңгүлдөрү көп кара жол менен үч дөңгөлөктүү мотоциклин шашпай айдап келе жаткан атасын көргөн Бекзат, Ерзат, Еркнат адаттагыдай эле биринен бири өтүп жарыша чуркап жөнөштү. Үч баласын тең жанына отургузуп алган Аймен короонун жанына келип, мотоциклин кайра-кайра дүрүлдөтүп барып анан токтотту.

Колу-башын жууп, жайбаракат келип отуруп, беш миң кирпичти куюп берүүгө убадалашып, Кемелбайдан жүз сом акча алып келгенин айтты. Балдарынын апасына акчаны сунуп жатып: «Түйшүктүн баары ушул Бекзат менен Ерзатка түшөт. Ушуну экөөнүн кийим-кечесине жумшайсыңбы?» – деп сурады. Назикен:

– Жүз сомду кайсы жырткыч-тешигиме жеткизем. Карыздарыбыз бар, аларды төлөө керек. Андан башка үйгө ун, кант, чай, азыраак май алышыбыз керек болчу, – деди күйөөсүнө таарыгандай үн менен.

Балдардын атасы үндөгөн жок. Ерзат капалангандай түр көрсөтүп, ичкен ашынын идишин көмкөрүп койду да, эшикке чыгып кетти. Велосипед алуу ал үчүн кыялындагы жетпеген жөн эле максаты болуп калгандай сезилди. Аны алмак түгүл эски кийимдерин кийип жүргөнүнө капаланды. Анткени өткөн жылы да элдин кирпичин куюп, акча табышкан. Бирок аны менен эле алардын турмушу оңолуп кеткени жок. Ал эми бакчанын, мал азыгы болгон чөптү оруп-жыйноонун мээнетин айтпа!

Бир маалда Еркнат келип атасы менен апасынын чакырып жатканын айтты. Көрсө, алар ары ойлонуп, бери ойлонуп Бекзат менен Ерзат экөөнө көйнөк, шым алып берели деп бир чечимге келишиптир. Аны уккан Ерзаттын сүйүнгөндөн көздөрү балбылдап жаркырай түштү. Атасы менен агасы болуп кирпич куя турган жерге келгенде, жаңы кийим киерин элестетип, ырдап жиберчүдөй кудундап жатты.

Жазда дайранын ашып-ташкан суусу дайыма коркунуч туудурат. Мындан он чакты жыл мурда ири жана чакан мекемелердин жумушчулары бардык мектептердин окуучулары менен биргелешип тиги тосмону биригип көтөрүптүр. Кийин дарыядагы суунун деңгээли төмөндөп кеткенде, бардык мекемелер да, үй курабыз деген эл-журт да тосмонун

тегерегин чукуп казып, саздын чымын жаз бою ташышчу эле. Атасы кыдырып чыгып, кудук казууга ыңгайлуу жерди тапкандай бир саамга ойлонуп, анан күрөк менен жерди тегеректеп сызып белгиледи да, балдарына табыштап өзү жумушуна кетти. Эки бир тууган бири чарчаганда экинчиси иштеп, кудукту кезектеше казып жатышты. Кудук улам тереңдеген сайын ичинен сыртка топурак ыргытуу кыйындай баштады. Бою узунураак Ерзат эң соңунда эки күрөк ыргытып барып токтоду. Түш ооп бара жатканда ишинен кайткан атасы жумуш кийимин кийип, адамдын бою менен тең тереңдикке чейин казып таштады. Кудуктун түбүнөн суу чыга баштаганда, ылайды чака менен сузуп төгүп, акыры үстү-башы бүт ылай болуп сыртка чыкты.

Атасынын мотоцикли менен Кара-Арыкка келишкен балдар сууга быйылкы жылы биринчи ирет түшүп, жыргап эле калышты. Атасы жумуш кийимин сууга чайкап алды. Үстү-башын самын менен жууп жатып, ал балдарына эртең күн менен кошо турушарын айтып, эртерээк жатып эс алышы керектигин эскертти.

Кеч кире баштаганда үйдүн тегерегин чымын-чиркей жоодой каптайт. Тынчы кеткен үч-төрт кой менен эчкинин шамал урган жагына кургак тезекти түтөткөн соң, алар жоошуп калды. Чиркей кире албай турган чакан көшөгөгө Бекзат, Ерзат, Еркнат менен Ерсары төртөө жайгашты. Жатууга даярданып жатып, Еркнат эртең күчүк алып келе турганын кеп кылып калды. Бекзат инисинин күчүктү эркелетип, аны менен ойноорун көз алдына элестетип, кызыга сурай баштады:

– Аны кайдан аласың?

– Шапатайдын ити тууптур, күчүктөрүнүн бирөөсүн мага бере турган болду.

– Атын не деп коёсуң?

– Билбейм. Силер коюп бергилечи!

– Көк Кашка болсун, – деди Ерзат. Алардын бир жыл мурун картайып өлгөн итинин аты да Көк Кашка болчу.

– Жарайт! – деп Еркнат агасынын тилегин буйрук сыяктуу кабыл алды. Алардын күчүк жөнүндө сөзү бүткөндө Бекзат:

– Еркнат, сен биринчи чейректи канча деген баалар менен аяктадың? – деп калды.

– Жакшы баа менен да.

Ерзат жаздыктан башын көтөрүп:

– Кайдагы жакшы. Бир дагы бешиң жок. Жалаң үч менен төрт алып жүрсөң, – деп өктөм сүйлөдү.

Бекзат болсо адатынча сабырдуу:

– Келерки жылы жакшылап оку, сенин акылың бар эмеспи, жарайбы!

Булардын кайым айтышын уккан атасы балдарына сөздү токтотууну буюрду эле, балдары дароо үн чыгарбай уйкуга киришти.

Агарып аткан таң менен бирге балдар да уйкудан ойгонушту. Суу тосмо жакын болгон соң кыш куя турган эки калыпты, кыргызчы, чакаларды, кетмен-күрөктөрдү алып жөө кетишти. Казылган кудук түнү менен сууга толуп калыптыр. Атасы ылай чылоо үчүн атайын жерди даярдай баштады. Ал эми Бекзат менен Ерзат чакаларын алып атасы дайындаган жерге суу ташып куюп, андан соң атасына кошулуп ал жерге топурак ташышты. Кыш куя турган жайды тазалап, тегиздешти. Анын ортосунда ылайга жабышпасын үчүн жыгач калыптар менен кыргызчтарды кудукка ыргытып, сууга салып коюшту.

Түштөн кийин балдар атасынын мотоцикли менен шаарчанын сыртындагы Алтайдан эки мүшөк кум алып келип түшүрүштү. Ылай абдан ачыган экен. Ерканат ылайды четинен бөлүп алып, ийлей баштады. Бекзат менен Ерзат болсо калыптын ичине ылай жабышып калбоосу үчүн, анын ичин кум менен шыбап, тазалашты. Анан ылайдан калыпка уруп салып, бөксөлөрүн толтуруп, ашыгын кыргыз менен сүрүп таштап жатышты. Ерканат кыш куюуга биринчи жолу катышып жаткандыктан, жетишпей жатты. Ошентсе да, аны Бекзат агасы билмексен болуп мактап койду.

– Ерзат, карачы, Ерканат жумушка жарап калыптыр. Кечинде барганда ата-апабызга да айталы. Алар кубанып калышсын.

– Мага дагы кийим алып беришсинчи? – деди Ерканат көңүлдөнүп.

Ерзат сөзгө аралашып:

– Сага Бекзат агандын, анан менин эски кийимдеримди кыскартып, кичирейтип берет, – деди.

Балдар ошол күнү үч жүз кыш куюшту. Дагы да ылайды жууруп эртеңкинин камын көрүштү. Үйлөрүнө кетишеринде, желге кургап, тоборсуп калсын деген ой менен куйган кыштарын кырынан кылып тизип коюшту.

Кудуктагы суудан тайпагай жыгач челек менен суу алып, жуунуп-чайканып, алачыкка келишти. Ал учурда апасы дасторконун жайып балдарын күтүп жаткан. Аларды көрөрү менен айланып-кагылып чайга чакырды. Чай менен жеңил тамак ичишкен Ерзат менен Ерканат дароо уйкуга киришти. Аябай чарчашкан экен. Аталарын тосуп алууга да жарашкан жок.

Алгач Ерзат таң атпай төшөгүнөн турду. Баары бир көп өтпөй ойго-тоорун сезип, өзү эле кумгандагы суу менен жуунуп кирди.

– Ерзатсыңбы, тигилерди да тур де, – деди атасы.

Бир чыныдан жарма ичип алган балдар атасынын мотоцикли менен кыш куя турган жерге келишти. Түнү менен тоборсуп калган кыштарды он-ондон жыйнаштырып, кыш куя турган аянтчаны бошотушту. Атасы менен Ерканат ылайды тоголоктошту. Ал эми Бекзат, Ерзат экөө жарышып, заматта эки жүз кирпичти куюп салышты. Кечээ ылайдан аз жууруп, ачытып кетишкен экен, баары жабылып дагы ылайдан даярдап коюшту.

Пирали кожонун балдары Елтай менен Абуталип экөөсү музоосун аркандоого келе жатканда булар жумуштарын аяктап калышкан болчу.

Атасы түштөн кийин кыштарды басып, дагы топуракка сууну таштап, ачытып коюуну кайра-кайра табыштап, мотоцикли менен бакчанын башындагы алачыкка кетти. Жуунуп-таранып алып жумушуна бармак. Балдар болсо Кара-Арыктын суусуна түшүүгө болор жерин көздөй бет алышты. Атасы аларга тосмонун үстү менен эмес, ыраак да болсо этеги менен баруу керектигин айткан.

Тери-терсек жыйнай турган жана аны иштетүүчү ишкана шаарчадан алысыраак, ошол ишкананын жанында күчүктөгөн иттер бар, атасынын эскертип жатканы күчүктөрүн кызганган дөбөттөр адамга кол салуудан да кайра тартпайт эле. Бекзат баш болгон балдар ага эрегишкендей эле тосмонун үстү менен келе жатышкан. Тиги мекеменин туташ, узун дубалынын түбүндөгү калың бадалдын арасынан ийин казып алган эки чоң канчык аларды көрө сала атып чыгышты. Көздөрү кызарган, жаалданган күрсүйгөн иттер кол салуудан тартынаар эмес, Ерзат жерге эңкейип, колуна бир нерсе алайын деди эле, ит жүндөрүн түксүйтүп, коркунучтуу ырылдады. Жүрөктөрү түшкөн балдар бири-бирин бекем кармап, капталдаган бойдон четтеп, акыры качып жөнөштү. Алар узап кеткенге чейин иттер артынан жан алы калбай үрүп жатышты.

Кара-Арыктын суусу тим эле туптунук. Адамдын бою менен тең терең көлдүн тунуктугунан анын түбүндөгү майда таштардан бери дапдаана көрүнөт. Балдар жумуш кылганда кийген кийимдерин бир сыйра сууга шапшый чайкап, күнгө жайып коюшту да көпкө чейин түшүштү. Бекзат Еркнатка сууга сүзүүнү канча үйрөтсө да, ал үйрөнө албай койду. Аны өз алдынча коё берсе болду, дароо чөгүп кетет. Бекзаттын ачуусу келди.

– Быйыл кантип болсо да үйрөн, сени менен тең балдар Кара-Арыктын аркы бетине чейин сүзүп жүрүшөт, – деди ал инисине.

Бирок Еркнаттын кийинки жумада эле өрдөктөй болуп сууга секирип, эркин сүзүп кетерин эч ким ойлогон да жок.

– Үйрөнөмүн! – деген иниси кайра эле оозуна суу киргизип какап-чакап, дагы чүмүп кетти.

Балдар үйлөрүнө күн так төбөгө жакындап калган маалда барышты. Апасы кыштарды желге кургагыдай кылып өзү эле тизип коёрун айтып, балдарына эс алып алгыла деди.

Биртикеден соң Ерзат эшикке чыкса, алачыктын көлөкөсүндө Ерсары кабагы бүркөө, алда неге капалангандай болуп отурган экен.

– Не болду? – деди кичинекей инисине жалооруй.

– Балык урду, – деп Ерсары ыйлап жиберди.

– Сени урган кандай балык экен ал?

– Урдурган жеринди көрсөтчү, – деп сөзгө Бекзат аралашты. Ерсары байкесине бетинин сол жагын көрсөттү. Чын эле анын бетине балыктын куйругунун изи түшүп калыптыр.

– Кана, кайсы жерден урду? Бизди ошол жерге алып барып көрсөтөсүңбү? – дешти агалары кызыгып.

Кечээ алардын атасы бакчаны сугарган болчу. Ерсары ошол коон-дарбыз эгилген жөөктүн суусу соолуй элек арыкка агаларын ээрчитип келди, арыктын суу саркындысы жыйылып калган казандай чуңкурду колу менен жаңсап көрсөттү. Мына, укмуш!.. Арыктын түбүндөгү суунун ичинде куйруктарын булгалактап үч чоң сазань сүзүп жүргөн экен. Кубанып кеткен Бекзат кыйкырып да жиберди. Эрзат экөөлөп алектенип жатышып, балыктарды зым менен сайып кармап чыгышты. Алачыкка алып келип апасына бергенде, ал кубанып: «Кудайымдын бизге деген ырыскысы болсо керек», – деп кечкиге камыр кошуп, даамдуу кылып тамак даярдаарын айтты. Жок жерден олжолуу болгон балдар бакчанын бир дагы арыгын калтырбай кыдырып чыгышты. Бакчадан эч нерсе таппаган соң, алар колдоруна бирден чака алып, Кара-Арыкты көздөй жөнөштү. Айылга суу жыга турган башкы арыкты тинтип жүрүшүп дагы жарым чакадай балык кармашты. Кубанычтары койнуна батпаган бир туугандар алачыкка келген соң, тегеректеп отуруп колдоруна бирден бычак алып, балыктарды союп, ичи-тышын тазалаганга киришти.

Алар түшкү уйкудан ойгонгондо апасы төрт-беш картошка кошуп балык кууруп коюптур. Балдар балыкты тим эле, тамшанып-талашып жеп алышты. Андан соң балдардын чоңдору Ерманат, Бекзат, Ерсары үчөө кайрадан кыш куюуга жөнөп кетишти.

* * *

Беш миң кышты куюуга жыйырма күндөй убакыт кетти. Анын арасында балдар чарбактагы отоо чөптөрдү жулуп-жыйноо менен алек болушту. Алар тиккен коон-дарбыздар ар кай жерде үч-төрттөн кылтыйып калган эле, алардын ар бир түбүнөн ирдиктүү экөөнү калтырып, калгандарын жулуп салгандан кийин коон-дарбыздар жалбырактарын жайып, күн сайын чоңоюп бара жатты.

Жекшемби күнү балдардын атасы базардан эски велосипед сатып келди. Анын эки дөңгөлөгү, анан темири эле калыптыр. Ошондой болсо да балдар аябай сүйүнүштү. Ерзат болсо бир аз бош боло калса эле кыш куйган жердин жанындагы түз жерге барып, велосипед тепкенди үйрөндү. Тепкенди жакшы билген Бекзат иниси жыгылып кетпесин деп жанында кошо жөлөп-таяп жүрдү. Атасы дагы бир кишинин беш миң кышын куюп

берүүгө убадалашып, алдын ала дагы жүз сом алган экен. Көрсө, ошонун он беш сомуна балдарга эски да болсо велосипед сатып келүүнү туура көрүптүр. Качан сентябрда окуу башталмайынча балдарда тыным жок. Күнгө күйүп, шамалга торсуп, кабыргалары кайышса да кирпич куюуну токтотушкан жок.

Ал эми сентябрда окуу башталган кезде бакчанын жанындагы чөпкө орок салынат, аны бир апта бою оруп, көк чөптү күнгө жайып кургатышат, андан кийин аларды боолап, шаарчадагы үйлөрүнө ташып жеткиришет, иш бүткөнчө атасы эч тынчтык бербейт. Бакчадагы жашылчалар бышкан маалдын убарасы да аз эмес. Күздүн суук күндөрү башталганча, айтор, тыным болгон жок. Бир күнү Ерзат байкеси менен обочодо сүйлөшүп отуруп:

– Мен кышты жакшы көрөм, – деди шаабайы суз.

– Кышты ким жаман көрсүн, – деди Бекзат.

Бул сөздөрдү эмне мааниде айтып жаткандарын ичтеринен айттырбай түшүнгөн бир туугандар күлүп жиберешти. Анткени кыштын күнү Назыкең апасы эт менен сабиз кошуп күрүч басарда, бир жумада бир-эки жолу сок билек менен күрүчтү актап жардам бергендери болбосо, калган убактыларында сабактарын даярдашат. Курбалдаш достору менен жолугуп, ойноого да убакыттары кенен эмеспи.

Велосипед сатып келген жекшемби жана анын эртеси дүйшөмбү күндү да атасы дем алуу күнү деп жарыялады. Дүйшөмбү күнү балдар Кандуу-Өзөк суусунун жайык жээгине велосипед менен барышты. Ал бир топ алыс жер, ишемби, жекшемби күндөрү шаарчанын жаштары ушул жердеги жайык жээкке келип эс алышар эле. Өзөндүн эки капталында балыкчылар балык кармайт. Кандуу-Өзөк Кара-Арыктай эмес, анын жээги тим эле алтын сыяктуу сары кум. Жайык жээк абдан кенен, суусу болсо жээктен алыстаган сайын тереңдей берет. Балдар жээкке жакын сууга түшүп, ойношот. Эс алууга баргандардын айрымдары жел толтурулган дөңгөлөктөр менен тээ, бир топко чейин акырындан сүзүп барып кайра келишет.

Бүгүн дүйшөмбү болгондуктан, эл анчалык көп эмес. Кубанычтуусу, алар турган көчөдө жашаган балдар да келишиптир. Баарысы кошулуп, бирге чер жазышты. Сууга түшкөн Ерзат чоңураак балдардын көлдүн аркы жээгине сүзүп баратканын көрүп, намыстанып, алардан калгысы келген жок. Байкеси Бекзатты издеди. Бирок аны көрө албай койду. Ал Кандуу-Өзөктү ары-бери эркин сүзүп өтөт. Балким, агасы аркы бетте жүргөн чыгар. Балдар менен кошо жарышып, сүзүп келе жаткан Ерзат суунун дал ортосуна жеткенде буту карышып, чарчап да калды. Артка кайтайын деди, бирок жээктен да бир топ алыстап кеткен эле. Элеңдеп эки жагын караса эч ким көрүнбөйт. Көзү караңгылап, өзүн жаман сезип баратты. Ошол учурда өзү окуган мектептин 8-классында окуган

Камза деген коңшу бала жанынан өтүп бара жатыптыр. Аны көрө коюп сүйүнгөнүнөн:

– Камза байке!– деп катуу кыйкырып жиберди. Жанына заматта жетип келген Камзанын мойнуна колдору ороло түштү. Ага жармашып алып жээкти көздөй бир топ сүзгөн соң, Камза:

– Кандай, эми жакшыбы? Эмне, жүрөгүң түшүп калдыбы? Коркпо. Бир колуңду бер дагы мени менен жанаша бутуңду шарпылдатып сүзө бер, – деди кубат бере, жан тартып. Алар аркы жээкке чыкканда инисин көрө коюп жете келген Бекзат эси чыгып, таңдана:

– Сен каякта жүрөсүң? Көлдүн аты Кандуу-Өзөк экенин унутуп калдыңбы? Далайдын башын жуткан суу го бул, – деп кейип, кандайча урушуп жибергенин өзү да байкабай калды. Ерзат күнөөлүү боло башын жерге салып үндөгөн жок. Ошол учурда экөөнүн жанына Камза келе калып кепке кошула кетти:

– Үйрөнгөнү өзүнө жакшы. Ушинтип барып анан үйрөнүп алат да. Эми тигил жээкке өтөрдө, экөөбүз эки жагынан сүзүп барабыз, – деди.

Үчөөлөп сууда баратып, Камза Ерзатка шашпай сүзүүнү кайра-кайра эскертти. Чынында шашылып, жанталашып сүзгөн адам суунун ортосуна жеткенде чарчап, өпкөсү көөп кетет. Экөө эки жагынан улам-улам:

– Чарчаган жоксунбу? – деп сурап коюшат.

Көп балдар менен кысылышпай, ыргагы менен сүзүүнүн артыкчылыгы болсо керек, Ерзат чарчаганын сезбеди. Сүзүп келе жатып бир мезгилде Камза суунун үстүнө колу-бутун кере таштап, калкый жатып калды. Не сыйкыры бар болду экен деп ойлоду Ерзат. Жерде жаткандай эле көшүлүп жатканын көрүп таң калды. Анан Камза кийинчерээк ушинтип суунун үстүндө чалкалап жатканды да үйрөтөрүн убада кылды. Сууга антип жатсаң, эс алып алат окшойсун. «Көз – коркок, кол – баатыр» деген чын эмеспи. Ерзат аркы жээкке эч кимдин көмөгүсүз эле сүзүп чыкты.

Балдар ал күнү алачыкка күндүн аптабы кайткан соң келишти. Орто жолдо кыш куйганга ылай ачытып даярдап да коюшту. Үйдүн кенжелери Ерказы менен Еركانат багып алган күчүктөрүнөн көздөрүн албай, ошону менен алек болуп жатышкан экен. Бирок экөө тең жаман бир иш кылып койгонсуну үндөшпөдү.

– Дагы балык урдубу? – дешти агалары.

Тигилерден эч үн-сөз жок. Ооз да ачышпады. Алардын антип отургандарынын себеби, аталары келгенде белгилүү болду. Көрсө, экөө бакчадагы көз тийбесин деп жалбырак менен жаап койгон жаңы эле түйүлгөн коонго кызыгып кетишип, эч ким жокто тиштеп, жеп көрүшкөн экен. Балдарынын жоругуна боору эзиле күлгөн атасы ошол коондорду амал жок үзүп келип, балдарына берип жатып:

– Коон эртели-кеч бышат. Баарын силер жейсиңер. Ага чейин сук артып, көп карай бербегиле, антсеңер коон өспөй калат, – деп эскертти.



Келерки күнү балдар уйкудан кеч турушту. Аларды эч ким ойготкон жок. Себеби эшикте шатыратып жамгыр жаап жаткан эле. Аба ырайы мындай бузулуп турганда иштешпейт. Эшикке чыгып, сыртта калган жумушка кийчү жаман кийимдерин, мешке, самоорго жага турган тезек-отундардан өйдө үйгө киргизип коюшту. Апасы бакчадагы бадырандын алгачкы түшүмүнүн жакшыраактарын терип алып, баштыкка салып алып базарга жөнөдү. Анткени бир-эки аптадан соң алардын баасы арзандап кетет. Бадыраң азыр баа болуп турганда, базардагы сатуучуларга өткөрө коюп, күндөлүккө керектүү нан, чай ж.б. алууга пул кылып келүүнү ойлогон Назикен тыштагы жаанга караган жок.

Балдардын кубанычында чек жок эле. Алар убактылуу болсо да, кыш куйгандан кутулуп жатышпайбы. Түнөргөн асмандан чагылгандын катуу добушу чыккан сайын Бекзат менен Ерзат жарыша күлүп, нөшөрлөп төгүп жаткан жамгырдын алдына чуркап чыгып бийлеп жүрүштү. Аларды көргөн Еркнат да кийимдерин дырдай чечип салып кошулду. Үчөө кыйкырышып жаан жааганда айта турган ырды:

Жаа, жаа жамгырым,
Жамгыр менен жер көгөрсүн.
Жерден ырыскы издеген эл көгөрсүн! –

деп кайталап айтып жатышты.

Жамгыр токтобой эки күн жаады. Кээ-кээде гана жылт этип күндүн көзү чыга калганы болбосо, жамгыр токтоосуз чакалап жаап турду. Күн күркүрөгөн сайын Бекзат:

– Бисмилля, – деп Жаратканга жалынган болот. Аны туурап инилери да кайталайт. Бир убакта Бекзат малдаш уруп отура калып, инилерине арстан менен жөргөмүш жөнүндө жомокту миң кубултуп айтып берди.

– Мен дагы бир жомок айтып берейинби? – деп суранып калды Еркнат.

Байкелери макул болгондой түр көрсөтүп, баштарын ийкешти.

– Илгери, илгери бир кичинекей бала болуптур. Анан анын бир күнү кулакчыны жоголуп кетиптир. Мм...м... калганын унутуп калыптырмын.

Ерзат:

– Ушундай да жомок болчу беле? Башы жок, же этеги жок! – деп таарынган болду.

– Тумагы кызыл бекен, же кара бекен? – деп Бекзат кызыга сурады.

– Кызыл...

– Ий, жакшы жомок экен, эми эсиңе толук түшкөндө айтып берерсиң.

Ошол учурда базарга кеткен апасынын дабышы угулду. Дароо сыртка чуркап чыккан балдар апакасын көрө коюп, сүйүнүп кетишти. Анса-

йын апасы дагы кудай берген балдарынын аттарын чаташтыра берет, «Ерсары! Еркозы!» – деп чакырып, акыры «Бекзат» деп токтоп, ага шашылыш тапшырма берди.

– Уулум, башкы арыкка суу толуп кетиптир. Жамгырдын суусу арыктарды жырып кетсе керек. Ошого барып, арыктын оозун бүтөп келбесенер, биздин огородду суу каптап кетет...

Кетмен, күрөктөрдү алып жаткан Бекзатка инилери Ерзат менен Ерканат да кошулду. Үчөө Кара-Арыкты көздөй жөнөштү. Анын боюнда жайкысын жийде, карагат тим эле көздүн жоосун алып, мөмөлөй турган. Кара кочкулданып бышса да, даамы бир укмуш. Алар жыл сайын варенье жасоо үчүн үйгө колдору да, ооздору да бирдей карагатка кызарып идиштерге толтура терип келише турган. Ошол күнү да жаанга карабай балдар жакшы быша элек карагат менен жийдеге кызыгып кетип жеп алышты.

Жамгырдын токтобой жааганынан болсо керек, Кара-Арыктын суусу өз деңгээлинен ашып да калыптыр. Балдар барганда, ал жерде Сатен деген жесир аял да жүрүптүр. Ал аял менен амандашкандан кийин Бекзат менен Ерзат экөө сууну кечип, Кара-Арыктан суу буруп чыгарчу түтүктүн оозун ошол жерде жаткан жаман-жуман кийимдер менен тосуп, аны бекемдеш үчүн кетмендеп чаап алган чөп-чарларды алып келип, үстүнөн чым топурактар менен бастырып коюшту.

– Кел эми, отуруп бир аз эс алгыла. Аймендин балдарысыңарбы? – деп сурады келин. Адаттагыдай Бекзат жооп берди.

– Ооба.

– Атанар өткөндө менин кетмен, күрөктөрүмдү чыңап-курчутуп берем деп убада кылды эле. Жекшембиде бакчада болом. Колу бошой калганда кайрагын кармай келип кетмен-күрөктөрүмдү чыңап берип кетсинчи. Айтып коёсуңарбы, же унутуп каласыңарбы?

– Айтамын.

– Менин мына бул бала менен тендеш кызым бар. Кийин экөөңдү кезиктирейин, таанышасыңарбы? – деп аял Ерзатка карап сүйлөдү. Ерзат ийнин куушуруп:

– Билбейм, – деди. Кичинекей Ерканатка бул сунуш абдан кызык угулду окшойт. Ал ыкшып күлө берди. Андан Сатен:

– Бул бала эмнеге күлүп жатат, ыя? Үйдөгүлөрүңөрдүн кенжеси окшойт, – деп аны эркелеткен өңдүү башынан сылап койдү.

– Андан кийин дагы Ерсары, Еркозу деген инилерибиз бар.

– Катарынан эркек төрөгөнчө, бир кыз төрөп алса го. Кыз деген апанын колун узартат... Мейли, ылайым аман болгула!

Ошол маалда, кара чекиттери бар кичинекей кызыл темгилдүү эл кайра көчөт келип Сатендин колуна конду, канаттары кыпкызыл экен.

– Саламатсыңбы, хан кызы, сенин күнөөң жок, – деди келин. Анан бул кылыгын түшүнбөй турган балдарга өткөн заманда болуп өткөн окуяны айта баштады.

– Илгери, Туран аймагында Тумыш деген кайрымдуулугунда чек жок бир хан болуптур. Анын Айбеги аттуу акылдуу, сулуу кызы бар экен. Күндөрдүн биринде хан кызын чакырып алып обочороок барып сүйлөшөт: «Кызым, түндө бир түш көрдүм. Түшүмө ишенсем, мен бул дүйнө менен кош айтышып кетерде, сени менен коштошо албай калат сыяктуумун. Буга эмне себеп болорун түшүнгөн жокмун. Эң негизгиси, айтайын дегеним, мен сага эч таарынбайм, сенин эч кандай күнөөң жок экенин алдын ала айтып жатам», – дейт экен.

– Атаке, аман-эсен болуңузчу. Кайдагыны айтып убайым жегениңиз кандай?

– Жакшы сөз теңирдин кулагында дейт. Ылайым жакшы сөздөн айырбасын айланайын кызым!..– деп атасынын эт жүрөгү элжиреп, жалгыз кызына кагылып-согулат.

Ошондон көп өтпөй эле кыздын апасы кайтыш болот экен. Бүткүл хан ордосу кара жамынып, кыз ыйлап, өзүн коёрго жер таппайт. Кайгыга батып, бактылуу күндөрү түгөнүп, эми жалаң гана капалуу күндөр башынан өтчүдөй сезилип, ошол күндөн баштап кыздын көңүлү эч ачылбайт. Энесине күмбөз тургузулуп, арадан жыл айланып, ашы берилет. Анан Тумыш хан жер четиндеги Жин эли менен кудалашып, ай десе айдай, күн десе күндөй теңдешсиз сулуу Торко деген кызды аялдыкка алат.

Күндөр өтө берет. Шаан-шөөкөттү жакшы көргөн Торко Айбегинин бар-жок экенине маани бербейт. Өгөй энесинин муздак мамилесинен улам, кыз анын көзүнө көрүнбөй, алдынан чыгуудан айбыгып, дайыма жашырынып жашап жүрөт.

Күндөрдүн бир күнүндө кыздын атасы сырдуу өлүм менен көз жумат. Атасы адаттагыдай кенен дасторкондо түшкү тамакты ичип болгон соң, күтүүсүздөн көгөрүп-татарып, деми кыстыгып баратканда кызы Айбегини издеттирет. Хандын жан-жөкөрлөрү жер-жерден издеп, кызды таба албайт. Ал кезде кыз апасынын бейитинде жер кучактап ыйлап, зарлап жаткан эле. Кыз атасынын кабарын угаар замат өзүнүн Даумит деген желден учкул күлүк атына минип, дароо үйүн көздөй жөнөйт. Бирок тилекке каршы, кыз хан сарайга келгенде кеч болуп калган эле. Атасы тил-ооздон айрылып, акырында жалгыз кызын жаңдай сурап, тиги дүйнөгө жүрүп кетиптир. Аны уккан Айбеги эсинен танып кулайт.

Көп узабай ордодогу бардык бийлик Жин элинен келген Торконун колуна өтөт. Бир күнү Торко Айбегини чакыртып алып:

– Кабагыңды ачпайсың. Бул эмне деген жоругуң?! – деп каарыйт.

– Сен эл-журтка жакшылык алып келбедин,– дейт, Айбеги өгөй энесинин көзүнө тик карап.

– Мен жөнүндө кандай ойдо экениң мага жашыруун сыр эмес. Бирок сен мындан кийин эл кайда көчөткө айланып калышыңдын толук мүмкүн экенин билесиңби, байкуш, – деп туруп, бир чыныдагы сууга дуба окуп кыздын бетине чачып жиберет.

Ошол күндөн тартып хандын кызы Айбеги эл кайда көчөткө айланып калыптыр. Ага өзү деле өкүнбөйт экен. Анткени апасы менен атасы өлгөндөн кийин дүйнөдө эч бир жакшы нерсе калбагандай кунарсыз сезилип калган эле.

Мына ошондой заман өткөн, балдар, өспүрүм кыз өгөй энесинин карасанатайлыгынан ниетинен залака тартса да, эл кайда көчөттү көргөн сайын адамдар изги тилегин билдирип, алкоо сөзүн айтып келет.

– «Саламатсыңбы, хандын кызы? Сенин күнөөң жок», – деп айта берсе, ал кыз бир күнү кайрадан Айбеги сулуу кейпине келмекчи.

Бул икая Ерзатка абдан катуу таасир калтырды, ошол күндөн баштап хан кызы – эл кайда көчөттү көрө калса:

– «Саламатсыңбы, хандын кызы? Сенин күнөөң жок!..» – деп кирсиз таза, аруу ниетин билдире турган болду.

* * *

Үйгө конок келген күн балдарга майрам эмеспи. Балдар кыш куюп бүтүп, үйгө келише, атасы жумуштан келип калган экен. Ага айылдан чоң атасы келгенин айтты эле, алар үйгө сүйүнө кирип, кезектеше чоң аталарына кош колун суна, жылуу учурашып чыгышты. Чоң аталары алыс, «Сарыжал» деген жерде турат. Бардыгы чогулуп дасторкон үстүндө самоордогу кайнаган чайды шашпай ичип отуруп баарлашты. Атасы болсо чоң аталарынан айыл апаны, жакындардын ал-абалын сурап отурду.

– Баары эле жакшы. Өткөн жумада апаңар сыркоолоп калган эле, эми жакшы болуп кетти. Адилжан иниң болсо дагы эле мал доктурлук ишин улантууда, айыл арасында кадыр-баркы чоң. Ал эми турмушка чыккан карындашыңардан кабар жок, – деди чоң ата чыныдагы чайына кант салып жатып сөзүн андан ары улай, – Эки жылдан бери балдарың айылга барыша элек. Өздөрү деле сагынышкан чыгар. Жок дегенде чоңдорун жиберсеңчи.

– Колдору бошобойт го ата, кыш куюп жатышат. Мына эми эле окуу башталат. Бирине кийим, бирине калем, кагаз керек дегендей. Баарына алып бериш үчүн жетише албайм. Балдар мага чоң жардам кылып жатышат.

– Моюндары ыргайдай болуптур, карачы. Жаз келери менен жайлоодо Кошжыгачтагы булактын башында туруп жатабыз, чоң энесинин жомогун угуп, ак ичип, айран-сүт менен ден соолуктарын чындап алыш-

са жакшы болбойбу?! Мындагы майда-чүйдө чарбалар келиндин өзүнөн да артпаса керек.

Алардын сөзүн угуп отурган Бекзат менен Ерзат сүйүнүп, атасынын макул болушун тилеп жатышты. Бирок атасы унчуккан жок.

– Бири кем дүйнө, анын орду бул өмүрдө толобу?– деп меймандап келген атасы үнсүз калды. Апасы болсо чайнекти кайра демдеп, сүт катктап, чай куюуга киришти.

Карыя диний китептерди, Куран хадистерин окуй турган көз айнегин сындырып алыптыр, ошону оңдоп алып келүүнү баласына катуу табыштады.

Кечинде куптан намазын окуп бүтүп, Бекзат менен Ерзатты чоң атасы жанына алып жатты. Бекзат суроолорду жаадырды.

– Зауреш менен Зейнеп канчанчы класста окуп жатышат?

Чоң атасы да анын суроолоруна эринбей жооп берип жатты.

– Бирөө үчүнчү, бирөө биринчи класста. Окууларын жакшы окуп жатышат. Мектепке чогулуштарына барган сайын эжекелери мактап калышат.

– Ий, атын эстей албай жатам, баягы кичинекей күчүк барбы?

– Дөө Карабы? Бар, азыр чоң ит болду.

– А тоокторунар барбы?

– Ооба, бар. Аларды жумурткасына карап багып жүрөбүз.

Аларга дагы беш-алты каз кошуп койдук.

– Каздар учуп кетип калышпайбы?

– Колго үйрөнүп калган да. Уча албайт.

– А чоң апам сүт берип жүргөн баягы кирпичи чеченчи?

– Ал ошол жылы күздө жоголуп кетти, бала кирпичи чечен өз чөйрөсүн тапкан чыгар.

– Чоң ата, Кудай барбы?

– Албетте, Кудай бар, балам. Жер менен асманды, тиричиликти жараткан Кудай да.

– Ошол Кудайдан жардам сураса болобу?– деп эми сөзгө Ерзат аралашты.

– Кантип болбосун. Сөзсүз болот. Чын ыкласыңдан тилесең, аны орундатып берет. Эми жатып уктагыла. Эртең менен дагы эрте турасыңар. Жакшы уктап, эс алып турсаңар, кайратыңар кетпейт. Алдуу, күчтүү болуп жүрөсүңөр.

Чоң атасынын келме айтып, жаратканга шүгүр келтирип, балдарынын, неберелеринин амандыгын тилеп жатканын тыңшап жаткан балдар, көшүлүп таттуу уйкуга киришти.

Эки күндөн кийин эртең менен кыштарды куюп, топуракка суу жаткырып, ылай ачытып жаткан балдарга атасы, чоң атасы жана апасы болуп келишти.

– Көз айнекти жакшы оңдотупсуң, келиндин куржунума салып берген өрүк-мейиз, момпосуйларына да ыракмат, эми үйгө кайтайын, өзүңөргө, неберелериме батамды берүү үчүн атайы бурулдум, – деди чоң атасы. Бардыгы колдорун жайып бата тиледи. Аймен, айрыкча, балдар атасынын чын дилден чыккан ак тилегине катуу толкунданып, бардыгы: «Оомийин» – деп бата кылышты.

Нарыраак барып чоң атасы Бекзат менен кобурашып калды: «Киного барасыңарбы? Сейилге чыкканда кереги тийип калар»,– деп небересинин колуна үч сом карматты.

– Ал эми аман-соо болгула! – деп коштошкон чоң ата бир топко чейин узап барып кайра келди.

– Апаң сени, неберелерин көп эстейт. Келинди, балдарды алып бир барып кетсеңер жакшы болот эле,– деди баласына өтүнгөндөй.

Таягын аркасына артынып, эки колун арта салып бараткан чоң атасынын карааны үзүлгөнгө чейин көздөрүн албай тиктеп турушту. Бели бүкүрөйгөн атасынын артынан муңая көз салган Аймен: «Бир кезде узун бойлуу какайган киши эле, карылык го, бою басылып калыптыр» – деп ичинен күбүрөндү.

Чоң атасы сапарына кеткенден кийин, тээ бир оокумда атасы Бекзатты жумшап мотоциклиндеги тамекиси менен ширеңкени алдырды. Ал үч айдан бери чекпей калган тамекисин тартып, көпкө үн-сөзсүз ойлонуп отуруп калды. Балдары атасынын пас маанайын байкап, унчуптастан кыш куйганга ылайы өздөрү эле даярдашып, айланасын жыйнап, кетмен, күрөктөрдү тазалап жууп, коюшту. Ошол күнү атасынын көңүлү көтөрүлгөн жок, алдыда эмне болорун боолголоп билүүгө болбой турган куу тиричилик чарчаткан чыгар. «Кайран, өмүр!..» – деп оор күрсүнүп алып, балдарына Кара-Арыкка барып жуунуп бүткөндөн кийин дароо алачыкка барууларын буюрду да, өзү мотоциклине отуруп алачыкка кайтты. Балдары атасынын эскертүүсүнө карабастан бир аз кечигип суудан келгенде, чоң атасын автобуска салганы узагып кеткен апасы Назикен кайтар жолдо эки лимонад сатып ала келген экен, ага-инилер талашып-тартышып ичип алышты.

Түшкө жакын Бекзат менен Ерзат алачыктын көлөкөсүндө сүйлөшүп отурушту.

– Мен Кудайга тилегимди айттым, – деди Ерзат.

– Кандай тилегиңди айттың?– деп сурады кызыккан Бекзат.

– Таң эртең куйган кышыбызды тикесинен тик тургузуп коюусун тиледим.

– Тилекти кээ-кээде гана айтып, сураш керек. Чоң атамдын айтканы эсиңдеби?

– Ооба, эсимде, билем.

Бекзат чоң атасы таштап кеткен үч сомдун эки сомун апасына бериптир. Эми өзүндө калган бир сомду кайда жумшаарын иниси экөө кужу-

рашып акылдашты. Акырында Бекзат велосипед менен барып балдардын ар бирине экиден балмуздак алып келди. Үйгө кайтар жолдо, инисинин тилеги орундалбай, капа болуп калбасын деп, эртең менен куйган кыштардын баарын тикесинен тургузуп, ылай чыланган жерге эки-үч чака суу төгүп, анан үйгө келди. Бирок ал тууралуу эч кимге ооз ачкан жок.

Адаттагыдай эле түштө балдар бир аз эс алуу үчүн уйкуга киришти. Балдарынын кирип жууп жүргөн Назикен аларды ойготуп, кыш куйган жерге жиберүүнү да унутуп калыптыр. Кеч кирейин деп калганда балдарынан эмне үчүн бүгүн кыштарды которууга барбагандарын сураганда Бекзат беймарал:

– Унутуп калган турбайбызбы, – деп башын жерге салышты.

Түштөн кийин барганда кыштардын баарысы которулуп, каз-катар тизилип калганын биринчи көргөн Ерзат сүйүнүп, толкунданганынан:

– Кудай бар!..– деп катуу кыйкырып жиберди. – Пауедин атам ак саратанда кубана турганыбызды айныксыз билиптир!

– Муну экөөбүз гана билели, эч кимге айтпа, – деп Бекзат инисинин чечекейи чеч болгон кубанычына ортоктошкон болду.

– Кел, кийинкиде жакшыраак бир нерсе тилейли!

Ерзат агасын тате дечү.

– Жарайт, тате, – деди ал кандайдыр бир ажайыпты кол менен кармап, көзү менен көргөндөй жүрөгү демейдегиден башкача согул.

Ошол жылдагы жай айлары алардын үй-бүлөсү үчүн эң ийгиликтүү болду. Атасы Аймен темир жолчулардын кийимин кийип алып бузукулук жасап жүргөн эки кылмышкерди кармоого салымын кошкону үчүн старшина наамына жогорулатылып, ири акчалай сыйлык менен сыйланды. Апасы болсо туура тогуз ай, тогуз күн дегенде аман-эсен көз жарып, канчадан бери баарысы эңсеп келген кыз төрөдү. Көздөрү мөлтүрөгөн ага Еңликгүл деген ат коюшту. Перизаттай таза ымыркайдын жарык дүйнөгө келгенине үй-бүлө чексиз кубанычка батып жатты.

Которгон **Назарбек БАЙЖИГИТОВ**



Замандаш



**Жылкычы
ЖАПИЕВ**

КОЛДООЧУСУ БАР ФОЛЬКЛОРЧУ

(Буудайбек Сабыр уулунун портретине айрым штрихтер)

Мен мурда-кийин Буудайбек аксакал менен бирге иштебегем. Ал кишинин өзүн тааный электе анын күүлөрдү чогултуп жүргөнүн, жер-жерлерден комузчуларды, жомокчуларды чакырып келип, үйүнө жаткырып, алардын чыгармаларын жазып алганын, кээде өзү жер кыдырып-эл кыдырып, дайын-даректүү комузчуларга барып, алардын күүлөрүн, эскермелерин жазганын көп укчу элем. Ошол жаш куракта Букемдин бул ишине анча деле маани бербегем. Көрсө, анда мага өмүр деген дайым эле жап-жаш, картайбас, эскирбестей сезилчү тура. Андан калса айрым адамдардын: «Өзү чыгарма жарата албагандар ушинтип элдикин чогултат» дегендери көкүрөккө тык эте түшүптүр. Мамлекет жардам бербеген соң антип жанын эмнеге кыйнайт болду экен деген ой кетчү. Андан соң ал киши жаш курагында жалындуу ырларды жазып, өзгөчө, келин-кыздардын арасында кеп-сөзгө алынып, популярдуу болгонун уктым. Майрамдык салтанаттар, сейил бактардагы кечелер Букесиз өтчү эмес, ал эл алдына чыгып ырларын окуганда угуп отургандар ыраазы болуп дүркүрөтө кол чаап, көчөдө кетип баратканда жаш акынды тааныгандар көп болор эле дешти курбулары. «Андай жакшы ырларды жазып жүрсө, анда эмне үчүн таштап койду экен?» – деп ойлоп калчумун. Анан бир кеп уктым, ал мындай: Буке дүйнө классиктеринин катарында турган поляктардын классик акыны Адам Мицкевичтин ырларын кыргызча которуп, жыйнакка чыгарат. Ошол ырлардын котормосуна бир чакан сын жазылып, анда котормо боюнча азыноолак ой айтылат да Букенин котормосундагы бир-эки ырды мисалга келтирип, котормонун чабалдыгын жарыя этип, «талкалап» са-



лат. Ошол сын макала газетага чыккандан кийин Букенин маанайы бузулуп, чыгармачылыгын таштап койгон деген да кепти уккам. «Чыгармачылыгы туурасында тетири пикир уккандардын бардыгы калемин ыргытып жиберсе, анда адабиятта эч ким калмак эмес» – деген ойго келдим.

Кийин, кийин эле Букенин өзү менен таанышып калдым. Анда ал «Кыргызстан пионери» газетасынын редакциясында иштей турган. Эрдин жапкан капкара коюу муруту бар, өзү улуу болгон менен илбериңки, жай сүйлөгөн, оор басырыктуу адам экен. Анын коюу муруту жөнүндө Түмөнбай Байзаковдун чыгарган азилинин чындыгына ошондо ишенип, күлкүм келгени эсимде. Ал азилди бул макаланын аяк ченинде өзүнүн ирети келгенде айтып берем.

Андан кийин Буке менен көп эле сүйлөштүк, ал кайсы бир комузчуга барып, аны үйүнө ээрчитип келип, бапестеп багып, бир нече күүлөрүн радиокомитетке алпарып жаздырганын, андан чыгып сүрөтчүлөргө алпарып портретин тарттырганын, филармониянын, маданият министрлигинин, Композиторлор союзунун чоңдоруна жолуктурганын айтат. Айттыбатканда өзү кубанып, жүзү нурданып, ырахат ала турган. Ал эми угуп тургандардын айрымдарыбыз баш ийкеп, кубаттап койгонубуз менен: «Эми бул кишиге чынын айтсак таарынып калышы мүмкүн, канткен менен мүнөзү апенди чалыш (сөздүн жакшы маанисинде) эмеспи, өзүнө



Буудайбек Сабыр уулу залкар манасчы Саякбай Каралаев менен.



Буудайбек Сабыр уулу К.Юдахин менен.

өзү түйшүк үйгөн» деген ой көкүрөктө турганы турган. Анан Букенин мындай жоруктарына чыдап, талаа-түз, тоодон келгендерди түнү келсе түн, күнү келсе күн батырып, кабагын бир бүркөп койбой, үйдүн каалгасы дайым ачык турган жеңени мактачубуз. Жеңенин айкөлдүгүнө, иш билгилигине, анан меймандостугуна танданчу элек.

Ал кезде биз китептерден окуп, радиодон күүлөрүн уккан комузчулардын аты-жөнүн гана билчүбүз, аты-жыты тааныш эместерди көңүлгө анчалык албаганбыз, алардын чыгармаларынын бары-жогу маданиятыбызга эч таасир тийгизе албагандай сезилчү. Эгерде Буке чогултуп жүргөн күүлөр мыкты болсо, анда аны черткен комузчулар филармонияга же театрларга ишке алынмак деген түшүнүк бар эле бизде. Театрда иштебегенден кийин черткен күүлөрү, айткан кеп-сөздөрү көңүл жубатарлык болбосо керек, деңгээли анча болбогондон кийин эртели-кеч алардын кереги деле жок болуп калат деген ойду сыртка чыгарбасак да, ичибизден ишенгенибиз ошол эле.

Мен ушул макаланы жазарда Букем менен мурда көп жылдар бирге иштешкен эки-үч адамга атайын барып кезиктим. Ошолордун бири айтты: «Эми ал киши менен бир топ жыл чогуу иштешкеним ырас, өзү жоошмомун адам. Бирөөгө зыяны жок. Атайылап бут тосууну билбейт, атүгүл оюна да келбейт. Өзүнчө жүргөн, эки сүйлөбөгөн ак пейил неме», – деди.

– Мага анын иштеген иштери, адамдар менен мамилелерин айтыңыз, – десем ал:



– Бой көтөрбөгөн, мактанбаган, өзүнчө эле кыбырап жүргөн адам. Мойнуна тагылган ишин так аткарчу. Душманы жок...

– Күүлөрдү, фольклор чогултканын айтыбатам. Ошого баа берсеңиз...

– А, эми аны колу-жолу бош киши чогулта берет да. Өзү күү чыгарса бир жөн эле, чынбы? Сенин деле колуңан келет чогулткан...

– Менин колуман келбейт, сиздикинен да келбейт, – деп кесе айттым. Тиги маектешим чок басып алган тооктой секирип кетти:

– Эмне үчүн келбейт экен? Келет! Сени билбейм, менин колуман сопсонун келет, – деди ишенимдүү.

– Анда чогултпайсызбы, – деп куйруктан алдым.

– Кол тийбейт... Жумуш көп... Андан калса жаш өтүп кетти. – Маектешим жүйөлүү шылтоо айтты.

– Буудайбек аксакал жашпы? – деп сурадым тигини бултактатпайын деп.

– Эми ал жаш кезинен көнүп калган да... – Маектешим чын эле бултактай баштады.

– Экөөбүздү жаш кезибизден фольклор чогултпагыла деп эч ким тыюу салган эмес, – дедим сөздүн чындыгын айтып.

– Анда бөлөк заман болучу...

– Буудайбек аксакал бөлөк замандан келбей эле... Бир замандын кучагында жашабадыкпы, – деп маектешимдин жообун бууп салгым келди.

– Анын жөнү башка... Буудайбегин эчтеме жазбаса... Убактысы кенен...

– Антип актанбайлы, экөөбүз эмнени жазып жыргатып жибердик эле? – деп кесе айттым.

– А, эмне, сенин оюңча элдин баары эле фольклор чогулткуч болуп кетсин дебатасыңбы? – Ал да оңбогондой сүйлөп салды.

– Анткеним жок. А билесизби? – дедим. – Фольклор чогулткан далай түйшүк, кыйын, оор иш. Андан калса, ал киши жеке эле комуз күүлөрүн эмес, кыл кыяк, чоор, кыяк ж.б. толгон-токой нерселердин баарын чогулткан...

– Ай, сен антип башты оорутпа ж.б. деп... Андай эле билгиң келсе, ошо Букендин өзүнөн барып сурагын. Менин фольклор менен тырмактай да ишим жок. Анын эмнеси бар экен, турмуштун өзүнүн жазылбаган мыйзамдары болот. Бирөөлөр чыгарма жаратат, бирөөлөр ошол чыгарманы аткарат, дагы бирөөлөр ошол чыгармалардын аткарылышын көрөт... Бирөөлөр чогултуп, ирээттейт...

– И, туура, чогулткан, ирээттеген да бирөө керек да...

– Мен эмне, кереги жок дебатыптырмынбы... – Маектешим бир аз бултуңдай түштү. Анан кайра күлдү. Жыргап күлүп бүтүп: – Сен экөөбүз бирөө жөнүндө кызандаша кеттик го. Буудайбекке барып сурасаң өзү айтып бермек фольклор чогулткандын оор, жеңилин... Дегеле кандай иш болбосун женили жок, бардыгы оор. Кеп ошол ишти аткарышта.

Менин маектешим туура айтат, кептин баары ошол иштин сапаттуу аткарылышында эмеспи.

Буудайбек аксакал 1960–65-жылдар аралыгында бир нече миңдеген метр тасмаларга 1126 күү жаздырган документ кагазын көрдүм. Бардыгы болуп 30 адамдын ичинен 24 комузчу, 6 кыякчы бар экен. Алар: Ыбрай Тумановдон 119 күү, Эркесары Бекбасар уулуна 102 күү, Асаналы Кыштообай уулуна 98 күү, Абдыракман Кыдырбай уулуна 62 күү, Самсалы Алыке уулуна 57 күү, Усуп Ороз уулуна 48 күү, Шекербек Шеркуловдон 46 күү, Мурсалы Турсунбай уулуна 45 күү, Асаналы Жаналы уулуна 41 күү, Чалагыз Иманкуловдон 40 күү, Барпы Сапек уулуна 32 күү... Ошол 24 комузчулардын ичинен эң эле азы 20 күүдөн жаздырыптыр. Ал эми кыякчылардан Датка Шааке уулуна 34 күү, Иманкул Мырза уулуна 25 күү, Кошалы Кыскараевден 12 күү, Кулмат Асанбай уулу менен Таип Турматовдон 10дон күү, Айымбүбү Үмөталы кызынан 6 күү жазып алган.

Жогоруда аталган 1126 күү Букебиздин 4–5 жылдын гана ичинде жазып алгандары. Андан кийин да мындан көп күүлөрдү жаздырып, кыргыз маданиятына баа жеткис эмгек сиңиргендиги иши менен көрүнүп турат. Бардыгы болуп Буке үч миңден ашуун күүлөрдү жаздырган.

Бир жолу Буке сурамжылап жүрүп таап, алыскы райондордун биринен келген комузчуну үйүнө ээрчитип келип, сыйын көргөзүп, кондуруп, эс алдырган соң эртеси радиокомитетке ээрчитип барса аердегилер: «Күүлөрдү



Буудайбек Сабыр уулу санжырачы Акмат Карыбай уулу менен.



эми биз жазбайбыз, Композиторлор союзу жазсын», – деп чалкасынан кетип калыптыр. Көрсө, Композитор союзу сес көрсөтүш үчүн радиокомитеттин кызматкерлерин ыгы жок сындап, биз менен кеңешпей өздөрүнүн билген намазын окуп жатышат, алардын көбүнүн музыкалык сабаты жок, андыктан, алар биздин музыкага тийишпесин деген кыясында доомат коюшуптур. Мындай талаш-тартыштын кесепетинен элдик мурастарга болгон мамиле кескин түрдө өзгөрүп, радиокомитетте «фондуларды угуу боюнча комиссия» түзүлөт. Бул комиссиянын башкы максаты болуп, фонддогу күүлөрдүн көбүнө плёнкаларды корото бербей, өчүрүп салуу милдети жүктөлгөн. Демек, канча бир жүздөгөн метрге жазылган күүлөрдү өчүрүп, орду-түбү менен жок кылып салуу карезгөйлүк компаниясы ишке аша баштады. Ал кезде Буке жазып өткөргөн көптөгөн күүлөрдүн авторлорунун айрымдары көз жумуп кетишкен, кээлери карып-арып дегендей ден соолугу начарлап, кайра келип күүлөрүн жаздырууга чама-чаркы жетишпей калган абалда болушкан. Ошондо Букенин капаланганын айтпа, кыргыз маданиятынын бир капталына өрт кеткендей кабыл алды. Дале болсо радиокомитеттин чоңдору менен сүйлөшүп көрүүнү эп көрдү. Барды, болгон оюн айтты, ары кетишти-бери кетишти, тигилердин жаагы катуу экенин сезди, эгерде бул плёнкалар өчүп кала турган болсо, анда кыргыз маданиятына болгон чоң чыккынчылык экендигин балп эттире айтып салды. Бирок тигилер беттеп алган ишинен кайта турган түрлөрү жок. «Тандап, аз эле сандагы күүлөрдү алып калабыз. Азырынча күүлөрдү угуп, тактап, бизге керексиз күүлөрдү өчүрөбүз», – дешет.

Баарынан да радиокомитет түзгөн «Фондуну тазалоо боюнча комиссиясында» бир дагы музыканттын жоктугу таң калычтуу көрүнүш экенин Буке күлкү аралаш айтты. Аталган комиссиянын төрагасы ошол комитетте иштеген Павлик Усенов деген неме экен дейт. Анан төрага менен бир пикир алышып көрөйүн деп Буке ага барат. Барганда дооматын дароо эле айтып кирбей, сөздү алыстан баштайт. Эфирден берилбей жаткан кыргыз күүлөрүнүн тагдыры жөнүндө сөз козгойт. Муну угуп, алиги комиссиянын төрагасы чочуп кетет:

– Кыргыз күүлөрүбү? Фу-у! Аларга плёнка коротуп сактап туруунун эч кажаты жок. Фондудагы күүлөрдүн 50 процентин өчүрөмүн. Протоколун өзүм жазамын, – дейт асман-айдан түйүлүп.

– Булар деген элдик маданий казына, табылбас байлык, анан кантип муну өчүрүп салганыңар туура болсун,– деп Буке каршы оюн айтат.

– Ал күүлөрдүн көбү азыркы талапка жооп бербейт, аларды эч ким укпайт, бизге кереги жок. Сиз ушуну түшүнбөйсүзбү, биз күү-пүү менен алаксыбай, алдыны көздөй умутулушубуз керек. Цивилизацияны көздөй бет алышыбыз туура,– дейт төрага сөрөй Букеге акыл үйрөтүп.

Комиссиянын төрагасынын жаңылып жатканын Буке канчалык кан какшаса да ал муюбады, «өчүрөм» дегенден бөлөктү айтпады. Атүгүл



айрым бир күүлөрдү өчүрүп салганын айтты. Муну укканда Букенин ичинен кан өтүп кеткендей болду. Ал ошол күүлөрдү жаздырган өзүнүн мээнетине, тарткан убарасына кейиген жок, кийинки муундар кыргыздын күүлөрүнүн санжырасын, жаралыш тарыхын гана эмес, күүлөрдүн өзүн билбей, укпай куру жалак каларына кейиди.

Комиссиянын төрагасынан көңүлү сууган Буке аерден түптүз эле радионун ошол кездеги башкы редактору Жумакадыр Эгембердиевге кирип, арыз-арманын айтат жакынсынып. Себеби Ж. Эгембердиев ал кезде республикадагы жоон орто журналисттердин катарына кирип, документалдуу баяндарды, очерктерди жазып калган калемгер эле. Бирок Буке андан да колдоо таппады, ал да көптөгөн күүлөрдү жөнү жок эле каражат коротуп алып жүрөбүз, алардын эч кимге кереги жок, өчүртүп салабыз – деди.

– Ким-ким, ушу сөздү сенден укпасам болот эле, – деп Буке бул тентушуна катуу таарынды. Бирок анын таарынганынан эч майнап чыкпагандан кийин радио жана телекомитеттин жетекчиси Асанбек Токомбаевге кирди бир ылаажы болор бекен деген илгери үмүт менен. Аерден да мурдагылардан уккан сөзүнөн бөлөк көңүл жылытарлык кеп укпады. Көрсө, ал адилеттүүлүк издейм деп кайра ошол иштердин ана башында тургандардын өздөрүнө барып жүргөнүн кийин түшүндү. Күүлөрдү өчүртүү боюнча комиссия түзүп, «Кыргыздын мурдагы феодалдык заманында жаралып, азыркы күндө актуалдуулугун жоготуп салган, биздин күнгө ылайыксыз» деп аныктама берген «билермандардын» ичинде Асанбек Токомбаев, Жумакадыр Эгембердиев сыяктуу бир нече ураапатриоттордун бар экенине көзү жеткенден кийин Буке буга катуу кайгырып, кан басымы көтөрүлүп кетип, ооруканага жатып чыкты.

Ырас, күүлөрдү өчүрүп коюш анча деле кыйын жумуш эмес, дегеле бүтүн нерсени бүлүндүрүп, бузуп салгандан оңой нерсе жок. Плёнканы магнитофонго салып туруп, бир кнопкасын басса бүттү, ал аердеги канча бир мээнет менен жазылган күүсү болобу, сөзү болобу, ыры болобу, бир паста өчөт да калат! Анан аны эр болсоң кайра ордуна келтирип көр! Ал күүнү черткен адамды оо дүйнөдөн кайра алып келип черттиргендей радиокомитеттин чондору кудай болуп кетсе да не болуптур! Эмнеси болсо да бул жерде кыргыздын улуттук маданиятына жасалып жаткан кайдыгерлик эмес, көз көрүнө душмандык болуп жаткандыгы даана сезилип турду.

Анан Буке далай чондордун, лөктөрдүн эшигин жыртты, бирок чоң жыйындарда кыргыз маданияты үчүн кызмат кылып жүрүшкөндөй түр көрсөтүшүп, жалындуу сөз сүйлөшүп, жалган патриоттуулуктун жасалма кебин кийип алышкан чиренген чиновниктер Букенин кебин кеп, сөзүн сөз деп коюшпады. Тескерисинче, анын күйүп-бышып жүргөнүнө таң калышты, ал эми өздөрүн болсо бул жарык дүйнөдө кызматтын кулу



экендиктерин дагы бир ирет көргөзүштү. Буудайбек аксакалдын буга да ичи күйдү. Сөзү менен иши төп келбеген ушундай чоңдордон жакшылык күтүп бекер экендигин түшүндү. Айрым адамдардын эки жүздүүлүгүнө адегенде таң калып жүргөн. Кийин аларды жакындан билип, иш боюнча аралашып көргөндө мындан ары андай эки жүздүүлөр менен эч качан алака түзбөй тургандыгына аракет жасады. Бирок баштаган ишин орто жолго таштап салып басып кетпей, кайра ого бетер чыйралып, андан бешбетер тырышты.

Анан ойлонуп отуруп, ал кездеги Кыргызстан компартиясынын биринчи секретары Т. Усубалиевге кат жолдоду. Катты: «Кан кайнап, ич күйгөндүктөн бир арга болобу деп Сизге кайрылууга мажбур болдум» – деп баштайт. Анан республиканын атка минерлери тарабынан кыргыз фольклоруна жасалып жаткан мамилелерин чыккынчылык деп атап, болгонду болгондой баяндап, иштин жагдайы менен түшүндүрөт.

Анын бул каты ошол кезде кыргыз интеллигенциясы тарабынан өтө чоң талкууларды жараткан. Айрым чоңдор өздөрүн акташ үчүн атайын кутум уюштуруп, убагында радионун алтын коруна жазылып калган айрым бир күүлөрдү, ырларды, кошокторду, айтыштарды, маектерди, чыгармаларды азыркы күндүн талаптарына жооп бере албайт, булар эски заманды көксөп жатат, коммунисттик идеологияга каршы келет деген догмалык куру шылтоолор менен өчүрүп салуу сунушун колдоп турушу кечирилгис көрүнүш экенин айтып кетишибиз калыстык болор. Бирок Буудайбек аксакал сындуу төш какпаган, өздөрү өзүн даңазалабаган, мен кыргыз маданиятынын патриотумун деп кыйкырбаган элдин катмарындагы жөнөкөй адамдар, кыргыз маданиятын сөз менен эмес, иш менен колдогондор, албетте, көп болучу.

Буке бул катты жазуудан мурда бир топ адамдар менен кеңешти, алардын пикирлерин укту, салмактады. Андан калса ошол комиссиянын курамына кыргыз маданиятынын, ада-



*Буудайбек Сабыр уулу кыл кыякчы
Датка Шааке уулу менен.*

биятынын ана башында турган А.Токомбаев, Т.Сыдыкбеков, А. Малдыбаев, Ч. Иманкулов, Г. Айтиев, М. Рыскулов, А. Боталиев, Т. Абдумомунов сыяктуу аттуу-баштуу адамдардын кирбей, радиокомитеттин музыкалык сабаты жок журналисттеринин колу менен өчүртүү иши жасалып жаткандыгы көп нерседен шек туудуруп атканын туйду. Эмнеси болсо да Т. Усубалиевге кайрылып көрүүнү туура көрдү. Эгерде ал кишиден кайрым болбосо, анда Москвага, Саясий Бюрого чейин кайрылам деп чечти.

Ошентип, кат жетер менен бир күнү Борбордук Комитеттен телефон чалышып, баланча күнү, түкүнчө саатта Турдакун Усубалиевдин кабылдоосуна келиңиз дешти. Болжонгон саатта барып, биринчи менен кеңкесири сүйлөшөт, пикир алышат, кыргыз күүлөрү жөнүндөгү учурдагы маалыматтарды берет. Кыргыз радиосунун алтын фондусу жөнүндөгү өзүнүн оюн түшүндүрөт, анан күүлөрдү өчүрүп аткандарына өтө кабатыр болуп атканын айтканда Т.Усубалиев ошол жерден өзү радиокомитеттин жетекчиси менен телефондо сүйлөшүп, алардын жасап жаткан иштеринин туура эместигин, элдик казынага өтө этиеттик, чебер мамиле жасоо керектигин эскертет.

– Эгерде ошондо Т.Усубалиев экөөңүздөр болбогондо анда азыркы Алтын фонддун тамтыгы чыгып, көптөгөн күүлөрдүн аты-жытын билбей калмак экенбиз да,– дедим.

– Ооба, ошондой болмок го,– деди Буудайбек аксакал секин жылмая



Буудайбек Сабыр уулу Токтогул районунан келген комузчу Турусаалы менен.

компоюп. – Менин колу-ман эмне келмек, ментияк-биякка барып айтканым менен тилимди ким алмак эле, эч кимге сөзүм өткөн жок. Бул жерден Турдакун Усубалиевичтин даанышмандыгы, элдик маданиятты жакшы түшүнүп, аны баалай билгендиги ошол каргашалуу окуяга чекит койгон.

– Анан өчүрүлүп кеткен күүлөрдүн тагдыры кандай болду, Буке?– дедим.

– А, аларбы, алардын авторлорунун алдуу-күчтүүлөрүнөн кайра



жаздырдым, бирок айрымдарынын жашы улгайып калгандыктан кээ бирөөлөр мурдагыдай шаңкылдатаып тунук черте албай калышты... Анан Буке бир азга унчукпай туруп калды. Мен анын унчукпай калганынан жүзүнө тигиле карасам көзүнөн мөлт-мөлт жаш тамып кеткенин көрдүм. Буке мени байкабасын деп калптан жылмайган болуп, чөнтөгүнөн жүз аарчысын алып чыгып, көзүн сүрттү да: – Кээ бирөөлөрүнүн көзү өтүп кеткен,– деп көңүлсүз кошумчалады.

Экөөбүз бир паска унчукпай калдык. Ушул тапта Буудайбек аксакалдын көз алдына бир кездерде үйүнө ээрчитип келип, сый-урматын көргөзүп, анан эки-үч күн катары менен күүлөрүн жаздырып, андан кийин сүрөтчүлөр союзуна алпарып, ошол комузчунун, кыякчынын, чоорчунун, айтор, өнөр адамынын портретин тарттырып, коштошордо бирине биринин ден соолук тилеген элестери тартылып жаткандай туюлду.

– Алар эмне деген дөө таланттар эле, кыргыздын бактысына туулган өнөрпоздор болучу. Өнөрпоз, талант деген сөздөр да аларга аздык кылат. Алардын ар бири Ала-Тоо болуп турат менин көкүрөгүмдө,– деди бир кезде.

Ырасында эле анын бул баасы менен мен да ичимен макул болдум. Макул болдум да Буке менен чыгармачылык, маданият, адабият салаасында сүйлөшүп турганыма шүгүр эттим. Баарынан да Букем экөөбүз тең кыргыз болуп калганыбызга тагдырыма ыраазы болдум.

– Бул Буудайбек аксакалдын колдоочу периштеси бар,– деп айткан Тилектин сөзү эсиме түштү. Чын эле колдоочусу болсо болгондур, аны илимий жүзүндө так далилдеп бере албайм, бирок ушул сөздү айткан Тилек деген жигиттин өзү колдоочу болуп жүргөнүн даана билем.

Букебиз мен жогоруда жазгандай жеке эле күүлөрдү эмес, эл арасынан нечендеген жомокторду, ырларды, жаңылмачтарды, табышмактарды, болумуштарды, айтыштарды, айтор, азыр оозеки адабият деп аталган фольклорду тынымсыз чогултуп келаткан сыймыктуу замандашыбыз.

Ушул тапта анын колунда кагазга түшүрүлгөн таңгак-таңгак материалдар бар. Алардын бардыгы тең кыргыз баласы айткандай алтынга алмашкыс, күмүшкө теңешкис байлык. Кезинде ошол байлыктарынын эки таңгагын көтөрүп алып Буудайбек аксакал далайлардын эшигин жырткан илгери үмүт менен. Жомоктор менен күүчүлөрдөн түзүлгөн ушул эки китепти чыгарып берүүсүн суранып, кимге гана жалдыраган жок! Мен калем акы сурабайм, пайдасын өзүңөр көрө бергиле, менин эч доом жок. Жашым улгайып калды, ден соолугум деле мактангандай эмес, кийинкилерге менден таберик болсун деген гана оюм бар деп улуулардын улагасында туруп, кичүүлөргө кадырын салып үмүттүн шамын паана тутуп көп жерге барды. Чогулуштарда маданият жана адабият үчүн



күйгөн киши болуп ооз көптүрө сүйлөшкөн эргулдардын сөзүнө ишенип, аларга кайрылды, таш балакет чыккан жок; төшүн кагып, кыйратам-сойлотом деп мактангандарга барса, булар да төш какканы менен көөдөндөрү бош немелер экен; жер-жерлерге базар салып, кара жерден пул саап, өздөрү, жакындары жөнүндө калпты-чынды койгулаштырган китептерди жаздырып аткандарга да барды, буюрден да көңүлү чөгүп кайтты, фольклору менен кошуп туруп жолго салып атышты жок дегенде таңгак кагазда эмне бар экенине кызыгып да койбой.

Ушулардын ичинен дагы бирөө күндө анан кел, эртең кел деп куру убада берип коюп, өзү качып-бозуп бир жылга жакын созуп жүрдү, анан акырында китепти түзүүчү деген жерине менин аты-жөнүм жазылса, чыгарып берем деген шартын коёт. Буке буга ушул кезге чейин таң калып жүрөт.

– Капырай,– дейт колун көкүрөгүнө коюп,– өзү илберинки жигит көрүндү эле, кашайган жаным анын сөзүнө ишенип жүрбөдүмбү. Көрсө, анык кудай төбөңөн урган неме экен, бир нече басылмаларда аты-жөнү жүрдү эле, аларга да ушундай жол менен кошулуп калган көрүнөт...

– Ошонун аты-жөнүн айтып койбойсузбу, окурмандар да кабардар болсун,– деп кызыктым.

– Аны эмне кыласың, өлчөсү өзү менен кетсин, азыр деле жүрөт тешик табылса башын салып жиберип,– деп Буке айтпай койду. Андан кийин да бир жолу сөздөн сөз чыгып отуруп, оңтою келе түшкөндө дагы



*Буудайбек Сабыр уулу Карамолдо Орозовдун иниси
комузчу Усуп Ороз уулу менен.*



сурасам дагы айткан жок, колун шилтеп койду. Ошо бойдон кайрылып сөз кылбадым ал жөнүндө. Айткысы келбесе өз эрки.

– Сен аны сурагандан көрө Тилек деген уулум туурасында сура, – деди.

– Мен аны көп жылдан бери тааныйм, билем. Андан көрө ага кантип жолугуп калганыңызды айтыңыз, – дедим.

– Ушул эки китепти чыгара албай жүргөндөн кийин «Турар» деген басма бар, ошерге бир барып көрбөйсүзбү деген сунушту угуп, чынын айтайын, көп жерден көңүлүм калып калган жаным эч нерсеге ишенбей эле келип калдым. Келсем ал жигит өзү жок экен, бир аз күтө турдум, келгенде учурашып, максатымды айттым. Кол жазмаңыз кайда, көрөлү деди. Анан мен чын сөзүмдү айттым, алар оор, көтөрүп келбедим, көрөлү десең эртең алып келейин дедим. Ошо, эртеси алып келдим. «Муну окуп, таанышып чыгайын, калтырып кетиңиз, ылайыгы келсе чыгарып беребиз» – деди. Чынымды айтсам, анча деле ишенбедим...

Буке өзү эки сүйлөбөгөн, так жүргөн адам, болжошкон күнү келет. Келсе, басманын директору эки китепти тең чыгарууну сунуш этет.

– Адегенде түш көрүп жатсам керек деп ойлодум, – дейт Буке күлүп. – Уккан кулагыма ишенгеним жок, карыганда каңырыш угуп калып, уят болбоюн деп башымды ийкеп койдум. Ошо бойдон унчугушпай туруп калдык. Бир кезде директор телефондун кулагын бурап, бирөөнү чакырды. Бир жаш жигит келип, мени менен учурашып, катарлаш олтурду.

– Бул, Буудайбек Сабыр уулу, агабыз болот. Мына бул эки китепти карап чыктык, элге керектүү материалдар экен, компьютерден тезирээк өткөрүп, жарыкка чыгаралы, – деди.

Түшү эмес, дапдаана эле өңү экенин сезип, Буке кубангандан ыйлап жибере таштады. Көөдөнү булкуп, каны удургуп, денесине күч-кубат кирип, канча жылдан берки ойлогон ою аткарылып жатканына жетине албай, бул жарык дүйнөгө ыраазы болуп турду.

Азыр ошол «Турар» басмасы тарабынан жарык көргөн «Жомокчулар жана жомоктор» менен «Эл шайырлары» аттуу ар бири 35–40 басма табак көлөмүндөгү китептер калың окурмандардын кенчине айланып калганын баса айтып кеткибиз келди.

Бул чакан макалабызда Буудайбек аксакалыбыздын басып өткөн өмүр жолунун бир гана үзүмүн келтирдик. Ал агабыз мактоого татыктуу адам, бирок мактоого эч муктаж эмес, анын ысмын уккандар көз алдыларына кыргыздын анык патриотунун элесин тартышат. Ал момун, баёо, көкүрөгүн эч убакта муштагылабаган сабырдуу аксакалыбыз. Мен алыскы өлкөлөрдөгү маданият салаасынын ахыбалын анчалык билбейм, бирок бизге коңшулаш казак, өзбек, тажик элдеринде биздин Букебиздей адамдар өлкө тарабынан колдоого алынып, небак эле мамлекеттик сыйлыктардын, наамдардын ээси болуп, эмгегине жараша кадыр-барк күткөндөрүн жакшы билем. Буудайбек аксакалдын азыркы күндө Кыр-

гыз Илимдер Академиясы тарабынан берилген «фольклорчу» деген гана чөнтөккө салып жүрүүчү күбөлүгүнөн бөлөк эч нерсеси жоктугу кимди болбосун таң калтырбай койбойт. «Элге берген куруттан, мага бербей куруттуң» деген лакаптын маанисинин көркү дал ушул жерден ачылып турганын эскерте кеткенибиз оң болуп турат. Ал эми менин негизги максатым Буудайбек аксакалга наам доолаш эмес, анын кыргыз элинин, өлкөбүздүн атан төө көтөргүс жүгүн аркалап келатканына ыраазылык билдирүү болуп эсептелет.

Ал эми макалабыздын баш жагында эскерткен Түмөнбай Байзаковдун шакабасы мындай: Букебиз көчөдө кетип баратса алдынан чыккан эки жаш кыздын бири жанындагысына:

– Эй, карасан, мобул кишинин оозу жок экен,– дептир. (Букенин жаш кезинде капкара муруту эрдин жаап, аябай коюу болучу.)

Аны угуп калган Түмөкө шыпылдай басып барып, Букени токтотуп туруп, анын эрдин ачып:

– Эй, кызым, мынабу ооз болбогондо анан эмне, ушул калың муруттун ар бир кылы сен билип-билбеген, түшүнүп-түшүнбөгөн фольклор болот. Муну эсиңе түйүп жүргүн,– дептир.

Бул Байзаковдун чыгарган анекдоту.

Буудайбек аксакал менен маектешип отуруп андан сурап калдым:– Буке, бул Тилек уулуңуз айтып жүрөт сизди ийнинде колдогон периштеиси бар деп, ушул чынбы?– дедим. Анда ал:

– Ой, менин колдоочумду көрө элексиңби?– деп бүлкүлдөп күлдү. – Туура айтат, колдоочум бар, ал Тилектин өзү. Ошол колдоп жүрөт...

Анан экөөбүз тең жыргап күлүп алдык.



Буудайбек Сабыр уулу комузчу Мекши Баатай уулу менен.

*Конкурска**Шалкуу***Шибеге**

СӨЗДҮКТӨГҮ СҮЗҮШКӨН СӨЗДӨР

«Бетке айткандын заары эсок».

Эл макалы

«Кыргыз тилинин сөздүгү» деп аталган эки томдон турган 2010-жылы жарык көргөн китеп жөнүндө сөз айтмакмын. Бирок өзүм окумуштуу да, сынчы да эмесмин. Болгону эки миң сомго сатып алдым. Элде «Эшигин көрүп, төрүнө өт» деген кеп бар эмеспи, ошонун сыңарындай дароо төрүнө өтүп кете албадым. Эң оболу көгала болгон сырткы мукабасына көзүм түштү. Кеп сыртында эмес, ичинде да. Бирок китепти барактап көрүп, сырты кандай болсо ичи да дал ошондой «көгала» экендигин байкадым. Китеп жөнүндө көз карашымды жазууга кириш сөздүгү бул сөздөр түрткү болду.

«... Керек учурда кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүнүн кол алдында турушу, мугалимдер, студенттер, акын, жазуучулар, маданий ишмерлер, ар түрдүү кесиптин ээлери жана жалпы эле калайык-калк, келечек муундар үчүн абдан зарыл». Сөздү ток этер жеринен баштайын. Китептин сыртына «Кыргыз тилинин сөздүгү I часть» – деп жазылган. «Часть» дегендин ордуна, китеп же бөлүм деп алса болбос беле? Ошондой эле бул сөздүктө көптөгөн өздөштүрүлгөн сөздөр бар. Ошондуктан, китептин сыртына «Кыргыз тилинин жана өздөштүрүлгөн сөздөрдүн түшүндүрмө сөздүгү» десе туура болмок.

Илгери бир дунган менен бир кыргыз дос экен. Экөө аябай тамаша сүйлөшүп, бирин бири конокко чакырышчу экен. Бир күнү дунган жигит ар түрдүү тамактарды жасап, досун конокко чакырат, анан мактангысы келет, досуна суроо берет: «Ээ дос, мына муну дунгандар луйман дейт, муну бавзу дейт, муну момо дейт, муну таң момо дейт, муну жуфан дейт, муну ганфан дейт, муну сай дейт, муну мянтаң дейт, муну сувантаң дейт. Көрдүңбү, канча тамактын түрү бар, силердин бешбармагыңардан бөлөк эмнеңер бар», – деп. Анда тигил:

– Эй, дос, сен кыргыздын тамактарын коё тур, суусундугун эле айтайын, угуп тургун дейт: – Буудай жарма, арпа жарма, жүгөрү жарма, конок жарма, таруу

жарма, сүттүү жарма, сүтсүз жарма, катык жарма, катыксыз жарма, сүзмө жарма, сүзмөсүз жарма, ачыган жарма, ачыбаган жарма, тунма жарма, турма жарма, кычыган жарма, ак жарма, кара жарма, дегенде дунган досу таң калып:

– Капырай, мен кыргыздын арасында чонойсом да мынчалык көп жарманы көрбөгөн экенмин, – дептир. Ошонун сыңарындай, мисалы, бала, балалуу, балалык, балалыктан, балалыкка дегендей өтө ыксыз кайталоолор көп болуп кеткен. Жогорудагы келтирилген абзацтын акырындагы ...келечек муундар үчүн абдан зарыл дегенге жараша, талапка ылайыктуу так, кынтыксыз (мукаммал) нуска жана кыска жазуу керек болчу. Бирок менимче, сөздөрдүн айрымдары тескери, айрымдары божомол, айрымдары эптеп-септеп эле чала-чарпыт урула берген. Албетте, дүйнөдө таза тил жок. Жашоодо улам тилдер өнүгүп, бир тилден экинчи тилге өтүп отурат. Анда эмесе, сөзүмдү мисалдар менен баштайын.

Сөздүктүн 303-бетинде:

М а л а л – өкүнүч, кайгы, күдүктөнүү, капалык.

Алмамбеттин көөнүнө,

Аябай салган экенмин,

Албан түрдүү малалды, – деген жазуу, мисал бар.

Малал – сөзү болсо (ар.) жолтоо, каргаша, кедерги, тоскоол деген мааниде. Мисалы: бир киши экинчи бир кишини издеп барып калса, издеп барган киши-си жумуш иштеп жаткан болсо, издеп келген киши:

– Сизге келген элем, жумушунузга малал болбойбу, – деген кеп бар.

«Кыргыз тилинин сөздүгүндөгү» сүзүшкөн сөздөр

Окурмандар сөз дагы сүзүшмөк беле деп таң калар. Сөздөр сүзүшпөйт, бирок сөздүктү түзгөн 21-кылымдын «чыгаан окумуштуулар» сөздөрдү сүзүштүрүп, өздөрүнүн тапкырлыгын көрсөтүптүр. Ал түгүл сүзөнөөк сөздүктү ар бир жазуучу, мугалим, студент, койчу ж.б. кесип ээлеринин бет маңдайында турушун эскертиптир. Капырай, анда бизди жыргаткан экен. Анда эмесе кайсы сөз менен кайсы сөз сүзүшүп калгандыгын айтайын.

147-бет. Аят (дин). Курандын бир куплет ыры, сүрөөсү, курандын бир глаvasы деп берилген. Мен ушул бетти ачып, төрт куплет ыр дегенди таба албадым. Кайра-кайра карап, сүрөө дегенди таптым. Көрсө, чын эле «Билерман окумуштуулар» айткандай Аят курандын бир куплети ыры, сүрөөсү, курандын бир глаvasы эмес, тескерисинче, Аят сүрөөнүн ичиндеги бир же бир нече сүйлөмдөн турган кудайдын сөзү экен.

Дагы бир баракты ача калсам (1114-бет) сүрөө экен.

Сүрөө курандын бөлүмдөрүнүн ар биринин аталышы.

Аят болсо курандын бир куплет ыры, сүрөөсү, бир глаvasы деп жазылып турбайбы. «Мыкты окумуштуулар уятка калбасын» деген ой менен шашылып куран каримди дароо алып карай баштадым. Көрсө, Аят менен Сүрөөнү сүзүштүргөн «мыкты» окумуштуулар бар тура.

Дагы: ыйык Куран маанилеринин кыргызча котормосу менен.

602-бет. 2006-жыл. Биринчи бөлүм, 2-сүрөө «Бакара» Мадинада түшүрүлгөн. Эки жүз сексен алты аяттан турат. Бул сүрөөдө үч бөлүм бар.



Кавсар сүрөөсү. Меккеде түшүрүлгөн. Үч аяттан турат. Көпчүлүк эл биле турган ихлас сүрөөсү Меккеде түшүрүлгөн.

Төрт аяттан турат.

Мээримдүү, Ырайымдуу Аллахтын аты менен

1. Айткын (2) «Сактанам тандын эгеси менен;
2. Ал жараткан нерселердин жамандыгынан;
3. Караңгылык каптагандагы анын жамандыгынан;
4. Түйүндөргө сыйкырлоочулардын жамандыгынан;
5. Көрө албастардын кызгангандагы жамандыгынан» (3)

(2) Эй, Мухаммед!

(3) Айша (р. а) «Пайгамбар (а. с) ар түнү уктаардын алдында эки колунун бармактарын тийиштирип, анан «Кул хууаллаху ахад...», «Кул аьузу бирраби-л-фалак...», «Кул аьзуу бирабби-нааси...» сүрөөлөрүн окуп, аларга дем салып, анан башынан баштап колу жеткен жеринин баарын сылап өтөөр эле жана муну үч ирет кайталачу», – деген.

Демек, чоң сүрөөлөрдүн ичинде бир канча Аят жана бөлүмдөр болот.

908-бет. II Тиктөө, көз айырбай кароо, мадала тиктөө.

Качыруучу жолборстой,
Марап турган сен кимсиң?

(«Манас»)

Мара эмес, мароо. «Мара» деген өзүң көрүнбөй карап тургун дегенди билдирет. Мара тиктөө, көз айырбай кароо, мадала тиктөө эмес, тескерисинче, жашыруун туруп кароо.

Күндөр айга, айлар жылга жанашып,

Айлуу күндөр жетип келди марашып. («Шинжаң кыргыз адабияты», №99 1990-жыл, 19-бет). Бул ырдан мадала тиктешпей эле, көрүнбөстөн келгендиги байкалат. Ага бир мисал: Сак бол, Айтакундун ити байкатпай марап тиштейт, – деп турбайбы.

908-бет. Мапы – эки дөңгөлөктүү араба.

Энеме кошуп өзүмдү,
Мапысына салыптыр. (Эл ырлары)

958-бет. Наапа – эки дөңгөлөктүү, чүмкөмөсү бар араба делет да, эч кандай мисал келтирилбеген. Бул экөөнүн кайсынысы туура экендиги да айтылбаган.

Наапа жаңылыш, туурасы: мапы. Далил:

Ошол күнү күүгүм түшөрү менен ак качыр кошуп чегилген кооз Бейжин мапысы келип, Норуз дамоллонын дарбазасынын алдында токтоду. Мапикеч бир бүкүр кемпирди мапидан жөлөп түшүрдү. («Из» романы, Абдурахим Өткүр, «Шинжаң» эл басмасы, 1984-жыл).

Күндө барып айылыңа,
Сагалаймын ой тобоо-ай.
Туурдугуңан шыкаалап,
Маралаймын ой тобоо-ай.

(Шинжаң кыргыз адабияты, №6, 37-бет).

Мына ушул мисалдан тиктешпей эле өзү жашырынып, көрүнбөй карап тургандыгы билинет.

Дагы айта кете турган нерсе, бардык элге түшүнүктүү болгон, күнүмдүк турмушта колдонуп жүргөн нерсеге мисал келтириштин кереги да жок болчу. Миса-

лы: балды кимдер гана билбейт, бал жөнүндө канча жерге жана эмне деп жазгандыгына өзүнүздөр күбө болуңуздар. Мисалы:

Асел, бал
Тамагыңды жибитет,
Асел кошкон майы бар.
122-бет.

Асал,асел менен бирдей
«Ачпас айры» кесеңден,
Чайга салган аселди.

(Эл адабияты)

Бал 1. Ширелүү, гүлдүү өсүмдүктөрдүн аарылар аркылуу иштелип чыгарылган саргыч түстүү, коюу, таттуу зат. Чээнде жаткан аары чыгып гүл соруп, челкилдеген челек-челек балды (балдары (Калык). Бал кошкон май, курут менен эт берип, кубанталы окуудагы баланы. (Осмонов) Ширелүү таттуу, даамдуу. Жайлоодогу биз ичкен кымыз (Осмонов). Калтабайдын кымызы, кымыз эмес, тим эле бал. (А.Токомбаев)

2. Өт. Уккулуктуу, жагымдуу, сүйкүмдүү, чулдурап, жөмөө сүйлөп бирдеме-леп, ичимди элжиреткен тилиң бир бал (Мидин).

Бал тилимди салайын,
Баарыңарды урдурбай,
Аман алып калайын.

(«Эр Табылды»)

Демек, алар бал уйкунун кучагында (Ш.Бейшеналиев)

Менимче бал деген сөздү мынчалык чубалтпай, ток этер жерин айтуу керек болчу. Мисалы: Бал – асал, асел деп да айтылат. Бирок үчөөнүн тең мааниси бир. Бал үчүн келтирилген мисалдар эмес, бал жөнүндө болуп жатат. Эгер ошончолук түшүндүргүсү келсе, бал кантип келет, анын жолдору кандай, касиети эмне ушул жөнүндө түшүнүк берүү керек болчу. Мисалы, айрым жаштар бал жөнүндө анчалык деле түшүнө бербейт. Айрым өспүрүмдүр балды заводдон чыгат деп ойлошот. Ошондуктан, бал аарысын атайы багышат. Бал кармаган кишини балчы дейт. Аарылардын ташып келген балын төкчү идишти бал челек деп атайт. Жалпы жонунан бал аарысы турган жерди оморто дейт, Кыргызстандын балы дүйнө боюнча алдыңкы орунда турат. Айрыкча, Токтогулдун балы дарылык жагынан өзгөчөлөнөт. Эл май айынын балын жогору баалайт. Тактап айтканда, балдын дарылык касиети өтө жогору деп. Анда так мисалдарды далил келтирейин:

Бал, балды таануу.

Бул аарылардын оозунан кускан суюктук. Ал эки түрдүү болот. 1 – ак, 2 – сары. Сарысынын даамы жакшы, коюу, жыгты да жагымдуу, агы нават (набат) түспөлдөш, дарылык үчүн көбүнчө сарысы, жегенге агы колдонулат.

Касиети: тоскоолдуктарды ачуу, кан тамырынын суюктугун тартуу, мээдеги өлдүктү тартуу, тарамышты, мээ, өпкө, бөйрөк, боор, ашказан, ичегилерди күчтөндүрүү касиети бар.

Дагы бир мисал: К у я ш – күндүн чыккан тарабы. (891-бет)

Келтирилген мисалы: «Ал, Ысык-Көлдүн куяш тарабын мекендейт». Мунун мааниси ал, Ысык-Көлдүн күн чыгыш тарабын мекендейт деген сөз. Ал эми «Укмуштуунун төөсү жорго» дегендей биздин академиянын «мыкты» окумуштуулары кыргыз тилине жаңы термин киргизип, «Куяш күндүн чыккан тара-



бы» дегенге жол болсун. Куяш өзү күн. Түркий элдеринин бир тобу күндү куяш деп аташат. Мисалы:

С. *Кайсы убакыттарда намаз окууга болбойт?*

Ж. Куяш чыгып турганда, куяш чак түштө төбөгө келгенде, куяш батып бара жатканда намаз окуу туура эмес.

(«Ислам ибадаттары», татар тилинде. 1905-жыл, Казан басмасы, 63-бет.)

«Нолинакха догдур!» ошол замат куяш нурлары көрүнбөс колдордо титиреп турган винанын алтын кылдарына окшоп, комуланын көз алдында кулпуна түштү.

(«Кыйроо» роман. Рабиндират Тагор. Котормо. 1984-жыл, «Шинжаң» эл басмасы.)

«Сен да күбө бол, куяш!»

Бул: сен да күбө бол, күн! – деген сөз. («Из» тарыхый роман, Абдирахим Өткүр. 81-бет.) Эгер буга ынанбасаңыздар «Уйгурча-орусча логатка» кайрылыңыздар. Анда бакыйта куяш – солнце деп жазылуу турат.

А р б а п сөзү:

1. Башчы, башкаруучу, кожоюн. «Орто Азиядагы дин арбаптары».

2. Мансаптуу:

Агам арбап үй экен,

Үйдө болсо үндөсүн. («Эл адабияты»)

Капырай, келтирилген мисалынан арбап, башчы, башкаруучу эмей эле үй деген түшүнүктү берип жатпайбы? Мындай арсар түшүнүксүз мисалдар бир топ эле бар. Арбаптын так мааниси орусча «деятель» деген сөз. Кыргызча ишмер, ишкер. Мисалы: мамлекеттик ишмер, маданият ишмери, коомдук ишмер жана башкалар. (111-бет)

Дагы «Байгамбар жашында» (156-бет) деген сөз улгайып, токтолуп калган, кадыр-баркка ээ болгон, жашап калган учур деген мааниде. Байгамбар жашына келген киши. «Байгамбар жашында ушинтип калжандап жүрөсүң, – деп керирип, жемелей баштады». («Ала-Тоо»)

Кадыр-баркка ээ болгон, жашап калган учур дейт да, кайрадан мисалга: Байгамбар жашында ушинтип калжандап жүрөсүң дегени кызык. Байгамбар жашында кадыр-барк жөнүндө эмес, жаш жөнүндө сөз болот. Мейли ал молдо болсун, мейли аракеч болсун жаш жөнүндө айтылат. Анда эмесе пайгамбар жашы деген эмне, эмне үчүн байгамбар жашы дейт? Анын себеби бар.

Пайгамбарыбыз Мухаммед (А.С) 63 жаш курагында дүйнөдөн кеткен. Ошол себептүү 58 менен 60тын аралыгын Пайгамбар жашына жакындап калдың дейт. Ал эми 60тан 63кө дейре пайгамбар жашындасың дейт. Ал эми 63төн өткөн соң пайгамбар жашынан өтүп калдың дейт. Пайгамбар жашы дегендин негизи жашка карата айтылган сөз.

Н а м а к ы р а м. 1. Жакын эмес, жат, бөлөк, башка. (Шарыят жобосунда башка эркекти, же эркек башка аялды кароого тыюу салынган.) Келтирилген мисал туура. А бирок намакырам дегени ката. Туурасы: Намахрам – бөтөн, жат деген мааниде. (Фарсы-араб)

Д ө р ө ө. 1. Уруп жазалоо үчүн ылайыкталган камчы. (361-бет)

Бул түшүнүксүз болуп калган. Ким кимди урат, кайсы жерде, кимдерге колдонулат. Аскерлерби же түрмөдө отургандарды ура турган камчыбы? Дөрөө эмес туурасы: Дарре (фарсы). Бул диндик жазалоодо колдоно турган палак.

Анын жасалышы: үч эли кеңдиктеги эки кайышты беттеп тигип, анын ичине кум толтуруп, тигип таштайт, ары жалпак болот. Казынын буйругу менен күнөөлүү адамдарга жүз же элүү дарре урууга буйрук берет. Анан күнөөлүү адамды көмкөрөсүнөн жаткырып май куйрукка сабайт. Мына ошону «Дарре палак» деп атайт. Ал эми сабак билбеген же күнөө кылган балдарды ичке чыбык менен урат. Ошондуктан:

Бейиштен чыккан көк таяк,

Чуркатат жылаң аяк, –

деген кеп бар. Бул дарре Орто Азия жана Казакстанда 20-кылымдын орто ченине дейре колдонулуп келген. Азыр жок.

(1290-бет)

Х а д и с – (адаб) ислам динине байланыштуу Мухаммед пайгамбар тууралуу оозеки жана жазма түрүндөгү уламыштар, пайгамбардын кийинкилерге осуяты.

Х а д и с. Курандан кийин экинчи орунда турат. Мухаммед пайгамбардын жасаган иштери, сүйлөгөн сөздөрү, айткан акыл-насааттары хадис деп аталат. Мухаммед пайгамбар эч качан оюна келгенди сүйлөгөн эмес. Ар бир сөздү, ар бир ишти Аллахтын буйругу менен жасаган. Ошондой эле Мухаммед (А.С) дин сахабалары угуп, алар кийинкилерге айтып, ооздон-оозго айтылып келген сөздөр да хадис эсептелет.

Кээ бир хадистерде пайгамбардын минтип айтканын өзүм уккан элем десе, кээ бир хадистерде түкүнчө уккан экен, андан мен уктум деп айтылат. Айрым хадистерде, мен чоң атамдан уктум, ал да өзүнүн чоң атасынан уккан экен деп айтылат. Кийинки кылымдарда айрым хадистерге айрым адамдар өздөрүнүн сөздөрүн кошуп, айтып жүргөндүгү жөнүндө да сөз бар. Ошондуктан, хадистерди өтө этияттык менен окуу туура. Хадистердин ичинен эң ишенимдүүсү Сахиулбухари жана башка хадистер болуп эсептелет.

А с м а й – насыбай менен бирдей (123-бет).

«Төрдө бир жан аякка асмай ийлеп отурган» («Жаш ленинчи»). Келтирилген мисалында бир жан аякка асмай ийлеп отурганын билдирет. Асмай ийлеген идишти аяк эмес, жанаяк деп атайт.

Н а с б а й – туурасы насыбай (963-бет).

Насыбай чекенденин, арчанын ж.б. күлү, акиташ кошуп ийлеп, эринге салып атуучу тамекинин түрү. «Дыйкан мүйүз чакчасын чыгарып шылдырт-шылдырт эттирип алаканына насыбай экчеп алды да, эрдине салды». («Ала-Тоо») «Каныбек, жүгүрүп барып насыбай алып кел». Урматтуу сөздүктүн түзүүчүсү, насыбай жөнүндө үч жерге жазып, толук, ток этер жооп бербегениңиз кандай?

Мисалы, казанга эт салып, ага туз салбай бышырсаңыз кантип жейсиз? Ошонун сыңарындай өзүңүз айткан жан аякка жасаган, чекенденин күлүнө акиташ кошуп ийлеген насыбайды тамеки кошпой кантип ийледиңиз, ийлеген күндө да тузсуз бышкан эттей кантип атмаксыз?!

Кыскасы, бу салмагы менен саны бар «Кыргыз тилинин сөздүгүнүн» сапаты кандай, аны ар бир окурмандын өзү берер. Мактоосу аз болору турулуу иш.



Эскерүү



**Чалагыз
ИМАНКУЛОВ**

(1889–1980)



МҮНҮШКӨРЧҮЛҮГҮМ

Атам Иманкулдун жаш кезинен берки кесиби куш салуу жана мергенчилик болгон. Анын узун шыйрактуу мылтыгы керегенин башында асылып, томоголуу бүркүт, ителгилери туурда олтурар эле. Күн сайын бүркүт салып, түлкү, жейрен алдырып келгенин далай жолу көрдүм. Бирин өзү, экинчи бүркүтүн Шоңко аттуу инисинин колуна кондуруп аттанып кетишип, кеч убакта түлкүнүн куйруктарын чубалжытып канжыгаларына байланып келишет дагы, керегелердин баштарына кыпкызыл кылып кыстаып коюшат. Мына ошентип бүркүт жайылбаган күндөрү аз болот.

Тогуз жашымда атам мени мектепке берди. Окууга көңүлүмдү жакшы коюп окуп жүрөм. 5 жыл окуп сабатсыздыкты жойдум.

Окуп жүргөн кезим. Жайдын толук убагы, мени менен бирге окуп жүрүшкөн Дүйшөн, Өкөбай, Абдыра төртөөбүз, дагы башка балдар болуп күйкөнүн балапанын алышка карагайга бардык. Карагайдын этегиндеги көк аянтта бүлдүркөн менен кожогаттар тизген шурудай мөлтүрөп бышып турган убагы экен. Жазгы көккө жабылган койдой терип жеп жатабыз. Бир аз убакыт өткөндө жогору жагыбыздагы сейрек карагайдан чырылдаган күйкөнүн үнү угулду. Карасак узун карагайдын баш жагынан бир күйкө учуп чыкты. Издегенибиз ошол болгондон кийин бат эле

ИМАНКУЛОВ Чалагыз – белгилүү акын, чебер комузчу, мүнүшкөр 1889-жылы Ысык-Көлдүн Темировка айылында туулган. Алгачкы ырлар жыйнагы 1954-жылы жарык көргөн. Анын ырлары, дастандары, жомоктору болуп, ондон ашуун китептери чыккан. Ал комуз чапкан чебер уста жана мыкты комузчу болгон. Кыргыз радиосунун алтын фондусунда өзүнүн аткаруусунда элүүдөн ашык күүлөрү жазылган. 1950-жылы СССР Жазуучулар союзунун мүчөлүгүнө кабыл алынган. Акындын «Мүнүшкөрчүлүгүм» аттуу эскерүүсү «Буудан» аттуу китебинен алынды.



жетип барып, карагайдын баш жагындагы уяны көрдүк. Карап турбай бутактан бутакка маймылча жармашып уяга да жеттик. Уяда беш балапан көздөрүн бажырайтып бизден сүрдөнгөнсүп, боортоктоп бир-бирине сүйөнүшүп жатып калышты. Балапандар карала болуп калышкан. Карап турмак белек, үчөөбүз үчөөнү кармадык. Балапандар чырылдашып колдурубузду тырмалап чокуп жатышат. Анысына биз кайыл болуп, балапандарды калпактарыбызга салып, калпактын кайруусун кабатынан тиштеп алып карагайдан түшүп, айылды көздөй жөнөдүк. Кудундаган бойдон бөрү желишти салып, айылга бат эле жетип келдик.

Мурдумду дердендетип үйгө кирип келсем, атам бир топ карыялар менен тогуз кумалак ойноп жатыптыр. Салам айттым эле, баары мени карай калышты. Атамдын жанына жакын барып мактангансып күйкөмдү калпагымдан алып, шырдактын үстүнө коё койсом чычып жиберди. Аны көрүп:

– «Итти сыйласа килемге чычат» деген ырас эмеспи, – деп энекем аны тазалай кетти.

– Куштун богу жийиркенич эмес, шырдагың андан бузулуп калбайт, – деп атам энеме нааразы боло түштү.

– Ойноп айтам, – деп күлүмсүрөп, энем эшикке чыгып кеткендей болду. Ошол кумалак ойноп олтургандардын ичинде Нарбото аттуу бүркүтчү:

– Чалагызды карагылачы, аман жүрсө Иманкул акемдин өзүндөй мүнүшкөр болот, «Ата көргөн ок жонот, эне көргөн тон бычат» деген ушул, – деди.

Атам керегенин түбүнө уя жасап берди. Күн сайын чымчыктын балапанынан кармап келип, эки маал жем берем, он чакты күндүн ичинде ак күбүн таза түшүрүп, далбыгандан далбып, канатын күүлөп, уясына токтобой жүктүн үстүнө барып коно калып, андан учуп чыгданга барып жармашып, күндөн күнгө күйкөмдүн тентектиги күчөй берди. Тентектиги күч алып баратканда атам күйкөнүн бутуна боо тагып койду. Ошону менен күйкөмдү колума кондуруп үндөп жем берип, туурга кондуруп коём да, айылдагы өзүм теңдүү балдарды чогултуп алып, чымчыктын балапандарын тирүү кармап алып келем. Күн батарга жакындап баратканда күйкөнү колума алам, анда атам чымчыктын балапанын канатынын учунан бир аз ушалап, көкөлөтө ыргытып коё берет. Ошондо күйкөнү коё берсем, балапанды жерге түшүрбөй илип алат. Бүркүткө калтар, шумкарга тоодак, каз тептиргенден мага күйкөмдүн чымчык алганы алда канча кызык көрүнөт. Күн сайын күйкөнү тириге машыктырып алып, колумдан түшүргүм келбейт.

Эл чогулган жерге күйкөнү дайым кондуруп барып калам. Мени көргөн аксакалдар: «Мына, атасын тартат деген ушул эмеспи» – дешип, мени кубандырышат. Күн сайын бир маал учуруп коё берем, ары-бери учуп жүрүп, өзүбүздүн үйдүн чамгарагына келип конуп олтурат.

Үйдүн ичинен туруп үндөп жемге тойгузам. Ошентип, эл жакага түшкөн кезде чилге салам го деп жүргөн кезим.

Күндөрдүн биринде күн бүркөлүп, жөө туман каптап, жердин бети көрүнбөй, анан төрт күнгө чейин жамгыр жаап, кечкурун жаан басылып, күн ачылды. Күйкөм ачка болуп, мени көргөндө энесин көргөн баладай чырылдап үнү басылбайт.

Бир күнү уйкуман ойгонуп көзүмдү ачсам, түндүктөн тийген күндүн жарыгы керегенин түбүнө түшүп калыптыр. Тура калсам, күйкөм канатын жайып жерди тиктегенсип башын ылдый салып турат. Өлгөнү калган го деп чочуп тура калсам, күйкөм туурунан жерге секирип түшүп, бир немени чокулап жаткансыйт. Карасам чоң кара коңузду буту менен басып алып бырчылдатып жеп жатат. Чил алдырам го деп жүргөн күйкөмдүн ал кылыгын көргөндө арданып кетип керегенин башындагы атамдын куш мээлейин ала коюп таамайлап туруп башка тартып ийдим эле, күйкөм көзүн чакыраңдатып, канатын жайып боортоктоп жатып калды.

– Ээ, кокуй, балам, ал эмнең? – деп атам мени карады. Мен күйкөнүн коңуз жеп жатканын айтып, ызаланып ыйлап жибердим.

– Балам, мындан бир күнү көөнүң калат, убара болосуң дебедим беле, чоңоё түшкөнүңдө кыргыз таап берем, – деп атам мени сооротту. Ошону менен күйкөмдү айылдаш бир балага кармата бердим.

Качан болсо атам куш салганда кошо барчудай, бүгүнкүдөн эртеңкиси кызык көрүнүп, кыргызды өзүм таптап, чил, бөдөнө алдырып кызыктын кызыгына жалгыз өзүм баткансып жүргөн кезим. Ал убакта биздин айылда бүркүтчүлөр жана куш, ителги салуучулар көп боло турган. Айрыкча, ошол кушпоз адамдар бекерчилик жайкы күндөрдө биздин үйгө дайым келишчү, анткендиги, майда иштерге атамдын колу өтө чебер эле. Алар куш, бүркүттөргө мээлей, тогомо жасатышып жана мылтыкка ок куюучу калып ойдурушчу. Алардын ичинен бүркүт салгандары карышкыр, түлкү, элик, жейрен; куш салгандары кыргоол, коён, чил, кекилик, өрдөк алдыргандарын, шумкар салгандар каз, тоодак, каркыра, куу, көк кытан, өрдөк, коён тептиришкендерин жана тайган жүгүрткөндөрү аркар, кулжа, элик, жейрен, карышкыр, түлкү тиштеткендерин, капкан салчулары капканына карышкыр, түлкү, суусар, сүлөөсүн, илбирс жана башка кармагандарын айтышчу. Мергендери агыны катуу суулардан кечип, аскасы бийик дабандан өтүп аюу, илбирс, бугу, марал дагы башка тоо кийиктеринен аткандарын жана өздөрүнөн мурунку убактагы мергендердин жез тумшук, мите, жалгыз аяк, дагы башка укмуштуу аңдардан аткандарын биринен сала бири сөз салышканда, биринен экинчисиники укмуш, улам эле кийинкиси кызык угулуп, алардын жанынан кетким келбей, ар кимисинин оозун карап олтурганым олтурган.



Мен бала кезимден эле мергенчиликтен, куш, бүркүт салыштын баарысынан шумкар салыш кызык турбайбы деп ойлор элем. Куш, ителги, бүркүт салыштын табына абдан жетип, кызыкка батып жүргөнүмдө алардын кыраандарынын сындарын, алгырлыгын жана белгилерин атам мындайча ажыратар эле.

– Куштун эң тазасы **туйгун**. Анын жүнү аппак, көзү да ак болот. Андан кийинкисин **тунжур** дешет. Тунжурдун жүндөрүнүн учтары бозомук келип, кереге чалгындын үстүндөгү жүндөрү тор көзөнөк ак болот. Эки кашка куйруктун ортолук муундарынын бир муунагы аппак келет. Канаттын мүрү жүндөрү менен моюн жүндөрү дагы акчыл. Андан кийинкисин **үч ала** деп коюшат. Анын жүндөрү акчыл сарала келип, боор жүндөрүнүн учтары тизген берметтей мөлтүрөп турат. Ал эми куштун эң балбаны да, кырааны да **тынар** деп айтылат. Тынардын сырткы жүндөрү түлөк куштардын жүнү сыяктуу кара көк, боор жүнү аппак жана кашы да аппак, буту ителгинин буту сыяктуу көгүш келет. Тумшугунун үстүңкү сарысынын сыртында сыя менен тарткандай капкара тагы даана көрүнүп турат. Тынардын муруту тумшуктун үстүнөн кайчы өтүшүп, көңөөнүн дем алуучу тешигин көрсөтпөй жаап турат. Көзү сүттөй аппак. Туйгундун, тунжурдун, үч аланын, **күлдүү бадамдын**, тынардын боо тагар шыйрактары жумуру, кыска келет. Ал эми жөнөкөй куштардын шыйрактары тартагай узун, жалпак болот, көздөрү сары келет. Тынар балбан куш. Ал коёнду каптал жагынан серпе турган болсо, анын шыйрактарынын бири сынбай калбайт. Ошону менен бирге куш, чүйлү бир уядан учат, **жапа куш** – чоң, **чүйлү** кичине келет. Куш ургаачысы, чүйлү эркеги. Уя салган учурларда кушту чүйлү кубалап жүргөнү илгертеден бери эле белгилүү.

Куш, чүйлү кыргызлардын урук-туугандары сыяктанып, өңдөрү түспөлдөш, көздөрү чекир **аксары, байкөбөк, бөктөргө, кулаалы** деген дагы башка жамандары бар. Алардын ичинде кулаалы жайбаракат делбектеп учуп жүрүп, ыгы келе калганда кекилик, чил, чымчыктарды ала коёт. Андан башкалары чычкан, бака, кескелдирик, майда-чүйдө жандыктарды алып жешет.

Кулаалы, аксары, байкөбөк, бөктөргөлөрдүн тукуму өтө көп болот. Ал эми туйгун, тунжур, тынар куш, чүйлүлөр сейрек кездешет.

Атам Иманкулдун айтуусу боюнча, ителгиден шумкар чыгат. Шумкар үч түрлүү: **ак шумкар, кара шумкар, күйкө шумкар** деп аталат. Актан чыккан шумкардын бир түлөгөндөн кийин боору мончоктой ак чаар, сырткы жүндөрү көгүш мончоктой чаар келет. Куйруктун астындагы узун жүндөрүн саңоор дешет. Ошол саңоор жүнү кебездей аппак. Ал эми карадан чыккан шумкарлардын сырткы жүндөрү, куйругу кундуздай капкара, төш жүндөрү кекиликтин төш жүнүндөй кооз кара чаар, анан куйруктун астындагы аппак саңоор жүндөрүндө сайманын түрлөрүндөй муунак-муунак карасы бар. Аны туура балдак каса шумкар деп айтышат.

Андан кийинкиси – күйкө шумкар. Анын боор менен сырткы жүндөрү күйкөнүкү сыяктуу кызыл чаар келет. Саңоор жүндөрү эч бир бедерсиз бозомук ак. Балапан кезинде ителгинин буттары көпкөк болуп, улам түлөктөн түлөккө өткөндө саргарып кетет. Ал эми күйкө шумкардын буту жумурткадан чыкканда эле сапсары болот. Ошол үчүн ал күйкө шумкар деп аталат.

Шумкар дегенибиз, бул – ителгилерден чыккан алгыр баатырлары. Алардын чын шумкарлык белгиси, сылаган сайын жүнүнө чаң жугуп калгансып силкинмейинче койбойт, жүнү шуудурап таза. Өзү кичинекей өңдөнгөн менен колго кондурганда салмагы оор болот. Канат, куйруктары камыш сыяктуу катуу келип, туурда жай олтуруп таранып-силкинсе калдырттаган катуу добуш чыгат. Ошондой учурда уйкудагы адам да ойгонуп кетиши мүмкүн. Жөнөкөй ителгилерге караганда, шумкардын тумшугу учу түбү бирдей жоон келип, терең кабактуу көздөрү бажырайып чоң болот. Канатын өөдөтөдөн кайчы чалып кондурганда, колго типтик олтурат.

Шумкарлардын баары эле кыраан боло бербейт. Жамандары да чыгат. Андайлардын жүн белгилери кадимки шумкардын так өзүндөй болгон менен төштөрү кулаалынын төшүндөй кууш, жүндөрү жумшак, силкингендери бош, тумшуктары ичке, быйпык келет. Андайлардын аты эле шумкар болбосо, кыраандыктары жокко эсе болот. Ал эми кээ бир ителгилердин бала кезинде жүндөрүндө шумкарлык белгилери болбосо да, баш аягы, бой денеси келишимдүү келип, бир түлөгөндөн кийин эле жүндөрүнө шумкарлык белгилери кадимкидей байкала баштайт. Аны сөөк шумкар дешет. Бүркүт, куш, ителги, ылаачындардын кайсынысы болбосун, буттары келишимдүү болмоюнча анык кыраан боло бербейт. Кечке салса чарчабайт, кечинде алгырлыгы күчөйт деп ошол сөөк шумкарды айтат.

Ушул күнгө чейин мен шумкар салууну адат кылып келе жатам. Шумкар коёнду таамайлап башка тепкенде, коёндун эки көзү тостоюп, башы ташка жанчкандай болуп талкаланып калганын өз көзүм менен көргөмүн. Шумкардын бутундагы балбандык мына ушундан эле байкалат. Ал эмес кээ бир учурда шумкар бүркүттү да тээп өлтүрө алат. Шумкар уя салып жумурткалап, балапанын чыгарган убактарда кокусунан бүркүт шумкардын уясынын тегерегине жакын келип калса, анын ажалынын жеткени.

Бүркүт менен ителги бири-бирине өч болот. Ителги балапандарына жем издеп, чабыттап кетсе, бүркүт кокустан ителгинин уясына жолугуп калат да, балапандарын жеп коюп, чоң тоюп, ташка конуп эс алып көңүлү жай олтурат. Ошол кезде ителгилер келип, уяда балапандарынын жок экенин көрүп, жан-алы калбай карк-карк этип, уясынын үстүндө ары-бери учуп жүрүшүп, бүркүттү көрөрү менен каркылдаган катуу үндөрүн чыгарып, качырып сала беришет. Ошондо ителгилердин айбатына чыдай ал-



баган бүркүт кылчактап учуп, качып жөнөйт. Ителгинин бири мурда жетип теберинде бүркүт айбат кылып чалкасынан түшүп бутун тосо берет да, кайта көмкөрөсүнөн түшөт. Дал ошол кезде арткы ителги жетип далы ортого тээп өткөндө, бүркүт аласалып аңтарылып барып, жерге кулап түшүп, оозунан кан келип өлүп жатканын көргөн адамдар бар.

Ителгинин баатыры **куу кумпай**. Ал күйкөдөн саал чоңураак келет. Кумпай ашуу белдерде, аскалуу төрлөрдө уялап, төлдөйт. Алар улар менен суурду тээп өлтүрүп тамактанат. Кумпайды көргөн адамдар болгону менен ал адамдын колуна эч качан түшпөгөн. Ал эми жөнөкөй ителгилердин балапандарын бүркүт уясынан жеп койгон учурда, бүркүттү тебүүгө даай албай, ителгилер каркылдашкан үндөрүн катуу чыгарышып, тегеренип асманга көтөрүлүшөт. Анан ашуудагы кумпайга жетип кабар кылып кайра тартышат. Ителгилердин артынан кумпай ээрчип учуп жөнөйт. Ителгилер зыпылдап учуп, бүркүткө тездик менен жетет да, каркылдап келип бүркүттү жазгап тийип өткөндө, бүркүт уча баштайт. Ошондо кумпайдын канатынан зуулдаган үн чыгып, асмандан жылдыз учкан сымал, көз ирмегенче тике сайылып келип бүркүттү тээп өтүп, кайра атылып чыгат. Кумпайдын болот текөөрү тийген бүркүттүн жаны чыгып, далдайып барып жерге кулап түшөт.

Ал эми **турумтай** болсо **күйкө, ителгилердин** урук-журук, туушкандары болуп саналат. Турумтай кекилик, чил, таан, сагызгандарды ала берет. Турумтай ителги сыяктуу, эмнеге жолукса ошону алат жана керели-кечке сала берсе талбаган, тап тилебеген кыраандардын бири. Күйкөнүн арасынан да миңинен бири, чанда-чанда шумкар чыгат. Ал күйкөнүн шумкары деп аталат. Күйкөнүн шумкары көлөмү күйкөдөн чоң келип, күйкөлөрдөй кызыл эмес, кут кучкар болот. Кекилик, чил, көгүчкөндөрдү ала берет.

Сасык үпүптүн жайбаракат гана учуп жүргөнүн көрөсүн. Анткен менен эгер сасык үпүккө кыргый, турумтайды сала турган болсоң эч качан алдырбайт жана анын кандай жазгырып кеткенине акылың жетпей калат.

Кургак чөлдүү жерлерде **эрсынар** аттуу бозомук чымчык жашайт. Аны кыргый, же турумтай, мейли жагалмай болсун эч качан ала албайт. Анткени эрсынар жазгырганга да маш, кубаласа да жеткирбей кете берет.

Мына ушул эрсынар менен сасык үпүптү жалгыз гана күйкөнүн шумкары ала алат. Ошентип, шумкар кыраандын кырааны. Ал эми **ылаачындарды** ала турган болсок, өзү ителгиден кичинекей болгону менен буттары кууш, ителгилерден алда канча арыштуу келет. Жүндөрү түлөк шумкарлардын жүнүндөй өтө кооз жана курч темир сыяктуу катуу келет. Ылаачындын чоңу орточо ителгиге жакын болот. Көп түлөгөн **ылаачындын** жүндөрү таш түлөк куштун жүндөрү сыяктуу эң бир кооз, майда чаар. Ылаачындын бул түрү **баарың** деп аталат. Булар куш ителгилерден катуу, узакка тапталат жана ылаачынды абдан табына келтирип салбаса, алганда айнып кетет.

Эгерде ал торго кармалган болсо, бир күндө бир гана салып алган аңынын этине тойгузуп, байлап коюш керек. Эгер кан чокутуп туруп, кайра экинчи сала турган болсо, анан аңды ала албай калса, өзүнүн учкулдугуна ишенип алда кайдан көрүнгөн карга, таандарга тез эле жетип, бирөөнү тээп түшүрүп, чаап учуп кете берет. Ошондо адашып таба албай калууга да мүмкүн, ал жем жеп талаага түнөп калса, ителги сыяктуу экинчи колго оңой менен түшпөйт.

Ылаачындын арасынан каркыра, каз, тоодак, куу сыяктуу чоң канаттууларды алчулары да болот. Куу кумпайдан башка канаттуулардан ылаачындын учкулдук өзгөчөлүгү бар. Ылаачындын канатынын күүсү угулган учурларда карга, таандар аргасыз миңи бир түп бадалга корголот. Эгер учуп жүргөндөрү болсо, канча болсо ошончосун бирден тээп түшүрүп кете берет. Ал карышкыр сыяктуу, жегенине кубанбайт, тепкенине гана кубанат.

Ал эми **жагалмай** болсо, учкулдугу жана тапка кириши жагынан ылаачынга окшош. Эгер жагалмайды таптап салса, ал качырганда чымчыктар дыркырап учуп, чөп же куурайга түшө качышат. Ошондой учурда, ал кыргый, турумтай сыяктуу чымчык менен кошо түшпөстөн, кайып чыгат дагы башка жактан көрүнгөн чымчыктарды алыс-жакынына карабастан кууп кете берет. Андыктан жагалмайды салууга болбойт. Ал эми чымчыктардын арасынан да чымчык алып жечүлөрү болот. Алар эки түрлүү **борбаш** аттуу чымчыктар: бири кызгылтым, бири кара ала. Башка чымчыктарга караганда булардын тумшуктары борбоюп жоон келет. Ошол үчүн борбаш деп аталат. Алар адамдын колун да кансырата чокушат. Чымчыкты буту менен сермеп албастан тумшугу менен мойнун сындыра чокуп өлтүрүп, анан эки ача бадалдарга кептеп, кыстарып туруп жей берет. Ылаачындар учкул, алгыр жана өзү кичинекей болсо да, куш, ителгилерден буттары арыштуу келет.

Мына ушунтип, турумтай, кыргый, жагалмай, куш, ителги, ылаачын, күйкө, борбашка чейин айтып өттүк, эмки сөз **бүркүттөр** жөнүндө болмокчу.

Ак карлардын этегинде муздак төрлөрдү жердеп кийик алып жей турган бүркүттөрдүн эң кыраандары – **төөкомдот муз мурут, ак ыйык байчегир, кара көмөкөй карачык**. Муз муруттун тумшугунун түбүндөгү дем алчу тешигин көңө дейт жана ошол көңөсүндө эки же үч тал кыл болот. Башка бүркүттөрдө андай кыл болбойт. Төөкомдот муз муруттун кыраандыгы адам таң каларлык. Муз мурутту салганда жалаң эле кийик алдырып, эт жүктөп келүү үчүн бир топ адамдар төөнү комдоп жетелеп алышар эле. Ошол үчүн төөкомдот дейбиз. Муз муруттун кыраандыгы мындайча айтылат.

Чабытына келгенде,
Аскаларды аңтарган.



Астынан кийик жолукса,
 Аңтара серпип каңтарган.
 Эчкини койдой бөктөрүп,
 Уясына алпарган.
 Канатынын күүсүнөн,
 Жүрөгү чыккан калтардын.
 Серпип өтсө текөөрү,
 Сүбөөсүн жарган аркардын.
 Ошонун бири муз мурут,
 Бүркүттөн чыккан алптардан.

Ал эми **байчегир** ак көз бүркүттөрдүн эки ийнинде топ-топ ак жүндөрү болот. Көздөрү сүттөй ашпак, жүндөрү үкүнүн жүнүндөй сарала. Ар түрдүү аңдар – мейли карышкыр, мейли түлкү, же элик, жейрендер канча учураса да байчегирди сала берсең ал ала берет. Ошондуктан, ак көз байчегирди акжолтой, ырыска шерик, кирешелүү кыраандардан дешет.

Мен 15 жашка чыгып, кыргый, турумтай таптап салып жүргөн кезимде, биз менен айылдаш токсон жашка барып калган Абышка аттуу карыя боло турган. Ал көптү көргөн, өтө сөзмөр карыя эле. Ошол Абышканын ак көз байчегир аттуу бүркүт жөнүндө сүйлөгөн сөздөрүн өз оозунан уккамын.

– Тиги Тосор, Тамга тараптагы Корош дегендин Алайдын тоосунан, уядан алып келген Ак көз аттуу бүркүтү боло турган. Ал Ак көз бүркүт түлкүнү коён ордуна, аркар, кулжа, карышкыр, элик менен жейренди түлкү ордуна ала берүүчү кыраандардан эле.

Күндөрдүн биринде Корош Ак көздү кондуруп, Байчоро дегенди ээрчитип алып, Таарылга деген жерде бүркүт салууга барып калат. Таарылганын төш жагындагы карагайдын этек жагына барып, Ак көздүн томогосун тартса, ал темингенинен коё берет. Ал бара-бара ылдый түшүп, анан боюн күүлөп атып чыгып, тикесинен сайылып, калың бадалга кирип кетип жок болот. Чапкан бойдон бат эле жетип келишет. Эч нерсе билинбегенден кийин: «Бадалды аралап бүркүттү карап көрчү», – дейт Корош. Байчоро бадалды жөө аралап, эңкейип төмөн жагын караса, бир түп ыргайдын бутагына далдайып жабылып турган бүркүттүн канаты көрүнөт. Бадалдын астында торпоктой болгон сары чаар бир неменин арткы бир буту көтөрүлүп тургансыйт. Байкап караса, Ак көз ошол айбандын толорсугунан чапчып, анан бир буту менен ыргайды чеңгелдеп турганын көрүп, даап бара албай коёт. Кайра басып, көргөнүн Корошко айтат. Корош ал айбан жолборс экенин билип, дабыш билгизбей арт жагынан барып, айбандын ичин жара тарт дейт. Байчоро кийиктин жилигин чагып жүрүүчү колго жасаткан чоң бычагын кынынан сууруп, арт жагынан акырын басып барып, алиги айбандын салаңдап турган курсагын жара тартып таштайт. Көрсө, ал бир жашка толгон жолборстун күчүгү экен. Алар жолборсту союп, терисин байланып кайтышкан экен,

– деп айтар эле Абышка карыя. Жаңыдан уядан учкан балапан кезинде бүркүттөрдүн куйруктары аппак келип, канатында ак тактары болот да, эки-үч түлөгөндөн кийин темгил-темгил бозомук, кара чаар боло баштайт. Бүркүт бир түлөгөндө – **бозум**, экинчи түлөгөндө – **таш түлөк**, анан – **кум түлөк**, андан кийин **ным түлөк**, бешинчи түлөгөндө – **бир баарчын** деп аталат. Андан кийин **эки баарчын**, **үч баарчын** болуп кете берет. Ал эми **карачык** аттуу бүркүт балапан кезинен эле куйругуна баарчындын куйругунун белгисин сала баштайт да, таңдайы, тили, көмөкөйү көө сыйпагандай капкара болот.

Шумкарлар сыяктуу төштөк тартып, буту, тумшугу ителгиникиндей, көзү карышкырдыкындай көпкөк, тумшугу балтадай жазы, кабагы өтө бийик келет. Карачык жапан чочко, же тоо кийиктерин, мейли карышкырды ала турган болсо буту сынып кетмейинче колунан чыгарып жибербейт. Мына ошол үчүн кыраандардын өжөр баатыры деп аталат. Жемди канча берсе ошончо жей бере турган соргоктордун бири.

Мындай кыраандардын дагы бири – **молор**. Башы тооктун жумурткасы сыяктуу томолук, кичинекей тумшугу канжардай узун, көзү чоктой кызыл, канат-куйругу төөгө комдогон ууктай узун келип, колго кондурганда шумкар сыяктуу типтик олтурат. Чоңураак элик сыяктуу аңдарды алганында, канчалык кармашса дагы канат-куйругун жерге төмөн оодарылтпай турган кыраандардын бири. Ал эми кээ бир канат-куйруктары келте бүркүттөр бийик жерлерде түлкү ала турган болсо, томолонушуп баратканда аңтарылып кетип, түлкүнүн астында калат. Ошондо да, кыраан бүркүттөр тумшуктан кармап алып коё бербестен түлкүнүн астында жата берет. Кээ бир каруусу аз бүркүттөр түлкүнү да коё беришет. Молордун тырмагына илинген түлкү эч качан бошоп кетпейт. Ошондуктан, жүгү ообогон өркөчтүү атандар сымал, кошу ообас молор деп айтылат.

Кыраандардын ичинен дагы бири **канжыгалуу кара сеңсел** деп аталат. Анын куйругунун үстүңкү түбүнө жана куйругунун үстүнө майда жүндөр чыгат. Андан башка да эки капталында калдайган жазы жүнү бар. Ал жүндү канжыга дешет, ошондон улам, ал бүркүт канжыгалуу кара сеңсел деп аталат. Сеңсел көргөн түлкүнү жазбай ала турган ак-жолтой, эң бир чебер кыраандардан. Сеңселди кондуруп чыккан ээси үйүнө куру кол кайтпайт дешет. Сеңселдин кыраандыгы куштардын арасындагы тырмагына илингенди кетирбей турган балбан да, жазбай серпе турган чебер шамдагай тынар сыяктуу.

Ошондой эле **көңөөлү сыркак** жана **кыл сыркак** аттуу кыраандар да кездешет. Көңөөлү сыркактын тумшугуна көңөөдөн ылдый карата кобук салат, эки-үч түлөгөндөн кийин тумшуктун кобулдары аңырайып жырылып кетет да, тили көрүнүп калат. Эми кыл сыркактын куйругунун астындагы саңоор узун жүндөрдүн арасында жылкынын туу куйругунан жоонураак, учу томолук бир тал кылы бар. Ошол себептен ал кы-



раан кыл сыркак деп аталат. Бул сыркак аттуу эки түрдүү бүркүттөр айтылуу кыраандардан болуп саналат. Көңөөлү сыркактын буту арыштуу, уурту уурттуу, көзү эчкинин көзүндөй, канат-куйругу узун келген, балтырына кол батпаган берендерден. Чайдын жакшысынан таш чайнекке демдеп туруп, таза чыныга куюп, күндүн жарыгына кыл сыркактын көзүн чагылдырып караса, ал жалт-жулт этип көзгө сонун көрүнөт. Ушул себептүү ал алтын көз деп да аталат.

Кыл сыркакты мен 1955-жылы өз колум менен салып жүрдүм жана түлкүнү көп алдырдым. Тырмагы тийген түлкүлөрдү эч качан колунан чыгарып жиберген эмес. Мындай бүркүттөр ак эттүү күлүктөр сымал, туруна тарамыш, балтыры анчалык жоон эмес, боо тагар жилигинин сөөгү башка бүркүттөргө караганда жоон келип, тырмактары ташка конурса да мокобойт жана учу ийнедей курч келет. Кыраандын кырааны ушул го деп ойлоймун. Бул сыркак аттуу бүркүттөр түлкүнү серпкен жерден баштап кармабай, төштүн сөгөрүнөн өпкөсүн куушура кармап лөкүйүп олтура берет. Мен салган кыл сыркак бир түлкүнү да колунан таштаган жок.

Булардан башка да, **көк камчы** деп аталган кыраан бүркүт бар. Ал көк камчы берендин көзү суунун терең ириминдей көпкөк келип, кабагы эң бир бийик. Ал түлөктөн түлөккө өткөн сайын көк ала башайыдай жүндөрү көзгө кооз көрүнөт. Канатын шумкар сыяктуу өөдөтөдөн чалган, табына жакшы келтирип сала берсе ала бере турган айтылуу кыраандардын бири. Табына жакшы келген убакта бийик жерге чыгып, томогосун алары менен алда кайда жойлоп жүргөн түлкүнү көрүп, талпынып колго токтобойт. Башка бүркүттөрчө канатын жайып калдактап учпастан, көөкөрдөй болуп канат куйругун бириктирип, куюлган бойдон мойнун укуруктай созултуп, көз ирмегенче түлкүнү эңген бойдон, кырдан кырга бөктөрүп барып конуп калат. Ал эми көк камчы берендин катуу качырганынан сүрдөнүп кээ бир түлкүлөр түз кача албастан арт жагына кылчактап баратып, ташка же бадалга урунуп мүдүрүлүп жыгылып да кетет.

Мындай бүркүттөрдүн мойнунун сырт жагындагы узун жүндөрү жогдор жүн деп аталат. Кээ бир бүркүттөрдүн жогдору кыпкызыл, кээсиники саргыч кызыл, кээ бириники купкуу болот. Чанда бир бүркүттөрдүн жогдору каралжын тартып, каркыранын жогдору сыяктуу ичкерээк келет да, башынын жүнү капкара болот. Башка бүркүттөрдүн баш жүндөрү өзүнүн жогдор жүндөрүнө түспөлдөш келет. Кабактары онуракай, көздөрү бажырайып чоң келет жана карачык аттуу бүркүттөн башка бүркүттөрдүн бала кезинде куйругунун учунун укумча жери капкара, андан жогору куйругунун түбүнө чейин аппак болот. Эми, каркыра жогдор башы кара бүркүттөрдү ала турган болсок, балапан кезинен тартып эле куйругунун үстүнкү актырына кан чачыраган сыяктуу темгил-темгил белгилер түшө баштайт. Ал белгилер кандуу бүркөр деп аталат. Ошол куйруктун темгил

белгилери түлөктөн түлөккө өткөн кездерде куйруктун темгил белгилери тайпынып көк ала түрдүүсүндөй кубулжуп байкалат.

Мындай бүркүттөр **каркыра жогдор карабаш** деп аталат да, керечээк куу түлкүлөрдү эч качан жазбай алат. Кенебей түз качкан түлкүлөрдү бүркүттөр эч кыйынчылыксыз эле жазбай алышат. Ал эми түлкүлөрдүн керечээк куулары, бүркүттүн келе жатканын көрөр замат куйругун чычайтып тиштик көтөрүп, чагарактатып айбат кылып, арсылдап бүркүттөн көзүн айырбай тура берет. Бүркүт жетип, тырмактарын арбайтып серпүүгө камынганда түлкү ордун сала берип, секирип кеткен учурда, кээ бир бүркүттөр түлкүнүн ордуна барып түшүп, жер кучактап кала берет. Ошондой керечээк, куу түлкүлөргө кезигип калып, каркыра жогдорду колдон учурганда, ал түлкүлөргө түшпөй кетчүдөй жай өйдөлөп учуп, түлкүнүн үстүндө ары-бери айлана берет.

Качан түлкүнүн чечекейи талыган кезде бүркүт уламдан-улам ылдыйлап, канатын кымтып, тап берип коюп, кайра ары кетип, бери кетип, анан бир жаккы ийнин салып кыңая тартып сайылганда көз ирмегенче куу түлкүнү аркан бою жерге бөктөрүп барып түшөт.

Бүркүттөрдүн дагы башка түрлөрү – **ормо, анан жарма**. Ормо аттуу бүркүттөрдүн тырмагы түлкүгө илингенде, кудум ителгиче тумшугу кошо тийип, түлкүнү колтугунан жарып, оротара салып жей баштайт. Ошол үчүн аны ормо деп коюшат. Ал эми жарма бүркүттөр бир серпип текөөрүн малганда, мейли түлкү, же кийик болсун жарылмайынча калбайт. Ошондуктан жарма деп аталат.

Бүркүттүн дагы бир түрү – **көсөө куйрук көк жал**. Андай бүркүттөрдүн куйруктары камыштай катуу жана кыска келет. Мойнунун үстүндөгү жогдор жүнүнө аралашып учу ийнедей ичке бир тал кыл кошо чыгат. Ошол үчүн көсөө куйрук көк жал деп аталат. Мындай бүркүттөрдүн эң эле кичинекейинин буттары чоң, бүркүттөрдүн буттарынан алда канча арыштуу келип, ителгинин буту сыяктуу көк аяк болот. Ал түлкү алат да, бир далай жерге эңип барып конот.

Бүркүттөрдүн башка бир түрү – **жанбуз**. Ал тап тилебей турган, тойгузуп алып сала берсе ала берүүчү ырыска шерик кыраандын бири. Андан кийин **үч кашка** деген бүркүт бар. Анын балапан кезинде андай бүркүттөрдүн кашка куйруктары түбүнөн учуна чейин аппак болот. Ортоңку куйругун кашка куйрук деп коюшат. Булардан башка да **чөл бүркүтү** кездешет. Алар ысык-бөксө жерлерде мекендешет. Буту арыштуу, тумшугу болоттой, көпкөк жүндөрү кубулжуп, түз жерлерде жейренге жетип ала турган кыраан учкулдарынын бири. Андан кийин **ур токмок** деген өтө балбан бүркүт кездешет. Ал капшыра кармаган түлкүнүн тили салаңдап, оозунан чыгып калганын көрөсүң. Ал бир колу менен түлкүнүн сөгөрүнөн мунта кармайт. Түлкүнү сойгондо кармаган жерлери капкара болуп кан уюп калганын жана өпкөсүнүн жарылып кеткенин көрөсүң.



Бүркүттөрдүн эң кичинеси **чөгөөл** деп аталат. Анын кар жаагандай кабагы өтө бийик жана үңүрөйүп турат. Түлкүнү тумшугунан орой кармап алат. Түлкү тебелеп сүйрөп жүрсө да коё бербей, бир жагына кыйшайып чыканактап жата берет. Ошон үчүн чөгөөлдү бүркүттүн эң бир кежээли, кыраандардын өжөрү деп айтышат. **Келтебоз, байкашка** деген бүркүттөр да бар.

Келтебоз аттуу бүркүт төштөк, тегерек келет да, жүндөрү үкүнүн жүндөрү сыяктуу бозала, тап тилебеген кыраан болот. Ал эми **байкашка, баатыр кашка** аттуу бүркүттөрдүн жогдор жүндөрү саргыч куу келип, башынын жүндөрү да жогдор жүнүнө окшошуп, көздөрү ак чаңгыл, эчкинин көзү сымал болот. Булар да колуна тийгенин коё бербеген кыраандар.

Куу чегир жана **такыр чегир** деген бүркүттөр да бар. Булардын экөөнү тең бир адам таптап салууга болбойт деп айтышат. Уламышка караганда кыраандын кырааны куу чегирдин кырсыктуу белгилери байкалат.

Көзүнөн адам жалтангандай купкуу чегирдин шыйрагы куураган шилбинин кабыгы сыяктуу. Эгер итти жакын чакырып алып, куу чегирдин томогосун тартса ит канк этип, куйругун кыпчып кайра качат дешет. Такыр чегирдин көзүнүн тегерегинде кирпичи да, түгү да жок, жыдыткан жаргак сыяктуу. Ошондуктан такыр чегир деп аталат.

Илгертеден бери эл оозунда айтылып келе жаткан бүркүттөрдүн бир тобун өз көзүм менен көрдүм. Бирок **музмурут, байчегир, карачык, куу чегир** деген бүркүттөрдү көрө элекмин. Алардан башкаларын көрмөк тургай, ушул күнгө чейин өз колум менен салып да келе жатам.

Бүркүттөрдүн арасында жамандары да, чабалдары да кездешет. Алардын жүнү карганын жүнү сыяктуу тайкы келип, төштөрү кууш, көздөрү кара болот да, аякка куйган суу сымал жарамсыз бир нерсе.

Андан кийин **шөлбөө кара** жана **ийри кара** деген бүркүттөр да бар. Адеп караганда кадимки эле жакшы бүркүттөр сыяктанганы менен колго кондурганда канаттарын кайчылаштыра албай, ийиндерин ылдый шөлбүрөтүп олтурат. Ошондуктан булар шөлбөө кара делет. Ийри караны колго кондурганда куйругу мээлейге жабышып, төшүн ылдый салып тике олтура албастан бөкчөйүп олтурат. Мына ошон үчүн ийри кара делет.

Бүркүттөрдүн эң кичинекейин **чыбысын байлооч** дейбиз. Өзүнүн чабалдыгына карабай байлоочтун ичинен кыраандары да чыгат. Тапчыл бүркүтчүлөр байлоочко түлкү да алдырышат. Бирок чабалдык кылып, бат эле түлкү ала албай калат.

Мына ушинтип, куш, ителги, бүркүттөрдүн айрым түрлөрү жөнүндө атабыздан жана колунан куш үзбөгөн элдеги карыя мүнүшкөрлөрдөн укканым боюнча кыскача айтып өттүм.

Бала кезимден эле комуз чертүүгө жана куш салууга шыктанып, анан 15 жашымдан тартып куш, бүркүт, ителги, ылаачындардын таптальшын

атамдын жардамы менен өздөштүрүп кеттим. Куш, чүйлү, кыргыйлардын таптальшы, негизинен, бирдей болот. Буларды бала кезинде торго кармап, анан 10–15 күнгө чейин таптап, сала берүүгө болот. Бир түлөк кезинде кармагандарын көбүрөөк таптоого туура келет. Алар өтө назик келишет да, эскирген же муздак эт берсе, жемин чачып коюшат. Алар эң эле морт келип, бат карып кетишет. Куш, чүйлү, кыргыйды жакын жерден шилтеп салууга туура келет. Эгер алысыраак жерден сала турган болсо, алы жетпей баратканда кайра тартып коно калат. Булар жапан жүргөн кезинде жем жебеген күндөрү болбойт. Анткени аңдарды чукул жерден таап, өтө шамдагайлык менен жазбай сермеп илип алат дагы, жеп кете берет. Ошондуктан, булар алгырлардын өтө чеберлери, кыраандары болот. Буларды бүркүт, ителгилерге караганда семизирээк таптап, анан курсагын ачырып туруп салуу керек. Эгер этин арык таптап салса, учкулдугу кемчил болот жана эскирээк, муздагыраак эт берсе жемин сиңире албай чачып таштап, дартка чалдыгышат. Ал эми бүркүт бала кезинде, же бир түлөк кезинде торго кармалса, аны чебер мүнүшкөр бир ай чамасында жакшылап табына келтирип сала берет.

Куш, чүйлү, кыргыйлардыкына караганда, бүркүт ителги, ылаачындардын таптальшы айырмалуу. Бүркүттү адегенде чырга берип, абдан машыктырып алып, анан салуу керек.

Ашатылып, ийленген жана туюкталып тигилген суурдун, же кашкулактын териси **чырга** деп аталат. Чырганын ичине кургак майда чөп шыкалат жана анын бир башына түлкүнүн куйругун бышыктап кайыш менен байлашат, экинчи башына бышык чыйратылган ичке, узун жип тагышат. Чырганын үстүнө кандуу эт таңышат. Анан чырганы бирөөгө сүйрөттүрүп коёт да, атка минип бүркүттүн томогосун тартат. Этине келген бүркүт чырганы көрөрү менен аны шап алат. Андан кийин чырганын үстүндөгү этке бүркүттү жакшылап тойгузуу керек.

Экинчи жолу чыргага эт байлабай эле, аны ыраак жерден атчан кишиге тездикте сүйрөтүү керек. Анан жаңы, кандуу этке эки-үч жолу чыргалап тойгузса, бүркүт баккан ээсине жакшылап үйүр болот.

Бүркүттү эмне үчүн чыргалап тапташат? Бүркүттү салууга аттанган мүнүшкөрлөр тоолуу жерлерге барышат да, бүркүттүн томогосун тартып калышат. Бүркүт томогосун алар менен адамдын көзү жетпеген алыста жойлоп жүргөн түлкүнү көрүп, теминип катуу талпынат. Ошондо бүркүттү коё берип, көз айырбай карап тура беришет. Бир кезде бүркүттүн түлкүгө же башкага тийгени көзүнө чалдыга түшөт. Бүркүттүн сайылып барып тийген жерин көзөмөлдөп катуу жүрүш менен тез жетүү керек да, эгер бүркүт аң алып олтурган болсо аны көрүп, эгер албай калып, бүркүт ал жерде жок болсо чыргалап издөөгө туура келет. Мындай учурда чырганы канжыгадан чечип алып, жерге ары-бери сүйрөтүү керек. Ошондо кайдандыр жетип келген бүркүт чырганы алып калат. Чыр-



гасыз тапталган бүркүттөр көп убакта жоголуп да кетери ыктымал. Чырганын мааниси эми түшүнүктүү чыгар. Бүркүт беш түлөгөндө **баарчын** деп аталат. Бул өндүү бүркүттөрдү машыккан бүркүтчүлөр табын таап таптап салбаса, жаңы үйрөнчүк бүркүтчүлөр оной менен табына келтире алышпайт.

Ал эми ителги менен ылаачындын таптары бүркүттөрдүкүнөн бир канча катуу болот. Бала кезинде торго кармалган ителгинин шумкарларын үч айдан кем эмес таптап, адамга үйүр кылышат. Аны жерге коюп, үндөп алып өлүү эт жегенге көндүрүшөт жана тирүүнүн этин эсинен чыгарышат. Андан кийин өрдөктүн, же каздын мойнуна ичке жип менен эт байлашат. Анан ошол этти – терини жакын жерге коё берип, шумкардын томогосун алганында ал жанагы этти көрүп, шап илип алат. Андан кийин тири этке абыдан тойгузуу керек. Анан ошол тирилген канаттуунун канатын кесип алып, узун жипке байлап, кадимки бүркүткө чырга берген сыяктуу канатты сүйрөтүп, ителгиге алдырып туруп, этке тоюндуруш керек. Шумкарга тирилеп алдырган канатты **далбаа** деп айтышат. Далбаага абыдан машыккан кезде, далбааны куштун эт баштыгына салып, талаага атчан барып шумкардын томогосун алып, учуруп жиберсе жем жегенге кынык алган куш көп ыраактабай, кылчактап ары-бери кайгып, ээси кайда бастырса да артынан ээрчип учуп, үстүндө тегеренип жүрө берет. Эгерде жемден түңүлгөндөй ыраактап кете турган болсо, далбааны сүйрөтүп куу-куулап чакырганда, ителги кайра учуп келип, далбааны бөктөрүп барып конот. Ителгинин абыдан табына жеткени ушундан билинет. **Ылаачын** да ителги сыяктуу тапталат.

Алгыр куштардын эң соргогу ителги, анан ылаачын. Булар кандай гана аңды албасын, тырмагы менен тумшугун этке батырат да, бычак менен муздагандай кекиртегин кыйып жиберип, көзүн чукуп жеп жиберет. Булар анча чоң эмес куштар болгону менен тумшуктарынын күчү бүркүттүкүнөн кем эмес. Анткени куш, бүркүттөрдүн тумшуктары жука келет да, ителги менен ылаачындардын тумшуктары көк таштай топтомок, жумуру жоон болот. Абдан ачка болуп олтурган учурда буларга катуу сөөктүү эт берилсе сөөктү качыратып сындырып жиберешет жана азуулары курч темир сыяктуу кетилип-кетилип кетет.

Бүркүт менен ителгилер тап этиндеги кездерде бир күндүк жеминен өксүп кала турган болсо, андан эч качан бузулуп калбайт жана ачарчылыкка абдан чыдамкай келет. Ал эми куш, чүйлү, кыргыйлар бир күнкү жемин көбүрөөк жеп калышса, анын эртеси салганда аңды көңүлдөнүп кубалабай, ала таштап, көп убакта кайра тартышат. Жемден өксүп калган кездерде салган аңына учуп жете албай, сөлпөктөп артта кала берет.

Балапан кезинде уядан алышып багылган алгырлар ээсин эне-атасы сыяктуу сезет. Канат, куйруктары кадимкидей жетилген куш, чүйлү, кыргый, турумтайларды үндөккө маштап туруп, тирилебей эле өзүнүн ала



турган аңдарына сала берсе, ала беришет. Ал эми бүркүттү чыргага маштап, ителги, ылаачынды далбаалап, анан ар бирине тири берип, ошондон кийин гана салуу керек.

Турумтай адамга абдан үйүр куш болот. Балапанынан багып алган турумтайды талаада салып жүрүп, анан учуруп жиберсең үйгө өзүңөн мурда келип конуп отурганын көрөсүң. Уядан алып баккан ителги да турумтай сыяктуу болот.

Эми жапан жүргөн алгыр куштарды кантип кармоо керек?

Өтүк тиге турган бышык жип алат да, кадимки балык тору сыяктанган көзү кеңири тор түйөт. Көгүчкөндүн балапанын уядан алып, же кармап келип, эки канатынын түбүнөн жумшак бышык чүпөрөк менен арчындайт. Канаттын сырт жагына чыккан чүпөрөктүн учтарын тээктин эки жагындагы көзөнөктөрдөн өткөрүп, бекемдеп байлап коёт. А тээк дегенибиз эмне? Тээк эчкинин мүйүзүнүн жука жеринен, же бек жыгачтан жасалат. Тээктин үч көзөнөгү болот. Ортоңку көзөнөктөн тээктин сабын өткөрөт. Саптын бир башы көзөнөктөн өтпөгөндөй томолок болот. Көгүчкөнгө байланган жиптин бир учун ошол ичке учтагы көзөлгөн жерге байлайт.

Сентябрь айында куштар өтчү жерлерге көгүчкөн, торлорун ала барат жана өзү олтура турган жай камдайт. Таштуу жерде таш короо жасап, же бадалдан кашаа сыяктуу ооча куруп, бет маңдай жагына калканч кылат. Өзүнөн төмөн жакка тегерете төрт чыбык сайып, анын сыртынан жанагы торду жаят да, өзү жата турган жагын эшик сыяктуу ачык коёт. Тордун башкы кежисин аттын куйругунан тузак сыяктуу эшип жасайт. Кежиден өткөрүлгөн жиптин эки учун эшик жакка сайылган чыбыктарга байлап коёт. Андан кийин эки кыска чыбык алып, анын бирин тордун төр жагына, экинчисин эшик жагына саят. Эшик жагындагы чыбыктын ачасы болот. Көгүчкөндү тырпырата турган учун танап жипти тээкке байлап, көгүчкөндү жерге кондуруп, астына жем чачып, суу куюп коёт.

Жиптин бир учун төр жакка сайылган чыбыкка байлап, экинчи учун ача чыбыкка арта салып барып оочанын ичине шиш сайып байлап коёт да, куштун келер жагын көзөмөлдөп олтура берет. Өтүп бара жаткан куштарга: бүркүткө, же ителгиге, кушка, чүйлүгө, кыргыйга, ылаачынга, турумтайга көрсөтүп, көгүчкөндү тырпыратуу керек. Саятчылар кушту мына ушундай жол менен кармашат.

Адабиятташтырып жазган
Балбай АЛАГУШОВ



Драма



**Догдурбек
ЮСУПОВ**

ЖАРЫК ДҮЙНӨДӨ ЖҮРГӨНҮҢ КЫЗЫК

(II КӨШӨГӨЛҮҮ, IV СҮРӨТТҮҮ ДРАМА)

КАТЫШУУЧУЛАР:

К а ч ы – корукчу, 42–45 жаштарда.

А с ы л – анын аялы, 40–43 жаштарда.

Б р а с у л – алардын баласы, 7 жашта.

З у у р а – алардын коңшусу, 60–63 жаштарда.

А й ш а – анын кызы, 18 жашта.

Ш а к и н – анын иниси, 7 жашта.

А й д а р – Асылдын иниси, 32–35 жаштарда.

М ү р з ө ч ү ч а л – 70–73 жаштарда.

А к е н – 45–47 жаштарда.

К е м п и р – 80–83 жаштарда.

Окуя биздин күндөрдө Чүй боорунда өтөт.

I КӨШӨГӨ

I СҮРӨТ

Чоң көчөнүн кежигесиндеги чолок көчөнүн этегиндеги жапыз, бүкүрөйгөн эски тамдын жаны. Нарыта үркөрдөй болгон бак. Бул жер кепе кемпирдики. Кемпирдин «Өш-ай, өш» деген үнү угулуп, колуна уй байланган жипти кармап, өзүнө окшогон бүкүр таяк таянып, өзүнчө кобурап келет.



К е м п и р: Э-э, балакетинди алайын, уйчу бала. Акырын айдасаң. Өзү да картайып бүттү, байкушум. Агөпкө болуп өлүп калып жүрбөсүн, атчан дыргаяктата куубасаң, балакетинди алайын (*көчүк басат*). Жоо кууп келаткансып, деги каякка шашат? Дагы уй байкушту дыргаяктата кууп жөнөбөдүбү. Малга да убал да. Деги булардын боору таш болсо керек. Өзүн ушинтип, колго союл алып алып, ат менен дыргаяктата кууса көрөөр элем (*тыным*). Дагы: «Мынча тезекти эмне кыласың?» – дейт мени жалгызсынтып. Жаман айтпай жакшы жок, балким, уулдарымдын бири келип калса, той бергенге отун даяр болот да. Кой, турайын да күн салкында бир аз тезек терип коёюн, кечеги коңторуп койгондорум кургап калгандыр (*өйдө болууга обдулат. Мүрзөчү чал кирет*).

Ч а л: Ой, байбиче, деги амансыңбы? Барсыңбы бул жарык дүйнөдө?

К е м п и р: Эмне, мени өлүптүр деп уктуң беле?

Ч а л: Жо-о-ок, байбиче. Дайыма ушинтип элес албай кайдагы бир нерселерди дөөдүрөп сүйлөп алмайым бар. Деги оору-сыркоолобой жүрөсүңбү?

К е м п и р: Жер алып кеткенче жүрөт экенбиз да кыбырап. Эртелечек шакыйым эле кармай калганы болбосо, кудайга шүгүр. Бүгүн-эртеңден өлчүдөй эмесмин.

Ч а л: Э-э-й, өлбөй эле кой. «Бир күнүн болсо, түштүгүнө жорго мин» деген турбайбы илгери. Биз өлгөндө эле жердин койну толуп калса болбодубу. Антсе кана.

К е м п и р: Өлүп калбагандан кийин адам деген эптеп кыбырап жашай берет турбайбы. Минтип өлө-сөлө болуп, анан бир нерсе менен алышсаң таң калышат экен. Бүгүн тиги уйчу бала тезекти эмне кыласың деп таң калат. Ал эми менин үмүт менен жашап жүргөнүмдү кайдан билсин. Адамдын башына бир нерсе келбегенден кийин эч нерсени элес албайт тура. Өгүнү Акен айтат, Таласта алардын айылынан Бакас деген киши ушунча жыл согуштан бери дарексиз жок болуп жүрүп, жакында эле шып этип айылына келип калыптыр деп. Картаң энеси аны зарыга күтүп жүрүп, ошонун алдында эле каза болгон экен. Тиги бала энесинин ордун сыйпалап калыптыр. Мен дагы өлүп калсам эле уулдарымдын бири келип, ордумду сыйпалап калчудай сезилет. Түндө кенжем түшүмө кириптир. Баягы эле бойдон...

Ч а л (*сөзүн бөлүп*): Жанагы Акен деген сенин үйүңдө жүргөн неме кайдан пайда болду?

К е м п и р: Э-э, ал да мен сыяктуу бир шордуу көрүнөт. Турмуштун запкысын аябай эле тартыптыр. Талас тараптан келдим дейт ко. Бир кезде катын-балдары болгон экен, бардыгы тең өлүп калыптыр.

Ч а л: Ал да бир шордуу экен анда. Бир жакка кеткенби, көрүнбөйт ко.



К е м п и р: Элдин кесүүсү келсе койлорун кайтарып жүрөт. Бир күн кой кайтарып, жыйырма сомдон алып жатам дейт ко.

Ч а л: Анда ал шабашке таап жүргөн турбайбы.

К е м п и р: Кайдагы шабашке?.. Эптеп 2000–3000 сомдой чогултсам, Таласка барып, катын-балдарыма күмбөз салдырам дейт. Мындай караганда эстүү эле жигиттей, кээде эле айнып кетет. Өткөндөр эсине түшө калат көрүнбөйбү.

Ч а л: Анан кантсин. Жаш ал эмес, менин деле өткөндөр эсиме түшө калса бүк түшүп калам. Деги адамды үй-бүлөсүнөн ажыратпасын, адамга андайды көргөзбөсүн. Баса, байбиче, бапылдап жатып эмне үчүн келгенимди унута жаздаган турбаймынбы. Эртең катын-балдарыма куран түшүртөйүн дедим эле. Ошону сага айтып коёюн деп эле бастым эле. Эртең уюнду бадага кошкондон кийин эле бара бер. Жеткениңче эле бир топ болот. Жанагы Акенди да ээрчитип ал. Анын үй-бүлөсүнө да багыштап коёбуз. Болуптур, анда мен кетейин, байбиче.

К е м п и р: Чай коё коёюн, чай ичип кетсең боло.

Ч а л: Жөн эле кой, убара болбой. Ичпей жүргөн чай беле. Андан көрө күн ысып кете электе жетип алайын. Кары киши түш ченде бир чырмам этип албаса болчудай эмес.

К е м п и р: Мейлиң анда.

Ч а л: Дагы байбиче, эртең элден бата алып, өзүмө күмбөз орнотуп коёюн деп жатам.

К е м п и р: Ок! Кантет. Жок шумдукту баштабасаңчы.

Ч а л: Таң калба, байбиче. Береги Сосновкадагы Куйручук деген чал бар эмеспи. Уруусу – жутма. Ошол деле артымда бала жок бапестеп күмбөз салдыра турган, көзүмдүн тирүүсүндө салдырып коёюн деп салдырып койбодубу. Мына, өлдү эле, даяр күмбөзгө коё салышты. Мен да мына ушундан кийин аныкын эп көрүп калдым.

К е м п и р: Анын болсо артында баласы жок. Сенин болсо бирөө болсо да артыңда туягың турбайбы...

Ч а л: Э-э, байбиче. Ошол уулум адамдай болгондо бекер азап чегип, кайгы жейт белем. Ал тирүү болуп жерде, өлүү болуп көрдө болбой калды го.

К е м п и р: Өзүң билесин да...

Ч а л: Жанагыдай кыл, байбиче. Акенди да ээрчите кел (*чыгып кетет*).

К е м п и р: Кечээ эле кара чач бакандай болгон жигит эле, муну да турмуш алдастатып салды. Кайгы менен азап адамды бат эле картайтып салат тура. Мунун да көрбөгөнү жок, шордуунун. Дагы темирдей бекем, чыдамдуу экен. Башка эрки бош бирөө болгондо капкачан эле алдастап, айласын таппай калмак. Акендин да келээр маалы болуп калды, бир нерсе даярдай салайын шам-шум этип алганына. Эртең менен ачка кетти эле,



курсагы ачкандыр шордуунун (*чыгып кетет. Берки тараптан Ырасул менен Шакин киришет*).

Ы р а с у л: Баса бер, тигине үйүнө кирип кетти. Эми көпкө чейин эшикке чыкпайт. Дайыма ушу. Айранды сүзмө кылып, курут жаят имиш. Өгүнү апам: «Э-э, өлүгүндү көрөйүн ошол кексе кемпирдин, көрүнө ала кете тургансып кээде сүттү айран уютуп койдум эле, эртен алаарсың деп калат. Ээгинде жалгыз тиши жок неме каткан курутту эмне кылат? Кайдагы сөөктөрү сөпөт болгон балдарына даярдап, көрүнө кошо ала барбаса эле» деген.

Ш а к и н: Мен атүгүл кемпирдин үйүнүн жанынан өткөндөн корком. Ал артыман жетип келип, билектен алып, жез кемпирдин сокбилегиндей болгон, өзүнө окшогон кунарсыз бүкүр таягы менен аркага келиштирип туруп бир салчудай сезилет.

Ы р а с у л: Мен дагы чоочуым андан. Мага да ал жомоктогу жез кемпирдей сезилет. Айла жок, өйдө-төмөн өткөндө кызарып, албырып турган торсойгон алмаларды көргөндө оозумдан шилекейим чууруйт.

Ш а к и н: Менимче, айылдагы алма-өрүктүн көбү да ушунуку болсо керек.

Ы р а с у л: Эмне бир орунда эле селейип туруп калдың? Тезирээк уурдабасак, эшикке чыгып калып жүрбөсүн.

Ш а к ин: Мен аны кайтарып турайын, сен алмага чыгып күбүчү.

Ы р а с у л: Эмне, коркуп жатасыңбы?

Ш а к ин: Корккон жокмун.

Ы р а с у л: Коркпосоң анда экөөбүз тең баралы. Давай, перёд, кеттик. (*Экөө алма багына асылышат. Алмалар жерге топ, топ этип күбүлүп түшө баштайт. Экөө колго тийген алманы үзүп, чөнтөктөрүнө, коюндарына сала беришет. Экөө тең эки жакты кароого чамалары келбей, алманы үзүүнүн аракетинде. Үйдөн Жолборс кемпир чыгып, балдардын жанына барып турат*).

Ш а к ин: Келатат!.. Качтык!.. (*Алма жыгачынан секирип түшүп, бет келди качып жөнөйт. Ырасул да качып келатып, бир нерсеге чалынып, көмкөрөсүнөн жыгылат. Турайын дейт, бутун катуу кокустатып алган көрүнөт, тура албайт бир бутун кучактап. Кемпир ага жакын барат. Ырасул коркконунан башын колу менен калкалап, бакырып иет*).

К е м п и р: Чыгып кеткен жокпу деги, айланайын?

Ы р а с у л: Бил-л-бей-м. (*Кемпирдин урбастыгын сезгенден кийин, татканчыктап өйдө турат*).

К е м п и р: Жүр, мындайыраак жарыкка барып көрөлүчү. Бетиң да айрылып кеткен көрүнөт. (*Кемпир эңкейгенде койнунан бир сүрөт жерге түшүп калат. Аны Ырасул колуна алат*).

Ы р а с у л: Бул төшүнө орден тагынып, бир орус киши менен түшкөн ким, чоң эне?

К е м п и р: Жана колума алып көрүп, кайда койгонумду билбей, таппай койбодум беле. Көрсө, төш чөнтөккө салган турбаймынбы. Карыганда киши ушинтип унутчаак болуп калат тура. (*Ырасулга*) Көздү кудай алган, көрбөй жатпаймынбы, чачы тармал бекен?

Ы р а с у л: Ооба, чоң эне.

К е м п и р: А-а, балакетинди алайыным, Жамышым турбайбы. Ошол акыркы сүрөтү. Ал эми бул төөнүн көзүндөй болгон кичинекей сүрөт андан кийинки Жапышымдыкы. Маалим болчу, бала окутчу. Алдагы көйнөгүнүн жеңин түрүп, жылмайып түшкөнү андан кийинким, Эсеним. Машина айдоочу. Айыл боюнча жалгыз гана ошол айдоочу машинени. Бу андан кийинким, Кармыш. Бул да бала окуткуч, маалимдин окуусунда окуп, калаада болчу. Анымды ошол жактан Гермен урушуна алып кетиптир, көрбөй калдым ошо бойдон. Кат да келген жок. (*Тыным.*) Эң кенжем Кенжалы болсо уруш бүтөөр жылы, он жетиге жаңы чыкканында кеткен. Чунак десе, оёнкаматка барып, жашын чоңойтуп айтып, өзү суранып кетиптир. Келип калса мага айтпай кеткендиги үчүн урушуп, бул таяк менен аркага салат элем. Анан ошонуку жакшыбы? Улуулары бардыгы өзүмө айтышып, кайра бат эле келип калабыз дешип, убадаларын берип жатып кетишсе, ал болсо районго балдар менен ойноп барып эле, андан ары кете бериптир. Өзүмө айтып кеңешсе деле жиберет элем го, чунакты.

Ы р а с у л: Чоң эне, анан андан кат келдиби?

К е м п и р: Болгону бир эле кат келди согушка кирген жатабыз деп. Болду, башка такыр кабары болгон жок. Анан ошонуку жакшыбы? Сен деле апандан уруксат сурабай бир жакка кетсең, ал капа болот да. Чынбы?.. Баарынан дагы Кенжалымдын тумагын кийбей кеткенин карабайсыңбы. Ай, кулагы үшүдү бекен? (*Койнунан тумак алып чыгат.*) Мына, бир кийген бойдон... Чаңын бир маал тазалап коём. Кышында келип калса кийип алаар. Шапкечен кеткен болчу. Кээде минтип, жүрөгүм лакылдаганынан, жолдон кезигип каламбы деп койнума салып алам. (*Тыным.*) Кой, мен бажылдап эле бабырай берген турбаймынбы. Жүр, чай коёюн, мени менен чай ич.

Ы р а с у л: Жо-ок, кереги жок, чоң эне. Апам издеп жатса керек. Тезинен үйгө кел деп калган. Издеп убара болуп калат бекер.

К е м п и р: Аның да чын. Эне байкуш балдарым дейт тура. Коё турчу (*кирип кетип, бир настан кийин кайра чыгат*). Анда эмесе тос чөнтөгүңдү, Кенжалыма деп камдап жүргөн куруттар. Баарын эле алчы, ага буюрганы тургандыр. Кээде Кенжалымды эми келбей калабы деп да ойлойм...

Ы р а с у л: Ка-ап, тим койбойсуз да. Жетет, аз эле... Балким, уулуңуз келип калаар...



К е м п и р: Шып этип эле түн ичинде кирип келчүдөй сезилет. Эшикти да такыр илбейм түндөсүн. Түшүмө баягысындай болуп эле кирет.

Ы р а с у л: Мүмкүн келип калаар... (Тыным.)

(Акен кирет. Башында кулакчыны кайрылган эски тумак, үстүндө эски купайке. Бутунда клоундардыкындай башы кайрылган батинке, эки багалегги түрүлүү. Кирип келип эле жалтайлап, Ырасулга колун сунат.)

А к е н: Ассалоому алейкум! (Кол алышат.)

К е м п и р: Эмне, бат эле келип калдың?

А к е н: Нуралы чал өзү эле кайтарып кетти. Эртең бул Ырасулдардын кесүүсүн кайтармак болдум. Качы байкем жана айтты.

К е м п и р: Мейлиң анда, бүгүн эс ал. Ансыз деле чарчап жүрөсүң, байкушум.

А к е н: Эжеке, Кара-Балтага мончого барып келейинби?

К е м п и р: Мейлиң. Ич кийимиңди которунуп ал, мен сен келгенче жууп коёюн.

А к е н: Ырасул, тетиги киши силердикине келатыптыр. Жана айылдын аягынан менден силердин үйдү сураган.

Ы р а с у л: Кана? Аа, Айдар таякем турбайбы. Ал шаарда жашайт. Былтыр мен шаарга бардым дебедим беле, ошондо ушул таякемдикине барганбыз. Тогузунчу кабатта жашайт. Үйүнүн ичинде бир түтүктөн ысык, муздак суусу агат. (Айдар кирет.)

А й д а р: Салам айттык жалпыңа. Ой, Ырасул, кандай? Мурдунду дурайын. Чоң жигит болгон турбайсыңбы.

Ы р а с у л: Ассалоому алейкум, таяке!

А й д а р: Алексалам. Үйдө ким бар? Атаң, апаң үйдөбү?

Ы р а с у л: Апам үйдө. Атам болсо чоң энеме күмбөз жасаткан, ошону тарттырып келгени кеткен. Эртең кырк ашын берип, күмбөздү орнотобуз деген. Бүгүн эртең менен эле сизди такыр келбей койду го деп жаткан.

А й д а р: Э-эй, абышка. Иш чачтан көп. Аны түшүнбөй эле апаң жөн жок таарына берет. Шаар дегениң силердин айылдагыдай эмес да.

Ы р а с у л: Таажеңем келген жокпу?

А й д а р: Кайдан келет, диссертациясын жактаган жатса. Э-э, койчу, сен буларды түшүнгөнчө али көп бар. Жүр кеттик, үйгө, абдан чарчап келдим. Бул жакка жетиш өзүнчө эле тозок экен. Автобуста эл жыкжыйма.

Ы р а с у л: Чоң эне, эми мен кетейин.

К е м п и р: Алма жегинер келсе, күндүз келип жегиле. Бутагын сындырып, көгүн үзбөсөңөр эле болду. Силер жебегенде мен аны көргө ала кетет белем. Анда азыр шашып турсаң бара кой. Эртең келип, Кенжалымдын жазган катын окуп берчи, жарайбы?..

Ы р а с у л: Жарайт, чоң эне. (Чыгып кетишет.)

К е м п и р: Бул ким экен?

А к е н: Ырасулдун таякеси экен.

К е м п и р: Аа, Асылдын шаардагы иниси турбайбы. Учурашууга да жараган жок, көктөн түшө калгансып. Жүр, мен сенин кийим-кеченди жууй салайын, сен эртерээк мончого барып кел. Кеч калба, мас-састар уруп кетип жүрбөсүн. (*Кетишет.*)

КӨШӨГӨ

II СҮРӨТ

Айылдын чет жакасындагы көрүстөн. Алыста калың бак. Бейиттердин четинде кичинекей жыгач үй. Анда мүрзөчү чал жашайт. Нарытан майкечен, баштарына саман калпак кийишкен, колдоруна түйүнчөктөрдү көтөрүшкөн Качы менен Айдар. Күн чак түш. Аптап.

К а ч ы: Күн дал төбөдөн ачуу тиймей болду го. Бир аз салкындасын. Ага дейре дем алып алалы. Кудай буюрса бир-бир жарым сааттык эле иш калды. Эми бир чамдасак, заматта бүтүрүп коёбуз. Кел, ушул жер салкыныраак экен, анча-мынча шам-шум этип алалы. (*Экөө тең отурушат.*) Эжең бир нерсе салганы жатты эле, деги эмне салды экен. (*Баштыктан нан, чучук, бышырылган эт алып, жерге гезит салып, коё баштайт.*) Оо, кайран эргул, эң негизгисин унутпаптыр. (*Бир ишиче аракты жерге коёт.*) Кечээ катуу кетип коюптурбуз, баш тим эле ашкабакча ортосунан чарт жарылган турат. Башты жазып албасак болбойт. (*Стакандарды алып, кую баштайт.*)

А й д а р: Жезде, бул күмбөз канчага бүттү?

К а ч ы: Баш-аягы, тезирээк бүтсүн деп берген шабашкасы менен жыйырма миңге чамалады көрүнөт.

А й д а р: М-да-а. Бир топ эле кымбат болуптур.

К а ч ы: Мейли. Болсо, болсун. Айтканга жакшы, береги Качы азамат, атасына жыйырма миң сомго күмбөз койдурду деп. (*Айдарга стакан сунат.*) Кана, Айдаке, алып жибер. Сенин деле башың ооруп калгандыр. Анын үстүнө шаардыктар бир ичеги болуп калгансыңарбы, дегеле оокат жебейт экенсиң. Оокат ичпей ичкен ичкилик адамды чагып коёт. Бол, алып жибер, денең жибий түшсүн.

А й д а р: Болуптур, жезде. Куданын күмбөзүнүн түбү бекем болсун. Калган балдардын өмүрү узун болсун. Кечирип коёсуз, куда каза болгондо келе албай калдым шарт болбой калып. Ийгиликтин эрте-кечи болбойт эмеспи. Болуптур, сиздин ден соолук үчүн, жезде. (*Аракты алып жиберип, закуске чайнайт.*)



К а ч ы: Эч нерсе эмес, ийгиликтин эрке-кечи болбойт. Түбөлүгү түз болуп, аман жүрсөңөр болду. Намыс деген намыс экен, атамды дүңгүрөтө эле койдук. Эки бээ сойдук. Эми минтип жыйырма миң сомго күмбөзүн койдуруп дегендей, арбагы ыраазы болсун чалдын. Болуптур, анда, мен да алып жиберейин, жакшылыкка болсун. (*Аракты алып жиберет.*)

А й д а р: Силердики жыргал, жезде. Таза аба, ичкенинер кымыз. Эртең менен туруп ишке баруу деген жок. Бизге окшоп таңдан кечке кайкыйып үстөлдө мык менен кагып салгандай жылбастан отурбайсыңар. Бизге окшоп, килолоп эт сатып жебейсиңер.

К а ч ы: Бирок элчылап кино-оюн көрбөй, тоо-таштын башында мейли жай, мейли кыш дебей жашагандан кечип, өзүнүн шаардагы уу-чуусуна безе качкандар да жок эмес. Түндө көрдүң го, биз менен бирге отурган кордондун корукчусу Кадырды. Мурда анын ордуна иштейм деп келген немеси бир айча эптеп чыдады да, алтын берсе да урдум ушул жеринди деп баса бербедиби. Ар бир жыргалдын кууралы да болот, Айдаке.

А й д а р: Үч-төрт жылча иштеп, мал багып байып, акча чогултуп, анан шаарга баса берчү жер экен.

К а ч ы: Ал бир айтканга. Бул жерде эмне акча талаада жатыптырбы. Кана, байысак биз байыйт элек ко. Артыкбаш байлыктын кимге кереги?.. Баш аман, бала-бакыра эсен болсо болду, өлбөгөн оокат бар. Кийим жыртык эмес, тамак-аш жетиштүү...

А й д а р: Ошентсе да...

К а ч ы: Сен, Айдаке, эми бир аптача жакшылап эс ал да балдарды интернатка ала кет. Быйыл менин Ырасулум менен береги Кадырдын уулу окууга киришет. Өзүң алып барып, маалимдерине табыштап кой. Эртели-кеч булар көнүп кеткиче көз сала жүр. Кудай буюрса, бүгүн чоң жардамың тийди. Жүрөк заада болуп жүрдүм эле, күмбөздү кантип орнотом деп. Көктөн түшкөндөй ырас келип калбадыңбы. Келээр замат ишке салды деп капа болбо.

А й д а р: Жо-о-ок, жезде. Капачылык жок. Андай ойдон алыспыз.

К а ч ы: Биз таңынан чөпчүлөр менен кетебиз. Сен зериксең «чып этмени» алып, уларга чык, балык кармайм деп жатпадың беле, Кара-Балта дайрасында балык көп, балык кармап эрмекте.

А й д а р: Да-а... Мен силердей болсом тим эле чириген бай болот элем. Дайрадагы балыкты тор, жер жардыргыч менен жардырып кармап алып, базарга алпарсам, кире берген эле жерден килосун 300 сомдон талап кетишмек. Ах, силер, силер...

К а ч ы: Ата-бабабыз кылбаган иш да ал. Биздин колубуздан андай иш келбейт. Ата-бабам соода кылып көрүшкөн адамдар эмес. Калган оокат деле жетишет.

А й д а р: Жезде, береги, көрдөн чыга калгандай болуп, бүкүрөйүп жүргөн чал ким? Биякта темселеп эмне кылып жүрөт?

К а ч ы: Аа, ал мүрзөчү чал. Бир байкуш. Ушул мүрзөлөрдү кайтарат. Береги кичинекей жыгач үйдү көрдүңбү? Жайдыр-кыштыр ошондо жашайт.

А й д а р: Аны бул жерге ким койгон?

К а ч ы: Жыгач үйдүбү?

А й д а р: Жо-ок, мүрзөчү чалды?

К а ч ы: Эч ким койгон эмес. Өзү эле. Мунун өзүнчө тарыхы бар.

А й д а р: Кызык экен.

К а ч ы: Чалдын бул көрүстөндү мекендегендигине беш-алты жыл чамалап калды көрүнөт. Мурда бул чал да очор-бачарлуу болгон. Төө-Ашууда тешкен тоо башталганда биринчилерден болуп кабыл алынган. Дурус иштеп жүрдү. Айлыгы көп болот экен, бат эле ирденип алды. Кырсыкты кайдан деп болбойт тура. Бир күнү тоодон түшүп келип, кайгылуу окуянын үстүнөн чыгат. Эшикти тартса бек. Тарсылдатса да эч ким ачпайт. Терезени сындырып кирип барса аялы, балдарын бүт ис уруп, түбөлүккө көөшүп, уктап калышыптыр. Мындай кайгыны эгерим адам баласына бербесин. Дароо эси ооп жыгылат. Улам бирин кучактап, өпкөлөп ыйлай берет. Эл келип, араң дегенде койдурушат. Ошондо бир түндө гана бети-башы чүкөдөй чүрүшүп, чачтары ак бубак болуп калган имиш.

А й д а р: М... да-а... Боор ооругудай эле экен.

К а ч ы: Бир баласы ошондо интернатта Кара-Балтада экен. Анысы да кийинчерээк бузулуп кетти. Азыр түрмөдө дейт ко.

А й д а р: Чалды ого бетер шорлоткон турбайбы.

К а ч ы: Шорлотту чалды. Баласынан күдөр үзгөн көрүнөт, эми минтип жайдыр-кыштыр мына ушул мүрзөлөрдүн арасында. Мүрзөлөрдүн айланасын тоскон да ушу. Эс-акылынан айнып калды көрүнөт. Кой, андай кайгыны бизге бербесин, андан көрө алдындагыны алып жибер.

А й д а р: Болуптур, жезде, жанагы эле айткан сөздөр, аманчылык болсун. *(Беттери чүкөдөй чүрүшкөн, көз кычыктары шорологон, чокчо сакалчан, бир алкагы жаракка кеткен көз айнекчен мүрзөчү чал кирет.)*

К а ч ы: Ассалоомуaleyкум.

Ч а л: БЯ?

К а ч ы: Ассалоомуaleyкум дейм!..

Ч а л: Алек салам, алек салам. Ээ, балам, кулакты кудай алып койгон.

К а ч ы: Отурунуз, аксакал. Даам ооз тийиңиз. *(Чал чөгөлөп отура калып, бата окуйт. Бардыгы алакан жайышып, бата кылышат.)* Кандай, аксакал, дурус эстелик болуптурбу?

Ч а л: Дурус, дурус. Жакшы жасатыптырсың, Качы балам. Сүрөтү кудум эле өзү! Жаш арчаны отургузам дегениң да дурус. Отургузуп койсоң, өзүм дайыма суу куюп турам. Мени урушта бир жолу өлүмдөн алып



калды эле. Тирүүчүлүктө көр оокат деп жүрүп, ал жакшылыгын актаган жокмун. Эми жок дегенде мүрзөсүнө көпкөк арчаны көкөлөтө өстүрөйүн. Арбагы бир ыраазы болсун.

К а ч ы: Ыракмат, аксакал. Өзүм да үзбөй келип турам. Эми бюстун жасатсамбы деп ойлодум эле.

Ч а л: Бустуң эмне?

К а ч ы: Таштан чегип жасайт, аксакал. Кудум эле дал өзүндөй болуп калат. Тиги Сосновкадагы контордун жанында Лениндин бюсту турат ко. Дал ошондой...

Ч а л: А-а, дурус, дурус. Анда тим эле сонун болбойбу. Баарыбыз тең өлгөндөргө мына сендей мамиле кылсак кана, атаганат!

А й д а р: Э-э, абышка, өлгөндөн кийин бүтүң да. Эстелик кылып, арча өстүрүп-өстүрбөгөндө эмне пайда. Сөөгүң чирип, сөпөт болот да калат. Бул тим эле убара да.

Ч а л: Тукумуң гана өскүр десе!.. Кантип айттың ушуну. Эмне өлдү деп эле итке сүйрөп ташташ керекпи?.. Кандай акылсыз немесиң, ыя? *(Чал таягын алып таптаганда, Айдар колу менен башын калкалайт.)*

А й д а р: Жинди неме го...

К а ч ы: Ачууңузду келтирбениз, аксакал. Ал жаштык кылып жатат.

Ч а л *(демиккенин басып):* Дагы кудайга шүгүр, заман жакшырып, минтип жапа-тырмак күмбөз коюп жатышат. Бул маркумдардын элесин эскерүү. *(Айдарга)* Андан көрө, силер билимдүүсүнөр, айтсаңар боло, бардык айылдардагы көрүстөндөрдү ушу биздикиндей кылып тосуп, жакшылап карашсын. Кээ бир айылдарда көрүстөндөрдү мал-сал аралап, жер менен жексен кылып салышат экен. Ата-бабаларыбыздын арбагын сыйлашыбыз керек да. Өлгөндөр бейкапар, эч нерсени сезбейт деп көз жумду кылып коюу жарабаган иш. Мына, Качы балам, кудай буюрса, сен сонун күмбөз жасатыптырсың. Эми өткөн-кеткендер маркум Өмүкөмдүн сүрөтүн көрүшүп, бата окуп кетишет. Өзүңдүн да көңүлүң жай болот. Чынбы?

К а ч ы: Чын, чын.

Ч а л: Качы балам, мен баарын байкап жүрөм, сага ыраазымын. Ушунча болгону сендей күйгөн жанды ушуга дейре кезиктирбегем. Кээде мейли жаш, мейли кары адам каза болсо эптеп жерге жашыра койгондон кийин көрүстөн тарапка экинчи бир басып келбеген жандар бар. Өлгөн кайра тириле коймок беле дешет окшобойбу. Бейитке келишип, маркумдун элеси менен сүйлөшкөндү билишпейт да алар. Угуп жатасыңбы, балам?

К а ч ы: Айта бериңиз, угуп жатам.

Ч а л: Кээлери көрүстөнгө келишкени менен маркумду эскеребиз дешип, аракты абдан ичип алышып, эмнеге келишкендигин унутушуп, ырдашып, кээде мушташканга чейин барышып, бет келди тарап кетишет. Тирүүчүлүктө баары болот. Өлгөндөр гана эч нерседен бейкапар. Эгерде ушундай жосунсуз жоруктарды билишсе наалат айтышат беле!..

К а ч ы: Адамдардын ар түрдүүсү болот эмеспи, аксакал. Беш кол тең эмес.

А й д а р: Жезде, магнитофон тигил жакта калган го дейм. Сиз алып келген жок белеңиз.

К а ч ы: Жок. Жана күмбөздүн наркы кырына коюп жатпадың беле. Ошол жерде болсо керек.

А й д а р: Сиз бир аз сүйлөшө туруңуз. Мен сууга бир чүмүп келе коёюн. *(Чыгып кетет.)*

Ч а л: Өңү-түсү башкача... Бул чоочун кайсы жигит?..

К а ч ы: Кайним болот, аксакал. Шаарда иштейт, өкмөт...

Ч а л: Аа, болсун. Бирок сүйлөгөн-эткени орунсуздай... Көңүлүңө кетпесин.

К а ч ы: Шаарда окуп, шаарда чоңойду. Бир үйдүн эркеси... *(Пауза.)*

Ч а л: Э-э, Качы балам, акыры барабыз баарыбыз ал жакка. Керек болгондо кудай кудуретим өзү эле алып кетет. Нечендеген асыл адамдарды деле алып кете берет тура. Мына, сенин атаң, Өмүкөм, адамдын асылы эмес беле. Бешенеге жазылганы ушул экен, балам, оо дүйнөгө сапар алды. Адам баласы өлбөй калбайт тура. Өлгөндү ызаат менен көмүү, аны эскерүү милдет. Эми кез-кези менен куран түшүрүп тур. Өмүкөм дурус киши эле, ыйманы жолдош болсун.

К а ч ы: Рахмат, айтканыңыз келсин.

Ч а л: Э-э, балам, түрүүчүлүк деген түрүүчүлүк. Өлгөндүн артынан кошо өлбөйт. Адегенде жандан да кечкиң келип кетет, бара-бара мезгил өткөн сайын акырындап түңүлө баштап, кадыресе жашоого өтөт экенсиң. Мен деле катын-балдарымды ис уруп өлгөндө жашоодон кечип, өлгүм келген. Нечен жолу өлүүгө камданып, бирок тирүү калган Сапарымды аядым. Ана-мынча дегиче убакыт да өтүп кетти. Мына эми минтип жер үстүндө эптеп жашап жүрөбүз. Тагдырдын башка салганына көнбөскө айла жок экен.

К а ч ы: Туура айтасыз, аксакал. «Тагдыр башка салса, кубарыңдын акысы барбы» деген турбайбы. Түрүүчүлүктө көп нерсени этибар албайт экенбиз. Кийин кеч болуп калат экен.

Ч а л: Аның калетсиз. *(Өйдө обдулат.)* Кой, мен да өз мүрзөмө барып, бата окуп, арчаларга суу куяйын. Жана менин мүрзөмдүн жанында кайдагы немелер отуруп алышкан деп, бул тарапка жөнөдүм эле. Көрсө, сен экенсиң, балам. Бир сага айтаарым, мындан ары алдагы ичкилик деген немени көрүстөндөн иччү боло көрбө. *(Экөө жакын жердеги күмбөзгө барышат. Алар катар отуруп, чал куранды баштайын дегенде бирөөнүн катуу-катуу басканы, добушун катуу чыгарып, кыңылдап ырдаганы угулат. Экөө дароо баштарын жалт бурушат. Айдар колундагы магнитофонун болушунча катуу бурап салыптыр. Ала-күүсү байкалат.)*



Ч а л: Ой, чунак, акырын. Тойдо отургансып бакырасың да. Төөчө желбей акырын бассан боло, бул жерде уулдарым жатат. Балдарым... Аялым... Уктап жатышат...

А й д а р: Кызык киши го бул. Кайда уктап жатышат?

Ч а л: Береги мүрзөдө. Даңылдатып уйкусун бузба алардын.

А й д а р: Жинди неме го...

К а ч ы: Айдаке, магнитофонунду өчүрүп койчу. Аксакал балдарына куран окусун, чогуу бата кылалы. *(Айдар магнитофонду өчүрүп, чалга таңыркай карап, сөөмөйү менен мээсин көргөзүп, чалды шылдың кыла чыгып кетет. Чал куран окуйт. Экөө алакан жаяа бата кылышат.)*

Ч а л *(чөгөлөп туруп)*: Ушундай, байбиче. Мен курдуулар бир четинен кетип жатышат. Шашпа, аз калды көрүнөт, мен да өзүңөргө барып калаармын. Эмне мынчалык жалооруп тиктейсиң? Сагынтыңар го мени аябай... *(Чал көзүндөгү жашты аарчымыш болот. Анын көз жашы капкачан эле курган бүткөн. Көзүндө азыр шородон башка эч нерсе жок.)*

К а ч ы: Катын-балдарыңыздын кайтыш болгонуна бир топ эле болуп калды көрүнөт, ээ?

Ч а л: Булардын каза болгонуна быйыл туптуура он сегиз жыл болот. Убакыт дегениң учкан куштай зымырап өтө берет экен. Ал кечээ эле болгондой сезилет. Кантем, быйыл туптуура жыйырмага чыкмак. Бир күндө эле жайрашты да калышты. *(Тыным.)* Мен болсо минтип алиге өлбөй жүрөм. Алып кетсе эле дейм кудайды, анткениңе болбойт экен. Ичээр сууң түгөнгөнчө кыбырап жүрө берет экенсиң. Акыры барабыз го ал жакка, эмне дүйнөгө устун болмок белек *(эстеликтеги сүрөткө көз жүгүртөт)*. Аялым бар болгону отуз беш жыл гана жашады, ал эми кенже уулум эки гана... Турмуштун кызыгына жаңы гана бата баштаганда минтип чым жазданды да калды. Менин көргөн күнүм менен иштери жок.

К а ч ы: М... да-а... Аксакал. Өлгөн кайдан билсин. Өлгөндүн өз шору тура.

Ч а л: Кудайга топук кылбай жашап жүрөсүңөр, балам. Жанагинтип ичип алып, көрүстөндө паркта сейилдегендей жүрүшөт. Балам, сен дегинкиси арак ичип, эч качан көрүстөнгө келбе. Арбактар арак ичкен кишини жактырбайт дешет. Дегинкиси ичкилик курусун. Сопсоо эле сомодой жигиттердин акыл-эсин алып коюп, жинди кылып жатат. Мына менин аман калган жалгыз уулум Сапар же өлүү болуп жер астында эмес, же тирүү болуп жер үстүндө эмес, айтор, өз дайнын өзү таппай калды. Жаштайынан аракка берилди. Катындан катын тандады. Жөн жашабай, арак ичип алып, көрүнгөн менен мушташып, түрмөдөн чыкпас болду. Деги азыр заман жакшырган сайын, жаштар бузулуп баратат. Арак ичип алышып, мушташат да жүрүшөт. Топук кылган адам аз. Туурабы?..

К а ч ы: Туура, аксакал, туура.

Ч а л: Жалгыз калган бала деп, Сапарымды колдон келишинче асырадым. Оозунан сөз чыга электе кийим десе, кийим, аш десе аш даяр. Иттин баласын көзүнө карап жүрүп, өзүм да жаман үйрөтүп койдумбу деп ойлоп кетем. Аракты койсоңчу, бул жакшы жакка алып барбайт деп канча какшап жүрдүм. Бир кулак кагыш кылып койсочу. Адегенде өлөөрчө арак ичип алып, мушташып кетишип, бир жаш баланын көзүн чыгара коюптур. Беш жылга кесилди. Эптеп түрмөсүн таап барсам, капкара кийгизип, чачын устара менен таптакыр кырып коюшуптур. Момурайып эле жоош. И-и, эшек куртуң мурдуңан түшкөн экен деп ойлодум. «Ата, жаңылыптырмын. Аман-эсен бошоп барсам, башкача жашоону баштайбыз», – деди көңүлүмдү жубатып. Ишенип калдым. Мөөнөтүнөн эрте бошонуп келди. Адеп бир топко зымпыйып эле жүргөнүсүдү. Анан көп өтпөй эле эски оорусу кайрадан башталды. Иштеген ишинен бошотуп коюшту. Арак ичип алып, көрүнгөн жерге түнөп калуусун баштады. Акыры дүкөнгө ууруга кирген жеринен кармалып, он жылга кесилип кетти. Андан биротоло көңүлүм журт көчкөндөй калды.

К а ч ы: Эми кат келип турабы андан?

Ч а л: Кат жазганын да койду. Өзүм барайын десем, кайсы жерде экендигин да билбейм, анын үстүнө демим кыстыгып, машинде да жүрө алчудай эмесмин. Деги кайда болсо да тирүү жүрсө эле болду. *(Тыным.)* Мурункусунда түрмөгө барсам толтура эле жаш балдар. Бир четинен кишинин боору ооручудай. Баарын кылган ичкилик. Арагың жаман нерсе тура. Айтаарым, сен Качы балам, ичкиликте иче көрбө. Сен эстүүсүң, ичсең да эсин менен ич.

К а ч ы: Акылыңызга ыракмат, аксакал. Бериңиз алдагы чакаларды, арчаларга мен суу куя салайын. *(Качы эки чаканы алып чыгып кетет. Чал күмбөздөгү сүрөттөрдү сүртүп кирет. Качы суу алып келип, арчаларга суу куят.)*

Ч а л: Ыракмат, балам. Өркөнүң өссүн, өмүрлүү бол. *(Ошол учурда машинанын пипилдеткен үнү угулат. Алыстан кыйкырган адамдардын үндөрү):* А-а, менин күмбөзүмдү алып келишкен окшойт. Кой, мен барайын. Жакшы кал, балам.

К а ч ы: Кайсы күмбөздү, аксакал?

Ч а л: Ээ, балам, көзүмдүн тирүүсүндө күмбөз орнотуп коёюн дегем өзүмө. Баламдын кейпи тигил. Эл-журт бар, өлсөм эптеп денемди жерге жашыраар. Анан жакын адамың болбогондон кийин ким эле күмбөз орното койсун. Көзүмдүн тирүүсүндө орнотуп койсом, көңүлүм да бир бет жай болот. Кой, тигилер күтүп калды көрүнөт, мен барайын. Ал эми арчалардан кам санаба, күндө суу куюп турам. Бар, сен да ишине. Бабырап сени көпкө кармап койдум окшойт. Башыма ар кандай ойлор келгенинен эле божурап койдум. *(Айдар кирет, чачы суу.)*



А й д а р: Суу куп гана сонун экен. Тим эле сергий түштүм.

К а ч ы: Күн кадимкидей салкын тартып калган турбайбы. Калган ишти бүтүрө салалы. *(Алдындагыларды чогултуп, баштыкка сала баштайт.)*

Ч а л: Береги антандап бизди карай жүгүрүп келаткан ким болуп кетти, Качы балам? Дегеле жүрүшү катуу антандап, жоо кууп келаткансып.

К а ч ы: А-а, жинди Акен турбайбы. *(Акен кирип келет. Эптикаккен. Мурдагыдай эле үстүндө эски купайке, башында кулакчыны түрүлгөн тумак, эки багалеги түрүлүү.)*

А й д а р: Вот, еще один чудак.

К а ч ы: Ой, Акен, деги тынччылыкпы? Жоо кууп келаткансып, шашып алыптырсың да...

А к е н *(мүрзөчү чалга)*: Аба, эжем, өлүп калды.

Ч а л: Кантет! Чунак десе, ошентип да айтчу беле, дүйнөдөн кайтты дебейсиңби.

А к е н: Бил-бейм. Тегеректеги кишилер эле эжекең өлүп калды, жүгүрүп барып мүрзөчү чалга кабарла дешкенинен эле...

Ч а л: Э-э, ошолордун жолу болсун. Адамча да сүйлөй алышпайт. *(Бйлап жаткан Акенге)* Кой, балам, кайрат кыл, ыйлаба. Бйлагандан пайда жок. Андан көрө жүр, менин күмбөзүмдү түшүрүшө сал, тез бүткөрө салып, экөөбүз бирге баралы. Кайран Калипа кемпир да кеткен экен... *(Экөө чыгып кетишет.)*

А й д а р: Тигинисинен да ашып түшкөн мунусу ким, жезде?

К а ч ы: Мунусу да бир шордуу. Кайдан, кантип келгени эч кимге белгисиз. Ата-тегин да эч ким билбейт. Эч кимге зыяны жок бир макулук. Жанагы Калипа кемпирдикинде жашачу. Аны менин эжем болот дептир бирөөлөргө. Аныгына чыккан эч ким жок, элдин да иши жок аны менен.

А й д а р: Эй, бир бечара турбайбы...

К а ч ы: Ошондой бир бечара, байкуш. Азыр калган ишти бүтүрө салалы да, үйгө кайталы. Калипа кемпирге барып көз көрсөтүш керек. Э-э, бечара, барсын жарыктык. Бйманы жолдош болсун. Бир топко төшөккө жатып кыйналып калды көрүнөт. Мына, кемпир өлүп калып, жанагы Акен бечарага кыйын болгон экен.

А й д а р: Өлсө кемпир өлөт да, ага жиндинин эмнеси кетип жатыптыр.

К а ч ы: Караан болчу да ага. Эмнеси болсо да кыйын эле болду. Жүр, түш ооп калыптыр, калган ишти бүтүрө салалы. Кел, Айдаке, мобунун калганын кимге сактамак элек, ичип салалы. *(Экөө калган аракты ичишип, чыгып кетишет.)*

КӨШӨГӨ



III СҮРӨТ

Мурдагыдай эле көрүнүш. Бирок көрүстөндүн башка тарабы. Зуура кызы Айша экөө күмбөздү сырдоо менен алек.

А й ш а: Апа, сен бир аз эс алып алчы. Калганын өзүм эле бүтүрө салам.

З у у р а: Чарчаганым жок, кагылайын. Мен сырдап бүтүрө салайын, сен тиги эки чакага суу алып келип, арчаларга суу куюп койчу. Күн ысыган турат окшойт.

А й ш а: Макул, апа (*Чакаларды алып чыгып кетет.*)

З у у р а: Атасы каза болгондон бери кызым чүнчүп жүрөт. Окууга барбай калганына ичинен тугаланат көрүнөт. Бирок сыртынан сыр билгизбейт. Аман болсо эмдиги жылы өтүп кетээр. Түндө береги Качынын шаардан келген кайниси өткөрөм деди го. (*Айша суу көтөрүп кирип, арчаларга суу куят. Сахнанын экинчи тарабынан Айдар көз ымдап, Айшаны чакырат.*)

А й ш а: Апа, сен үйгө өзүң бара берчи. Мен Каленге жолуга кетейин. Ананыраак барам.

З у у р а: Мейли барсаң бар. Андан көрө Шакинди көрсөң үйгө кел деп койчу. Күн ысыкта төбөсүнөн күн өтүп жүрбөсүн. Тандан кечке ушул, үйгө турбайт.

А й ш а: Макул, апа. Кеттим, мен (*жүгүрүп чыгып кетет*).

З у у р а: Деги бойго жетип калды, өз теңин таап, бактылуу болгой эле. Атасы да турмушка чыкканын көрбөй кетти. (*Бышактап ыйлайт. Нарытан мүрзөчү чал келип, Зууранын катарына отуруп, бата окуйт. Зууранын ыйы басылып, алакан жайып бата кылат.*)

Ч а л: Ырас, Зуураш, Жүкө адамдын асылы эмес беле. Аны эч ким танбайт. Эми миң ыйлаган менен пайда жок. Эгерде ыйлап тирилте алсак, баарыбыз жапа тырмак өңгүрөп ыйлабайт белек. Бешенеге жазылганы ушул болсо айла канча. Адам баласы өлбөй калбайт экен. Өлгөндү ызаат менен көмүү милдет экен. Туура, кайгың оор. Бир да жолу чекеден чертишпеген, бир ооз катуу айтышпаган жарыңдан ажырап калуу чынында эле кыйын. Эми ыйдын да чеги болот. Ыйлаганыңды кой, белиңди бекем буу. Маркум Жүкө, менин теңтушум эле, ыйманы жолдош болсун.

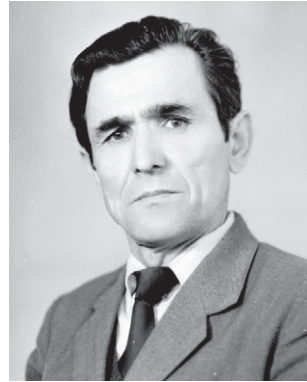
(Уландысы бар)



Куудулдук



**Мамыр
ИМИНЖАНОВ**



КОЧКОРБАЙ КУУДУЛ

(Уландысы, башы өткөн санда)

Намаз сатып алганда

Болуштун баласы Аркабайдын көңүлүнө бул ой кайдан келгенин билүү кыйын. Бир билгенибиз ал Кочкорбай менен төмөнкү айылдагы өлгөн жерге чогуу барып келген. Ошерде Кочкорбайдын кыраатын келтирип куран окуганын көрүп, оозу ачылып калган.

Бир күнү Аркабай болуш атасынын улгайып, көп ооруй бергенинен уламбы, же өзүнүн кемпайлыгынанбы, Кочкорбайга: «Намаз окуганды үйрөтөсүң» – деп келип калат. Ичинен кудундаган куудул болуштун дөөпөрөс баласына бирди көрсөтмөк болот.

– Аркабай, алдыма жакшы ниет менен келген экенсиң, – дейт Кочкорбай астыртадан карап: – Бирок намазды Өзгөн базарында сатыларын билбейт белең?

– Анда, ушу жекшембиде барсам кайдан табам? – Аркабай оозу менен угуп жаткансып куудулга аңкайып карап калат.

– Жекшемби күнү Өзгөндүн чайкоо базарына кирип бараткан равагтын жанында ак селдечен бир киши сатат. Жакындап барасың да салам айтып мага намаз керек эле дейсиң...

– Болду, болду, Кочуке. Ушу жекшембиден калбай барам.

Болуштун шашма Аркабайы «кошуңуз» дегенге жарабай келген тарабына алактап баратты.

Жекшемби күнү Өзгөндүн чайкоо базарына кире беришинде молдонун кейпин кийип, ичинен күбүрөнүп теспе тартып олтурган кишиге Аркабай айтылгандай барып кайрылып калат:



- Молдоке, мага намаз керек эле.
- Намаз керек эле? Бу өзүңбү, же атаңабы?
- Өзүмө, Молдоке, өзүмө.
- О, баракелде! Мына балам, элүү теңге наркы.

Пулун төлөп шаша алып жаткан болуштун уулуна эскертип калды:

– Балам, бу кутудагы намазды үйүңө алпарып, жакшылап даарат алып Кудай Тааладан астейдил тилеп, ак дамбалдан башкасын чечип коюп «бисмилла рахману рахим» деп ачасың.

– Ырахмат, молдоке, ырахмат!

Кочкорбай ал күнү болуштун баласын алдап жолго салып коюп өзү Өзгөндө конок болуп калат. Эртеси айылына келсе дүң кеп-сөз: «Кечээ болуштун баласы Өзгөндөн намаз сатып келген экен. Кечинде үйүңө келип дамбалчан болуп намаз деген кутучаны ачса ачыркаган бал аарысын камап койгон экен, болуштун баласын чагып эсин эки кылыптыр. Бүгүн баары-жогоу шишип жатат дейт».

Аны угуп Кочкорбай болуштун баласынын үстүнөн дагы күлүп калды.

Сыйкырдуу камчы

Илгери эл кокту-колотто чачкын отурукташкан эмес беле. Ошондо Казы көр айыл аралап жүрбөгөн. Ал киши бир жолу түшүнөн чочугандай жүзбашы Жүзүмкүлдүн айылына келип калат. Көрчү тагдырдын буйругун, көз оорудай болуп ушул айылга Кочкорбай да келип калган. Бугунун шыйрагынан жасалган камчысын үйүрүп коюп дөңдө олтурган Кочкорбайдын алдына Казы көр бастырып келе берет. Эч кимди өзүнө теңсинбей, атына алчактай олтуруп келаткан кишинин бир көзү майып экенин туюп калган Кочкорбай бир көзүн жуумп шыкаалап турат.

Кочкорбай менен ал-жай сурашкан Казы көр кеп тизгинин андан ары улагысы келип:

– Ааламда эмне жаңылык? Экөөбүз тең бирден көзүн алган көр экен-биз, көзүбүздү ачып олтурбайлыбы, – дейт Казы көр.

Анда Кочкорбай бир көзүн жыртайта карап, камчысын үйүрө көрсөтөт:

– Мобу камчы кызыр даарыган камчы. Эгерде сиздей азиз көрдү, мендей азиз көр ушу камчы менен сабаса көзү ачылып кетет деп айтылган. Айтканыңыз чын болсо, көзүңүздү ачышты кааласаңыз жонунузду тосунуз.

– Жо, жок, – деп чочуп кетет Казы көр, – көздү ачканы чын болсо биринчи сени уруп көрөйүн. Сенин көзүң ачылып кетсе, анан мени саба.

Кочкорбай макул болуп, тонун чечип, жонун тосуп берет. Казы көр «сыйкырдуу» камчы менен кара күчкө шыкырайган Кочкорбайды аяй бир-эки чаап көрөт.

– Колундан, касиеттүү камчыңдан айланайын, сени кандай кудай айдап келди эле быякка! – деп Кочкорбай Казы көрдүн колун өпкүлөп жиберет. Эки көзү сопсоо болуп калган маңдайындагы кишини көрүп Казы көр да жалбарып кирет:



– Эми мени да сабап койчу ушу камчы менен! Сендей болуп менин да көзүм ачылып кетсин, ылайым.

Казы көр да чепкенин чечип, жыңалачтанган жонун тосуп берет. Алты кыр өрүлгөн камчы менен Казы көрдү эки-үч жолу чаап калганда эс-учун жоготуп жатып калат. Ошондо Казы көр араң жан:

– Сенин көзүңдү ачкан камчы менин көзүмдү эмне үчүн ачпайт?.. – деп бышактайт.

Аны билбедим дегендей ийнин күйшөгөн Кочкорбай камчысын үйрүп коюп басып кеткен экен.

Оңой менен кыйын

Алай-Кууда кымызга тойгон бир топ эл өзүнчө эле бир нерсени талашып жатышкан. Кымыз бышкан маал эле дешет. Ошогобу, талаш-тартышкандар алагүү.

Бул тарапка айылчылап келип калган төрт-беш атчандын ичинде Кочкорбай куудул да бар эле. Жанагы алагүү тартышкан эл атчандарга кайрылып калышат.

– Оо, туугандар!

– Ай, жолоочулар, калыс болгула!

Атчандар алардын өтүнүктөрүнөн улам кылчактай токтоп калышат.

– Биз бир нерсени чече албай жатабыз – деди жанагы топтон суурулуп чыккан жоон-жолпу чарчы жигит: – Кайсы нерсе кыйын да, кайсы нерсе оңой?

Алды жакта турган атчандардын бир-экөө ийиндерин кысыша:

– Аны ушунча эл силер билбесенер, биз кайдан билели, – деди.

– Жок, токтогула – деди ары жакта ат үстүндө туруп калган Кочкорбай: – Ал мындай, кайда болбосун муну мындай кыл, тигини тигиндей кыл деп буйрук бериш оңой. Ал эми ошону аткаруу кыйын.

– Во!

– Туура!

– Даанышман го бул киши?

Жанагы жаалаган эл туура жоопко табасы кангандай жым боло түшөт. Кочкорбайды ошерде тургандардын көбү ошондон кийин таанып калышкан дешет.

Кочкорбайдын Калбү менен айтышканы

Илгери Кочкорбай шум Эши уулдан болгон Анды уулу Аңтар бий-дикине көп келчү экен. Аңтар бийдин аялы Калбү деген болгон. Ошол Калбү менен Ор-Казган деген жайлоодо жеңелеп ойноп жатып, Кочкорбай чачпагын чечип бекитип салат. Анда чачпагына алтын-күмүш сыяктуу ар кыл нерселерди тагынчу эмес беле.



Чачпагын катып, Кочкорбай көп күн жүрөт. Бир күнү өөнгө келип көң чаап, түштөн кийин өгүзүн минип кетип баратып, Каш-Кулак деген булактын боюнан Калбү жеңеси менен учурашып калат. Ошерде Калбү жеңеси менен учурашып калганда тийишип турганы:

Өөнгө бир барып көң чаптым, жеңе,
 Өрдөк бир учат көлдөрдөн, жеңе,
 Өксөп бир келем чөлдөрдөн, жеңе,
 Суусап бир кеттим суу берчи, жеңе,
 Сууңа кошуп уу берчи, жеңе,
 Суунду ичип татайын, жеңе,
 Койнуңда тынып жатайын, жеңе.

Анда Калбү жеңеси:

Барсаң бир атың байлайын, уул ай,
 Астыңа килем шайлайын, уул ай,
 Ачык бир айран, көк кымыз, уул ай,
 Ана ошону берип жайлайын, уул ай.

Анда Кочкорбай:

Колоттун башы ээндир, жеңе,
 Койнуңа Кочкор мээндир, жеңе,
 Жылганын башы ээндир, жеңе,
 Жытыңа Кочкор мээндир, жеңе.

Анда Калбү жеңеси:

Колотто жыргап жатуучу, уул ай,
 Койчуман курдаш сиз эмес, уул ай,
 Колонсо күндөр биз эмес, уул ай,
 Жылгада жыргап жатуучу, уул ай,
 Жылкычы курдаш сиз эмес, уул ай,
 Жылынчу күндөр биз эмес, уул ай,
 Барсаң, бир атың байлайын, уул ай,
 Ат мингизип шайлайын, уул ай.

Анда Кочкорбай:

Жылганын башы агынды, жеңе ай,
 Жытыңды Кочкор сагынды, жеңе ай,
 Колоттун башы агынды, жеңе ай,
 Койнунду Кочкор сагынды, жеңе ай.

Анда Калбү жеңеси:

Огеле болбой ашыксаң, уул ай,
 Астыңа атлас шайлайын, уул ай,
 Андан кийин жайлайын, уул ай...

Кочкорбай жеңеси Калбүнүн сөзүнө катуу турарын билген соң, жоготкон буюмун эске салып тийишет.

Анда Кочкорбай:

Жоготконуң эмине, жеңе?
 Сүйүнчүсү бар беле, жеңе?
 Таап бир алдым бир деме, жеңе,
 Бүткөн бир бою зар неме, жеңе.



Анда Калбү жеңеси:

Тапканың менин күйүнчүм, уул ай,
Козулуу койдон сүйүнчүң, уул ай.

Анда Кочкорбай:

Мен козулуу коюң албаймын, жеңе,
Коюңдундан калбаймын, жеңе.

Анда Калбү жеңеси:

Мунунду кой күйүнчүм, уул ай,
Музоолуу уйдан сүйүнчүм, уул ай.

Анда Кочкорбай:

Мен музоолуу уюң албаймын, жеңе,
Мурдагы жерден калбаймын, жеңе...

Кочкорбайдын жеңеси Калбү менен айтышы ушинтип кызып калганда булакка суу алганы кыз-келиндер келип калган экен.

Ким акмак?

Анда жаз айлары экен. Кабыл ажы ошол жылы желе-желе кулун байлап, саба-саба кымыз жасатмак болот. Ал үчүн жандыктарынын санын көбөйтүү максатында базарга барып, он бештей жылкы сатып алат. Алып-сатардын жылкысына купулу толгон Ажы дагы өтүнөт:

– Ушундай жылкыдан болсо дагы алат элем.

– Болот таксыр! Канча керек эле?

– Азырынча мына жүз дилде. Кийин дагы кошом.

– Куп болот. Базарга убара болбоңуз, жайытыңызга айдап барам...

Журтка келип жамбаштай жатып, дөөлөтүнө мас болгон ажы Кочкорбайды чакыртат.

Кабыл ажынын жылкы сатып алганын, алып-сатарга дагы жүз дилде берип келгенин эл оозунан уккан Кочкорбайдын келиши да шайдоот болду.

– Кочкорбай, сен акылман жансың. Мага биздин элдеги акмактардын аттарын тизмелеп берчи, – дейт ажы мурутун чыйрата кытмыр жылмая.

Кочкорбай да өзүнчө башын чайкап коюп, күлкүсүн жашыра албады.

– Кечиресиз таксыр, акмактардын тизмесинин башында сиздин атыңыз жүрөт.

– Кантип, койсоңчу! – Кабыл ажы таң кала жамбаштап жаткан жеринен тура калды.

– Алып-сатардын алып келбеген жылкысына жүз дилде берип келе берген акмакчылык го?..

– Ал деген алып келет.

– Алып келсе акмактардын катарынан сиздин атыңызды өчүрүп, алып-сатардын атын жазып коём.

Кийин Кабыл ажы жүз дилде алган алып-сатарды бир жылдай күтөт. Бирок жүз дилде да, жылкы да жок, ажы акыры үмүтүн үзгөн экен. Ошондон кийин Кочкорбайгамыш болуп, оро-пара келгенде айбыгып калган дешет.



Кудайды тамашалаган молдо

Жаз алдында Баймырза бай катуу ооруп калат. Ушул аймактын алыс-жакынына маалым болгон тамырчы-молдо Акмат байдын үстүнө үйрүлүп түштү. Бар болгон кудуретин жумшады. Ошого жараша бай да ыраазы кылып жаткан.

Ошондой күндөрдүн биринде бейтап Баймырза байдын ахвалын сурай коёюн деп Кочкорбай кирип бараткан. Акмат молдо байдын баш тарабында кыбыла тарапты карап алып, алаканын жайып кудайга жалбарып жаткан үстүнөн чыгат.

– Оо, кудурети күчтүү Кудай Таалам, журт башчысы Баймырза байдын чымындай жанын алганча менин жанымды алсаң ыраазы элем! Ушу кишиге көз артпачы...

Кочкорбай дабыш алдырбай, Акмат молдонун жоругуна ыза болуп чыгып кетет. Анан молдону сынап, уяткарууну көздөгөн куудул түн бир оокумда байдын үйүнө кайра бет алат.

Бети-башын боёп, түрү суук жан алгычтай кийинген Кочкорбай каалгадан айбаттуу кирип келет. Бул тапта Акмат молдо Баймырза байга дем салып олтурган. Жан алгыч кылычын жалаңдатып шап кирип келген түрү шумдукту көргөндө Акмат молдонун эси энгиреп, ачкан оозун жаба албай туруп калат.

– Кана, кимиңдин жаныңды алайын! – деди Кочкорбай шек алдырбай тиштерин шакылдатып, кылычын жаркылдатып.

– Урмат... Урматтуу Азирейил!.. Ким оору, ким соо көрүп турсаң керек, – дейт молдо эрини-эринине тийбей.

– Жо-ок, молдом, эртең менен: «Журт башчысы Баймырза байдын чымындай жанын алганча менин жанымды алсаң», – деп жалынып-жалбарганың Кудай Тааланын кулагына жетиптир. Мени ошо кудуреттүү кудай жиберди сенин жаныңды алып кел деп.

Кочкорбай кылычын ойнотуп демитип кирет.

– Жо! Жо-жок! Мен жөн эле тамашалагам. Сопсоомун. Ооруп жаткан мына бу бай. – Молдо жаналакетке түшөт.

– Кудай Таала менен тамашалашкан сен кандай как башсың, ыя?! Куф! Куф! – Ачуусу келгенин билдирген Кочкорбай тегеренип секирип-секирип алат: – Сенин тамашаңды так Кудай Тааланын өзүнө айтпасамбы!

Каалга тарапка жөнөй берген Кочкорбайдын алдын тороп, бутуна жыгылган молдону аяп туруп калат. Анан куудул сырт кийимдерин чечип, бетиндеги боёгун аарчып, Акмат молдонун бетине тигилди:

– Ыйман, абийирин саткан жүзү кара!

– Кочкорбай, сен белең?

Акмат молдо жүзүн басып бүктөлүп, Кочкорбай шаша сыртка жөнөп кетет.

Ошондон кийин тамырчы-молдо Акмат журт которуп көчүп кетет.



АДАБИЯТ ЖАҢЫЛЫКТАРЫ

Китеп базары иштеп жатат

Китепкөйлөр үчүн жакшы жаңылык: ар ишемби сайын баш калаабыздын «Ала-Тоо» кинотеатрынын алдындагы аянтчада китеп базары иштеп жатат. Ал, үстүдөгү жылдын 11-сентябрында башталып, 18-сентябрда республиканын президенти Роза Отунбаеванын келүүсү менен расмий улантылган болучу.

Борбор калаабыздын китеп дүкөндөрү, басмаканалары уюштурган жайма базарда балдар адабиятынан тартып философиялык, илимий ж.б. бардык багыттардагы китептерди табууга болот. Авторлор жаңы чыгарган китептерин да колтамгасы менен окурмандарына белек кылып, мурда чыгарып, бирок мүмкүндүгү жоктугунан тарката албай жүргөн калемгерлердин китептерин сатуусуна да жакшы шарт түзүлдү.

Бул, китеп базарынын ачылуусуна Басмалардын жана китеп таркатуучулардын ассоциациясы жана Китеп палатасы менен «Турар» басмасынын көтөргөн демилгеси башкы себеп болгон. Эми китеп издегендер ар ишемби күнү саат 10.00дөн тартып китеп базарына келип, каалаган чыгармаларын сатып ала алышат. Жайма базарда 9–10 класстар үчүн кыргыз тили жана адабияты сыяктуу 15 түрлүү окуу китептерин да табууга болот.



К.Акматовдун жаңы китеби

Сентябрь айында Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыктын ээси, белгилүү жазуучубуз Казат Акматовдун «Тринадцать шагов Эрики Клаус» романы жана «Шахидка» аттуу повести камтылган жаңы китеби жарык көрдү. Жазуучунун романы үстүбүздөгү жылдын июнь айында Россиянын кеңири белгилүү «Дружба народов» журналында жарык көргөн. Ал эми «Шахидка» повести май айындагы саныбызда жарыяланып, окурмандарыбызга сунушталган болучу.

Калемгер өлкөбүздөгү жана дүйнөнүн ар кайсыл бурчунда өтүп жаткан курч окуяларды документалдуу тактык менен баяндап, адабиятыбызды жаңы, заманбап каармандар менен ийги толуктай алганы окурмандар жана адабиятчылар тарабынан айтылууда. Китеп «Ала-Тоо» аянтында ар ишемби сайын өтүүчү жайма базарда, «Турар» басмасында жана борбордук китеп дүкөндөрүндө сатыкка коюлган.

Китепти «Турар» басмасы демөөрчүлүк катары акысыз басып чыгарган.

Жакында «Турар» басмасынан К. Акматовдун «Мунабия» жана «Шахидка» повесттери англис тилинде жарыкка чыкканы турат.

Кыргыз жазуучусу Америкада

Сентябрь айынын башында ЮНЕСКОнун жана АКШ өкмөтүнүн атайын чакыруусу менен Америкага кеткен жазуучубуз Турусбек Мадылбай Американы аралап жүрөт. Өткөн аптада анын «Күкүнүс» романы жана прозалык чыгармалары менен таанышып, жогору баа беришкен америкалыктар жакында Айова штатынын Айова-Сити шаарында Турусбектин англис тилине которулган ыр жыйнагы менен таанышып, ырларынын терең маанилүү жана жаңычылдыгын баса белгилешти. Котормочулар кыргыз тилинин жана поэтикалык образдарынын англис тилине, алардын дүйнөтаанымына жеткирүүгө өтө татаалдыгын айтып беришти. Ал жолугушууга АКШ, Англия, Кытай, Венесуэла, Аргентина, Филиппиндер, Жаңы Зеландия, Түштүк Корея, Германия, Нидерланды, Джибути ж.б. өлкөлөрдүн жазуучулары, котормочулары жана адабиятчылары катышышты.

Ондон ашык тил билген жазуучубуз АКШнын Чикаго, Нью-Йорк, Вашингтон, Сан-Франциско, Портленд, Жаңы Орлеан дагы ж.б. шаарларында болуп, америкалык калемгерлер, китеп окурмандары менен жолугушуп, чыгармаларын окуп берет.



«Манас» талашы

«Манас» эпосун ЮНЕСКОдо Кытайдагы майда элдердин маданий мурасы деп катталуусу Кыргызстан коомчулугун нааразы кылып келет. Эми маданият жана маалымат министри Садык Шер-Нияздын АКИпресстеги билдирүүсү боюнча министрлик «Манас» эпосу кыргыз элинин маданий жана руханий байлыгы деп ЮНЕСКОнун каттоосуна арыз бергени жатыптыр. Эгерде арыз канагаттандырылбаса Казакстан, Россия жана Тажикстан мамлекеттеринин улуттар аралык тизмесине киргизилүүсү суралат экен. Анткени ал өлкөлөрдө да кыргыздар жашап, «Манас» эпосун маданий мурас катары эсептешери шексиз.

Абайдын 165 жылдыгы өттү

Коңшу Казакстандын Өскөмен (Усть-Каменогорск) жана Семей (Семипалатинск) шаарларында акындын туулуп-өскөн жери Чыгыш Казакстан областынын Абай районундагы Жидебай жергесинде улуу Абайдын 165 жылдык мааракеси болуп өттү. Маараке 7-октябрь күнү Семей областынын борбордук аянтында акындын зор эстелигин ачуу менен башталды. Маараке Абай атындагы театрда салтанаттуу жыйын, чоң концерт берүү менен уланып, Шакерим университетинде илимий конференция, М.Ауэзовдун үй-музейинде, Жидебайдагы Абай менен Шакеримдин кабыр комплексинде, ат майданында ат оюндары менен эки күн шандуу өттү.

Кыргызстандан «Жаңы Ала-Тоо» журналы да мааракеге чакырылып, башкы редактордун орун басары А.Сарманбетов мааракелик иш-чараларга катышып келди.

Нобель сыйлыгынын ээси аныкталды

Көпчүлүктүн бүйүрүн кызытып, ар кандай божомолдор айтылып келген 2010-жылдын адабият боюнча Нобель сыйлыгынын ээси акыры анык болду. Абройлуу сыйлык перу-испандык прозаик, драматург Марио Варгас Льосага ыйгарылды. Ал «бийлик түзүлүшүн кылдат жана тыкыр жазгандыгы, күрөшкө чыгып, жеңилип калган көтөрүлүшчүнүн жаркын образын даана чагылдыргандыгы үчүн» сыйлыкка арзыган.



Нобель сыйлыгын адабият боюнча СССРден алган лауреаттар

ПАСТЕРНАК Борис Леонидович – акын, 1890-жылы Москвада туулган. Алгачкы ырлары 1913-жылы «Лирика» аттуу акындар жыйнагында жарык көргөн. Октябрь революциясында калыс позицияны тутуп, кийинчерээк кара сөз жанрында да жазган.

Белгилүү чыгармалары: «Близнец в тучах», «Доктор Живаго», ырромандар «Спекторский», «Тогуз жүз бешинчи жыл», автобиографиялык «Охранная грамота».

1958-жылы Нобель сыйлыгы ыйгарылганда аны алуудан баш тарткан.

ШОЛОХОВ Михаил Александрович – жазуучу, 1905-жылы 11-майда Ростов областындагы Вещенская станицасынын Кружилин хуторунда туулган. 1914–1918-жылдары Москвада окуп, сабатсыздыкты жоюу, ревкомдо башталгыч класстардын мугалими болуп иштеп, салык боюнча курсту бүтүрүп, азык-түлүк отрядында инспектор кезинде 1922-жылы большевиктер тарабынан атууга өкүм кылынып, кийин шарттуу жазага алмаштырылган.

Алгачкы фельетону 1923-жылы «Юношеская правда» гезитинде жарык көргөн. 23 жашында айтылуу «Тынч Дондун» биринчи китебин, 27 жашында «Көтөрүлгөн дың» романын жазган.

Белгилүү чыгармалары: «Донские рассказы», «Лозоревая степь», «Они сражались за родину» ж.б.

Сталиндик сыйлыкка 1941-жылы, Лениндик сыйлыкка 1961-жылы ээ болуп, 1965-жылы «Тынч Дон» романы үчүн адабият боюнча Нобель сыйлыгын алган. М.Шолохов СССР жетекчилиги тарабынан Нобель сыйлыгын алууга уруксат берилген жалгыз жазуучу болгон. Эки жолку (1967, 1980) Социалисттик Эмгектин Баатыры. 2005-жыл ЮНЕСКО тарабынан «Шолохов жылы» деп жарыяланган.

Тамак рагынан 1984-жылы каза болгон.

СОЛЖЕНИЦЫН Александр Исаевич – жазуучу, 1918-жылы 11-декабрда Кисловодск шаарында туулган. 1943–1945-жылдары артиллериялык батареянын командири болуп, 1945-жылы «антисоветтик үгүт жана антисоветтик уюм уюштурууга аракет жасагандыгы үчүн» 8 жылга соттолгон.

Алгачкы «Иван Денисовичтин бир күнү» аңгемеси «Новый мир» журналында жарык көргөн. Чыгармалары совет бийлиги жарыялоого уруксат бербегендиктен жашыруун жана чет өлкөлөрдө жарык көрүп келген. 1970-жылы Нобель сыйлыгы «Архипелаг ГУЛАГ» романы үчүн ыйга-



рылган. СССР Жазуучулар союзунан чыгарылып, 1973-жылы күч менен СССР аймагынан чыгарылган. Цюрихте (Германия), Вермонтто (АКШ) жашаган.

Белгилүү чыгармалары: «Матренин двор», «Раковый корпус», «Красное колесо», «Бодался теленок с дубом» ж.б. 1994-жылы Россияга кайтып келген жана беш жылдан соң каза болгон.

Дагы...

Аталган калемгерлерден башка Россияда туулуп, чет өлкөдө жашаган дагы эки лауреат болгон. Бирок алар Россиянын да, СССРдин да атуулу болушкан эмес. Бири, айтылуу **Бунин Иван Алексеевич**, 1870-жылы 23-октябрда Воронежде туулуп, 1920-жылы Константинополь, София, Белград аркылуу Парижге барып, өмүрүнүн акырына чейин жашап, 1953-жылы 8-декабрда өтө жакырчылыкта каза болгон.

8 жашынан ыр жаза баштап, анан кара сөзгө өтүп, атактуу романдарды жазган. Белгилүү чыгармалары: «Солнечный удар», «Жизнь Арсеньева», «Божье дерево», «Темные аллеи» ж.б. Нобель сыйлыгына орус жазуучуларынан эң алгач 1933-татыктуу болгон.

Экинчиси, айтылуу акын **Бродский Иосиф**, 1940-жылы 24-майда Ленинградда туулган. Мектепти эрте, 8-класстын башында эле таштап салып, көптөгөн ар кайсыл жумуштарда иштеп, тентиген. Махабатынын азабынан өзүн өзү өлтүрүүгө аракет да жасаган. «Коомго жат, бузуку өмүр кечиргени үчүн» 23 жашынан эле куугунтукталып, психикалык ооруканаларга жаткызылып, чыгармаларын жарыялоого тыюу салынып, 1964-жылы 5 жылга соттолгон, бирок таасирлүү чет элдик коомдук уюмдардын, ишмерлердин кийлигишүүсү менен бир жарым жылдан кийин бошотулган. 1972-жылы же чет өлкөгө кеткин, болбосо абактарда азап тартасың деген шарт коюлганда Австрияга барып, бир айдан кийин Мичиган университетинде профессорлук даражада ХХ кылымдагы орус поэзиясынын тарыхы боюнча окутуучу болуп иштеген. 1981-жылы Нью-Йоркко көчүп барган, 6 университетте сабак берген.

18 жашынан баштап ыр жазып, Франциянын Ардактуу легиону алтын ордени менен сыйланган. 1986-жылы «Меньше единицы» китеби АКШда эң мыкты аталган. 1987-жылы «ар тараптуу, таза ойлорду камтыган, жаркын поэзиясы үчүн» АКШ жараны катары Нобель сыйлыгын алган.

Ата-энеси каза болгондо да өз өлкөсүнө келүүгө уруксат берилбей, 1996-жылы инфарктан каза болгон жана керээзине ылайык, Петербург-



дан кийинки сүйүктүү шаары Венецияда жерге берилген. 1995-жылы И. Бродскийге Санкт-Петербург шаарынын «Ардактуу жараны» даражасы ыйгарылып, 2005-жылы Санкт-Петербург университетинин алдында И. Бродскийдин биринчи эстелиги орнотулган.

Кызык...

□ Адабият боюнча Нобель сыйлыгы ыйгарылган эң кары лауреат **Дорис Лессинг** – 87 жашта болгон. Бул айым азыркы учурдагы тирүү лауреаттардын эң карысы да болуп эсептелет.

□ Сыйлыкты эң жаш алган лауреат жазуучу **Редьярд Киплинг**, ал 1907-жылы 42 жашында бул, адабий жогорку сыйлыкка татыктуу болгон.

□ Эң узак жашаган адабият боюнча лауреат (1950-ж.) **Бертран Рассел**, 1970-жылы 2-февралда 97 жаш курагында каза болгон.

□ Өмүрү эң кыска лауреат **Альбер Камю**, 46 жашында автокырсыктан набыт тапкан.

□ Аялзатынан адабият боюнча эң алгач **Сельма Лагерлёф** (1909-ж.) лауреат болгон. Андан кийин дагы 11 аялга Нобель сыйлыгы ыйгарылган. Бул, бөлөк тармактардын ичинен саны боюнча эң көбү. Бир гана тең келе турганы, тынчтык боюнча Нобель сыйлыгын да 12 аял алган.

